

**Onderzoek naar de oorzaken, den aard en de kenmerken der
kraamvrouwenkoorts / [A. Potgieter].**

Contributors

Potgieter, A.

Publication/Creation

Leyden : J.C. Cyfveer, 1828.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/k2kbnq7g>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

N. 41. 1828

IV. 9. 204

J. xxxiii

19/p

Pp. vii - x misbound
between pp. 406 and 407

~~IV 9 210~~ 13

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b29323277>

ONDERZOEK

NAAR

**DE OORZAKEN, DEN AARD EN DE
KENMERKEN**

DER

KRAAMVROUWENKOORTS.

ONDERZOEK

NAAR

DE OORZAKEN, DEN AARD EN DE
KENNTEKENEN

DER

KRAANVOUWENKROOST.

ONDERZOEK

NAAR

DE OORZAKEN, DEN AARD EN DE
KENMERKEN

DER

KRAAMVROUWENKOORTS;

DOOR

A. P O T G I E T E R,

HEEL- EN VROEDMEESTER TE *LEYDEN*.

*Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithuya, tuere matres.*
HORATIUS.

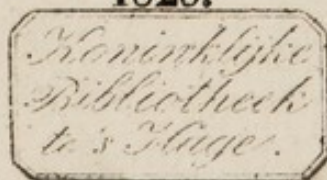
MET PLATEN.

TE LEYDEN, BIJ

J. C. C Y F V E E R.

1828.

ONDERZOEK

NAAR

DE OORZAKEN, DEN AARD EN DE
KENMERKEN

DER

BRAMMABOUWENKOORTS;

DOOR

A. ROTGIEER.

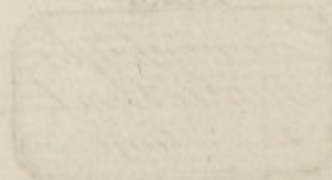
Gez. en Verapreker te Leiden.

This volume is part of the
Leiden University Library
Collection.

TE LEEUWEN, bij
H. G. C. F. V. E. R.

1828

VOORREDE.

Toen ik, in het jaar 1824, mijne waarnemingen over de putrefactie der bezwangerde baarmoeder uitgaf, en, bij die gelegenheid, de opmerkingen en inzigten, welke ik bij de waarneming dier gevallen nopens de kraamvrouwenkoorts gemaakt en gekregen had, mijnen lezeren voorstelde, in het bijzonder ook met toepassing van eene uitdrukking van een' der bevoegdste regters in dezen: *dat het, namelijk, niet als onwaarschijnlijk kon worden geacht, dat die ziekte, welke bij vele auteurs regstreeks onder den naam van kraamkoorts voorkomt, dikwijls niets anders zoude zijn, dan een verschijnsel van gezegde aandoening der baarmoeder*, — dacht ik er weinig aan, dat die stof weldra het onderwerp zou worden van eene prijsvraag, bijna ten zelfden tijde door twee verschillende geleerde genootschappen, de Maatschappij, namelijk, van Wetenschappen, te

Haarlem, en de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht in *Noord-Holland*, uitgeschreven.

Inderdaad, wanneer men terugzag op hetgeen in vroegere dagen, door zoo velen, en op allerlei wijzen, reeds vruchteloos over dit onderwerp was beproefd; wanneer men verder de jongste gebeurtenissen naging, die met betrekking tot deze, hoogst gevaarlijke, meestal doodelijke ziekte, ook onder sommige kraamvrouwen bij ons hadden plaats gegrepen: dan moest aan ieder Genees- en Verloskundige de keuze van zoodanig een voorstel regt welkom en gevallen zijn, te meer, daar men op verre na niet alles, wat over dat onderwerp reeds geschreven was, als een middel konde beschouwen, waardoor men tot grootere volmaking en zekerder uitkomsten in dezen geraken kon.

Mij vooral, die tot zulk een' duren prijs, bij ondervinding, deze ziekte had leeren kennen, wat zeg ik, haar verraderlijk beloop had waargenomen, behaagde die keuze zeer. Bij het lezen van die prijsvragen, was dan spoedig mijn besluit genomen, om het mogelijke, ter beantwoording van eene derzelve, te beproeven, te meer, daar dit onderwerp mij reeds vroeger, bij afwisseling, had bezig gehouden, en mij nog steeds boeide. Ik koos de vraag, door de

geene behoefte meer. Groote meesters in de kunst hebben ons daarenboven zulk eenen rijken schat van ervaring tot vruchtgebruik nagelaten, die, wanneer ieder in zijn vak zich daarmede eenigzins bekend heeft gemaakt, hem het beste zal terughouden van de praalvertooning eener noodelooze opvulling van nuttelooze geschriften, waartoe de *Journaallitteratuur* voorzeker eene geschikte gelegenheid aanbiedt, en aanleiding geeft tot middelmatigheid en wijdloopigheid van waarnemingen, en tot de plaatsing van de zogenoemde *interessante* gevallen. Eene geheel andere zaak wordt het, wanneer wij ons, *om te schrijven*, als geroepen zien; wanneer, bij voorbeeld, eene betamende eigenliefde ons ter regtvaardiging van onzen goeden naam roept, en buitengewone gebeurtenissen in onze praktijk ons de pen doen opvatten, om, ware het mogelijk, het duistere daarvan in een meer helder daglicht te stellen: dan wordt dit zelfs pligt; en iedere arbeid, op soortgelijke wijze ondernomen, verdient, als bijdrage tot de bevordering van de daarop betrekking hebbende wetenschap of kunst, bijzondere aanbeveling.

Die nu het geheel dezer verhandeling uit dit oogpunt overziet, en den inhoud daarvan vergelijkt met het reeds bekende over dit onderwerp, zal daarbij spoedig ontwaren, dat ik geen

boek uit boeken geschreven, maar zelf waargenomen en gedacht heb; tevens zal hij gemakkelijk opmerken, wat ik als noodwendige bouwstoffen voor de zamenstelling dezer verhandeling overgenomen heb, en welke oorspronkelijke denkbeelden, over de behandelde zaak, in dezelve voorkomen. Ondoelmatig vond ik het, hier wijdloopig te herhalen, hetgeen reeds zoo velen voor mij over dit onderwerp gezegd hebben. Om evenwel het verschil hunner beschouwing over deze ziekte met de mijne te kunnen vergelijken, mogt ik hier mijnen lezeren een zoo kort mogelijk overzicht daarvan, zoo als eene oppervlakkige beschouwing van de geschiedenis dezer ziekte ons dit aan de hand geeft, niet onthouden. Wanneer men echter bij de poging ter verklaring van de kraamvrouwenkoorts van den meer gewonen slender van beschouwing harer natuur meent te moeten afwijken, dan ontwaart men, gelijk ik verder in de inleiding dezer verhandeling nog aanmerk, dat er veelligt geene ziekte bestaat, waarop de geschiedkundige zwarigheden meer drukken, dan op deze. Hij, welke het beproeft, zich, met betrekking tot dezelve, door die zwarigheden eenen weg tot betere kennis te banen, gevoelt te zeer het gemis van het ophelderend licht, dat de fakkel der geschiedenis over vele andere onderwerpen van wetenschappelijk onderzoek zoo duidelijk ontsteekt.

Wat betreft de veranderingen, welke dit stuk, vergeleken met hetgeen door mij aan de hiervoren gemelde maatschappij was ingezonden, ondergaan heeft vóór dat hetzelfde ter perse ging, dezelve hebben geenen den minsten invloed gehad op den vorm, of de hoofddenkbeelden, daarin vervat; ik heb echter aan de eerste afdeeling eene meer naauwkeurige *monographische* opgave der geschriften *over de putrefactio uteri* toegevoegd, tot welke volledigheid ik vroeger niet in staat was; dit, en de korte vermelding van de gevoelens daaromtrent, hebben die afdeeling zeker wel in uitgebreidheid doen toenemen, maar om goede bepalingen te maken, en zich duidelijk te doen verstaan, kan men somwijlen zekere breedvoerigheid moeilijk vermijden, die, alhoewel minder aangenaam, dan toch eenige toegevendheid verdient. En zou het, bij de bewerking van zoodanig onderwerp als het onderhavige, waaromtrent zoo vele boeken vol geschreven zijn, en het groote verschil in gevoelen nog steeds het groot bewijs oplevert, dat men met deszelfs aard nog niet bekend is, wel mogelijk zijn, daaromtrent, in een kort vertoog, al het noodige te zeggen? Ik twijfel hier zeer aan. Overal stuit men immers, met betrekking tot hetzelfde, op het gezegde, dat ROUSSEAU op het *onzekere* in de Geneeskunde toepaste: »HIPPOCRATE *dit que*

non, GALLIEN q'oui!” Niet geroepen zijnde, hier *het zekere* in de Geneeskunde te verdedigen (*) (voor welke taak ik ook geenszins berekend zoude zijn, en waartoe voorzeker het allerminst de geschiedenis der kraamvrouwenkoorts tot eene gepaste bijdrage zoude kunnen verstrekken), maar mij voorgenomen hebbende, de natuur dier koorts, zoo veel mogelijk, op goede gronden te verklaren, zoo geef ik dezen arbeid, zoo als dezelve hier voor ons ligt, aan het onpartijdig onderzoek van die genen over, welke daarin eenig belang mogten stellen, voornamelijk aan hen, die, door verrigte lijkopeningen, in staat zijn gesteld, daarover beter te kunnen oordeelen. Om echter, in het gebied der Geneeskunde, (eene kunst, die geenszins op onfeilbaarheid aanspraak kan maken,) omtrent nog onbesliste onderwerpen geen *absoluut* en onwederroepelijk oordeel te vellen, zoo wil ik, overtuigd wordende, gaarne van mijn inzicht in de beschrevene zaak afstand doen, om het met een beter te verwisselen. Het is waarheid, die wij zoeken; en mogt ik dezelve, hier en daar, waar ik haar meende gevonden te hebben, op eenen te hartstogtelijken

(*) Hierover leze men de schoone Verhandeling van Dr. C. PRÜYS VAN DER HOEVEN, *Verdediging der Geneeskunst, als Leere der Natuur*. Zie *Vaderl. Letteroef.* voor Januarij en Februarij 1819, N^o I en II.

toon hebben verdedigd, het was, dat herinneringen aan vroegere omstandigheden, en de geestdrift, waarmede ik het onderwerp behandelde, mij daartoe vervoerden, wel wetende, dat eene nieuwe *theorie*, met bitterheid en hevige scherpheid van uitdrukking voorgedragen (hetgeen ik dan ook meen vermeden te hebben), de beminnaren der wetenschappen veeleer van dezelve terugstoot, dan hen daartoe uitlokt. Hoe het zij, ik heb mij met dezen arbeid, als Verloskundige, tevens ontdaan van een onaangenaam gevoel, dat zekere uitdrukking van WIGAND mij steeds veroorzaakte: »*der Hausarzt solle die abnormen Geburten beurtheilen, und der Accoucheur nur als Operirmaschine adhibirt werden.*” Behalve, dat het oordeel over, en het bestuur van eene moeilijke *abnormale* verlossing te zeer aan de éénheid van persoon verbonden zijn, dan dat dezelve van elkander zouden kunnen worden afgescheiden, zoo zou het er daarenboven, te dezen opzigte, met vele *Medici* niet zeer gunstig uitzien. Veeleer zij de beoordeeling en verdere verklaring van de ziekte, waarover wij thans zullen handelen aan hen opgedragen, zonder echter hiermede grenslijnen te willen trekken, dáár, waar de natuur dezelve niet gesteld heeft: want, hoezeer van oordeel zijnde, dat bij eene vergelijking van het vak der Verloskunde, met

dat der Genees- en Heelkunde, het eerst- en laatstgenoemde elkander voorzeker het meeste naderen, zoo dient evenwel de Vroedmeester, evenzeer als de Heelmeester, tot de goede waarneming van zijn beroep met de vereischte *medische* kundigheden te zijn toegerust; terwijl het aan Geneesheeren *ex professo* overgelaten, zij de zaak door mij hier aangevangen, verder te vervolgen.

Mogt intusschen deze arbeid iets tot de uitbreiding onzer kennis van de natuur der kraamvrouwenkoorts bijdragen, dan had ik niet nutteloos geschreven.

ERRATA.

bladz. 82 regel 20 van boven staat WENSEL				lees WENZEL	
» 118	» 4	» ond.	» R	» P	
» 121	» 6	» »	» S	» Q	
» 127	» 10	» boven	» FARGIONI	» TARGIONI	
» 128	» 2	» ond.	» T	» R	
» 145	» 16	» boven	» Hyrdogenium	» Hydrogenium	
» 173	» 8	» »	» FRANCK	» FRANK	
» 178	» 7	» »	» HERMSTÄDT	» HERMDSTÄDT	
» 181	» 2	» »	» PERCEVAL	» PERCIYALL.	

I N H O U D.

Bladz.

INLEIDING.

Voorstelling des onderwerps..... 1.

EERSTE AFDEELING.

Algemeen overzicht der ziekte 9.

Voordragt der vermoedelijke oorzaken van de
kraamvrouwenkoorts, ter bepaling van der-
zelve natuur, (*causa morbi*) 27.

De oudheid der zoogenaamde *putrefactio uteri*,
met eenige voorbeelden uit schrijvers van
vroegeren en lateren tijd aangetoond 111.

Heerscht de kraamvrouwenkoorts afzonderlijk
(*sporadisch*), of algemeen (*epidemisch*)? Is zij
al of niet van een' besmettelijken aard (*con-*
tagieus)? 140.

Welken invloed hebben en melkafscheiding en
kraamzuivering op de vorming der kraam-
vrouwenkoorts, en welke uitkomsten heeft het
scheikundig onderzoek van de daarbij uitge-
storte vochten in de buikholte opgeleverd? .. 171.

Erkenning der ziekte, (*diagnosis morbi*) 185.

Voorspelling der ziekte, (*prognosis morbi*) 208.

Behandeling der ziekte, (*curatio morbi*) 215.

TWEEDE AFDEELING.

Wederlegging van het gevoelen, dat de natuur der kraamvrouwenkoorts in buikvlies-ontsteking zou bestaan, gegrond:.....	255.
1° Op de geschiedenis der ziekte	260.
2° Op den aard van het aangedane deel en deszelfs bestemming	266.
3° Op die plaatsen der schrijvers, waarin zij zich zelveu tegenspreken.....	295.

DERDE AFDEELING.

Het onwaarschijnlijke en ongegronde aangetoond van het gevoelen, dat men de kraamvrouwenkoorts door middel van buikontlastingen zoude kunnen verhoeden	311.
--	------

VIERDE AFDEELING.

Betoog: dat de toediening van de <i>mercurius dulcis</i> in de ware kraamvrouwenkoorts de grootste afkeuring verdient; niet alzoo in buikvlies-ontsteking	321.
Aanteekeningen.....	350.
Verklaring der plaat	411.

INLEIDING.

Wanneer wij, bij een naauwkeurig overzigt der ziekten, waaraan het menschelijk ligchaam in het algemeen, en dat der vrouw in het bijzonder is blootgesteld, de verschillende vorderingen, die wij in de kennis derzelver oorzaken, zitplaats, natuur en wijze van behandelen maakten, geschiedkundig vergelijken, dan ontmoeten wij schier geene, die onze aandacht bij derzelver beschouwing langer bezig houdt, en onze weetlust zoo onbevredigd laat, dan die ziekte, welke men met den naam van *Kraamvrouwen-koorts* bestempelt. Zoo veel er over deze ziekte geschreven is, zoo vele verschillende uitspraken vindt men daarover ook uitgebragt, en het is er nog verre af, dat men dit punt in verschil als volkomen opgelost zoude kunnen beschouwen, door, gelijk men in onze dagen wil, vast te stellen, dat haar ware wezen, bij uitsluiting, in oorspronkelijke buikvlies-ontsteking zoude bestaan.

De beroemde Maatschappij van Wetenschappen te HAARLEM, hiervan ook overtuigd, stelde daarom de volgende vragen, ter beantwoording, voor:

« Wat moet men, op getrouwe ondervinding en herhaalde waarneming, denken over den waren aard der zoogenoemde kraamvrouwenkoortsen? Moet men dezelve, als eene eigenaardige ziekte, van dien toestand afhankelijk beschouwen, of zijn zij slechts toevallig en van onderscheidene van buiten aangebragte oorzaken afkomstig? Kan de zwangerschap en naderhand de verlossing tot het ontstaan dezer ziekte ook eene gemakkelijke aanleiding geven? Moet men eene, hetzij ware, hetzij valsche, ontsteking van het buikvlies, alleenlijk als de naaste oorzaak dezer koortsen beschouwen? Zouden ontstekingen in de baarmoeder, in de darmen en andere nabijgelegene deelen daartoe niet eveneens kunnen medewerken? Is het niet hoogstwaarschijnlijk, dat het onderhouden en betamelijk bevorderen van buikontlastingen gedurende de laatste maanden der zwangerschap, en in de eerste dagen na de verlossing, als eene voorbehoedende geneeswijze, om dezen hoogstgevaarlijken ziekte-toestand in tijds afte weren, kan en moet beschouwd worden? Wat moet men op *pathologische* en *theoretische* gronden denken en besluiten omtrent de werking van het verzoet kwik bij deze zoo belangrijke ziekte? »

Bijaldien men een oogenblik bij den inhoud van dit *problema* stilstaat, dan ontdekt men al spoedig, dat het den geschiedkundigen gang dezer ziekte, inharen omvang, opneemt, en, als in een klein bestek, ons de verschillende gezigtspunten voor oogen stelt, waaruit men deze ziekte al beschouwd heeft; met den wensch eindelijk, om, ware het mogelijk, betrekkelijk dit belangrijk geschilpunt in de geneeskunde, de zoo zeer van elkander afwijkende gevoelens tot één gebragt, en de eigenlijke natuur dezer ziekte, zoo naauwkeurig mogelijk, bepaald te zien.

Aldus meende ik mij in den geest van den Opsteller der vragen te mogen verplaatsen, doch gevoelde daarbij niet minder de moeijelijkheid der beantwoording en uiteenzetting zulk eener ingewikkelde zaak. Want, om het ware wezen dezer ziekte op te geven, daartoe ontbreken ten eenemale zoodanige grondstellingen, als met de ervaring aller tijden overeenkomen. Bij een onderzoek deswegens kan derhalve de geschiedenis dezer ziekte, niet zoo zeer, gelijk wel anders, tot leidsvrouw verstrekken, een rigtsnoer van zoo veel belang in navorschingen van dergelijken aard. Men moet hier, als het ware, een nieuw tijdvak openen, en daartoe echter geene geringe kennis van het voorhandene over deze ziekte dragen. Het is zelfs een volstrekt vereischte, die stukken onpartijdig en *critisch* nagegaan te hebben.

Niettegenstaande de zwarigheden, die in eene volledige oplossing van dit onderwerp mogen bestaan, zoo kwam het mij echter bij de zoo groote vorderingen, welke er in de laatstverloopene jaren,

schier in alle vakken van wetenschap gemaakt zijn, en bij het meerder licht over de ziektekundige ont-leedkunde verspreid, thans als geen en vruchteloos en arbeid voor, om zich bij vernieuwing met eene na-dere beschouwing van het voorgestelde onderwerp bezig te houden.

De Maatschappij, afkeerig van wijdloopige *theore-tische* beschouwingen, verlangt in de behandeling van de opgegeven taak doelmatigheid, aan duidelijke beknoptheid verbonden: — Eene goede en boven alles korte daarstelling van het waargenomene, is voor-zeker van zoo veel belang, dat zelfs de merkwaar-digste gevallen, wijdloopig, verward en vervelend voorgedragen, alle belangstelling verliezen, en daar-door aan het doel van leering geenszins voldoen. Daar evenwel het belang der zaak geene te opper-vlakkige behandeling gedooft, zoo zal ik echter ge-trouw in het oog trachten te houden, met geene noodelooze dingen, of wijdloopige herhalingen der geschillen, welke al over dit punt gerezen zijn, deze verhandeling optevullen, waartoe de aard van het onderwerp zulk eene gemakkelijke aanleiding zoude kunnen geven, wegens den overvloed van stof, daar-toe voorhanden.

Om, zoo mogelijk, aan de begeerde vereischen te voldoen, kwam mij, tot eene meer ordelijke be-werking der stof, de splitsing der vraag in de vol-gende vier afdeelingen, niet zonder *praktisch* nut, voor:

1°. « Wat moet men, op getrouwe ondervinding en herhaalde waarneming, denken over den waren

aard der zoogenoemde Kraamvrouwen-koortsen? Moet men dezelve, als eene eigenaardige ziekte, van dien toestand afhankelijk, beschouwen, of zijn zij slechts toevallig en van onderscheidene, van buiten aangebragte oorzaken afkomstig? Kan de zwangerschap en naderhand de verlossing, tot het ontstaan dezer ziekte, ook eene gemakkelijke aanleiding geven?"

2°. « Moet men eene hetzij ware, hetzij valsche ontsteking van het buikvlies alleenlijk als de naaste oorzaak dezer koortsen beschouwen; of zouden ontstekingen in de baarmoeder, in de darmen en andere nabijgelegene deelen, daartoe, niet eveneens kunnen medewerken?"

3°. « Is het niet hoogstwaarschijnlijk, dat het onderhouden en betamelijk bevorderen der buikontlastingen, gedurende de laatste maanden der zwangerschap en in de eerste dagen na de verlossing, als eene voorbehoedende geneeswijze, om dezen hoogstgevaarlijken ziekte-toestand in tijds afteweren, kan en moet beschouwd worden?"

4°. « Wat moet men op *pathologische* en *theoretische* gronden denken en besluiten omtrent de werking van het verzoet kwik bij deze belangrijke ziekte?"

In de ontwikkeling dezer vier vragen, zal ik, naar aanleiding derzelve, op getrouwe ondervinding en herhaalde waarneming gegrond:

1°. Den vermoedelijken aard van de zoogenoemde Kraamvrouwen-koorts trachten te ontvouwen; — voorts aantonen, dat zij geenszins wordt voortgebracht door onderscheidene, toevallig van buiten aangebragte oorzaken, maar te beschouwen is *als eene volstrekt eigenaardige ziekte*, van dien toestand (*zwangeren*) afhankelijk, en dat hoofdzakelijk de zwangerschap in een daartoe *gepraedisponneerd* ligchaam, onder begunstiging van zekere gelegenheid gevende oorzaken, tot haar oorspronkelijk ontstaan, aanleiding geeft.

2°. Zal, op het voorafgegane onderzoek steunende, blijken, dat noch buikvlies-ontsteking, hetzij ware, hetzij valsche, noch ontsteking der darmen of van eenig ander ingewand van den onderbuik, de naaste oorzaak dezer koorts uitmaakt, en dat zij niet, dan toevallig, tot dezelfde medewerken; de baarmoeder echter hiervan uitgesloten, als eene bijzondere beschouwing in deze vorderende.

3°. Zal, uit al het aangevoerde, even duidelijk worden, dat het onderhouden en betamelijk bevorderen der buikontlastingen, gedurende de laatste maanden der zwangerschap, en in de eerste dagen na de verlossing, geenszins tot eene voorbehoedende geneeswijze van dezen gevaarlijken ziekte-toestand kan verstrekken. Eindelijk:

4°. Zal, op *theoretische* en *pathologische* gronden, worden betoogd, dat de toediening van het verzoet kwik in deze belangrijke ziekte, zeer gevaarlijk, zoo niet doodelijk is, en daarom de grootste afkeuring verdient.

de Zal, op, theoretische en praktische gron-
den, worden behandeld, dat de toediening van
het verzoet lulk in deze belangrijke wijkte,
zeer gewaarsij, xoe niet slecht is, en daar-
om de grootste afkeuring verdient.

Je voudrais avoir le mérite de donner ici le germe d'un
ouvrage meilleur et plus complet: j'aurois au moins
préparé de loin l'amélioration du sort d'un sexe qui,
moitié du genre humain, porte la plus forte influence
sur l'autre.

ALPHONSE LEROY.

EERSTE AFDEELING.

Onder de geschriften, die wij over de kraamvrouwenkoorts, hetzij aan derzelve bijzondere behandeling toegewijd, of in leerboeken opgenomen, bezitten, valt het moeilijk één aantewijzen, waarvan men zeggen kan, volkomen aan het oogmerk te beantwoorden van hem, die naar bevrediging voor zijn weetlust in dezen zoekt. Schrijvers van vroegeren tijd hebben ons hieromtrent veel te wenschen overgelaten; die van latere jaren namen, dikwijls, of derzelve uitdrukkingen op, of maakten ze, door navolging, tot de hunne; — en zij, die betrekkelijk dit punt al iets nieuws meenden voortedragen, leverden hetgeen reeds oud, en inderdaad niet veel beter was, dan anderen, lang voor hun, daaromtrent gezegd hadden. Verraadt het te zeer verheffen eener zaak gewoonlijk onverstand, het te laag spreken van iets is meestal een bewijs van een partijdig of ongenegen hart. Ik meen echter dat deze uitspraak geenszins voor onbescheiden kan worden gehouden; zij maakt de slotsom van mijn onderzoek deswegens uit. En wie, eenigzins met de geschiedenis dezer ziekte bekend, zal niet hetzelfde oordeel daarover vellen?

Ofschoon het bij een onderzoek naar derzelve

geboorte blijkt, dat de Ouden geenszins onbekend waren met deze, der kraamvrouw zoo vijandige, ziekte, zoo stuiten wij echter spoedig op zeer verschillende namen, waarmede men haar al gedoopt heeft. Volgens HULME zou EDUARD STROTHER haar het eerste *the Puerperal Fever* genoemd hebben. (1) COOPER naderhand *the lochial Fever*. (2) WILLIS, *Febris putrida, seu potius maligna puerperarum*. (3) RIVERIUS, *Febris putrida, puerperis superveniens ex bilioso humorum apparatu, vel ex diaetae erroribus*. (4) RAYM. JO. FORTIS, *Febris putrida puerperarum*. (5) A. LE ROY, *Febris lactea maligna*. (6) ROULIN, *Febris humoralis nervosa, of febris uterina, a partu tam humoralis, quam nervosa*. (7) GASTELLIER, *Febris miliaris complicata, sive putrida maligna*. (8) Voorts is dezelfde ziekte, welke de La-

(1) Criticon febrium: or a critical essay on fevers, Chap. IX. pag. 212. London 1718.

(2) Compendium of Midwifery, P. III Sect. II.

(3) Opera, Cap. XVI pag. 76. De puerperarum febribus.

(4) Prax. med. Lib. XV. Cap. 24. Lugd. Bat. 1760.

(5) De febrib. et morb. mulier. pag. 484.

(6) Prem. Memoir. sur les fievr. aiguës, pag. 198. — Essai sur l'histoire naturelle de la Grossesse et de l'accouchement. *Etat de la Femme Accouchée*. Moyens de remédier à la maladie appelée *Fievre puerperale*, qui, dans certaines saisons, attaque les femmes à la suite de leur couche: spécialement à l'Hôtel-Dieu de Paris, par A. LEROY, pag. 128, à Geneve, et se trouve à Paris, chez LECLERC, etc.

(7) Traité des malad. des Femmes en couche, Sect. III. Chap. X. pag. 219.

(8) Traité de la Fièvre miliaire des Femmes en couche, pag. 6.

tijnen thans algemeen, *Febris puerperalis*, s. *puerperarum*; de Engelschen, *Puerperal Fever*, s. *Fever of Child-bed-women*, *Fever of lying-in-women*; de Schotten, *the Weed*; de Duitschers, *Kindbeterinnenfieber*, *Kindbett- of Wochenfieber*; en de Franschen, *Fievre Puerperale*, *Fievre des Accouchées*, *Enterite-aiguë à la suite des couches*, *Peritonite puerperale*; gewoon zijn te noemen, bij ons onder den naam van *Kraamvrouwenkoorts* of *Kraamkoorts* bekend.

Zijn de laatste benamingen woorden van eene en dezelfde beteekenis, — voornoemde beschrijvingen dragen het kenmerk van ontsproten te zijn, uit de verschillende inzigten, welke men zich van de natuur dezer ziekte vormde. Van hier, dat verder sommige der vroegere en latere schrijvers deze ziekte voor eene ontsteking der baarmoeder hielden, en zij, die ook eene ontsteking in deze koorts erkenden, naderhand de darmen, het darmscheil, het net, en, gelijk in onzen tijd, het buikvlies, bij opvolging, als den zetel der ziekte opgaven, waarvan alsdan de oorzaak gezocht werd, of in de onderdrukking der *lochiën*, of derzelver verandering ten kwade; of in de onderdrukking der zog-afscheiding of derzelver verplaatsing, zoo als men dit noemde, naar eenig ander deel van het ligchaam: hoe wederom anderen derzelver natuur voor *gastrisch*, *catarrhaal*, *saburraal* of *nerveus* hielden, terwijl de aanhangers der *humoraal-pathologie*, steeds van verbastering der vochten, of scherpten in dezelve uitgaande, haar als eene rot-, gal- of kwaad-

aardige koorts beschreven; — en eindelijk, hoe dezelve hier werd aangezien, als eene koorts, welke ook aan ieder ander mensch kan overkomen, maar, ten gevolge van het kraambed, eenen eigendommelijken loop aanneemt, en, daarenboven, door de heerschende of staande ziekte-gesteldheid nog op verschillende wijze zamengesteld en gewijzigd konde worden, terwijl men dezelve dáár als eene eigensoortige ziekte beschouwde. Welke uiteenlopende gevoelens men echter koesterde, hierin stemden de schrijvers met elkander overeen, dat eene plaatselijke aandoening in den onderbuik eene voorname rol mede in deze ziekte speelde, en waarop men, bij de behandeling, vooral de aandacht moest vestigen; met dat onderscheid nogtans, dat deze die plaatselijke aandoening voor het gewrocht van het ziekte-proces hield, gene, dezelve als *primair*, en de koorts als *secundair* beschouwde.

Zie hier, als in het voorbijgaan, (want naderhand zullen wij genoegzame aanleiding vinden om in eenige nadere bijzonderheden deswegens te moeten treden) de verschillende en hoogstuiteenlopende gevoelens aangestipt, welke er steeds, door alle wisselingen van stelsels, die in het gebied der geneeskunde plaats hebben gehad, over de natuur dezer ziekte zijn gekoesterd en uitgebragt. — En wie zal het zijn, die op gronden, voor ieder en overal geldende, het vraagstuk beslissen zal, waarin of toch de reden van onze geringe vordering in de kennis eener zoo vreesselijke, en voor pas verlost kraamvrouwen zoo noodlottige ziekte te zoeken zij? of-

schoon reeds zoo velen, doch te vergeefs, in dit strijdperk naar den krans der overwinning hebben gedongen, zoo moge eene nieuwe poging daartoe vermetel schijnen: te wraken is zij echter niet, in aanmerking genomen, hoe weldadig eene juiste beschouwing van dit onderwerp voor sommigen van het vrouwelijke geslacht zoude kunnen worden. In geene geringe verlegenheid bevindt men zich echter, om, uit zulk eene *chaotische* verwarring van de meest tegenstrijdige denkbeelden betrekkelijk dit onderwerp, een voor zich bevredigend besluit optemaken. Al heeft men zich ook met al datgene, wat reeds over de kraamvrouwenkoorts mogt geschreven zijn, *theoretisch* bekend gemaakt, het is daarenboven allernoodzakelijkst, dat men ook *praktisch* met dezelve bekend zij, om de alhier voorgestelde vraagpunten, betrekkelijk dezelve, eenigzins naar eisch te kunnen beantwoorden, en, ontdaan van het lastig juk der *auctoriteit* van anderen, in dezen een' eigen weg te kunnen inslaan, door de ondervinding aangewezen, en door de rede goedgekeurd. Zonder de ervaring op zijde te hebben, zal men steeds door den bril van een' ander de zaak beschouwen, en eene onpartijdige beoordeeling over, en opheldering van dit onderwerp onder de begeerde dingen blijven. Uit de lezing en raadpleging der geschriften van hen, welke dit onderwerp behandeld hebben, leert men wel de boosaardige natuur dezer ziekte kennen, maar om iets over hare, tot op dezen tijd nog zoo algemeen onbekende, natuur, afwijkende van het door anderen reeds bij herhaling ingeslagen en schier platgetreden

pad, te kunnen zeggen, ten einde alzoo eene schrede nader tot de waarheid te geraken, daartoe moet men deze ongesteldheid zelf meermalen gezien, naauwkeurig waargenomen, en met andere, der kraamvrouwen overkomende, ziekten vergeleken hebben. Op deze wijze alleen zal het kunnen gelukken, een *resultaat* van zijne bevinding te leveren, op zelfsovertuiging gegrond. Overleveringen immers, kunnen geenszins de plaats van eigene waarneming vervullen. Alle kennis toch, welke een Genees-, Heel- of Verloskundige door studie en overdenking verkregen heeft, in één woord, alle rijkdom van zijn geheugen en verstand, kan door hem voor niets anders worden beschouwd, dan voor algemeene hulpmiddelen, die hem eenmaal in de uitoefening zijner moeilijke kunst zullen moeten voorlichten. De *observatie* echter en de ondervinding, vruchten van den tijd, zijn, als de voornaamste grondslagen van alle menschelijke kennis, aantemerken. De wetenschappen en kunsten hebben daaraan derzelver oorsprong en voortgang te danken. De Geneeskunst is daarop alléén gegrond. De verhevenste *geniën*, de grootste Wijsgeeren van alle tijden, hebben ook aan den geest van waarneming eene bestendige hulde toegebracht, en er de schoonste voordeelen van afgeleid. Zij heeft ook in het korte tijdperk des levens van een mensch, bij HIPPOCRATES en SYDENHAM, meer aan den voortgang der wetenschappen toegebracht, dan de stelselzucht gedurende eene lange reeks van eeuwen vermogt. De Maatschappij stelde daarom ook, in de beantwoording der opgegevene

vragen, bovenal getrouwe ondervinding en herhaalde waarneming op den voorgrond. En daar ik vermeen, van ervaring, als beginsel, te kunnen uitgaan, met betrekking tot hetgeen ik hier omtrent de kraamvrouwenkoorts wensch voortedragen, als vroeger in de gelegenheid gesteld, ook door lijkopeningen deze zaak van naderbij te onderzoeken, zoo zal ik, daardoor ondersteund, en door het belang der zaak aangespoord, beproeven, in hoe verre ik aan de bedoeling der Maatschappij kan voldoen.

Wanneer wij ons dan de kraamvrouwenkoorts voorstellen, als eene ziekte, in haar opkomst bedriegelijk, in haar voortgang zeker, en welke, tot rijpheid gekomen, verschrikkelijk is om hare doodelijkheid, dan moet men zich inderdaad verwonderen, hoe vele schrijvers daarvoor ziekten hebben opgegeven, die zelfs geene verwijderde verwandschap met haar hebben, veel minder *identiteit*. Onder de zoodanige noem ik hier, b. v. eene zuivere ontstekingskoorts, eene *gastrische*, *cattarrhale* of *saburrale* ongesteldheid der kraamvrouw; ja, schier alle ziekten, die, stelselmatig geordend, en, als zoodanig, onder eene der vorengenoemde ziektebenamingen bekend zijn, ten gevolge der oorzaak, die haar vormde. Eene *febris typhoidea*, *putrida*, met haar veranderlijkheid en onbestendigheid, en waarbij, met betrekking tot het evenwigt der deelen in de dierlijke huishouding, de molen, als het ware, door den vang is, zou alsdan bij eene vergelijking, ofschoon de lijkopening andere *resultaten* zal opleveren, de meeste overeenkomst nog in haar verloop met de bovengenoemde koorts hebben, wan-

neer namelijk de vrouw hierdoor in het kraambed toevallig mogt worden aangetast. Het was daarom vooral, dat mij, bij het onderzoek deswegens, de beschrijving eener zekere ziekte boeide, der kraamvrouw slechts overkomende; hoogstonregelmatig van beloop, bedriegelijk van karakter, en, bij eene niet regt gekende natuur, zeer gevaarlijk, ja meestal doodelijk van aard; geheel afwijkende, zoo het scheen, vooral wegens derzelver benaming, van al hetgeen over de kraamvrouwenkoorts zelve reeds geschreven was. Bij eene naauwkeuriger vergelijking echter, kwam het mij voor, dat deze ziekte, wat derzelver hoofdzakelijke punten betrof, zeer veel overeenkomst met gezegde koorts had: zoo als b. v. in de verstoringen van de natuurlijke verrigtingen des kraambeds; in de verschijning van een drom onverklaarbare verschijnselen, zonder dat men daarnit tot eenen bepaalden ziektevorm konde besluiten; nu eens een onzuiver ontstekingachtig, dan weder een *nerveus* karakter aannemende; ook wel van eene *gastrische*, *saburrale* of *catarrhale complicatie* vergezeld, of als een rot- of zogenoemde kwaadaardige koorts te voorschijn tredende. Vooral ook deed het gierstuitslag, hetgeen men daarbij meermalen had waargenomen, mij aan GASTELLIER gedenken, omdat deze de kraamvrouwenkoorts, gelijk wij reeds gezien hebben, onder den naam van *Febris miliaris complicata* beschreven heeft. In het kort, het tafereel, hetwelk van deze ziekte werd opgehangen, ofschoon mij, bij de lezing, op verre na in alles niet bevredigende, als veel, zeer veel ter verklaring nog overlatende, deed

echter het vermoeden bij mij ontstaan, of misschien niet in deze ziekte het bemiddelingspunt van de zaak in verschil gevonden konde worden.

Prof. BOER namelijk, van *Weenen*, gaf in het jaar 1793 een werk uit, (9) waarin hij, behalve van meer andere onderwerpen, die hem als een groot waarnemer en voorstander van de werking der natuur doen kennen, over eene ziekte spreekt, die hij *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder noemt. Deze geleerde wil dien toestand, als eene, der zwangere baarmoeder bij uitsluiting toebehoorende, ziekte aangezien, en geenszins vergeleken hebben met dat *gangreen* en *sphacelus* der baarmoeder, hetgeen men gewoonlijk na sterke ontsteking van dit deel, door voorafgegane, moeilijke of ruwe, verlossing aantreft: evenmin met dien rotachtigen toestand der baarmoeder, welke eigenlijk het gevolg is van kankerachtige en andere boosaardige zweren van dit ingewand. « Van dit alles (zegt hij) is deze ziekte zoo zeer onderscheiden, dat er tusschen dezelve bijna geene gelijkheid kan worden gedacht, dan het gevaar, hetgeen zij gemeen heeft. De eerstgenoemde en algemeen bekende gebreken der baarmoeder kunnen dit orgaan, op iederen tijd, en in iederen leeftijd, aantasten, dezelve moge bezwangerd zijn of niet. — De zoogenoemde *putrefactie* daarentegen, doet slechts de baarmoeder aan in den bezwangerden staat, en gewoonlijk even vóór of terstond na

(9) L. J. BOER, Abhandl. und Versuche Geburtsh. Inhalt, Tom. III. pag. 73—108. *Wien* 1793.

de verlossing.” BOER meent verder, dat deze ziekte, zoo niet altijd door bederf van het afvallige vlies verwekt wordende, toch immer daarvan vergezeld gaat, dewijl het werkelijk in de natuur van die soort van *putrefactie* ligt, de binnenste oppervlakte der baarmoeder aan te doen; zeldzamer den bodem; echter meer haren mond, waarvan het de lippen soms sterk aantast. Ook strekt het zich wel over de scheede uit, voornamelijk dan, wanneer het hoofd des kinds onder de baring lang in dezelve vertoefd heeft. De eijernesten en FALLOPPIAANSCHÉ buizen hebben hierbij niet zelden een verdacht voorkomen, zoodat het bederf zelfs wel eens voor een gedeelte in hare zelfstandigheid indringt. De verschijnselen, welke deze ziekte vergezellen, zijn zoo verschillende (merkt BOER al verder aan) dat, bijaldien iemand haar negen en negentigmaal waargenomen heeft, dezelve hem ten honderdsten male, toch weder onder een’ geheel anderen vorm zal voorkomen. Zoo zag hij sommige kraamvrouwen aan stuipen sterven; andere werden, na eene gemakkelijke verlossing, door buitengewone zwakte overvallen, zonder blijkbare oorzaak, koortsachtig, en binnen twee dagen waren zij dood. Wederom andere zag hij, op het onverwachtst, aan gierstuitslag sterven, alwaar, ten opzigte van de toevallen en de koorts zelve, alles beterschap beloofde.

Bij de opening der lijken vond hij echter de baarmoeder door gemelde *putrefactie* aangedaan, zonder dat er, gedurende het leven, verschijnselen van zulk een’ gevaardreigenden toestand aanwezig waren geweest.

Onder de gelegheids- en voorbeschikkende oorzaken geeft BOER op koud, vochtig, herfst- en winterweder, alsmede de zoogenoemde *leucophlegmatische* ligchaamsgesteldheid; voorts armoede, onreinheid des ligchaams, slecht voedsel, en onderdrukkende zielsaandoeningen. Eindelijk schijnen hem ook zekere, in den dampkring aanwezige, onmerkbare en onbekende, veranderingen aanleiding tot haar ontstaan te geven. Eene buitengewone wegzinking der krachten van den eersten aanvang reeds af, en welke met den duur der ziekte en den aard der overige toevallen in het geheel in geene verhouding staat, wordt voornamelijk ook door BOER, als een onderscheidend kenmerk, opgegeven.

Ofschoon hij volkomen overtuigd meent te zijn, dat de *putrefactie* dikwijls reeds een doodelijk beginsel vóór de verlossing gezet heeft, zoo bespeurt men, op verre na, niet altijd teekenen daarvan onder de baring. Is echter, op dit oogenblik, de mond der baarmoeder reeds aangedaan, dan laat dezelve zich, als van hare *dynamische* veerkracht beroofd, al te gemakkelijk verwijderen, niettegenstaande de weeën, meestal, zwak en kort van duur zijn, de vrouwen spoedig uitputten en niet zelden van stuip-trekkingen vergezeld gaan: vooral, wanneer vrouwen van eenen fijnen en teederen ligchaamsbouw, door deze ziekte, worden aangetast. Na de verlossing is het met de melkafscheiding, ofschoon bij de meesten gestoord, somwijlen ook zoodanig gesteld, dat er geen zeker peil op te trekken is. Menigmaal

bevatten de borsten wel zog, doch dit verdwijnt weder langzaam: soms ook schielijk, of zij zijn bij het sterven daarmede nog opgevuld. Met den kraamvloed is het evenzeer verschillende. Gemeenlijk vloeit dezelve spaarzaam; zelden echter verdwijnt hij geheel en al, maar verandert somwijlen in hoedanigheid dermate, dat hij metaal aangrijpt door zijne scherpte, en den vinger en nagel des onderzoeken den eene bruine kleur geeft, welke zich, zelfs door afwassching, niet spoedig daarvan laat ontdoen. De vergezellende koorts is gewoonlijk eene *continua remittens*, doch maakt zelden volkomene verheffingen, of nieuwe aanvallen met aanmerkelijke koude. Over het geheel kunnen al de toevallen, aan eene boosaardige, zoo ook aan eene *gecompliceerde* ontstekingskoorts eigen, zich bij deze ziekte opdoen. De meeste dezer toevallen kunnen echter ook afwezig zijn, en toch is de baarmoeder *geputresceerd*. Meestal, echter, bekomen de zieken, voornamelijk tegen den avond, eene buitengemeen vermeerderde hitte met een niet verliggend zweet, en hetgeen met groote afneming van krachten en ontlasting van een niet genoeg bereide *urin* gepaard gaat. De lijderessen hebben, voor het grootste gedeelte, eene vochtige en niet beslagen tong, terwijl zij, door onophoudelijken en niet te lesschen dorst, gekweld worden. Als echter de koorts met hevige koude aanvalt, dan is gemeenlijk de dood reeds nabij, en weinigen brengen het tot op den derden aanval. Bij sommigen neemt men, eer zij sterven, ijelhoofdig-

heid, stuipen en andere schrikverwekkende toevallen waar; terwijl wederom anderen, tot haren laatsten ademtogt, zich zelve bewust zijn, en het leven zeer zacht met den dood verwisselen. Ondertusschen komen in deze ziekte niet zelden, op het onverwachtst, zulke gevaardreigende toevallen te voorschijn, dat kraamvrouwen, bij welke, des morgens, geen gevaar schijnt, des avonds nader aan den dood, dan aan het leven zijn.

Eene tweede en derde uitgave verscheen er vervolgens van dit werk, doch onder andere titels. (10) Zij, welke na *Prof. BOER* over deze ziekte geschreven hebben zijn de volgende: *Prof. JÖRG* gaf, in het jaar 1809, een werk in het licht, waarin hij, noemens deze ziekte, een gedeelte van *BOER* had afgeschreven, maar konde alstoen, volgens zijn eigen zeggen, bij ondervinding nog niets van dezelve mededeelen. Naderhand echter, door eigen ervaring voorgelicht, heeft hij zich, in eene tweede uitgave van vermeld geschrift, ook onder eenen anderen titel, breedvoeriger over dit onderwerp verklaard. (11)

(10) Dr. L. J. BOER's Abhandlungen und Versuche zur Begründung einer neuen, einfachen und naturgemässen Geburtshülfe, 2te Aufl. Tom. I. pag. 181—205, *Wien* 1810.

— Naturliche Geburtshülfe und Behandlung der Schwängern, Wochnerinnen, u. s. w. In sieben Büchern. 1 Bd. 3te verm. Aufl. pag. 202. *Wien* 1817.

(11) J. C. G. JÖRG, Handbuch der Krankheiten des menschl. Weibes. § 316—328, s. 394 und ff. *Leipzig* 1809.

— Schriften zur Beförderung der Kenntniss des Weibes und Kindes, 2te Th. s. 1—50. u. s. w. *Leipzig* 1818.

SMIDTMÜLLER (12) en KAIZER (13) hielden zich vervolgens met de behandeling van dit onderwerp onledig, nadat intusschen ZIMMERMAN, een leerling van JÖRG, zijne *inaugurele* verhandeling: *de uteri putrescentia* (14) geschreven had. Op WENZEL (15) volgen LOCHER, (16) CARUS, (17) SZEZUCKI (18) en VON SIEBOLD. (19) Eerstgenoemde van deze, was wederom een leerling van den laatste, en koos, op aanraden van zijn' hooggeleerden onderwijzer, ook deze stof tot de samenstelling zijner *dissertatie*. Voorts vindt men in het *Archiv van Dr. HORN* enz. nog eene waarneming betrekkelijk deze ziekte van ROMBERG. (20) KLAATSCH, (21) Genees-

(12) J. A. SCHMIDTMÜLLER, Handb. der medicinischen Geburtshülfe, 1 Th. s. 254. *Frankf. a. M.* 1809.

(13) C. F. G. KAIZER, Diss. de Sphacelo uteri gravid, *Jenae* 1810.

(14) J. E. ZIMMERMAN, Dissert. de uteri putrescentia, adjuncta morbi hujus observati historia. *Lipsiae* 1815.

(15) C. WENZEL, über die Krankheiten des Uterus. s. 44—52. *Mainz* 1816.

(16) J. LOCHER, de putrescentia uteri. *Berolini* 1819.

(17) C. G. CARUS, Lehrbuch der Gynäkologie u. s. w. 2tes Th. s. 247. § 1063. *Leipzig* 1820.

(18) SZEZUCKI, Journal der prakt. Heilk. von C. W. HUFELAND. *Berlin* 1821.

(19) E. VON SIEBOLD, Journal für Geburtsh. Frauenzimmer, u. s. w. 3tes Bd. *Frankf. a. M.* 1822.

— Handb. zur Erkenntn. u. Heilung der Frauenzimmerkrankh. 2te Aufl. 2 Bd. 3 abschnitt. pag. 239 § 160. *Frankf. a. M.* 1826. Vertaald door G. J. VAN EPEN, Heel- en Vroedm. te *Amsterdam*.

(20) Archiv für Medicinische Erfahrung von Dr. HORN enz. Novemb. & Decemb. *Berlin* 1822.

(21) Journal der praktische Heilk. von C. W. HUFELAND, 2 St. s. 48. *Berlin* 1823.

heer te *Weenen*, zegt er van, dat men zich niet lang aldáár behoeft op te houden, om dezelve meermalen te zien. LIPPICH (22) beschrijft eene *Metritis Septica*, welke in het Kraam-Instituut ter zelfder plaatse geheerscht zoude hebben; Dr. PFEUFER (23) deelt hierna zijne gevoelens over de *putrefactio uteri* mede. Uit het alhier bijgebragte, zou men zich welhaast gedrongen gevoelen, te veronderstellen, dat deze ziekte, meer *Endemisch*, in *Duitschland* te huis behoorde. Dit is echter niet het geval. G. VERSCHUIR, Med. Doct. enz. te *Groningen*, heeft zoodanig een geval in zijne Academische Verhandeling beschreven, (24) terwijl ik zelve, later, daaromtrent ook eenige waarnemingen heb medegedeeld. (25) Ongetwijfeld zullen er echter, van tijd tot tijd, meer dergelijke gevallen bestaan hebben, die evenwel niet zijn opgemerkt, of als zoodanig gekend.

(22) FR. G. LIPPICH, *Observata de metritide septica in puerperis grassante. Vindobonae* 1823.

(23) Dr. C. PFEUFER, *Ueber Peritonitis puerperalis und muscularis Archiv f. Med. Erfahrung*, s. 255. März und April. *Berlin* 1824.

(24) G. VERSCHUIR, *Specimen med. inaug. exhib. observat. varii argumenti pag. 1 observ. 1. Historia partus et puerperii cum putredine uteri. Groningae* 1819.

(25) Zie mijne Vertaling van het Tractaatje van Prof. BOER, over de *Putrefactie* der bezwangerde baarmoeder, met Waarnemingen en Aanteekeningen vermeerderd, uitgegeven bij J. W. VAN LEEUWEN, te *Leyden*, 1824.

Dr. SCHMITT (26) en MEISSNER (27) sluiten, voor zoo ver ik weet, de letterkundige geschiedenis dezer ziekte.

Daar het, ter beoordeeling en beschrijving eener ziekte, een vereischte is, voor oogen te hebben, wat omtrent dezelve reeds bekend mogt zijn, zoo meende ik, het bovenstaande te moeten laten vooraf gaan. Ik zal echter deze Verhandeling niet met langdradige aanhalingen, uit genoemde schrijvers opvullen; evenmin den lezer bij het verhaal der ziekten en sterfgevallen ophouden, die ik zelf heb waargenomen. In de voorgaande schets, uit de beschrijving van BOER over deze ziekte getrokken, zijn de voornaamste bijzonderheden dezer ziekte, die ook toepasselijk zijn op de waarnemingen van bijna alle andere schrijvers, als in een kort bestek medege-deeld. Diegenen derhalve, welke begeerig mogten zijn, al deze gevallen, in het bijzonder, nategaan, verwijze ik tot de bronnen zelve.

Doelmatiger, en ook aangener voor den lezer, beschouw ik het, wanneer ik mij slechts van de voornaamste punten mijner eigene waarnemingen, en die van anderen, in deze Verhandeling, bediene, dáár, waar zij tot opheldering kunnen verstrekken, of een bewijs zouden kunnen opleveren, van hetgeen

(26) Dr. W. J. SCHMITT, zie Heidelberger Klinische Annalen, 2 Bd. I Heft s. 126. *Heidelberg* 1826.

(27) F. L. MEISSNER, Brand und Putrescenz der Gebärmutter. — Was hat das neunzehnte Jahr hundert für die Erkenntniss und Heilung der Frauenzimmer-Krankheiten gethan? Zeitraum 1801 bis 1825, s. 248. *Leipzig* 1826.

ik mij hier voorstelde te betoogen, namelijk: *dat die ziekte, welke bovengenoemde schrijvers PUTREFACTIE der bezwangerde baarmoeder noemen, als een gewrocht of bestanddeel moet worden aangemerkt van dien hoogstgevaarlijken toestand, waarin, te allen tijde, sommige kraamvrouwen, spoedig na de verlossing, vervielen, en, bij ons, onder den naam van kraamvrouwenkoorts bekend is.*

Deze veronderstelling verkrijgt te meerdere waarschijnlijkheid nog, daar BOER zelf getuigt, dat op verre na voor de kwaadaardigste koorts, waardoor eene kraamvrouw kan worden aangetast, diegene te houden is, welke onder een' boosaardig aangedanen, *geputresceerden*, en schier van alle levenskracht beroofden toestand der baarmoeder verloopt; zich geen geval kunnende herinneren, waarin niet, bij de lijkopening, de baarmoeder, de een of andere der eijerstokken, der FALLOPPIAANSCHÉ buizen of banden der baarmoeder, hetzij alleen, of in vereeniging met elkander, waren aangedaan. — Altijd vindt men (merkt hij verder op eene andere plaats nog aan) de baarmoeder van derzelve, haar, ook als dood ligchaam natuurlijk nog toebehoorende, toon beroofd, en slapper, weeker en grooter, dan zij in aanmerking van den tijd, die na de verlossing verlopen is, zijn moest. Neemt men dezelve met een gedeelte der *vagina* weg, en doorsnijdt men haar, ten einde de inwendige oppervlakte bloot te leggen, dan doet zich deze gemeenlijk terstond na den dood, als met eene bruine, scherpe, en kwalijk ruikende

lijm overtogen voor, en dáár, waar de moederkoek gezeten heeft, al is dezelve ook nog zoo natuurlijk afgegaan, zitten meestentijds nog aanzienlijke vlokken daarvan zoodanig aan die oppervlakte vast, dat zij zich zelfs met den *scalpel* niet gemakkelijk daarvan laten afschrappen. Daaronder, en onder deze kleverige stof vertoont zich de zelfstandigheid der baarmoeder aan verscheidene plaatsen, eenige lijnen diep als *gangreneerd*, loodkleurig en opgelost. Te aanmerkelijker nog is deze toestand, wanneer dezelve, met verstoring en verscheuring der zelfstandigheid, aan het onderste gedeelte van den hals en de lippen der baarmoeder gepaard gaat. Menigmaal strekt zich ook het bederf over het bovenste gedeelte der moederscheede, en, in zeldzamer gevallen, over het gansche orgaan uit. Heeft de kwaal den hoogsten trap bereikt, dan treden de tot hiertoe vermelde afwijkingen in een' nog ergeren graad te voorschijn. De baarmoeder is daarbij in den omtrek der breede banden zoo schrikkelijk *gedestruëerd*, dat hare zelfstandigheid minder naar het weefsel van een dierlijk ligchaam gelijkt, dan naar een' verrotten kaaskoek, of honigraat: zoo verstoord is haar weefsel, zoo kleurenspelend die stinkende *putrilago*. (28)

Trachten wij nu, door eigene, aan het ziekbed gemaakte, opmerkingen ondersteund, en door de fakkel van getrouw aangeteckende lijkopeningen ver-

(28) Men vergelijke hiermede de lijkopening van het laatste door mij waargenomen geval, medegedeeld in mijne aangehaalde Verhandeling, bl. 23, Noot 25.

der voorgelicht, het duistere, dat er, in weerwil der beste pogingen aangaande de natuur der kraamvrouwenkoorts, nog is overgebleven, eenigzins nader en naar vermogen, op te helderen. Elke poging immers, daartoe aangewend, kan als prijzenswaardig worden beschouwd, al leidt zij ook niet terstond en volkomen tot zulke *resultaten*, als ieder menschlievend hart, om het belang der zaak, wel wenschen zoude. De schuring echter mijner denkbeelden, betrekkelijk dit onderwerp, met die van zoo vele overige schrijvers, zou welligt de pogingen van anderen, ter verdere volmaking, kunnen begunstigen:

» *C'est du choc des opinions que jaillit la lumière.*”

Voordragt der vermoedelijke oorzaken van de kraamvrouwenkoorts, ter bepaling van derzelve natuur. (de causa morbi).

Wanneer men het groot verschil, hetgeen tusschen het mannelijk en vrouwelijk geslacht, met betrekking tot derzelve bijzondere deelen, geaardheid, en de geheele inrigting der dierlijke huishouding bestaat, in aanmerking neemt, dan moet het, volgens de leer der ontleed-, natuur- en ziektekunde, weldra blijken, dat dit groote onderscheid tusschen beide geslachten noodwendig aanleiding moet geven tot eenen bijzonderen gezondheidstoestand en eene andere soort van ziekten. Man en vrouw beide genieten daarom ook eene hun eigen gezondheid, maar hebben ook hunne eigenaardige ziekten, door het geslacht (*sexe*)

bepaald. De vrouw intusschen, aan welke, in dit opzigt, zoo vele grootere verpligtingen zijn opgelegd, dan aan den man, staat daarom ook voor een des te grooter aantal ongesteldheden bloot, waarvan men, met regt, de baarmoeder, als de vruchtbare kweekster kan beschouwen. Wat is dan nu natuurlijker, dan dat wij, in eene eigenaardige voorbeschiktheid der vrouw (*Praedispositio propria, seminia morborum propria*,) de naaste oorzaak eener ziekte trachten op te sporen, waardoor zij in een tijdperk van haar leven wordt aangetast, gedurende hetwelke zij eene, haar geheel eigenaardige bestemming vervult, en waaraan de baarmoeder het grootste aandeel heeft. *A priori* gevoelen wij ons hierdoor reeds gedrongen, te veronderstellen, dat de baarmoeder het plaatselijk lijdend deel in de kraamvrouwenkoorts moet uitmaken. Is het nu waar, dat alles, wat wij in eene ziekte opmerken, in hare oorzaak gezocht moet worden, dan is voorzeker derzelver navor- sching de eerste les, welke de Geneeskunde haren dienaar voorschrijft. Het geneeskundig gebouw is aan dit onderzoek deszelfs oorsprong verschuldigd, rust nog daarop, en zonder hetzelfde zoude het van allen steun beroofd zijn. Hierdoor, toch, leert men den aard der ziekte, die men wenscht te genezen, in deszelfs oorzaak kennen, en het verschil daarvan, de terugwerking der levenskrachten wijzigende, bepaalt immers de natuur der ziekte, als haar gewrocht. Het ziekte-karakter, met andere woorden gezegd, rigt zich dus, voornamelijk, naar de ziekmakende oorzaak, naar de natuur van het aangedane

deel, deszelfs voorbeschiktheid en *idiosyncrasie*, waarvan geen orgaan vrij is. En waarop anders, dan op deze voorwaarden, moet de geneeskundige behandeling gegrond zijn? Oorzaak en ziekte hangen dermate te zamen, dat zij, gelijk de *pathognomonische* teekenen met de laatste, zoodanig aan elkander verbonden zijn, dat deze niet ophoudt te bestaan, voor en al eer gene is opgeheven, noch aanwezig kan zijn, als de eerste ontbreekt.

Een ander moge, door eene alles overklemmende eigenliefde bedwelmd, ons *gastritis*, als de *basis* der *pathologie*, verkondigen, ja schier opdringen: deze bloeddorstige leer, waarvan bloedzuigers, en altijd weder bloedzuigers, de leus zijn, behaagt ons, om hare overdrevene eenzijdigheid evenmin, als eenig ander voorafgegaan stelsel; en het is te vreezen, dat derzelver spoorlooze verdediging en opvijzeling door sommigen, misschien, als de voorbode van haren spoedigen ondergang en val zij aan te merken, met achterlating van het goede en ware, hetgeen wij ongaarne in dezelve zouden willen miskennen. KOPP echter, merkt daaromtrent aan, dat het goede daarin gelegen, oud, en het nieuwe niet waar is. (29)

Tot de vorming eener ziekte, wordt, gelijk de *pathogenie* ons leert, eene zekere vatbaarheid van het ligchaam vereischt, om zich, bij voorkomende gelegenheid, te kunnen ontwikkelen. Deze gelegenheid veronderstelt een werkdadig iets, hetgeen bij

(29) Litt. Annal. der Gesamt Heilk. von HECKER, 2te Jahrg. s. 7. Mai 1826.

die voorbeschiktheid komt, dezelve opwekt, om met elkander ziekte voort te brengen. De wijze, waarop, en de weiten, volgens welke die *pathologische* in- en tegenwerking geschiedt, is ongetwijfeld de hoofdsleutel ter verklaring van de verschillende ziektevormen en verschijnselen. Het is daarom niet genoeg, de eigenschappen van ziekmakende prikkels en de vatbaarheid voor dezelve, in het algemeen, te kennen, maar ook het verband, hetgeen er tusschen dezelve bestaat, verdient naauwkeurig overwogen te worden. Een van beide is daarom niet voldoende, ziekte te verwekken; beider zamenkomst, en daarenboven derzelver onderlinge verwantschap, wordt daartoe vereischt. Ontbreekt de aanleg, zegt GAUBIUS, de gelegenheid zal niet schaden, en omgekeerd, vermijdt degene, die aanleg heeft, de gelegenheid, hij zal dikwijls ziek worden kunnen voorkomen. Waarneming heeft deze onderscheiding geleerd, waaruit het duidelijk wordt, waarom niet alle menschen door dezelfde dingen gelijkelyk worden aangedaan, en waarom ziekelijke lieden, door een naauwgezet *regimen*, behouden kunnen blijven. (30)

Daar er aldus geene algemeene *praedispositie* tot allerhande soort van ziekten bestaat, evenmin als de meest volmaakte gezondheidstoestand, voor algemeene, of bijzondere schadende indrukken, altijd beveiligd is, zoo blijkt het, hoe allernoodzakelykst eene grondige kennis van de natuur der voorbeschikkende en gelegenheid gevende oorzaken

(30) GAUBIUS, Pathol. de causa morbi, § 59.

is, om hare wederzijdsche overeenstemming, zoo veel mogelijk, te kunnen inzien, en te verklaren. (31) Alzoo brengt ons de *synthetische* methode tot de ware oorzaak der ziekte, welke door bovengenoemde (*praedisponentia et occasionalia* beide) wordt gevormd, en gezamenlijk de ziekte en haren aard uitmaken.

Beproeven wij, naar aanleiding daarvan, de oorzaken voor onze ziekte nader te bepalen, en zoodanig te ontvouwen, dat tusschen deze en gene de vereischte overeenkomst of verwantschap duidelijk wordt.

Wanneer wij den oorsprong der ziekte, waarover wij handelen, behoorlijk willen uitvorschen, dan moet men zich, mijnes inziens, niet bij het kraambd bepalen, waarin zij gewoon is, in al hare woede uit te breken, maar tot de kiem harer wording afdalen, en dezelve, als daartoe in het vrouwelijk ligchaam reeds lang te voren aanwezig, vaststellen, uit kracht van de menging, het maaksel, den samenhang en de levenskracht der deelen, waaruit hetzelfde is zamengesteld. (32) Deze wijze van beschouwing is mij, met betrekking tot ons onderwerp, allerbelangrijkst voorgekomen, en heeft het vermoeden bij mij doen ontstaan, dat mede het groote geheim van het dubbelzinnig karakter der kraamvrouwenkoorts voornamelijk hierin gelegen is, dat men meestal gewoon is, derzelver oorzaak, in de verlossing, of in het kraambd te

(31) GAUBIUS, l. c. §§ 78 en 79.

(32) GAUBIUS, l. c. § 5, de disciplina medica.

zoeken. Kan men tot de moeilijkheden van geneeskundige navorschingen aan het ziekbed vooral rekenen, dat de oorzaken der ziekten dikwijls zoo zeer in het verborgen liggen, zulks mag in ons geval vooral van toepassing zijn. Dit echter weten wij, en zien wij dagelijks, dat ieder mensch, door de natuur, met eene hem eigene mate van krachten is toegerust; hoe zij hier schijnt gewoerd te hebben, dáár, in plaats van met eene milde hand te hebben uitgedeeld, te karig is geweest; van welker sobere bedeeing men dikwerf reeds in vroegere geslachten de voorbereiding moet zoeken. En zou het wel noodig zijn hier, van de gevolgen op te halen, welke daaruit voor den sterveling moeten voortvloeijen? Hoe, onder begunstiging der eerstgenoemde voorwaarden, de een in staat is gesteld, om op hetgeen voor het ligchaam vijandig konde worden, zoodanig afwerend terug te werken, dat hij daardoor van het genot eener ongestoorde gezondheid en eenen hoogen en vrolijken ouderdom deelgenoot wordt; terwijl een ander, wegens zijnen zwakkeren ligchaamsbouw, na eenige weinige pogingen van wederstand, zeer spoedig bezwijkt, en hem, of onder een ziekelijk voortgezet leven gebukt doen gaan, of ligchaam en ziel beide, dermate aantasten, dat een vroegtijdige dood hem, in de vaag zijns levens, uit het midden der zijnen wegrukt. En hoe groot is niet het heer van krachten, dat op den mensch, ofschoon in het rijk der Scheping boven alle overige, daarin voorhandene voorwerpen, uitmuntende, zoodanig inwerkt, en op hem woedt, dat hij, daardoor, aan de vreesselijkste ziekten

wordt ten prijs gegeven. Wanneer nu sommige onder dezelve eene zoodanige verwantschap hebben met de kiem, welke de mensch voor deze of gene ziekte in zijn' boezem ronddraagt, uit kracht van eigenaardige, bijzondere omstandigheden, dan zal daarmede de grond zijn gelegd voor de eene of andere ziekte. Welk een' rijken schat van ervaring bieden ons hiertoe de verschillende tijdperken van 's menschen leven niet aan, en, gelijk ik reeds vroeger aanmerkte, inzonderheid de vrouw, als zij dien leeftijd heeft bereikt, waarin zij, aan eene, voor haar op aarde ongetwijfeld de grootste, bestemming moet voldoen. Geene echter van deze, tot ziekte voorbeschikkende oorzaken, kan verwoestender voor 's menschen leven worden geacht, dan de zoodanige, welke tegennatuurlijk in ons ligchaam aanwezig, hetzij aangeboren, of met de moedermelk ingezogen, bij gegevene gelegenheid eene ziekte ontspringen, welke, ofschoon de zaden daartoe reeds jaren lang in het ligchaam sluimerden, zich echter niet eerder vermoeden laat, dan nadat er alvorens aanmerkelijke verstoringen in de dierlijke huishouding zijn te weeg gebragt, en zich eerst dan van haar masker ontdoet, wanneer zij, bij hare onverwachte openbare uitbraak, zich met al de kracht van haar heimelijk vernielend woeden aan ons vertoont. Met regt kan men zulk eene ziekte kwaadaardig noemen, en als zoodanig is voorzeker de kraamvrouwenkoorts te beschouwen. GAUBIUS noemt eene ziekte kwaadaardig, als dezelve, *insidiosa mitis*, onder zulke verschijnselen te voorschijn treedt, welke in den beginne geen kwaad

doen vermoeden, maar op het onverwachtst, onder verschijnselen uitbarst, die voor het leven zeer vijandig zijn. Ook noemt men wel zulk eene ziekte kwaadaardig, die van ongewone toevallen vergezeld gaat, en grootere verwoestingen aanrigt, dan welke met derzelver natuur schijnen overeen te komen. Eindelijk is men ook gewoon die hardnekkige ziekten (*morbi refractarii*), welke de krachten der beproefde geneesmiddelen bespotten, daaronder te rekenen. Niet zelden echter, merkt GAUBIUS nog aan, is de bestempeling eener ziekte, met den naam van kwaadaardig, een dekmantel voor de onwetendheid der artsen, en voor hunne begane feilen. (33). BOERHAAVE noemt zoodanige ziekten kwaadaardig, welke plotseling de levenskrachten ten onder brengen. (34) STOLL zegt daarvan: *Debilitas vitalis in principio febris, sponte orta, absque causis cognitis debilitantibus — malignitas appellatur* (35). Zonder ons hier langer bij eene beschouwing van de *notio malignitatis* op te houden, zoo schijnen echter de schrijvers in de bepaling daarvan, hoezeer anders daaromtrent ook uiteen loopende, het opzigtelijk vermelde zwakte, als *character pathognomonicus*, nog al eens te zijn. Ook deze maakt, benevens meer andere, door STOLL opgegevene verschijnselen (36), eene der vertwijfelendste in de kraamvrouwenkoorts uit.

(33) l. l. p. 486 § 876.

(34) Prael. in instit. med. cum not. Halleri, tom. VI. p. 92.

(35) De cognoscend. et curand. Febr. § 670.

(36) . c. § 673.

Daar echter de oorzaken van die onvoorziene zwakte, en uitgeputten toestand der krachten, meestal in het verborgene liggen, zoo zoude er, met betrekking tot de kennis van de natuur der ziekte, aan welker verklaring deze verhandeling is toegewijd, eene groote zwarigheid uit den weg zijn geruimd, als wij de vermoedelijke oorzaken daarvan konden opgeven. Om deze uit te vorschen, moeten wij nagaan, welke voorwaarden er reeds voor den vruchtbaren bij-slaap, tot de vorming dezer koorts schijnen voorhanden te moeten zijn; — wat er gedurende de zwangerschap, wat bij de verlossing en in het kraambad plaats heeft. Op deze wijze, vertrouw ik, mijne lezers te zullen kunnen overtuigen, dat de kraamvrouwenkoorts eene bijzondere soort van kwaadaardige en bedriegelijke ziekte uitmaakt, waarvan de grondoorzaak schijnt gelegen te zijn, in eene eigenaardige voorbeschikkende, niet altijd voor het oog even anschouwelijke, ziekelijke gesteldheid der vrouw. Deze toestand, bij de maagd somwijlen reeds zichtbaar, door het gemis van het frissche der jeugd, is, wat de gevolgen daarvan betreft, met betrekking tot de gezondheid en het leven der zwanger geworden vrouw, allerbetreurenswaardig, wegens de verzwaking en uitputting, waarmede zoodanig gestel bedreigd wordt. Dagelijks wordt haar een gedeelte des levens ontnomen, en terwijl de zwangerschap toeneemt, neemt haar leven af. BOER en anderen willen voorzegde gesteldheid, bij voorkeur, de *leucophlegmatische* genoemd hebben. Hiermede is voorzeker niet alles gezegd, en hoe veel duisters daaromtrent ook nog

moge overblijven, zoo komt het mij echter voor, dat in dezen hoofdzakelijk gelet moet worden, op de *individuele* menging en samenhang der *organische* stof. Deze laatste hoedanigheid vooral schijnt te gebrekkig en te gering, dan dat de levensverrigtingen voor eene *energique* en volhardende krachtsinspanning bestand zouden zijn. Men zou hier alzoo ook nog de *schrophuleuse* en *scorbutische* ligchaamsgesteldheid onder kunnen brengen: een' ziekelijken aanleg, dus, van de vaste deelen en vochten, voortgesproten uit een' aangeboren, ondermijnden toestand der levenskrachten (37).

Aan een' ieder, eenigzins in de *physiologische* wetenschappen ervaren, is het bekend, dat de hoofdbron, waaruit voor den mensch alle gezondheid moet voortvloeijen, in eene bestendige *harmonie*, en ongekreukt evenwigt tusschen de krachten en bewegingen van zijn, zoo heerlijk gewrocht samenstel gelegen is. Waar deze weldadige *harmonie*, en dat alles in standhoudend evenwigt verbroken is, of wordt, daar zullen, in plaats van die eensgezindheid en orde, weldra *disharmonie* en wanorde haren zetel hebben gevestigd; waarvan ziek worden het onvermijdelijke gevolg moet zijn. Zullen derhalve de grondzuilen van ongestoorde gezondheid niet aan het wankelen geraken, dan moet het verlorene gestadig vergoed, en het verbruikte naar evenredigheid worden aangevuld. Uit een' zoodanig verzwak-

(37) Majus certe discrimen metuendum est, si humores ante partum jam multum degeneraverint a sanitatis conditionibus. Van SWIETEN Comm. in H. B. Aphor. de cogn. et curand. morb. tom. IV. pag. 619. de morb. puerper.

ten toestand echter van het levensbeginsel, als boven vermeld, mogen wij, ten opzigte van de spijsverterings-werktuigen, 'tot eene verminderde bewerking des voedsels besluiten. Hieruit is wederom af te leiden, dat er eene belangrijke inbreuk moet worden gemaakt op de vereischte *assimilatie*, bloedmaking en voeding, door het zoogenoemd *leucophlegmatisch* voorkomen, ofschoon niet altijd in denzelfden graad, dikwijls toch zichtbaar uitgedrukt.

Stellen wij ons nu onder deze omstandigheden de vrouw in eenen bezwangerden staat, en de baarmoeder, door eene *specifiek* veranderde *reactie*, in een' onophoudelijk geprikkelden toestand voor, genoodzaakt om de kiem voor een' tweeden mensch, bij en in haar opgewekt, verder te ontwikkelen en te voeden, zal dan niet, terwijl deze toeneemt, het leven van gene, gelijk ik hiervoren aanmerkte, moeten afnemen? In de voldoening dezer gewigtige bestemming, waarbij de natuur eenen dubbelen pligt te vervullen heeft, en waartoe voorzeker een rijke voorraad van levenskracht en naauwe verbindtenis van dezelve aan de stof, waaruit het ligchaam bestaat, gevorderd wordt, zal door het verhoogde levens-proces, waarin de vrouw zich gedurende al dien tijd bevindt, het verbroken evenwigt der levenskrachten nog meer geknakt; de reeds ondermijnde *assimilatie* en voeding, hoe langer zoo meer verzwakt; de voeding van het ei, door de baarmoeder, beperkt, en alzoo de voortbrengende, vormende kracht dezer laatste onderdrukt worden. Er ontbreekt een zeker evenwigt in de vertering en her-

stelling, zoo wel der stof, waaruit het ligchaam is zamengesteld, als der levenskracht, en zoo ooit, het is gedurende het tijdperk der zwangerschap, dat eene goede verhouding tusschen *consumptie* en aanvoer van voedende stof van het hoogste belang is. Wat zal er toch van het voortdurend bestaan des dierlijken ligchaams worden, wanneer deszelfs drijfveder, in oorspronkelijken aanleg reeds verzwakt, dagelijks meer en meer nog verlamd wordt, door de onthouding of slechte bewerking van datgene, 't welk het levens-proces gestadig moet aanvoeren?

Het evenwigt wordt hier dus op eene tweeledige wijze, door de vereeniging van tegenstrijdige oorzaken, verbroken:

- 1°. Door oorspronkelijk verminderde *energie* van het gansche ligchaam, (A) wegens gebrek aan den noodigen levensprikkel of vermindering der levenskrachten zelve.
- 2°. Door den verhoogden toestand van de prikkelbaarheid en gevoeligheid der vrouw, ten gevolge der zwangerschap, waardoor het geheele *organismus* tot eene zoodanige krachtsinspanning wordt aangezet, waarvoor het, om deszelfs mindere vastheid en stevigheid in de bewerktuiging, niet bestand is.

De zinking der krachten, de toenemende zwakte en gevoel van afgematheid, waarover deze vrouwen somwijlen reeds op het laatst der zwangerschap, bij de minste vermoeijng zelfs, beginnen te klagen, moeten derhalve in den aanhoudenden prikkel, in dien opgewekten toestand, waarin de zwangere bestendig

verkeert, gezocht worden. Een ieder beseft nu ook ligt, hoezeer daarenboven, onder deze omstandigheden, de bezwaren van eene natuurlijke verlossing zelfs moeten drukken, en de levenskrachten verteerd worden.

Naar gelang nu voornoemde schadende invloeden eene vermogender kracht op het levensbeginsel uitoefenen, en deszelfs toon ontstemmen en verzwakken, des te eerder zal de natuur, steeds op eigen behoud bedacht, en *egoïst* genoeg, om in de eerste plaats voor zich zelve te zorgen, het op moeten geven, een tweede *individu* te voeden, hoezeer het haar anders vreemd moge zijn te weigeren. Hoe minder derhalve de bron begint te wellen, waaruit de bezwangerde baarmoeder hare *plastische* kracht moet putten, des te trager zal de levensader voor de vrucht beginnen te vlieten, en zoo de oorzaak daarvan, niet in tijds opgeheven mogt kunnen worden, dan loopt het gevaar, dat zij eindelijk schier geheel opdrooge. Het baarmoederlijk gedeelte van den moederkoek verwelkt, sterft te vroeg af, en ziedaar de bron ontsloten tot miskramen, ontijdige en vroegtijdige geboorten, alsmede den grond gelegd voor die ziekte, welke men *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder noemt. Voegen zich nu bij de bovenvermelde lichaamsgesteldheid, waarin het met de *digestie* reeds zoo slecht gesteld is, daarenboven nog, als gelegenheidsoorzaken, behoefte, kommer, zorgen, slecht voedsel enz., dan kan het niet anders, of de geringe voorraad van krachten zal, naarmate deze oorzaken, eenen grooteren graad van zamengestelde terugwerkin-

gen in het gestel te weeg brengen, vroeger of later uitgeput, en het geheele herstellingsvermogen, door het gefnuikte *vegetative* leven, zoodanig vernietigd worden, dat daardoor de hoogste graad van *asthenie* moet intreden. Of valt het niet al aanstonds in het oog, dat, in het gemeen, dat alles, wat onderdrukkend en verzwakkend op de bewerktuiging eener zwangere vrouw vermag in te werken, en alzoo de levenskrachten te ondermijnen, voedsel aan het ontstaan en den voortgang dezer ziekte moet geven?

Onderdrukkende zielsaandoeningen schijnen daarom in voornoemde levensperiode, als *morele* invloeden, het *organismus* van de vrouw ook sterk aan te grijpen. Immers, bijaldien wij ons bij behoefte, slecht voedsel, zorgen, en zoo vele andere wrange vruchten der armoede wilden bepalen, en daarbij bedenken, dat rijken zoowel als armen, door de kraamkoorts worden aangetast, dan vinden wij ons wel genoodzaakt, ook tot andere, den meer voornamen standen inzonderheid krachtiger aanvallende, oorzaken te moeten besluiten. Die algemeene levenszwakte, welke in de ware kraamvrouwenkoorts zulk eenen hoogen trap bereikt, doordien het zenuwstelsel, ten gevolge der zwangerschap en verlossing, schier geheel ontladen en verlamd, nu het hart, de spieren en andere organen, niet voldoende meer schijnt te prikkelen, noch deze deelen tot eene genoegzame *reactie* aan te zetten; deze zwakte zeg ik, moge onder andere omstandigheden, meer haar voedsel in bovengenoemde oorzaken vinden, — maar,

wat onderdrukkende zielsaandoeningen betreft, knagen zij niet, gelijk een sluipend gif, aan onze inwendige levensader, en verlammen zij niet 's menschen *physieke* en *morele* natuur beide? Wanneer wij ook het naauw verband in aanmerking nemen, dat er tusschen de bezwangerde baarmoeder (B) en den gevoeligen zenuwdampkring van het ligchaam der vrouw in het algemeen, en met betrekking tot die van de hersenen en het gemoed, in het bijzonder bestaat, mogen wij dan niet veronderstellen, dat, in het onderhavige geval, de zwangere staat, gelijk een aanhoudende, onderdrukkende hartstogt, schier giftaardig op het leven inwerken moet, en dat de daardoor verwekte zielsberoeringen mede, als zeer gewigtige bijdragen, tot de voortbrenging van gezegde verstoring der baarmoeder verstrekken kunnen?

De bewerktuiging van dit ingewand schijnt hierbij van de hoogere drijfveren des levens (*sensibiliteit* en *irritabiliteit*) verlaten te worden, waardoor hetzelfde tot eene, het *chemismus* ondergeschikte, rottige oplossing of verstoring zal kunnen vervallen, vooral wanneer nog andere eigenaardige voorwaarden daartoe zamenloopen, zoo als b. v. een ziekelijke toestand van het herstellingsvermogen (*reproductivitas*) met overhelling tot wegsmelting (*colliquatio*) enz. Hoogstwaarschijnlijk is daarom ook aan die soort van kommer, welken men in zijn' boezem moet opkroppen en versmoren, toe te schrijven, waarom ongehuwden, zwanger geworden zijnde, dit trachtende te verbergen, en gedurende al dien tijd onder zoo vele, ziel en ligchaam onderdrukkende,

omstandigheden gebukt gaan, meer dan gehuwden, gelijk men wil, door de kraamvrouwenkoorts zouden worden aangetast. Men houde hier intusschen altijd de voorbeschiktheid van de vrouw tot deze ziekte in het oog. Het nadeel, dat men in dergelijke gevallen aan de werking der keurslijven heeft toegeschreven, met betrekking tot de daarstelling der kraamvrouwenkoorts, schijnt mij daarom, op zich zelve, als te hoog aangeslagen toe. Juist zijn het die gevallen, waarin men de zwangerschap zoo lang mogelijk poogt te verbergen, welke tot zoo vele bewijzen kunnen verstrekken, dat de drukking dezer, in onzen tijd echter meer gewijzigde werktuigen, zonder voorgezegde *praedispositie*, zoo veel kwaad niet aanbrengt, als men gewoonlijk wel denkt. Hetzij dat wij ons tot ongehuwden bepalen, om de waarheid van het alhier door mij beweerde bevestigd te zien, dat namelijk de natuur, dáár, waar de voorbeschiktheid tot de kraamkoorts ontbreekt, veelal zeer wel de hindernissen weet te boven te komen, welke men haar somwijlen in de ontwikkeling der twee, bij de zwangerschap het meest belanghebbende voorwerpen in den weg stelt: (C) hetzij dat wij ons tot dat einde aan vorige dagen herinneren, hoe men toen de jonge en teedere meisjes, reeds vroeg, als tusschen eene verschansing van walvischbeen plaatste, welk harnas, gedurende de zwangerschap, niet altijd werd afgelegd: — hetzij dat men op sommige gehuwde vrouwen zijn oog vestigt, hoe dezelve, om welke reden ook, door het sterk inrijgen, den staat, waarin zij verkeerden, schijnen te willen verbergen: — hoe deze allen eindelijk, volgens de onbevangen ervaring, tot

voorbeelden kunnen dienen, dat, in zoo verre bij deze voorwerpen geen ziekelijke aanleg voorhanden is, zoodanig eene inpinning, noch op de *organische constitutie* der vrucht in hare ontwikkeling, noch op die vrouwen zelve, gewoonlijk zulk een' gevreesden invloed heeft, als men daarvan zoude mogen verwachten. — En wat de kinderen der natuurlijke liefde betreft: is men daarenboven niet dikwijls genoodzaakt te moeten erkennen, dat zij eene veel sterkere en levendiger kracht, naar ligchaam en geest, aan den dag leggen, dan vele anderen, in echt geteeld? Men denke echter niet, dat voornoemde handelwijze in mij eenen verdediger zoude vinden. Dit zij verre! Uit het bovenstaande heeft het genoeg kunnen blijken, wat ik met het aangevoerde te kennen wilde geven: — hoe veel het, namelijk, in dezen, op de voorbeschiktheid der vrouw, om door de kraamkoorts te kunnen worden aangetast, aankomt. Ik stel mij, aan den anderen kant, zeer goed de nadeelen voor, welke, met betrekking tot de gezondheid der vrouw, en het leven van het kind, uit een dergelijk gedrag, als voorschreven kunnen voortspruiten. Vooral is daarom ook het dragen van zoodanige *corsets* af te keuren, die de borsten te zeer knellen en in de hoogte drukken. Soortgelijke opschik kan de geschiktheid dezer voedingsorganen voor hunne aanstaande bestemming verloren doen gaan. Te kleine en ingedrukte tepels zijn als de gevolgen daarvan aan te merken, terwijl voor in onecht geborene kinderen, reeds als vrucht, gewoonlijk niet die zorg wordt gedragen, noch dat belang

in hunne welvaart gesteld, hetgeen zoo zeer te wenschen zoude zijn. Ook is de gemoedsstemming onder die omstandigheden, over het algemeen, min gunstig, zoodat voorzeker, hierdoor, de lijst van doodgeborene, en vroeg gestorvene kinderen niet weinig vergroot wordt. Nogtans valt het bij dit alles niet te ontkennen, dat eene matige drukking, door een wel ingerigt keurslijf aangebragt, in vele gevallen, eer voor- dan nadeelig te achten is, inzonderheid bij vrouwen van een' zwakken aard en slappe vezel, of bij haar, welke veel gekraamd hebben. Bij dezen zal de daardoor verwekte steun, weldadig werken, ja miskramen kunnen voorkomen.

Als begunstigende invloeden voor de wording der *putrefactio uteri*, schrijft men aan het herfst- en winterweder, voornamelijk als het koud en vochtig is, ook veel vermogen toe. Wat in staat is, deze ziekte te veroorzaken, schijnt mij ook toepasselijk op de wording der kraamvrouwenkoorts, daar gene, volgens mijne opvatting, een bestanddeel van deze uitmaakt. Hij dan, welke geen vreemdeling in de *pathogenie* is, weet ook, dat de invloed des dampkrings op het menschelijk ligchaam zeer groot is, en dat deszelfs tastbare hoedanigheden en merkbare veranderingen tot velerhande ziekten aanleiding kunnen geven. En inderdaad, wanneer wij de *organisatie* van het ligchaamsgestel der vrouw, welke, volgens onze beschouwing, de ontwikkeling van de zogenoemde *putrefactio uteri* bij haar begunstigt, in het oog houden, — hoe de vereischten tot die voorbeschikking, niet zoo zeer in *primitive*, ware le-

venszwakte (want alsdan zouden veel meer vrouwen, door die zoo gevaarlijke kraamvrouwenkoorts moeten worden aangetast), maar veeleer in eene eigendommelijke menging der *organische* stof, en in andere, voor ons nog onbekende dingen, schijnen gezocht te moeten worden; en wij ons dan eindelijk de veranderingen, welke het dierlijk *organismus* door den aanhoudenden invloed van zulk een' koud, vochtigen, dampkring ondergaat, voorstellen, om alzoo de natuur der ziekte met de uitwerkingen van gezegden dampkring in overeenstemming te brengen, — dan zal het duidelijk worden, dat dezelve, als eene zeer vermogende, gelegenheid gevende oorzaak, beschouwd mag worden.

« Eene vochtige lucht, bezwangerd met veel water, is door hare zwaarte minder werkzaam, en verstikt de in haar gemaakte beweging, en opgenomene merkbare eigenschappen meer, dan zij ze verder voortplant. Minder geschikt om nieuwe uitwasemingen der lichamen, die zij omgeeft, te ontvangen, op te slorpen en te verspreiden, maakt zij die lichamen zelfs vochtig en bedampt ze door en door, maakt ze los, week, slap; ontbindt ze, en bevordert, vooral wanneer zij door warmte geholpen wordt, bederf en verrotting. Als iemand zich nu in eene vochtige lucht lang ophoudt, wordt de oppervlakte van het ligchaam minder gedrukt; — de bekleedsels der vochtbuizen worden daardoor, voor een gedeelte, van hunnen uitwendigen steun beroofd, en kunnen derzelver volle kracht niet op de, in zich bevatte, vochten uitoefenen. Deze worden door den over-

vloed van water te dun; hieruit ontstaat een weiachtige plas, en daaruit voortkomende ziekten. De vaste deelen worden slap, flets en loom. De omloop van het bloed in 't algemeen, zoo wel als in 't bijzonder door de longen, alsmede de schuring, warmte, vertering en voeding kwijnen. Het ligchaam wordt verzadigd, niet versterkt. De *perspiratie*, bijzonder van de longen, wordt tegengehouden. Hieruit ontstaat eene weiachtige ophooping. De vaatjes der longen worden verstopt; van hier hoest, valsche longontsteking, vermeerderde *excretie* door *sputa*, *urin* en *faeces*, ophooping van waterachtig vocht in het celwijsweefsel en in andere holligheden, loomheid, scherp berderf, traagheid van het ligchaam, dat tot last verstrekt, koorts, kwaadsappigheid enz. De zintuigen worden verstompt. De dierlijke beweging wordt traag; de zenuwen slap. De levenskracht vermindert; van daar traagheid aller verrigtingen. En als er koude bij de vochtigheid komt, is al het bovenvermelde in een' nog hooger en graad aanwezig; de ziekten zijn moeilijker te overwinnen en alle sterkte der natuur valt in. Komt er eene groote hitte bij de vochtige lucht, dan veroorzaakt zij meerdere slapheid in de vaste deelen; de *porien* worden geopend en de vochten er naar toegelokt, verdund, in vreemde vaten gelaten, waar zij, bij gevonden opening, weêr uitgaan, en, zoo zij er in terug gehouden worden, spoedig tot verrotting overhellen. Van hier ook, dat opgezette bolle in de uiterlijke gedaante, dat overmatig zweet, die ledigheid van de vaten der binnenste oppervlakte, die zinking der krachten, die rot-

aanstekende en pestziekten. Vooral doet eene vochtige lucht veel kwaad aan kinderen, aan vrouwen, aan koude vochtige gestellen en slappe lichamen, die vol water en slijm zijn” (38).

Als zeer waarschijnlijk mogen wij dan ook aannemen, dat deze ziekte in waterachtige en overstroomde landen, en in den omtrek van rivieren, poelen en meren, sterker regeert dan daar, alwaar bestendig eene hooge en drooge lucht wordt ingeademd. Ook *Holland* is rijk aan moerassen en staande wateren. HIPPOCRATES (39) vermeldt reeds, dat in die streken, waar de inwoners moerassig water drinken, de vrouwen niet alleen *oedemateus*, maar naauwelijks bevrucht worden, en dat bij deze vrouwen, zwanger geworden zijnde, na de verlossing de kraamzuivering niet naar behooren plaats heeft. (D)

Gedurende de laatste twee jaren, woedde de *febris puerperalis* hevig in *Schotland*, bijzonder in *Edinburg*. Even als altijd, ging het hier ook weder. Eenige artsen, waaronder een W. CAMPBELL, J. MACKINTOSH, hielden hare natuur voor hoogst-ontstekingachtig en behandelden ze als zoodanig. Eerstgenoemde zette de aderlating zelfs tot flauw wordens toe voort, waarbij de bloedzuigers niet vergeten werden; hiervan werden 50 tot 100

(38) GAUBIUS l. c. pag. 210 §§ 429 et 430. De potestatibus atmosphaerae nocivis. — J. K. L. VON KIRCKHOFF, Verhandeling over de dampkringslucht en derzelver invloed op de dierlijke huishouding. Uit het Fransch, door JORRITSMA en SWAAN. Zie bladz. 49—57. *Hoorn* 1826.

(39) De aere, locis et aquis. cap. 3, text 7.

op den buik gezet. Van 1821 tot 1821 verloor hij van de 79, die uit een getal van 789 door de kraamkoorts (zoo als het verhaal luidt,) aangetast werden, 22 vrouwen. De ziekte verscheen meest op den derden dag na de verlossing; ook vroeger, doch ook nog later. Van het bovenvermeld getal der gestorvenen, stierf 1 reeds op den eersten, 3 op den tweeden, 5 op den derden, 4 op den vierden, 7 op den vijfden, 1 op den zesden, 2 op den zevenden en 1 op den achtsten dag. — Om op de luchtgesteldheid terug te komen, is het van belang, hieromtrent ook te kunnen mededeelen, dat, gedurende die *epidemie*, de ziekte in regstreeksche verhouding stond met het koude, regenachtige weder. Onder de behoeftigen heerschte zij het meest. Opmerkelijk is het tevens, dat ook, in dien tijd, de sterfte groot was, vooral onder de koeijen, die gekalfd, en de honden, die geworpen hadden. (40) HAMILTON, *Prof. in de Verloskunde te Edinburg*, beweert echter, dat de kraamvrouwenkoorts als eene eigendommelijke, van de buikvliesontsteking der kraamvrouwen geheel verschillende ziekte, is aan te merken, en niet *antiphlogistisch* behandeld moet worden. Hij houdt hare natuur voor anste-kende, en beschouwt, als *causa occasionalis* daarvan (waartoe hem ongetwijfeld de werkelooze toestand van de baarmoeder, in voorschreven ziekte ook zoo dikwijls plaatsgrijpende, aanleiding gaf) het te lang terugblijven der nageboorte. Dr. GORDON en CAMPBELL stem-

(40) Misschien is er, bij vervolg van tijd, van de *anatomia comparata*, in dezen, ook nog wel meer opheldering te wachten.

men hier niet mede in. Bij het eerste gedeelte der uitspraak van *Profr.* HAMILTON hieromtrent, voeg ik mij aan zijne zijde, terwijl ik, wat het tweede betreft, het meer eens ben met GORDON en CAMPBELL. Ik houde het hier ook voor zeker, dat genoemde Geneeskundigen over verschillende ziekten hun oordeel hebben geveld. (41) Ofschoon wel niet alle de hier bijgebragte oorzaken immer te gelijk in werking zullen zijn of behoeven te zijn, om eindelijk, bij de sloping van het ligchaam, op de voornoemde, en straks nader nog te verklaren aandoening der baarmoeder uit te loopen, zal naauwlijks behoeven aangemerkt te worden. In sommige gevallen zelfs, zullen zij zich in het geheel niet zoo duidelijk aan onze zinnen opdoen, dat wij daaruit een onbedriegelijk besluit voor het bestaan der ziekte zouden kunnen opmaken, en in zulke gevallen wordt de *prognosis* en *diagnosis* schier onmogelijk. Evenwel vermeen ik, op grond van voorafgegane redenering, door de ondervinding niet tegengesproken, den hiervoren vermelden, van natuur *asthenischen*, toestand des ligchaamsgestels van de vrouw, als de voorbeschikkende oorzaak van de kraamvrouwenkoorts te mogen aan-

(41) A Treatise on the epidemic puerperal fever as it prevailed in *Edinburgh*, in 1821—1822. To which is added an appendix containing the Essay of the late Dr. GORDON on the puerperal fever of *Aberdeen*, 1789, 1792. By WILLIAM CAMPBELL, *Edinburgh* 1822. — A Treatise on the disease termed puerperal fever, illustrated by numerous cases and dissections. By JOHN MACKENTOSCH, *Edinburgh* 1822. — Notes on Dr. MACKENTOSCH, Treatise on puerperal fever. By JAMES MOIR, *Edinburgh* 1823.

merken. Deze aanleg echter, of voorbeschiktheid, komt, gelijk reeds is aangemerkt, tot geene rijpheid, dan nadat zekere gelegenheid gevende oorzaken met haar in verband getreden zijn, om, vereenigd met elkander, het ligchaam den oorlog aan te doen. En wie zal hier niet met mij, als de zoodanigen, de bevruchting, de zwangerschap en de verlossing, in de eerste plaats, noemen?

Daar vroeger is aangemerkt, dat alles, wat wij bij eene ziekte opmerken, in derzelver oorzaak gezocht moet worden, zoo zal het, vertrouw ik, niemand hinderen, dat ik mij eenigzins wijdloopig bij derzelver beschouwing, met betrekking tot de onze, heb opgehouden, ook dan niet, wanneer ik mij naderhand nog in de noodzakelijkheid mogt gebragt zien, *aetiologische* punten derzelve aan te roeren. Eene *meriade* van de tegenstrijdigste oorzaken is voor de kraamvrouwenkoorts opgegeven, zoodat men daarover alleen een boek vol zoude kunnen schrijven. Ik heb echter getracht, mij in dezen slechts tot diegene te bepalen, welke mij toeschenen het meest met het karakter dezer ziekte in verband te staan.

Alvorens verder te gaan, acht ik het noodig, thans, meer in het bijzonder nog, den aard na te gaan van de aandoening der baarmoeder zelve, *putrefactie* genoemd. Heb ik bij de mededeeling mijner gedachten, omtrent de vermoedelijke natuur van den aanleg bij de vrouw, tot de door mij veronderstelde kraamvrouwenkoorts, en van hetgeen in haar ligchaam, gezegde aandoening der baarmoeder vooraf moet gaan, vooral de rigting in aanmerking genomen, welke de levenskrachten

daarbij, met betrekking tot het geheele *individu*, houden, bij de *pathologische* verklaring van hetgeen ter nadere kennis dezer ziekte nog dienen moet, in zoo verre zij als plaatselijk te beschouwen is, zal ons de ziektekundige ontleedkunde, op de afzonderlijke beschouwing der enkele stelsels en weefsels gegrond, niet weinig licht bijzetten. Met behulp daarvan, zal men het best, dit zichtbaar begrensde, ziekelijk verschijnsel vermogen op te helderen, hetgeen men bij de lijkopening van eene, aan de allergevaarlijkste kraamkoorts gestorvene vrouw, binnen de baarmoeder aantreft. Deze bijzonderheid, de aandoening, namelijk, der enkele weefsels, van een orgaan in zijn geheel, is misschien eene der belangrijkste, welke de ziektekundige ontleedkunde ons aanbiedt.

Wanneer wij dan het menschelijk ligchaam beschouwen, als een zamenstel van verschillende werktuigen, waaraan de natuur ieder eene bijzondere *functie* heeft opgelegd, maar zoodanig, dat deze ver- rigtingen, hoezeer ook verschillende, ten gevolge der bijzondere bewerktuiging van de organen, en der toegedeelde levenskrachten, steeds in eene bestendige *harmonie* moeten blijven verkeeren, indien zij op het behoud en de instandhouding van het geheel zullen uitloopen, dan voorzeker kan het niet anders, of iedere belangrijke inbreuk op die eenstemmige medewerking tot dat groote doel, door welke oorzaak ook te weeg gebragt, moet, naar gelang derzelver hevigheid, duur, de edelheid van het aangedane orgaan of der verschillende aandoenlijkheid van het *individu*, voor dezen of genen schadelenden invloed,

eene geheele of gedeeltelijke verstoring, van het, in die aandoening begrepene werktuig, dreigen. Daar nu de natuur van elke ziekte in eene meerdere of mindere afwijking der levens-eigenschappen van den staat der gezondheid gelegen is, en die eigenschappen, in het ééne weefsel van hetzelfde orgaan verschillen van die in het andere weefsel, zoo moet daaruit noodwendig voortspruiten, dat derzelver ziekten ook niet gelijk kunnen zijn. In elk orgaan derhalve, zamengesteld uit verschillende weefsels, kan het eene ziekelijk zijn aangedaan, terwijl het andere onaangeroerd blijft. Dit nu is hetgeen in de meeste gevallen plaats heeft. Ik beroep mij hier op de uitspraak van een' man als BICHAT. De onvergelykelijke nasporingen van dit bewonderens- en benijdenswaardig *genie* hebben ons geleerd, (42) dat, ofschoon eene ziekte de verstoringen, die zij veroorzaakt in een gegeven weefsel, langzamerhand aan de andere weefsels van hetzelfde orgaan kan mededeelen, derzelver oorspronkelijke aanranding zich slechts tot een zijner weefsels bepaalt. Zoo deden de duizende van lijkenopeningen, welke hij verrigtte, hem zien, dat de hersenen niet deelden in de aandoeningen van het spinnewebvlies; dat in het oog, bij eene schijnbare ongesteldheid van het geheel, slechts één vlies van hetzelfde aangedaan was; dat, bij ontsteking van het hartezakje, het weefsel van het hart zelve niet aan-

(42) BICHAT, Anatomie générale, pag. 40. Van dit voortreffelijk werk ziet het 1ste Stuk I. D. in een Hollandsch gewaad het licht, door den Heer H. J. SCHOUTEN, Med. Dr. te Amsterdam.

gedaan werd; dat, wanneer het inwendige vlies van de takken der luchtpijp, de zetel van eenig kwaad is, het borstvlies er slechts weinig van gevoelt; en omgekeerd. In voorafgegane ontsteking van het weefsel (*parenchyma*) der long, schijnt dikwijls het slijm- en weivlies van dit orgaan niet te zijn aangedaan geweest. Bij eene slechte, eene bedorvene maag, zoo als men gewoonlijk zegt, hetgeen de slijmachtige oppervlakte derzelve geldt, trekt zich het spierachtig vlies van dit orgaan, als naar gewoonte, zamen; — wasemt de weiachtige oppervlakte haar vocht uit, terwijl het slijmvlies met moeite de sappen ter vertering afscheidt; waarom de spijsvertering kwijnt: daarentegen volbrengt hetzelfde in buikwaterzucht, waarbij het weivlies het lijdende deel is, en meer wei uitwasemt dan noodig is, dikwijls zeer goed de aan hetzelfde opgelegde verrigting. Even zoo zeer is het te gelooven, dat in ontstekingen van de maag, van de ingewanden, der blaas enz. *primitif*, de verschillende stelsels dezer organen lijden; geenszins het orgaan in zyn geheel; uitgezonderd, wanneer, gelijk in de beide eerste, de mogelijkheid daarvoor is, eenig gift of andere doornretende zelfstandigheid op hetzelfde mogt inwerken. Het geeft, voor de slijmachtige oppervlakte der maag, scherpe en slepende ontstekingen, voor het buikvlies weiachtige ontstekingen: en zoude men hieruit dan ook niet deze gevolgtrekking mogen afleiden, dat er voor de laag van de spierhuid, welke bovengenoemde vliezen van een scheidt, ook nog eene bijzondere soort van ontsteking bestaat? Deze onafhankelijkheid van de weefsels, on-

derling, moet echter niet overdreven worden. De ondervinding zoude hier in tegenspraak treden. Wij spraken slechts van de oorspronkelijke aanranding. Een ziek weefsel kan echter op de nabij zijnde weefsels invloed uitoefenen. Het celstelsel baant een' weg van gemeenschap, niet alleen van het eene tot het andere weefsel in hetzelfde orgaan, maar daarenboven ook van het eene orgaan tot het naastliggende. In slepende ziekten b. v. is dit zeer dikwijls het geval, zoo als bij den kanker, de knobbellingtering enz. In zulke gevallen deelt het weefsel, in den beginne alleen aangetast, langzamerhand aan de andere weefsels de ziekelijke aandoeningen mede; waarom het zeer onjuist geoordeeld zoude zijn, den hoofdzetel eener ziekte in deelen te willen stellen, welke bij de lijkopening, dikwijls, slechts als *secundair* aangedaan, worden bevonden. In *acute* ziekten, vindt men de omliggende deelen, bijna altijd, vrij van de aandoening: een wonderlijk verschijnsel inderdaad, oppervlakkig beschouwd. De samenhang der vliezen (*continuatio membranarum*) is echter voldoende genoeg, om toevallen van verschillenden aard in andere weefsels te veroorzaken. De verstoring van één weefsel kan daarom genoegzaam zijn, om de werkingen van al de anderen in wanorde te brengen; want er bestaat tusschen de deelen des menschelijken ligchaams eene onderlinge betrekking, een zekere band van overeenstemming. Wat elk bijzonder orgaan in de levend dierlijke huishouding verrigt, doet het niet voor zich alleen; deszelfs invloed strekt zich altijd ook tot anderen uit, dikwijls

tot velen, somtijds tot allen. Zoo verdedigen zij, met hun allen één geheel uitmakende, waarvan ieder het zijne tot instandhouding van dat geheel bijbrengt, met vereenigde krachten het gemeenschapelijk en eigen behoud, wanneer dit bedreigd wordt, en verduren alzoo ook, door onderlinge mededeeling, het leed, hetgeen ieder hunner afzonderlijk mogt komen te treffen.

Uit het bijgebragte nu gebleken zijnde, dat de meeste plaatselijke ziekten schier altijd bestaan in eene aandoening van een bijzonder weefsel van het een of ander orgaan, en geenszins van alle derzelver zamenstellende deelen, zoo volgt hieruit de noodzakelijkheid, om, bij het waarnemen der ziekten, en bij het openen der lijken, de plaatselijke ziekten geenszins te beschouwen met betrekking tot derzelver zamengestelde organen, welke zij bijna nooit in hun geheel aandoen, maar ten opzichte van derzelver verschillende weefsels, welke zij bijna altijd afzonderlijk aantasten.

Wanneer wij nu, in de beschouwing van het voor ons liggende onderwerp, ook van dit gezigtspunt uitgaan, dan zal daaruit eene gelukkige toepassing op de verklaring van den waren zetel van de meergenoemde plaatselijke aandoening der baarmoeder te maken zijn. Werpen wij echter daartoe vooraf een' ontleedkundigen blik op de zamenstelling van dit belangrijk orgaan, waarbij wij, volgens BICHAT, zullen zien, dat hetzelfde uit drie, door lagen celweefsel van elkander gescheidene vliezen bestaat. Een van de buikholte afgerekend uitwendig of weivlies, een

inwendig of slijmvlies, en een eigenaardig, tusschen deze beide gelegen, weefsel; voorts vaten en zenuwen, als grondstoffen aan de bewerktuigde organen gemeen, welke echter hier, op eene bijzondere wijze, door deze weefsels verspreid zijn; vooral wat de bloedvaten betreft, die, met betrekking tot den omvang van de baarmoeder, in eene aanmerkelijke hoeveelheid in dit orgaan voorhanden zijn. Het eerste der genoemde vliezen, een vervolg van het buikvlies, bekleedt slechts op eene onvolkomene wijze de baarmoeder, en wel voornamelijk derzelver bodem. Het tweede, aan welks bestaan men een tijd lang getwijfeld heeft, doch hetgeen nu, door middel van verweeking en verrotting, buiten allen twijfel gesteld is, bekleedt de scheede, vervolgt door de baarmoeder, dringt in de buizen van FALLOPPIUS, waaraan het twee kleine verlengsels afgeeft, welke zich aldaar met die van het buikvlies vereenigen, of in aauraking komen; het eenige voorbeeld van vereeniging tusschen de wei- en slijmvliezen in het gansche ligchaam. (43) Het derde is dat vlies, hetgeen de eigenaardige bewerktuiging der baarmoeder uitmaakt; dikker van weefsel dan het wei- of slijmvlies, vereenigt hetzelve zich meer innerlijk met het laatste; terwijl het door een digter celweefsel meer van het eerste afgescheiden is. Gedurende derzelver ontwikkeling in de zwangerschap, ondergaat het zoodanige veranderingen, als waarvan in de dierlijke huishou-

(43) BICHAT, *Traité des membranes*, pag. 10. Nouvelle édition 1816, pag. 35.

ding geen soortgelijk voorbeeld meer bijgebracht kan worden. Deszelfs uitwendig voorkomen, bewerktuiging en levenseigenschappen verkrijgen alsdan een geheel nieuw aanzien. Veel is er onder de ontleedkundigen geredekaveld, of de baarmoeder, al of niet van spiervezelen voorzien zoude zijn. Het is hier de plaats niet, over dit belangrijk geschilpunt in de ontleed- en natuurkunde verder uit te weiden. Dit nogtans schijnt hiervan waar te zijn, dat genoemd vlies het onderwerp van dit punt in geschil uitmaakte, en waaromtrent BICHAT (44) verklaart, dat men met deszelfs natuur nog volkomen onbekend is, en hetzelfde niet kan vergeleken worden met de bewerktuiging van eenig stelsel, en dat, bijaldien het, gedurende de zwangerschap, al nieuwe eigenschappen mogt verkrijgen, waardoor het aan het spierweefsel naderbij komt, er echter tusschen deze beide toch geene volkomene *identiteit* bestaat.

Na deze ontleedkundige beschouwing der baarmoeder, wordt het nu duidelijk, dat, voornamelijk het slijmvlies van dit orgaan, benevens het afvallige vlies van HUNTER, door de zoogenoemde *putrefactie* wordt aangetast, en dat derhalve, binnen de baarmoeder, en niet er buiten, het plaatselijk lijden van den onderbuik in de kraamvrouwenkoorts gezocht zal moeten worden. Wie bemerkt nu ook niet, dat het bij de lijkopeningen van kraamvrouwen gemak-

(44) BICHAT, *Traité d'anatomie descriptive*, tome V, appareils de la génération des organes génitaux de la femme. pag. 287.

kelijk gebeuren konde, deze, als het ware, zich schuilkhoudende, aandoening van het baar-orgaan niet op te merken; en hoe het, bij de opening van de buikholte, den bodem van dit ingewand in een gezonden toestand vindende, (45) schier onvermijdelijk werd, om niet van den regten weg afgeleid te worden, en eene toevallig plaats gehad hebbende ontsteking van het buikvlies, net, darmscheil of ingewanden, als de hoofdzetel van het plaatselijk lijden in de *febris puerperalis* te beschouwen, met deze, tegen de waarheid der zaak zoo zeer strijdende, gevolgtrekking, dat de baarmoeder in de aandoening van den onderbuik, bij de kraamvrouwenkoorts, geenszins deel zoude nemen? Had men slechts van binnen gezocht, hetgeen men van buiten meende te vinden, voorwaar! dit punt in geschil zoude reeds voorlang zijn bijgelegd en afgedaan.

Bijaldien wij, in plaats van de vorengaande ontleedkundige beschouwing, met *Profr. RIBKE* (46) of *WALTER*, den ouden, (47) (die eene Verhandeling over het maaksel der baarmoeder geschreven heeft, waarin hij, gelijk ook eerstgenoemde, derzelve za-

(45) Certainement le catharre aigu ou chronique de la vessie, de la matrice même, n'a rien de commun avec l'inflammation de la portion du péritoine correspondante a ces organes. *BICHAT*, Anatomie générale. pag. 42.

(46) *CH. H. RIBKE*, Ueber die Structur der Gebärmutter und über die Trennung der Nachgeburt: in seiner bey einer Einführung als Lehrer der Entbindungskunst gehaltenen Rede, *Berlin* den 12ten Octob. 1793.

(47) *WALTER*, Betrachtung über die Geburtstheile des Weiblichen Geschlechts, in 4to. *Berlin* 1776.

mentrekkingsvermogen bij de verlossing, als eene, in hare vaten gelegene, kracht beschouwt) de zelfstandigheid der baarmoeder, als uit eene vereeniging van celwijsweefsel en vaten bestaande, beschouwen, hierdoor zou de verklaring van ons onderwerp niet moeilijker worden. Want, aangezien het grootste getal vaten van dit orgaan in aders bestaat, die, gelijk bekend is, een zwakker leven dan de slagaders bezitten, zoo zal, bij den minst verzwakkenden invloed, derzelver werking spoedig gestoord kunnen worden. (48)

De zwarigheden echter, welke zich aan ons opdoen bij de voorstelling, wat men toch te denken hebbe van eene ziekte, die in eene *putrefactie* der *bezwangerde* baarmoeder zoude bestaan, *putredo* dus, niet alleen in *vivo corpore*, maar zelfs in het bezwangerde ligchaam, schijnen inderdaad niet zoo gemakkelijk ter oplossing. Want, eene schrede verder gaande met onze bespiegelingen, worden die zwarigheden vergroot, doordien de voorstelling van zulk eenen ziekte-toestand van dit orgaan, ons gereedelijk tot de vragen leidt, vanwaar hetzelfde bij de baring toch krachts genoeg erlangen zal, om de verlossing niet alleen ten einde te brengen, maar somwijlen zelfs zeer voorspoedig, gelijk BOER en anderen na hem getuigen? (E) Hoe, verder, de vrucht zal kunnen blijven leven en groeijen in zoodanig ingewand, aangezien BOER zich immers volkomen overtuigd houdt, dat de *putrefactie* der baarmoeder

(48) WENZEL, l. c. pag. 49.

dikwijls reeds eenen doodelijken voortgang heeft gemaakt, voor en aleer de eigenlijke pogingen ter verlossing eenen aanvang genomen hebben? De oplossing dezer en soortgelijke bedenkingen, die voorzeker niemand met mij als ongegrond zal beschouwen, is, voor mijn plan van bewerking, van zoo veel belang, dat, zonder eene opheldering daarvan, niet zoude voldaan kunnen worden aan het eerste gedeelte van het *problema*, het volgende inhoudende:

« Wat moet men, op getrouwe ondervinding en herhaalde waarneming, denken over den waren aard der zoogenoemde kraamvrouwenkoortsen? Moet men dezelve als eene eigenaardige ziekte beschouwen, of zijn zij slechts toevallig en van onderscheidene, van buiten aangebragte oorzaken afkomstig? Kan de zwangerschap en naderhand de verlossing tot het ontstaan dezer ziekte ook eene gemakkelijke aanleiding geven? »

Wanneer men de in het midden gebragte bedenkingen, met het gezag van hen, welke deze ziekte waargenomen en beschreven hebben, tracht te beantwoorden, dan vindt men of geene, of slechts eene zeer onvolledige verklaring deswegens. Bij eene poging tot oplossing dier zwarigheden zullen de volgende punten onze aandacht leiden.

- 1°. Waarvoor is die ziekte, welke BOER, en alle schrijvers over dezelve na hem, *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder, genoemd hebben, te houden, en hoe wordt dezelve gevormd?

2°. Is deze aandoening van het baar-orgaan voor oorzaak of gewrocht te houden?

3°. Kan derzelver benaming bestaanbaar worden geacht met de chemisch-dierlijke krachten en verigtingen van het levend ligchaam?

4°. Hoe kan eene *putrefactio uteri* voor de baring, met een nog levend kind, natuurlijk, mogelijk zijn? Is dat niet veeleer volstrekt natuurkundig onmogelijk? Hoe kan toch eene vrucht, gedurende eenen korten tijd zelfs, blijven leven en *vegeteren*, wanneer zoodanige ziekte der baarmoeder reeds een' doodelijken voortgang heeft gemaakt? Een en ander schijnt en *physiologisch*, en *pathologisch* en *dynamisch* met de wetten der levend dierlijke huishouding onbestaanbaar?

5°. Welke zijn de krachten, die bij eene, reeds voor de verlossing tot *putrefactie* neigende, baarmoeder, de werktuigelijke voortstuwung des kinds bevorderen, en hetzelfde, gedurende de verlossing, die wentelingen moeten doen ondergaan, welke bij den togt van hetzelfde in, door en uit het bekken gevorderd worden?

N°. 1. Daar de beoordeeling eener ziekte, zal zij volkomen zijn, behalve de bepaling harer zitplaats, natuur, bijzonderen vorm, naaste en gelegenheid gevende oorzaken, ook nog de wijze, waarop zij gevormd wordt, den graad van hare toeneming, het

stadium, waarin zij zich bevindt, alsmede hoe zij verder verloopt, in hare beschrijving moet opnemen, zoo zullen wij, na opgave van eenige der voornaamste gevoelens over degene, welke ons bezig houdt, sommige der opgenoemde punten, eenigzins nader behandelen.

Profr BOER geeft ons, gelijk uit het vorengelapste uittreksel zijner verhandeling blijkt, het eerst eene beschrijving van deze ziekte, benevens een verslag der lijkschouwingen van kraamvrouwen, aan dezelve gestorven. Hij meent niet te dwalen, als hij dezelve eenigermate met de *sphacelus* van scheurbuikigen, met het *gangreen*, ten gevolge van het doorliggen, in boosaardige koortsen, en, in het algemeen, met de versterving van *organische* deelen, door giftige smetstoffen, of inwendig algemeen bederf, vergelijkt. Hierbij (zegt hij) worden de deelen insgelijks opgelost en gedood door een boosaardig iets, hetgeen aan, of in den omtrek van die plaats, of in het gansche *organismus* gelegen is, niet echter als het gevolg van den duur en de hevigheid eener eigenlijke ontsteking; waarom hij, omtrent de wording van dit plaatselijk bederf der baarmoeder, nog aanmerkt, dat hetzelfde, zonder voorafgegane ontsteking, op eene oorspronkelijk *passive* wijze, zich zoude vormen, en reeds, van den eersten aanvang af, met eene buitengewone zinking van krachten gepaard gaat, welke met den duur der ziekte, met den aard der overige toevallen, en de uitgebreidheid der *geputresceerde* plaatsen, in het geheel in geene ver-

houding staat. Daarom, en wegens de zoo dikwijls onverwachte verschijning des doods, zelfs na eene natuurlijke verlossing, meent hij tot het ontstaan van dezen gevaarlijken toestand in den nog zwangeren staat te mogen besluiten, en wil den grond van het doodelijk verloop der kraamvrouwenkoorts dikwijls in dit eigendommelijk bederf der baarmoeder gezocht hebben.

Profr JÖRG houdt vermelde ziekte voor een verschijnsel, voor het gevolg van eenen algemeenen ziekte-toestand, gelegen in verhinderde of verminderde *assimilatie* van geheel het vrouwelijk ligchaam, voornamelijk der baarmoeder, waardoor verminderde vormkracht gedurende de zwangerschap ontstaat. De *decidua*, of *placenta uterina*, gelijk hij liever wil, tot onderscheiding der *placenta foetalis*, verwelkt vroeger of later, naar gelang van de hevigheid der oorzaken, en sterft af, welk afsterven, naar zijne meening, de *putrefactie* der baarmoeder uitmaakt.

SCHMIDTMÜLLER is van oordeel, dat het eerste tijdperk der ziekte in eene, zeer haastige, op rotachtig bederf uitlopende, *asthenische* ontsteking bestaat.

KAISER schijnt van meening te zijn, dat deze ziekte zoude kunnen voortvloeijen uit bovenmatige inspanning van krachten bij de verlossing, waardoor uitputting.

ZIMMERMAN, een leerling van JÖRG, deelt in het gevoelen zijns meesters.

WENZEL is het niet eens met BOER, dat, namelijk, deze ziekte zich, gedurende de zwangerschap,

zoude vormen, wel, dat eigenlijke ontsteking tot haar ontstaan niet noodig is. Hierin echter, zegt hij, is geene overeenstemming gelegen met het begrip, dat dit bederf voor de geboorte zou bestaan. Evenzeer schijnt het hem van grond ontbloot, dit bederf der baarmoeder, voor een gevolg van het bederf des afvalligen vlies, te willen houden, dewijl dit vlies (merkt hij aan) bij de geboorte des kinds buiten alle *organisch* verband met het ligchaam der barenden treedt, en daarom noodwendig, zonder *putrefactie* der baarmoeder, levenloos gevonden moet worden. Het schijnt hem daarom zelfs niet eens regt, hetzelfde slechts voor een, de *putrefactie* der baarmoeder begeleidend, toeval te willen verklaren. Het bederf van het afvallige vlies is volgens hem, meer als een gevolg van deszelfs voleindigde bestemming, en niet als oorzaak of gevolg van den *geputresceerden* toestand der baarmoeder te beschouwen. Omtrent de vorming der *putrefactie* zelve, verklaart hij zich daarenboven op de volgende wijze: « Wij hebben meer dan een' grond, de onmiddellijk na de geboorte waargenomene *sphaceleuse* verstoring der baarmoeder, zonder eenige voorafgegane ontsteking, te verklaren, en om haar bestaan, als geenszins in den bezwangerden toestand der baarmoeder reeds aanwezig, aan te nemen. Met alle zekerheid kan men aannemen, dat in de baarmoeder, alleen onder zekere betrekkingen, kort vóór, hoofdzakelijk echter na de bevaling, eene eigendommelijke en grootere geneigdheid tot eene koudvurige verwoesting, zonder eenige voorafgegane ontsteking ligt, dan in eenig ander orgaan

des menschelijken ligchaams, het darmkanaal alleen uitgezonderd, hetwelk door dezelfde oorzaken, als de baarmoeder, dikwerf zonder eenige voorafgegane ontsteking, of alleen ook ligtere graden derzelve, de genoemde verschijnselen der verrotting, even als de baarmoeder, aan den dag legt. De minder vrije omloop des bloeds door de ingewanden, tijdens de zwangerschap; — de ontwikkeling der vaten van de baarmoeder, die meest aderen zijn, en door derzelve lageren trap van leven, bij den minsten verzwakkenden invloed, in hunne werking gestoord worden; de plotselijke ontlasting der baarmoeder, vooral bij zwakke vrouwen, die bij voorkeur tot de kraamvrouwenkoorts aanleg hebben, en de hierdoor op eens vrij geworden omloop der vochten in de ingewanden des onderbuiks, zouden verder, als zoo vele oorzaken der somwijlen doodelijke flauwten, onmiddellijk na de verlossing, aan te merken zijn. De baarmoeder zelve, (vervolgt hij) biedt, door het zamenvallen harer wanden, aan de eigene vaten van haar weefsel geen weêrstand meer, hetgeen kort te voren door de aanwezigheid des kinds nog geschiedde, en waarbij aan dit orgaan, door den vrijeren bloedsomloop, in de vaten van de overige ingewanden des onderbuiks, plotseling een aanmerkelijk gedeelte bloeds onttrokken wordt, hetgeen nog kort te voren tot de verhoogde levensverrigtingen in deszelfs vaten opgenomen werd. Zoodra nu, wegens zwakte des vrouwelijken ligchaams, of uit verzwakkende invloeden, de eigenaardige zamentrekbaarheid van het

weefsel der baarmoeder, terstond na de uitdrijving des kinds, ook verloren mogt gaan, dan zouden wij, volgens dezen schrijver, genoeg samenwerkende oorzaken hebben tot eene plotselinge verwoesting van het leven in dit werktuig, en daarvoor, bijaldien de lijderes slechts korten tijd na dezen toestand blijft leven, het koudvurig bederf van de geheele baarmoeder, of van een groot gedeelte derzelve, ook zonder eenige voorafgegane ontsteking, best kunnen verklaren.

LOCHER neemt, als het wezen der ziekte, een afsterven der baarmoeder van binnen naar buiten aan, zonder voorafgegane ontsteking.

CARUS omhelst het gevoelen van JÖRG, met bijvoeging, dat bij een zoo verhoogd *vegetatief* leven der baarmoeder, zulk een afsterven en rotten, als waar JÖRG van spreekt, met regt verondersteld mag worden.

SZEZUCKI wijkt van alle tot hiertoe uitgebragte gevoelens af, van meening zijnde, dat de baarmoederrotting het gevolg zoude zijn van eene sluipende ontsteking, die reeds voor de bevruchting zoude bestaan.

VON SIEBOLD neemt eene zekere voorbeschiktheid tot deze ziekte aan, welke weinig meer tot ontwikkeling behoeft, dan de zwangerschap. Ofschoon (merkt hij aan) deze toestand (zwangere) wel niet af te scheiden is van het *physiologische* leven der vrouw, en op zich zelve niet als een ziekelijke toestand te beschouwen is, zoo is het evenwel duidelijk, dat in

een orgaan, dat de kiem tot eene ziekte in zich draagt, het *seminium morbi* gemakkelijk en snel kan en moet ontwikkeld worden, wanneer hetzelve tot hooger werkzaamheid wordt opgevoerd, deszelfs eigendommelijk leven aanmerkelijk in uitgebreidheid heeft toegenomen, en de verhouding daarvan tot het geheele *organismus* geheel en al veranderd moet zijn, gelijk dit, in de zwangerheid, met de baarmoeder het geval is. Intusschen zal het, merkt hij verder aan, wel eene der moeijelijkste zaken zijn, het wezen der *putrescentia uteri* zoo te verklaren, dat er geen twijfel, omtrent de stellingen desaangaande, meer overig zal blijven; en het is schier onmogelijk, met stellige zekerheid daarop te antwoorden, tenzij er op de eene of andere wijze bewezen worde: of verstoring van een werktuig, over koudvurige of rottige ontbinding, zonder voorafgegane ontsteking, mogelijk zij. Wij kennen geene andere ziekte, waarbij dit het geval was, en al de overige gebreken, waarmede men de *putrescentia uteri* vergeleken heeft, zijn altijd meer of min van ontsteking vergezeld, welks aanwezen men in geene dier gevallen kan ontkennen.

ROMBERG en KLAATSCH stemmen met de door BOER geleverde *diagnosis* in, en houden voorts het wezen derzelve voor *identisch*, met de gelijachtige verweeking of doorboring der maag en met den waterkanker.

LIPPICH beschrijft gevallen, aan welke alle men; bij derzelfver lezing, de benaming van rottende baarmoederontsteking moeijelijk kan toestaan.

PFEUFER zegt: sommige geneesheeren stellen het wezen der kraamvrouwenkoorts in eene *putrescenz* der baarmoeder; en BOER, voornamelijk, zoekt daarin den grond van derzelver doodelijkheid. Deze *putrescenz* echter, zegt hij, *is voorzeker niets anders dan het gevolg van voorafgegane ontsteking*, waarom tegen deze bewering met alle regt kan ingebracht worden, dat men werking en oorzaak met elkander verwisseld heeft. *De putrescenz der baarmoeder zal voorzeker dáár niet intreden, waar de ontsteking krachtig, en doelmatig bestreden wordt.* De Heer SALOMON is dit gevoelen toege-
daan. (46).

VERSCHUIR merkt aan, dat de natuur van deze kwaal, in eene uitdooving der levenskracht, schijnt te bestaan, waarvan wij de oorzaak nog niet kennen.

SCHMITT houdt voornoemden rotachtigen toestand der baarmoeder voor een gevolg van het in de-
zelve, door de kraamvrouwenkoorts gestoorde, en ontstemde afscheidings-*proces*, hetgeen onder den naam van *lochiën-vloed* bekend is, en bij eenige hevigheid dezer koorts zelden ongestoord blijft. Als men daarbij overweegt, merkt hij verder aan, dat de *decidua uteri*, welke gelijktijdig door vermeld *proces* moet afgescheiden worden, bovendien een vlies is, dat na de verlossing spoedig tot versterving overgaat; en dat de moedermond, bij iedere geboorte, van eerstbarenden in het bijzonder, het meest van alle andere gedeelten der baarmoeder, door uitzet-

(46) Zie Handl. tot de Verlosk. 1. Deel, bl. 353, Noot 77.

ting, kwetsing, ja zelfs aan inscheuring te lijden heeft; dat het voorts zeer natuurlijk is, dat weefsels, die, reeds voor den dood, op zulk eenen lagen trap van leven staan, na denzelven spoedig door rotting aangegrepen en ontbonden worden: — dan zal men het niet zoo ongerijmd vinden, dat onder omstandigheden, waarbij zich eene algemeene hevige koorts, die oorspronkelijk van het voorttelings-stelsel uitgaat, en in den regel met plaatselijke aandoeningen van ontstekingachtigen aard verbonden is, en met regt kraamvrouwenkoorts heet, *producten* van eene scheikundige werking in die bewerktuigde vlakten of lagen aangetroffen worden, welke, ofschoon tot afscheiding der *lochiën* bestemd, echter van hunne *italiteit* beroofd zijn. Wanneer nu die rotachtige laag al eenigzins dieper in de binnenste oppervlakte der baarmoeder moge indringen, dan is dit nog geen bewijs van *putrefactie* harer zelfstandigheid, maar slechts van een vroeger afsterven van hare afscheidende oppervlakte, waarbij het overige der baarmoeder zeer wel ongeschonden kan bestaan. De schrijver wil echter niet uit den weg redeneren, dat het geene *putrefactio uteri* zoude geven, maar voor zoo verre slechts, dat zij zelden voorkomt, en in het lijk geheel andere, handtastelijker, waarlijk *pathognomonische* teekenen moet opleveren. Alleen die toestand, zegt hij, waarin niet bloot de inwendige oppervlakte der baarmoeder, maar derzelver gansche zelfstandigheid in eenen toestand van dierlijk-rottige verstoring wordt aangetroffen, mag onder den naam van *putrescentia uteri* doorgaan, om

daarmede eene eigendommelijke ziekte der baarmoeder te kennen te geven, al ware het ook, om daar door eene eigen soort van kraamvrouwenkoorts vast te stellen, wier bestaan bezwaarlijk geloofend zoude kunnen worden, hetzij dan dat dezelve *primair*, gelijk meestal geschiedt, of *secundair* ontstaat. — Men moge de wijze, waarop deze verstoring gevormd wordt, voor *sphacelus*, ten gevolge eener vroeger plaats gehad hebbende ontsteking, al of niet willen verklaren, in het eerste, zoowel als in het laatste geval, zal men steeds eene eigene, ongekende, op het ontbindings-*proces* gegronde, hoedanigheid der baarmoeder, als *primitive* oorzaak moeten aannemen, die men, hoe verborgen dezelve in haar wezen ook zijn moge, in het algemeen echter, uit het ophouden der voorwaarden, waarvan het eigendommelijk leven der baarmoeder als afhankelijk te beschouwen is, zal kunnen verklaren. Voegt zich nu bij zoodanigen toestand van eenig orgaan, alvorens deszelfs *vitaliteit* geheel is uitgedoofd, eene ontsteking, (die echter niet dan van een' *veneusen*, hoogst *passiven* aard kan zijn) dan moet de dood van hetzelfde zoo veel te zekerder en spoediger volgen, naarmate de door het ontstekings-*proces* oogenblikkelijk geklommen *vitaliteit*, te gemakkelijker uitgeput, en tot op het laatste levensvonkje verteerd wordt, waarna eene onbewerkte versterking (*unorganisch zerfallen*) noodwendig intreden moet: waar zulk een toestand zonder koorts, of onder eenen vreemden koortsvorm, zoo het schijnt, zich vertoont, daar ontbreekt het slechts aan verschijnselen, die,

uit zwakte der levenswerkzaamheid, en het daarop berustend gebrek aan terugwerking, niet kunnen te voorschijn treden. Onder eene zoodanige verhouding des levens, kan ook geene ware ontsteking tot stand komen: het streven daarna loopt op *putrefactie* uit! (F) MEISSNER levert ons, bij een overzigt van hetgeen er al, in het eerste vierde gedeelte dezer eeuw, voor de kennis en genezing der vrouwenziekten, gedaan is, een, doch niet volledig, verslag der schrijvers over de *putrefactio uteri*, en voegt er zelf niets anders bij, dan dat ontsteking der baarmoeder, even gelijk andere ontstekingen, somwijlen ook zonder oplossing of overgang in uitzweeting, aaneengroeijing, verharding of verettering, in koud vuur kan overgaan.

Wanneer wij nu de alhier zamengebragte stemmen over deze ziekte opnemen, dan blijkt het daaruit, hoe voorzigtig men over het algemeen in dezen is te werk gegaan, om dezen toestand der baarmoeder, als het gevolg eener voorafgegane ontsteking, te verklaren. PFEUFER alléén, waagt het stellig aan te voeren, dat de *putrefactio uteri* niets anders is, dan een gevolg van vooraf plaats gehad hebbende ontsteking, zoodanig, dat, waar dezelve krachtig en doelmatig bestreden wordt, deze ziekte niet zoude ontstaan. — Welk een' naam men zich ook verworven moge hebben; — hoe groot een' roem ook ingeogst; — naarmate de daardoor verkregen *autoriteit* van een' schrijver van te meer invloed bij velen is geworden, des te krachtiger moet eenig wangevoelen omtrent het een of ander onderwerp

door hem gekoesterd, worden bestreden, vooral, daar in het gemeen een beslissende toon den schijn van grondige kennis met zich voert. Het is daarom, dat ik mij hier, op grond van eigen ondervinding, en die van anderen, tegen het gevoelen van bovengenoemde verklaren moet, hoofdzakelijk ook tegen die ontstekingwerende behandeling in dezen, waarbij ik niet kan ontveinzen, dat er groote twijfel bij mij bestaat, of PFEUFER, en zij, welke met hem deze zaak uit voornoemd oogpunt beschouwen, wel immer deze ziekte naauwkeurig hebben waargenomen: mij dunkt, zij zouden anders spreken, en van het tegendeel te zeer overtuigd geworden zijn. In sommige gevallen moge de *erezische* toestand de kraamvrouwenkoorts, met de beschreven aandoening der baarmoeder in haar gevolg, een ontstekingachtig voorkomen geven, in haren eenvoudigen vorm, houde ik dezelve voor eene ziekte, uit algemeene *dynamische* zwakte voortgesproten. Die opgewektheid in den beginne, of, zoo men wil, van het eerste *stadium*, is slechts het gevolg van eene algemeene terugwerking, van onze, naar zelfbehoud strevende, natuur. Om die reden zal men ook nimmer onder zoodanige omstandigheden, als voorschreven, eene zoo algemeene en krachtige *reactie* waarnemen, als men gewoon is bij ware ontsteking te doen. Het is verhoogde opwekbaarheid en nauwelijks meer. Het gevoelen van PFEUFER, daarentegen, gaat in dit opzigt, zoo het schijnt, meer van het *quantitative* dan *qualitative* der ontsteking, hierbij aanwezig, uit, en gesteld, dat

vermelde aandoening der baarmoeder al het gevolg van voorafgegane ontsteking dezès ingewands ware, dan nog zoude veeleer deze ontsteking tot de *typhouse* behooren, die, wel verre van eene streng *antiphlogistische* behandeling te verdragen, veeleer den overgang in *gangreen* zoude begunstigen! Volgens mijn inzien, zullen wij ons van den aard der ziekte, in geschil, een beter denkbeeld kunnen vormen, als wij, ter verklaring daarvan, met JÖRG dezelve voor een verschijnsel, voor het gevolg van eenen algemeenen ziekte-toestand houden, met verwelking van de baarmoederlijke oppervlakte der nageboorte, veroorzaakt door verminderde vormkracht, gedurende de zwangerschap. Langs dezen weg van beschouwing, zullen wij, met LOCHER, een afsterven der baarmoeder, van binnen naar buiten, als het wezen der *putrefactio uteri* kunnen aannemen, en met CARUS daarbij mogen voegen, dat, ten gevolge van zulk een verhoogd *vegetatief* leven, als waarin de baarmoeder, gedurende de zwangerschap, verkeert, zoodanig een afsterven en verrotten, met regt, verondersteld mag worden. Alzoo worden wij versterkt in het denkbeeld aan eene zekere, door VON SIEBOLD veronderstelde, voorbeschiktheid tot deze ziekte, die weinig meer tot ontwikkeling behoeft, dan de zwangerschap, waarbij, om met SCHMITT te spreken, de voorwaarden, waarvan het eigendommelijk leven der baarmoeder als afhankelijk beschouwd moet worden, schijnen op te houden. In de vereeniging dezer gevoelens, komt mij voor, het begrip van het wezen der *putrefactio uteri*, met de haar ver-

gezellende koorts, gelegen te zijn, en waarop ik mijne verdere redeneringen, tot zoo veel mogelijke opheldering, nog bouwen zal.

Bijaldien wij in aanmerking nemen, welke groote veranderingen, terstond nadat de vrouw ontvangen heeft, in geheel haar gestel plaats grijpen; hoe zeer de *energie* der baarmoeder is verhoogd, ten koste van het overige *organismus*, dan mogen wij, *a priori*, reeds besluiten, dat zulk een hoog gestemd leven, hoewel, voor eene andere vrouw, van geene nadeelige gevolgen, onder voorschreven *praedispositie* des ligchaams, gedurende de zwangerschap, eene soort van onzuivere ontsteking in de baarmoeder kan daargestellen. Om echter het grootste struikelblok in de moeilijke verklaring van dit onderwerp, of, namelijk, de *putrefactio uteri* zich al of niet zonder voorafgaande ontsteking vormt, eenigermate uit den weg te ruimen, zoo komt de verdeeling van ontsteking, in ware en in onware, welke laatste ook wel valsche wordt genoemd, door haren gevaarlijken aard zoo zeer gevreesd, en waaraan, gelijk men weet, het eigen is, de deelen, die zij aantast, schier gevoelloos en stil te verteren, hier zeer te pas. Daar soortgelijke verdeeling een wezenlijk *praktisch* nut heeft, zoo make men, vooral met betrekking tot ons geval, onderscheid tusschen ontsteking en ontsteking, volgens het onderzoek van den Heer a ROY (47) slechts

(47) Zie deszelfs Verhandeling, bevattende een onderzoek, of de *theorie* van *asthenische* ontsteking nieuw zij, en met het wezen der zaak overeenkome; opgenomen in de Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen enz. te Amsterdam.

zorg dragende, geene derzelve *asthenisch* te noemen, dewijl *asthenie* en *ontsteking* eigenlijk even zoo veel is, als *verrotten* en *bezwangerd* zijn. Als men verder hierbij in aanmerking neemt, dat vrouwen van eene teedere, slappe, en naar het *leucophlegmatische* hellende ligchaamsgesteldheid den meesten aanleg tot onzuivere, plaatselijke ontstekingen hebben, en juist deze de voorwerpen zijn, welke ter verkrijging der *putrefactio uteri* het vatbaarst schijnen, welke zwaarigheid dan, om vermelde aandoening der baarmoeder voor het gevolg zulk eener verhoogde stemming des levens, meer *Eretismus vasorum*, dan wel ontsteking, te houden, verbonden met eenen zoogenoemden *asthenischen* toestand van het overig levensstelsel; eene onzuivere ontsteking dus, met stellige neiging tot bederf, waarbij, gedurende de kraamzuivering, ook nimmer de afscheiding van het goede etterachtige slijm, zoo als dit in den *physiologischen* toestand, onder den naam van *lochien*, geschiedt, plaats kan hebben. Eene ware ontsteking helt ook zoo gemakkelijk niet tot *gangreen* over, als eene valsche; hoe onzuiverder dezelve dus is, des te eerder zal zij daarin overgaan. Zoo dikwijls derhalve in een kwaadsappig gestel, of in een ligchaam, van aanleg tot de *putrefactio uteri* voorbeschikt, eene plaatselijk verhoogde levenswerkzaamheid des vaatgestels mogt stand grijpen, hetzij, als het gevolg van eenen ziekelijken prikkel, hetzij, door een' zoodanigen, als welken de zwangerschap in het vaatgestel veroorzaakt, (G) te weeg gebragt, zoo dikwijls zal de grond tot die soort van onzuivere ontste-

king zijn gelegd. En zouden wij dan niet veeleer mogen veronderstellen, dat er iets dergelijks in de levenswerkzaamheid der baarmoeder plaats heeft, ter vorming van de zoogenoemde *putrefactio uteri*, dan dat wij zouden instemmen, dat dezelve zoo maar onmiddellijk, zonder *inflammatio sui generis* tot *putriditeit* of verrotting zoude overgaan? Echter toegestemd, dat dezelve meer van een' *passiven* dan *activen* aard is. Aan eene bloote *chemische* verklaring van dit verschijnsel, als verrotting, zoolang de vrouw zwanger is, valt in 't geheel niet te denken, ofschoon de beteekenis van het woord *putrefactie* daartoe wel aanleiding geeft. De vormende kracht dezer verstooring schijnen wij dus vroeger, dan in het kraambed, te moeten zoeken. BOER zelf hield zich volkomen overtuigd, dat dezelve dikwijls, reeds voor de verlossing, een' doodelijken voortgang had gemaakt, zonder zich echter bij eene verdere verklaring deswegens te bepalen, waarom ik hier nog eenigzins nader zal trachten aan te toonen, dat de zwangerschap (als voorbereiding van deze ziekte beschouwd) in de baarmoeder van eene, tot de kraamvrouwenkoorts *gepraedisponeerde*, vrouw die soort van sluipende ontsteking veroorzaakt, waardoor het vermeld *pathologisch* verschijnsel, ten onregte *putrefactie* genoemd, schijnt gevormd te worden.

Bij de ontvouwing van het *hoe* daarvan, onderscheide men *gangreen*, *necrosis* en *sphacelus*, behoorlijk van elkander, en zette ieder, zoo veel mogelijk, op deszelfs regte plaats. (H) Het verschil tusschen beide eersten bestaat in soort, het laatste

met deze twee slechts in graad. Ontspruit *gangreen* uit eenen voorafgeganen, te grooten toevoer van bloed door de *vis a tergo*, waarvan men de verschijnselen, daarbij aanwezig, die van *ware* ontsteking noemt: *necrosis* wordt voortgebracht door een' verhinderden toevoer van hetzelfde. (48) In deze beide is nog levenskracht aanwezig, terwijl bij *sphacelus* dezelve geheel is uitgedoofd.

Brengen wij verder, met den Heer ONTIJD, de oorzaken, die tot eene plaatselijke uitdooving des levens aanleiding kunnen geven, tot vier klassen:

1°. Zij kan veroorzaakt worden door ware of valsche ontstekingen; wanneer *cachectici* en *scorbutici* door de laatste overvallen worden, dan sluit *sphacelus* meestal het treurtooneel.

2°. Door hindernissen, die den vrijen loop des bloeds in den weg staan, en de *energie* der zenuwen onderdrukken. Het eerste kan op tweederlei wijzen geschieden: of het hart kan het bloed niet tot het aangedane deel brengen, waardoor de benoodigde levensprikkel in hetzelfde zal beginnen te ontbreken, of de terugvoer tot het hart is gestremd. Tot de vorming echter van *sphacelus* wordt geenszins vereischt, dat de toevoer van bloed volkomen gestremd is; zij behoeft dit slechts gedeeltelijk te zijn. Hiertoe behoort die soort van *sphacelus*, welke uit algemeene verzwakking voortspruit, en oude lieden gewoonlijk aantast, aangezien de *irritabiliteit* zoo zeer verminderd is, dat het hart en de vaten het

(48) ONTIJD l. c. pag. 381.

bloed niet meer naar de *extremiteiten* kunnen voeren, welke derhalve, niet behoorlijk geprikkeld wordende, versterven.

3°. Als werktuigelijke kracht de *structuur* der deelen verwoest, of derzelver *atonie* veroorzaakt, b. v. verwondingen, kneuzingen, versterving door een' te grooten graad van koude, door verbranding, het doorliggen enz.

4°. Eindelijk, wanneer eene ziektestof zich op eenig deel afzet. Dit is altijd het uitwerksel van eene onvolkomene *crisis*, waarbij die stof, dikwijls niet langs de gewone wegen uit het ligchaam gedreven, maar op eenig deel des ligchaams wordt *gedeponeerd*. Hiertoe schijnt, zegt de Heer ONTIJD, het *gangreen* van POTT te behooren, op de natuur van welke ziekte wij, bij vergelijking, nader nog terug zullen komen. Zonder te willen ontkennen, dat dergelijke ziekte ook niet veroorzaakt zoude kunnen worden, door eene scherpe stof, welke zich uit het ligchaam op de voeten geworpen heeft, zoo zal ik echter dezelve aldaar onder de 2de klasse van den Heer ONTIJD rangschikken, waarin, namelijk, van dien toestand des ligchaams gesproken wordt, in welke het hart en de vaten, wegens algemeene zwakte of ouderdom, en het daardoor veroorzaakte gebrek aan den noodigen levensprikkel, den bloedstroom met geene genoegzame kracht meer kunnen voortstuwen, zoo dat er, als het ware, om aldus met RICHTER te spreken, *ein zuruckschreiten des Lebens* plaats heeft.

Wanneer nu, bij algemeene verzwakking, daarenboven nog het eigen leven van eenig orgaan, door

bovenmatige inspanning bij de vervulling eener aan hetzelfde opgelegde verrigting, veel geleden heeft en schier uitgeput is, dan mogen wij veronderstellen, dat deze samenloop van omstandigheden de *energie* van het hart en vaatgestel in 't algemeen, en den toestel voor zulk een orgaan in 't bijzonder, eindelijk dermate moet doen verminderen, dat, bij aldien er al geene volkomene ophouding van den toevoer des bloeds naar dit deel tot stand gekomen is, hij toch voor een gedeelte onderbroken kan zijn, en dit is reeds, gelijk wij zagen, voldoende, om tot het ontstaan van *sphacelus* aanleiding te geven. Bijaldien wij ons nu voorstellen, dat eindelijk de natuur, hetzij vroeger of later, het werk der voeding van de vrucht varen laat, en het bloed met geene genoegzame kracht meer tot aan de binnenste oppervlakte der baarmoeder gebragt wordt; — dat die kracht door voorschreven *collapsus* van het ligchaam in het algemeen, en van de baarmoeder in het bijzonder, na de verlossing nog meer verlamd is geraakt, dan zal het duidelijk worden, waarom men het afsterven van het afvallig vlies van HUNTER, door gebrek aan voeding, als het begin, beschouwen moet, waarmede het genoemde lijden der baarmoeder een' aanvang neemt, ook tegen het gevoelen van WENZEL, welke zijn begrip betrekkelijk deze ziekte, uit geheel andere oogpunten ontleenende, hiermede niet overeenstemt. Vervolgens schijnt zich, als het ware, het leven meer en meer nog van derzelfver binnenste oppervlakte te rug te trekken, waardoor de vermelde toestand zich al verder en verder over de inwendige opper-

vlakte van dit orgaan uitstrekt, en waarin ook vooral de mond van hetzelfde, als een gevolg der verlossing, hoe gemakkelijk haren afloop ook geweest moge zijn, noodwendig deelen moet. Er heeft alzoo, om met LOCHER te spreken, een afsterven der baarmoeder van binnen naar buiten plaats. Niet zelden, merkt BOER daarenboven aan, strekt zich de *putrefactie* ook over de scheede uit, voornamelijk als het hoofd des kinds onder de baring lang in dezelve vertoeft heeft. OSIANDER echter, is te dezen opzichte van meening, (49) dat dit lang vertoeven van het hoofd toch wel de hoofdoorzaak van het ontstaan dezer zeldzame ziekte zal zijn « *die eigentlich keine Gangraene des Uterus seyn, und doch so etwas seyn soll!* » « Werden niet de meeste in barensnood zijnde vrouwen, (gaat hij voort,) welke de hulp der kunst vereischen, der natuur hulpeloos overgelaten, men zoude van deze ziekte zelden iets zien ! » — Het blijkt hier duidelijk, dat deze Geleerde de hoofdoorzaak dezer ziekte ook alleen in de verlossing gezocht wil hebben; doch, hoe wil hij langs dezen weg zoo vele andere, daarvoor en nevensgaande dingen verklaren? Hoe die gevallen, waarbij de verlossing zoo spoedig verloopt, dat men naauwelijks tijd heeft, om de kunst mede in werking te brengen? Van de gevallen, die mij zijn voorgekomen, was ik slechts eenmaal genoodzaakt, mijne toevlugt tot de tang te nemen. Ook, in deze aanmerking, ontdekken wij weder 's mans

(49) F. B. OSIANDER, Lehrbuch der Entbindungskunst 1 the: Litt. u. Pragmat. Geschichte dieser Kunst pag. 525.

zucht tot *opereren*, en tot het gebruiken van werktuigen, terwijl men BOER overal in zijne geschriften, als een groot voorstander van de werking der natuur leert kennen, waaromtrent hij, in dit geval, door OSIANDER *indirect* schijnt beschuldigd te worden. Wat laatstgenoemde daarvan echter ook zeggen moge, de verloskundige tang is geenszins, als een *prophylactisch* behoedmiddel dezer ziekte, te beschouwen! Veeleer zijn de onaangenaamheden, die den verloskundigen, na derzelver *applicatie*, in het gegeven geval te wachten staan, als zoo vele *contraindicatien* voor hare aanwending te beschouwen. Dit leerde mij de ondervinding bij dat ééne geval, waarin, hoe gemakkelijk het daarbij ook toeging, sommigen wel gezind waren, hare aanwending stilzwijgende aan te klagen, als ware zij de oorzaak van al het gevolgde onheil. Er heeft misschien, bij de verlossing, eene kwetsing plaats gehad, zoo denkt of spreekt men, terwijl men bedenkelijk zijne schouders optrekt. Het *plebs*, gewoon oppervlakkig te oordeelen, de waan, die zich beslissing veroorlooft, handelt zoo uit praatzucht, of uit eene onzalige drift tot laster en kwaadsprekendheid. Wat ambtgenooten betreft, deze zijn, in die gevallen, onze beste verdedigers ook al niet: de nijd steekt het hoofd op, en doet, zonder kennis van zaken, uitspraak. De geneesheer van de lijderes, vooral wanneer hij een kleingeestig, of in denk- en handelwijze bekrompen mensch is, en den gewonen slender volgt, wil ook al gaarne de verdenking van zich afleiden, en dezelve op de tang, als eene geschikte

afleidster, overbrengen. Alles, alles komt alzoo op den vroedmeester neder, met wiens praktijk het gedaan zal zijn, wanneer hij niet, op de eene of andere wijze, zijne zaak weet te verdedigen. Eene zwakke tegenspraak versterkt in dit opzigt de partij, en er is buitendien een geruime tijd noodig, eer de uitspraak van het ligtvaardig oordeelend publiek eenigzins zachter en billijker over hem wordt.

Niettegenstaande het aangemerkte, zullen wij echter de tang, in sommige dier gevallen, geenszins kunnen ontberen, maar zij moet volstrekt niet als een voorbehoedmiddel van vermelde ziekte beschouwd worden. Deze veronderstelling geeft te kennen, dat men haar niet heeft waargenomen, en toont aan, dat men met derzelver natuur, hoe veel of hoe weinig wij daarvan ook met zekerheid mogen weten, in het geheel niet bekend is.

Hoe het dan ook met den toestand onzer kennis betrekkelijk deze ziekte der baarmoeder moge zijn: hetzij wij, ten laatste nog, met WENSEL de naaste oorzaak van deze verstoring des levens in het binnenste dezes orgaans, als in eene *collapsus vasorum* gelegen, willen stellen, voor welk gevoelen deze geleerde aanvoert: « Dat men dezen *geputresceerden* toestand der baarmoeder, geheel zonder enig teeken van ontsteking, aantreft; dat hij dikwijls het onmiddelijke gevolg is van den geringsten ontstekingsprikkel; dat men denzelven voornamelijk onder omstandigheden waarneemt, waarin het leven der moeder ondermijnd is door eene, met de zwangerschap bestaande, doodelijke aandoening van een, tot in-

standhouding des levens noodig, orgaan; of, ten gevolge van eenen algemeenen ziekelijken toestand, welke de baarmoeder tot de verrigtingen van haar eigendommelijk leven, bijzonder met betrekking tot den zwangeren staat, ongeschikt maakt:” — dan nog zal het bij velen moeilijk ingang vinden, de verklaring dezer ziekte, zonder eenigerhande soort van ontsteking vooraf te willen laten gaan, aan te nemen. « *Entzündung oder ein ihr ähnlicher Prozess* (zegt MECKEL) *ist eine Hauptbedingung zur Entstehung aller Bildungen, regelmässiger und unregelmässiger art.*” De toepassing nu dezer uitdrukking, ook op ons geval, zal daarom wel den meesten bijval vinden, en zonder welke wij misschien voor als nog, moeilijk tot eenige eenstemmigheid in dezen zullen geraken. Men stelle zich echter het begrip van ontsteking hierbij niet op eene zoodanige wijze voor, gelijk velen dit gewoon zijn te doen, want er ontbreken voorzeker altijd meer dan een van de wezenlijke verschijnselen van *acute* ontsteking. Zoo sproten en spruiten meer andere, voor de praktijk nadeelige gevolgtrekkingen daaruit voort, dat men zich, als voorbeeld van ontsteking, steeds die van het celwijsweefsel voorstelde, gekenschetst door zwelling, roodheid, hitte en pijn (I). Deze verschijnselen leeren ons veeleer, hoezeer de natuur en de graad der ontsteking bepaald wordt door het verschil in soort, en ondergeschikt is aan hare oorzaak, de krachten en *constitutie* der lijderes, alsmede aan de *structuur* en *vitaliteit* van het organische weefsel, dat zij aantast. Ten gevolge daarvan merken wij op, dat de vast ineenge-

drongen *textuur* van sommige weefsels niet altijd de zwelling toelaat; dat, hoezeer de kleur van rozenrood tot donkerrood kan stijgen, dezelve geenszins altijd aanwezig is, bij voorbeeld, in deelen, arm aan bloedvaten; dat de hitte somwijlen in ligte ontstekingen, en in weefsels, die een' lageren graad van leven bezitten niet altijd waargenomen wordt, en dat de pijn bij minder gevoelige lijders, en in deelen, die weinig zenuwen hebben, somtijds weinig of geene kan zijn, terwijl zij, in andere gevallen, de hitte van een gloeiend ijzer doet gevoelen.

Ontsteking biedt alzoo eene groote menigte van verscheidenheden aan, waarvan eene, zoo goed mogelijke, voorstelling in de praktijk voorzeker niet gering te schatten is. Zijn nu de verschijnselen der zelve, naar gelang van haren aard, zoo verschillende, en zien wij somwijlen, onder den invloed van zekere der bovengenoemde voorwaarden, eenen vermeerderden toevoer van bloed naar de geprikkelde deelen te weeg gebragt, en eene levendige *reactie* in die weefsels ontstaan, met klopping, zwelling, roodheid en brandende pijn, — in ons geval ontmoeten wij deze verschijnselen niet. In den beginne mag, ten gevolge van den bezwangerings-prikkel, vermeerderde *congestie* naar de baarmoeder plaats hebben, en de warmte in dezelve een weinig verhoogd zijn, eene ware ontstekingspijn doet zich echter daarbij niet gevoelen, en het deel neemt eindelijk de beschrevene *livide* kleur aan (53).

(53) Anders is dit na ware ontsteking: « An dem aussersten Umfange der brandigen Stelle findet man die Substanz des

Eindelijk, met betrekking tot het plaatselijk lijden der baarmoeder, waarover wij als bestanddeel der kraamvrouwenkoorts spreken, laten zich nu de volgende twee groote verscheidenheden van ontsteking, op de natuur en vorming der zoogenoemde *putrefactio uteri* gegrond, toepasselijk maken: — *dat namelijk GANGREEN of SPHACELUS het gevolg kan zijn, of van eene te hevige ontsteking bij eenen NORMALEN toestand der krachten; — of van eenen te geringen graad van ontsteking, bij te weinig levenskracht der deelen.* (K.) Dit laatste nu schijnt in ons geval plaats te hebben.

Nº. 2. *Is nu deze aandoening der baarmoeder voor de oorzaak of voor een gewrocht van het ziekte-proces te houden?*

Veroorloof mij, tot de beantwoording dezer vraag, en om mijne inzigten, betreffende dezelve, zoo duidelijk mogelijk, voor te stellen, eene kleine uitweiding, als toelichtende bijdrage. Dezelve is niet uit de geneeskunde, maar uit de natuurlijke historie der spinnen genomen. Men houde mij deze uitweiding ten goede. Zij moge voor dit onderwerp aan sommigen vreemd schijnen, zij is het in mijne schatting niet. Het is echter niet mogelijk, deze geschiedenis juister voor te stellen, en op des menschen *Ik* toe te passen, dan de geestige WEILAND dit heeft gedaan in de volgende bewoordingen: (54)

Uterus dunkelroth und überall noch Zeichen einer lebhaften Entzündung." WENZEL l. c. pag. 46.

(54) Scribleriana, pag. 121.

« Er is iets eigenaardigs in den mensch boven de dieren, hetwelk hem geheel en al van dezelve onderscheidt, en dat is zijn *Ik*, of die tooverkracht, waardoor wij allen, als de behendigste goochelaars, zoo lang uit den tasch spelen, de kaarten zoo dikwerf schudden en herschudden, de *volte* slaan, de bekers zoo dikwijls op en onder elkander plaatsen, tot dat wij zeggen *passé*, en ons *ikkiaansche* oogmerk bereiken.

Het geslacht der spinnekoppen in hare werkzaamheden levert de geschiktste vergelijking op om ons *ik* duidelijk voor te stellen. Men stoffère de spinnen slechts met eenen vrijen wil, en zij zullen volkomen menschen zijn.

Zoodra de mensch als kind eenige zelfsbewustheid begint te krijgen, en alles allengs naar zich toe begint te rekenen, zijne broertjes of zusjes het lekkers en speelgoed afhandig maakt, is hij gelijk aan die jonge tuinspinnen, die met geheele scharen nog de moederlijk webbe bewonen, zich daarin oefenen, en in het klein hare parten spelen. De zomer is daar. — De spin verlaat de moederlijke webbe, en begint zelve voor zich allengs eenen omtrek af te bakenen, binnen welken zij het tooneel harer werkzaamheid bepaalt. De spin zit in het midden der webbe, is het middelpunt waar alles op neerkomt, en alles wat van vliegende insectjes in dezen omtrek zich verwacht, weet zij tot haar nut, tot haar voordeel te bezigen, zuigt op haar gemak het lekkere beetje uit, laat het doorschijnende rifje hangen, en zet zich welvernoegd in haar middelpunt

ter ruste. De herfst nadert: — naar mate het toeval de spin eene meer of min gunstige plaats heeft aanbedeeld, en zij daardoor meer of minder zich in het middelpunt der webbe heeft kunnen mesten en sterk maken, wordt de webbe haar te eng, — honderde muggen, vliegjes en allerlei gesnor hangen reeds als een beklante uitdragerswinkel in de webbe; hare uitzigten vergrooten zich van uur tot uur; zij is ook bevreesd, dat het aantal lijken in eene kleine webbe te veel in het oog zal loopen, en hare oogmerken zoude schaden, en zie daar, de sterke spin bezig, met draad bij draad, aan afgelegene takken te hechten, hare webbe te vergrooten, om alzoo eenen uitgebreideren kring te erlangen, waarin zij alles tot nut en vermaak van zich zelve, zoodanig kan verwarren, draaijen en wenden, dat het tot genoeg van hare middelpuntige zitplaats uitloopt. Het is herfst en de voorheen dood-magere spin, die met beleid haar webbe gesponnen heeft, met sluwheid van de *presenten* heeft weten gebruik te maken, en alles naar haar middelpunt heeft doen wenden, zit tegenwoordig als de glanzigste dikgat in eenen waren gelukstaat, genoeglijk in haar webbe te trillen, tot dat storm en regen het webbe, of de raagbol der schoonmaaksters haren gelukstaat doet eindigen.”

Wanneer wij ons nu, gelijk de spin in het midden harer web, de bezwangerde baarmoeder als het *primum agens*, in het middelpunt van zoo vele andere organen der dierlijke huishouding van de vrouw voorstellen, binnen welke zij het tooneel ha-

rer werkzaamheid aanvangt en bepaalt; — hoe dezelfde alles, wat zich in haren omtrek bevindt, tot haar nut en voordeel bezigt; het geheele *organismus*, als het ware, uitzuigt, als een opslorpend vat van den eersten rang; de levenskrachten uitput, en alzoo de inwendige levens-ader in derzelver eigenlijke bron aantast, en doet opdroogen, — dan vraag ik, welk denkbeeld wij ons van de ontspinning der ziekte, waarover wij handelen, moeten vormen, en of het wel moeilijk valt te beslissen, of gemelde ziekte der baarmoeder gewrocht, dan oorzaak zij?

Hoe gemakkelijk de uitspraak hier ook schijnen moge, zonder eene naauwkeurige onderscheiding zullen wij echter daartoe niet geraken. BOER beschouwt de *putrefactio uteri* als de oorzaak van de haar vergezellende koorts. Deze veronderstelling moet men uit geheel zijn geschrift, deszelfs vorm en de daarin voorgedragene wijze van behandeling dezer ziekte opmaken. Na het bestaan dezer aandoening van het baar-orgaan, als eene waarheid, voor geene tegenspraak vatbaar, omdat zij uit de natuur geput is, voorgedragen, en ongeloovigen, om overtuigd te worden, tot het doen van lijkopeningen verwezen te hebben, merkt hij, opzigtelijk zijne verdere redeneringen betrekkelijk deze ziekte, aan, dat deze slechts gissingen zijn en gevolgtrekkingen, en hij veelligt in dezen valsche besluiten maakt. Dit nu, dunkt mij, heeft voornamelijk plaats in zijne bepaling omtrent het oorzakelijke of gewrochtelijke dezer ziekte, *want de PUTREFACTIE der baarmoeder, men moge dezelfde aanzien waarvoor men wil, is, mijnes be-*

dunkens, het gewrocht van het ziekte-proces, maar is er de oorzaak niet van. Menigmaal, zegt BOER, ontwikkelt zich deze ziekte eerst na de verlossing, maar heeft daarentegen ook dikwijls reeds een' doodelijken voortgang gemaakt, eer de pogingen ter verlossing een' aanvang genomen hebben. Hetgeen het eerste hier zou moeten bewijzen, wordt door het laatste wedersproken; want, ofschoon het te verklaren zou zijn, dat de *putrefactio uteri*, wanneer zij zich eerst na de verlossing vormt, oorzaak zou kunnen worden van de haar vergezellende koorts, zoo valt hier echter aan te merken, dat men eigenlijk, eerst na de verlossing, die ongeregelde bewegingen in de dierlijke huishouding waarneemt, welke ik voor de zoo gevreesde *febris puerperalis* beschouwd wil hebben. Inderdaad, het *organismus* heeft den verlamdenden schok, door de inspanning bij de verlossing, te weeg gebracht, eerst nog noodig, zal dat ziekelijk wangedrogt, meestal de voorbode des doods, te voorschijn kunnen treden. Deze vreemde koortsvorm is voorzeker niets anders, gelijk Dr. SCHMITT te regt aanmerkt, dan een gevolg van gebrek aan terugwerking, waardoor geene genoegzame verschijnselen kunnen uitbreken. In gezegde gevallen derhalve, waarin, namelijk deze *putrefactie* reeds vroeger eenen doodelijken voortgang gemaakt mogt hebben, zoude men noodwendig die vergezellende koorts ook vroeger dan in het kraambed moeten opmerken, hetgeen tegen de ondervinding, althans tegen de mijne strijdt. De zaak aldus beschouwd, dan kan voorzeker de

putrefactie niet als oorzaak van de haar vergezel-
lende koorts aangemerkt worden, want het aanwezen
van de laatste zou met het bestaan van de eerste
gelijktijdig moeten zijn. Eene verwarring van zoo-
danigen aard moet voorzeker eene menigte andere
in haar gevolg hebben, gelijk de eene hoofddwaling
de bron van vele andere is, om welke te vermijden,
eene andere beschouwing van dit onderwerp ver-
eischt wordt.

Wanneer wij daartoe aannemen, gelijk hiervoren
gedaan is, dat de voorbeschiktheid des ligchaams, en
de zwangerschap de noodzakelijkste voorwaarden tot
de daarstelling dezer ziekte uitmaken; waarvan dus de
eerste voorwaarde algemeen is, en de tweede haren in-
vloed over het geheele ligchaam doet gevoelen, zou
men dan niet die ziekte, welke uit de vereenigde wer-
king van beide geboren wordt, voor de algemeene (*mor-
bus proprius universalis*) mogen verklaren, en de
staat der *putrescerende* baarmoeder, onder de zoo-
genoemde *morbi improprii universales*, gerangschikt
kunnen worden? (55). Bij deze verklaring is het echter
niet te ontkennen, dat de baarmoeder, door de be-
vruchting in werking gezet, het meeste aandeel aan de
verstoringen heeft, die in het gestel verwekt zijn. Zij
is onder deze omstandigheden, in het met levens-
kracht bedeelde werktuig, het hoofdred, dat zoo vele
andere raderen in beweging zet, die, nadat van
hunne *energie* te veel gevegd is, eindelijk, en te

(55) GAUBIUS l. c. pag. 479, § 865, de differentia morbo-
rum a sede.

gelijk met hunnen aanvoerder, al strijdende bezwijken. Dit zoude het geval niet zijn, wanneer vermelde *praedispositie* tot de ziekte, waarvan wij spreken, in het ligchaamsgestel der vrouw niet bestond: Zou bij de noodige *energie* daarvan, de baarmoeder wel in voorschreven toestand vervallen? Ongetwijfeld niet! want zij leeft, gedurende de zwangerschap, als het ware, op eens anders kosten, van geheel het overig *organismus* afhankelijk. Eenmaal nu van hare algemeene en bijzondere, het leven onderhoudende voorwaarden (56) beroofd en verstoken, zal zij, als het noodzakelijke gevolg van dat gemis, in vermelde voorbeschikking gegrond, het slagtoffer daarvan moeten worden.

Niet echter, gelijk die menschen-spinnen, welke zich met het merg en bloed van anderen mesten, alles inzwelgen en uitzuigen, wat onder hun bereik valt, om niets daarvoor terug te geven, maar als iemand, wien het niet te veel is, zijn leven voor een ander veil te hebben, vergaat eindelijk de baarmoeder, ons het zwakke kind, als eene schamele proef, van een grootsch en edel pogen achterlatende! Hoe zoude ook een kwade boom goede vruchten kunnen voortbrengen?

Wanneer wij nu, eindelijk, het alhier aangemerkte, op de aandoening der baarmoeder toepassen, dan is het, bij eene nadere overweging, niet te ontkennen, of dat orgaan, door de bevruchting het eerst geprikkeld en opgewekt, doet, als werktuig aan

(56) Zie Aanteekening dezer Verhandeling, letter A.

de hem eens in beweging gebragte oorzaak gehoorzamende, het geheele overige *organismus* terstond na den ontvangen prikkel op dezelve *reagéren*; het zenuw-stelsel en dat van den bloedsomloop deelen den indruk, welke op de zenuwen en vaten van het geprikkelde orgaan gemaakt is. Is nu deze plaatselijke *irritatie* te hevig of te langdurig, naarmate der levens-*energie* van het voorwerp in het algemeen, en van het orgaan in het bijzonder, dan bezwijkt eindelijk de natuur onder den last, en prikkelt noch het hart, noch de andere deelen van het ligchaam meer op eene voldoende wijze; eene algemeene zinking der levenskrachten treedt in, en het aangedane weefsel sterft. En zie daar! naar mijn inzien, vermelde aandoening der baarmoeder, als eene eigenaardige ziekelijke wijziging, berustende op eene algemeene, *specifieke* kwaadsappige gesteldheid in het *organisme* van eenig, tot deze ziekte *gepraedisponceerd individu*, tot stand gebragt. Langs dezen weg van beschouwing kunnen wij ons immers de zoo buitengewoon groote zinking der levenskrachten, bij deze ziekte aanwezig, ook beter verklaren, die, wanneer wij de oorzaak daarvan na de verlossing wilden stellen, met den duur der ziekte niet overeen te brengen zoude zijn. Bijaldien wij daarenboven, met OSIANDER en meer anderen, de oorzaak van deze ziekte in het algemeen, en van de daarbij aanwezige plaatselijke verstoring in het bijzonder, in de verlossing wilden zoeken, dan zou deze ziekte ongetwijfeld meer moeten voorkomen. Schier iedere trage verlossing, als men er niet spoe-

dig genoeg met de tang bij was, zou alsdan dezen, zoo zeer te vreezen' toestand, na zich moeten slepen; en waarlijk, men behoeft niet veel ervaring, om van het tegendeel overtuigd te zijn, en des te meer moest de uitgebreide ondervinding van OSIANDER hier tegen hem opkomen.

Ofsch oon de bevruchte baarmoeder hier wel als het werktuig tot ontwikkeling der ziekte moet gehouden worden (want zonder bezwangerde baarmoeder is er geene zoogenaamde *putrefactio uteri*); zoo stelle men echter den grond van gezegde koorts niet in de verstoring, welke zij daarbij ondergaat (deze is en blijft gewrocht van het ziekte-proces, en is er de oorzaak niet van); maar in eene eigendommelijke voorbeschiktheid van de *constitutie* der lijderes, door de bevruchting opgewekt, door de zwangerschap verder ontwikkeld, en door de verlossing voltooid, om eindelijk, na dezelve in het kraambed, in vereeniging met vermelde aandoening der baarmoeder, welke zelve voor niets anders dan voor het afschijnsel van een algemeen lijden te beschouwen is, onder deze of gene verschijnselen uit te breken.

Nº. 3. *Daar echter alle schrijvers over deze ziekte den naam van PUTREFACTIE voor dezelve behouden hebben, zoo is de vraag: Of deze benaming als bestaanbaar kan worden geacht met de chemisch-dierlijke krachten en verrigtingen van het levend ligchaam?*

Wanneer men deze vraag slechts naar het *pathologisch* verschijnsel, waardoor men bij de lijkopenin-

gen dezer vrouwen het *systema genitale* vindt aangedaan, wilde beantwoorden, dan zou deze benaming niet als zoo geheel ondoelmatig kunnen worden geacht, wegens den rottigen toestand, welken men daarbij in dit orgaan aantreft. De Franschen spreken van *putrilage*, waarmede zij, gelijk wij in de tweede afdeeling zullen zien, denzelfden toestand van het baar-orgaan beschrijven, zonder dit juist in dien zin te bedoelen, als door mij hier is voorgedragen. Als wij ons daarenboven nog voorstellen, wat er van dat gedeelte der baarmoeder worden moet, hetgeen wij, als in eenen van voeding beroofden staat, beschouwd hebben, en terstond na de verlossing aan den toegang der lucht is blootgesteld, die, in vereeniging met warmte en vochtigheid, zoo vele voorwaarden tot verrotting uitmaken, dan vraag ik, of dit gedeelte niet versterven en verrotten moet? Het afgestorvene, alzoo aan algemeene scheikundige wetten blootgesteld, behoort hier niet meer tot het levend dierlijk ligchaam, waarin, zoo als aangemerkt zal worden, geene volledige verrotting tot stand kan komen. Wanneer zich nu de vermelde oppervlakte der baarmoeder, onder zulke, der verrotting zoo zeer begunstigende, omstandigheden en invloeden bevindt, dan mogen zij alleen, die zich nimmer in de gelegenheid bevonden, dergelijke lijkopeningen, als hier bedoeld, te verrigten of bij te wonen, den naam van *putrefactio uteri* belagchelijk vinden, anderen, meer ervaren in dit opzigt, zullen zich daarover minder verwonderen.

Ofschoon ik over dit punt reeds eenig licht meen

verspreid te hebben, en nagenoeg hetzelfde voor beantwoord zoude kunnen houden, zoo moet ik echter desaangaande nog aanmerken, dat, hoezeer het in een' zekeren zin ook waar moge zijn, dat alles in de natuur leeft, en in verrotting zelve het leven zichtbaar werkzaam is, dat, zeg ik, deze stelling nogtans niet dan met voorzigtigheid op de levend dierlijke natuur moet worden toegepast. Deze wordt in hare werkingen door levenskrachten bestierd, die aan geene scheikundige wetten in den letterlijken zin gehoorzamen. De levensverrigtingen zijn onafhankelijk van de scheikundige wetten der ons omringende natuur. « *N'oublions jamais à ce sujet, que le travail de la nature, et les opérations chimiques sont de deux sortes.* » Het menschelijk ligchaam kan daarom ook geenszins aan eenen *chemischen* smeltkroesgelijk gesteld, noch daarmede vergeleken worden, waarin aangebragte zelfstandigheden zich vereenigen of afstooten, naar gelang derzelve meerdere of mindere aantrekkingskracht of verwantschap. Eerst met den dood, wanneer het levensbeginsel door deze of gene oorzaak geheel vernietigd is, volgen de grondstoffen; waaruit het dierlijk ligchaam bestaat, genoemde wetten op, en veroorzaken de ontbinding van het eertijds levend bewerktuigd zamenstel door verrotting. In sommige ziekten, waarin, door den invloed van deze of gene schadelijke magt, de levenskrachten veel geleden hebben en kwijnen, mogen die scheikundige krachten meer dan in den staat van gezondheid werkzaam zijn, waaruit dan ook in rotziekten die meerdere overhelling van het bloed tot ontbinding afge-

leid schijnt te moeten worden; deze *chemische* ontbinding, echter, kan nimmer ten volle plaats grijpen, zoo lang ook de geringste graad van leven nog overgebleven en werkzaam is. (57) De uitdrukking van *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder, hetgeen toch niets anders dan verrotting derzelve kan beteekenen, schijnt hier daarom ongelukkig gekozen, aangezien deze benaming tot een verkeerd denkbeeld of begrip der ziekte aanleiding geeft. Nimmer althans zoude men, bij het hooren bezigen van dien naam, aan de verwoestendste aller kraamvrouwenkoortsen denken, welke, ik houde het daarvoor, zonder vermelde aandoening der baarmoeder niet bestaan kan. Had men dan nog liever dit plaatselijk gebrek, *ulcus noma*, *ulcus phagadenicum acutum*, *typhus uteri putridus*, of iets dergelijks genoemd, men zoude het denkbeeld van ongerijmdheid ontweken hebben, hetgeen men zich, natuurlijk, bij het lezen der te zamengekoppelde woorden, *verotting* van de *bezwangerde* baarmoeder moet voorstellen, daar *verrotten* en *bezwangeren* twee lijnregt tegen elkander aandruischende verrigtingen zijn. Om dan alle aanleiding tot vitterij uit den weg te ruimen, en dit woord hier in eenen te naauwen zin bepaald moet worden, zoo zal het, daar het voorgaande verklaring behoeft om verstaan te worden, tot een beter begrip deswegens verkieslijker zijn, het woord *putrefactie* met dat van *sphacelus* te verwisselen,

(57) ONTIJD I. c. pag. 19 en 20. alwaar dit gestelde met eene *chemische* proef, door wijlen den grooten BRUGMANS genomen, wordt bevestigd.

als met onze vroegere beschouwing het meest ook overeenkomende. Eene *affectio uteri sphacelosa* dus, *ex causa adynamica*, waarbij echter toch ook wel altijd, een meerder of minder graad van verrotting aanwezig zal zijn!

Bijaldien het mij, door het aangevoerde, gelukt moge zijn, de oorzaken, den vorm en de natuur der ziekte van de baarmoeder eenigzins nader opgehelderd en bepaald te hebben, dan kunnen wij de volgende *resultaten* daaruit trekken: dat, namelijk, de oorzaak van de zoogenoemde *putrefactie*, niet zoo zeer, gedurende het kraambed gezocht moet worden, dan wel voornamelijk, in de zwangerschap en in de verlossing, waardoor die *asthenische* toestand van het *organismus* wordt te weeg gebracht, welke sommige Schrijvers met regt deed besluiten, om de *febris puerperalis* voor eene koorts van eene hoogst *asthenische* natuur te houden, zonder evenwel met de daarmede gepaard gaande aandoening der baarmoeder bekend te zijn, of, zij maakten daarvan melding zonder dit te weten; — dat op voorschreven wijze het gevoelen der Schrijvers over de *putrefactie* duidelijk wordt, hoe namelijk, deze ziekte zich zonder eenige, althans merkbare ontsteking, dikwijls zonder pijn, op eene, als het ware *passive*, wijze kan ontwikkelen, en tot hare ontwikkeling aanvankelijk die verhoogde levenswerkzaamheid noodig heeft, welke op den prikkel der bevruchting volgt, van welke ongelukkige waarheid de grond schijnt gezocht te moeten worden in eenen eigendommelijken, nog niet

regt gekenden toestand van het daartoe *gepraedis-*
poneerde ligchaamsgestel der vrouw; — dat de lijk-
opening noodwendig een groot verschil moet opleve-
ren tusschen den vorm van dit *pathologisch* verschijnsel
en dat *gangreen*, hetwelk als het gevolg moet wor-
den aangemerkt van den duur en de hevigheid eener
hoogst pijnlijke, naar deszelfs regelen verloopene
active ontsteking van dit *orgaan*, waarom wij dan
ook, bij het eene, geen spoor van ware voorafgegane
ontsteking zullen opmerken, maar veel eer eenen *di-*
recten overgang van leven tot dood, terwijl wij het
andere omgrensd zullen vinden van meerdere of min-
dere roodheid, verharding, uitzweeting van *lymph-*
plastica, *coagulabilis*, en dergelyken: deze, op-
dat ik hier in eene herhaling vervalle, als zoo vele
gevolgen van eene te hevige ontsteking bij eenen
normalen toestand der ligchaamskrachten; gene, van
eenen te geringen graad van ontsteking bij te weinig
levenskracht; eindelijk, dat deze ziekte der baarmoe-
der gewrocht, en geene oorzaak is, en dat de benaming
van *putrefactie*, voor dezelve niet past, als onbe-
staanbaar met de *chemisch* dierlijke krachten en
verrigtingen des levenden ligchaams, en, daarenboven,
nog meer verwerpelijk is, dewijl dat woord door deszelfs
beteekenis een verkeerd denkbeeld der ziekte geeft.
Men bezige derhalve, om elkander wel te verstaan,
en om de zaak duidelijk voor te stellen, noch het
woord *putrefactie*, noch dat van *metritis*, maar
dien naam, welken ik voor de geheele ziekte, ter
zijner plaatse, mij nader veroorloven zal, op te
geven. —

N°. 4. *Hoe kan eene PUTREFACTIO UTERI, voor de baring, met een nog levend kind, natuurlijk mogelijk zijn? Is dit niet volstrekt natuurkundig onmogelijk? Hoe kan toch eene vrucht, zelfs gedurende eenen korten tijd, blijven leven en vegeteren, wanneer zoodanige ziekte reeds eenen doodelijken voortgang heeft gemaakt? Een en ander schijnt en PHYSIOLOGISCH, en PATHOLOGISCH en DYNAMISCH met de wetten des levens onbestaanbaar!*

Eene opheldering van dit allermoeijelijkst voorstel is BOER, en meer anderen, met stilzwijgen voorbijgegaan, terwijl JÖRG mij toeschijnt, veeleer in zijne poging ter verklaring, dan door het welgelukken derzelve geroemd te kunnen worden. Deze stilzwijgendheid aan den eenen, die ongelukkige uitslag aan den anderen kant, van zoodanige mannen, moet reeds iedereen van het moeilijke dezer beantwoording overtuigen. En wie zal zich hierover verwonderen, wie, die met mij overweegt, hoezeer dit verschijnsel in verband staat met de wetten der levend dierlijke huishouding in het algemeen, en met die van de vrucht in het bijzonder? « *In het binnenste der natuur dringt geen geschapen geest, en hare meest geheime verrigtingen zullen den sterveling wel altijd verborgen blijven.* » Indien ik dus hier eene proeve ter verklaring onderneme, dan geschiedt zulks in vertrouwen op toegevendheid, en in de overtuiging tevens, dat, hoe gebrekkig en onvolledig deze verklaring ook zijn moge, het al of niet mogelijke van het verschijnsel geenszins daarvan afhangt, of daardoor bepaald wordt, wetende, dat alleen voor het menschelijk ver-

stand de verklaring van het verschijnsel, maar in de natuur het verschijnsel zelf, de wet der waarheid is.

Hoe groot de vorderingen der Natuurkundigen van lateren tijd ook zijn mogen, wanneer men hunne verklaringen omtrent de zwangerschap, en de ontwikkeling der vrucht, met de verklaring der Ouden vergelijkt; hoe helder het licht zij, hetwelk door hunne onderzoekingen is verspreid over de elkander opvolgende gedaanteverwisselingen, die in de vrucht, van derzelver eerste wording, tot aan hare geboorte, voorvallen, — met betrekking tot het groote vraagstuk: *hoe wordt de vrucht gevoed?* zijn de meeningen, even als in vroegeren tijd, verre verwijderd van eenstemmigheid. Men is het wel eens, dat de moederkoek eene noodzakelijke voorwaarde uitmaakt van het bestaan en den groei der vrucht, maar of dezelve daartoe alleen genoegzaam zij, dan of het *liquor amnii* ook daartoe bijdrage; of, hetgeen door den moederkoek uit de baarmoeder wordt opgenomen, wezenlijk bloed zij, en als zoodanig, of na voorafgegane veranderingen tot de vrucht worde overgebracht; — of deze verandering in den moederkoek, en in welk gedeelte plaats heeft, — daaromtrent zijn de gevoelens nog uiteenlopende, en dikwijls tegenstrijdig. Voorzeker zoude van alle dezelve, het gemakkelijkste ter aanneming zijn, wanneer men stelde, dat de vrucht door het *liquor amnii* gevoed werd, hetgeen alsdan, in eene mindere afhankelijkheid van de ziekte der baarmoeder, ongestoorder nog plaats zoude kunnen hebben. Daar echter de *praemissen* dezer stelling, dat, namelijk, de vrucht

door het gezegde vocht gevoed wordt, wel verre van bewezen zijn, zoo moet de *conclusie* zelve zeer gewaagd en onzeker wezen: en ofschoon er bij dat wanstaltig gedeelte van eene vrucht, hetwelk benevens twee welgemaakte kinderen, in dezelfde vliezen van een hunner ingesloten, geboren werd, de voeding door de navelstreng en moederkoek niet meer geschieden kon, zoo mag men echter door de aanwezigheid van de navelstreng met hare vaten, en de aanhechting derzelve aan den navel, tot eene vroeger plaats gehad hebbende gemeenschap met de baarmoeder, door tusschenkomst van een' koek of vliezen besluiten, ook dan nog, wanneer er bij eene wanstaltige vrucht geen bijzondere moederkoek mogt bestaan. Immers, zoodanige misvormde vruchten worden zeer zelden alleen gevonden? *Profr.* BONN, welke deze misgeboorte onder zijne verzameling nagelaten, en beschreven heeft in de Verhandelingen van het Genootschap der Heelkunde, stelt ons echter door zijne bondige verklaring van dit verschijnsel te dezen opzigte verder nog gerust, en maakt het onnoodig, eenen anderen weg voor de voeding, met betrekking tot dit geval, uit te denken. (L) Er zijn er daarenboven, welke, en mijns inziens met regt, de volkomene afwezigheid van de navelstreng ontkennen, want zonder deze, hoe klein dezelve ook moge zijn, kan de vrucht haar bestaan niet, dan tot een' zeer geringen trap, voortzetten. Merkwaardig blijven daarom die waargenomene gevallen, welke, veelligt door menigeen, als voor de afwezigheid van de navelstreng pleitende, aangezien werden, waarin na-

melijk de *placenta* zeer dicht, en bijna op den onderbuik der vrucht zat, en daarmede door middel van een kanaal, een duim lang, verbonden was. Dit vereenigingsmiddel, hetgeen een gedeelte van de buksingewanden der vrucht bevat, maakt hier ongetwijfeld de navelstreng uit, hoe kort dezelve ook zijn moge.

Dewijl er echter, tot de ontwikkeling der vrucht, vermogender bewijzen *tegen*, dan *óór* de voeding met het lamsvliesvocht in te brengen zijn, en wij immer weder onze toevlugt tot de navelstreng en den moederkoek moeten nemen, zoo kan men ook daarom aan de verklaring van JÖRG in dezen minder goedkeuring hechten. Of zijne redenering niet voornamelijk op deze stelling gegrond zij, oordeele de lezer zelf. (M) JÖRG kent hier, mijns inziens, een te groot vermogen, met betrekking tot de voeding der vrucht, aan het *liquor amnii* toe, wanneer hij zegt, dat, als een kind, zonder vruchtwater zijn leven eenigen tijd in de baarmoeder voortzetten kan, hetzelve dit ook eenige dagen zonder chijl zou kunnen doen, als de moederkoek maar in staat blijft, *oxygenium* te kunnen aanvoeren. Wanneer evenwel, ten gevolge der beschrevene aandoening van de baarmoeder, het voedend beginsel voor de vrucht door dit orgaan aan het ei onthouden wordt, moet dan niet, te gelijker tijd, de mogelijkheid tot *oxygenatie* des bloeds in het vruchtsgedeelte der baarmoeder vervallen? Het laatste gedeelte echter van JÖRG, in de aantekening overgenomen, maakt alles weder goed, daar hij zegt: dat voorschreven aandoening der baarmoeder,

zoo lang het kind nog in dezelve vertoeft, dien graad niet bereikt heeft, welken wij bij de lijkopening in dezelve waarnemen.

Intusschen komt het mij voor, dat alleen die verklaring of stelling voor de beste te houden zij, welke de eenvoudigste, zoo veel mogelijk op de ondervinding gegrond, en alzoo het meest overeenkomstig der waarheid is. Bijaldien wij dan het leven der vrucht in de verschillende tijdperken harer wording gadeslaan, dan ontdekken wij daarin eene kennelijke overeenkomst met het leven der planten. Als bevrucht ei, door de FALLOPPIAANSCHÉ buizen in de baarmoeder gebragt, vindt hetzelfde daarin al hetgeen tot noodzakelijke voorwaarden ter ontwikkeling dienen kan. De geheele binnenste oppervlakte, met een slijmvlies overdekt, bewerkstelligt gemakkelijk de aanhechting van het *fluctuërend* ei aan de baarmoeder, en vindt aldaar, als het ware, een' vruchtbaren bodem, waarin de vezeltjes van de *membrana flocculenta* zich, even als de wortelen eener plant, in een' vruchtbaren grond vasthechten, en daaruit het noodige voedsel opnemen. Naarmate de vrucht groeit, wordt het getal dier vezeltjes grooter, en nemen zij in uitgebreidheid toe, tot dat dezelve in de gedaante van den moederkoek zijn toegenomen en vermenigvuldigd. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk, dat, naar de verschillende behoefte der vrucht, de prikkelbaarheid der vaten zelve gewijzigd wordt, zoodat dezelve, in den beginne, misschien slechts een *sereus* vocht, later meer chyl, en eindelijk bloedachtige *massa* vermogen op te

nemen. (58) Dit althans is zeker, dat er geene eigenlijk *directe* gemeenschap tusschen de baarmoeder en de vrucht bestaat, daar nimmer de inspuitingen door de eerste tot de tweede, ja zelfs niet tot in het kinderlijk gedeelte van den moederkoek konden doordringen; en, hetgeen nog meer bewijst, dat, na zware verbloedingen der moeder, door het loslaten van den moederkoek, het kind echter zelf bloedrijk bevonden werd. Voor zoo verre dan de baarmoeder de grond is, waaruit de vrucht datgene opneemt, hetwelk tot voeding en ontwikkeling strekken kan, is derzelve afhankelijkheid van deze zeer groot; maar, aangezien dit niet *per anastomosin*, op eene onmiddellijke wijze geschiedt, kan men zeggen, dat de vrucht een eenigzins onafhankelijk leven leidt, even gelijk de plant, welke hare eerste voorwaarde van leven wel heeft in de aarde, waarin zij geplant is, maar, aan den anderen kant, daarin te werk gaat met eene zekere keuze en organischen wil, (N) en datgene uitzoekt, hetwelk zij voor zich het dienstigst oordeelt. Zoolang nu een grond niet geheel van die bestanddeelen is beroofd, die ter onderhouding en opwekking van het leven vereischt worden, zal, wel is waar, de kracht en bloei kunnen verminderen, maar het leven niet geheel worden uitgedoofd. Alzoo kan zich, mijns bedunkens, ook in de baarmoeder eene ziekte ontwikkelen, doodelijk voor de vrucht, wanneer dezelve zich

(58) Lees hierover ook J. A. MILLOT, *Volledig zamenstel der Voortteling*, uit het Fransch vertaald door Dr. H. A. BAKE, Leyden, 1801, bl. 118 en 119.

te zeer uitbreidt, maar welke, in hare beginselen, slechts als eene oorzaak van minderen bloei en wasdom moet aangemerkt worden.

Met toepassing nu van het gestelde op de ziekte, waarover wij handelen, mogen wij, ook op grond van waarneming, daaromtrent aanvoeren, dat zij, met betrekking tot de ontwikkeling der vrucht, in het eerste geval vertraagde voeding veroorzaakt, waardoor wij tevens het verschijnsel eenigermate voor opgelost kunnen houden, dat, namelijk, schier alle kinderen, die onder deze omstandigheden geboren worden, zeer tener zijn, en in grootte en sterkte niet voldragen schijnen. — Als ziekte in haren verderen voortgang, zal zij de oorzaak van den dood der vrucht worden, die noodzakelijk volgen moet, indien niet vroeger eene loslating van den moederkoek plaats heeft, die, als het ware, eene plaats verlaat, waaruit geene bestanddeelen, ter voeding en ontwikkeling geschikt, meer kunnen worden opgenomen. (O) Daarin moet, naar mijn oordeel, dan ook de reden gezocht worden, dat, bij grooten aanleg tot, en spoedigen voortgang van deze ziekte, altijd miskramen en vroegtijdige geboorten moeten plaats vinden. Eene oorzaak, die voorzeker uit dit gezigtspunt minder algemeen beschouwd is geworden, en waardoor de natuur, in sommige gevallen, misschien nog bij tijds het leven der vrouw in veiligheid poogt te stellen. Daar wij echter, aan eenen anderen kant, weten, hoe zeer de gansche *productiviteit* zich, gedurende de zwangerschap, tot de instandhouding van de soort bepaalt, en de baarmoeder als het orgaan te beschou-

wen is, waarop en waarvan, als middelpunt, de meeste prikkels zich zamentrekken (*contraheren*) en uitgaan, zoo kan het niet missen, daar alle organen, als het ware, een gedeelte van derzelver *energie* afstaan, en de *solida* en *fluida* tot bereiking van het groote oogmerk, hunne schatting bijbrengen, of de *consumptie* van levenskrachten door de baarmoeder, welke om der vruchtswille, gedurende dezen tijd, alle andere organen van het ligchaam overtreft, moet oorzaak worden, dat, in ons geval, de natuur eindelijk onder dezen kamp bezwijken moet. « Ons ligchaam (zegt de geestige VOSMAER) (59) is eene bepaalde mate van kracht toebedeeld, welke oorspronkelijk, naar het bijzonder gewigt der deelen, naar evenredigheid gelijkmatig verspreid is. Maar wordt er van eenig ligchaamsdeel, op den duur, meer gevergd, wordt het meer ingespannen, dan het moest, dan vloeit daarheen alle kracht en leven; de overige deelen ontvangen minder, worden trager en minder werkzaam.” Daar dus door den invloed der levenskracht alle bewegingen van ieder deel onzes ligchaams in het bijzonder, voltrokken worden, en alle verrigtingen van den geest plaats grijpen, en eene te groote verslending dier kracht, ergens, op eenigerhande wijze, algemeene of plaatselijke zwakte voortbrengt, of beide, zoo is, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, de levens-*energie* van het *organismus* in het algemeen, de

(59) Zie *Nagelaten en verspreide Letterarbeid* van J. VOSMAER, 2de Deel, bladz. 146. *Over de Maag.*

vitaliteit en *plasticiteit* der baarmoeder in het bijzonder, te hoog gestemd naar de grondkrachten van het voorwerp, en putten op het laatst, door de *depravatie*, die zij veroorzaken, de zenuwkracht uit; het hart noch de overige deelen des ligchaams ontvangen meer den behoorlijken graad van prikkel; eene algemeene *virium prostratio* volgt, zoodat men kan zeggen, dat de vruchtbare *coitus* de eerste opwekkings-oorzaak van dit treur-eindigend blijspel is. De natuur, om zoo eens te spreken, verwoest hier, als het ware, door de zwangerschap, haar eigen werk, en het kind, ofschoon onschuldig, wordt, helaas! de oorzaak van den dood zijner moeder; doch koopt, onder deze omstandigheden, niet zelden het leven, dan tot den duren prijs, om in hare armen weder ten grave te dalen. Dit nam ik in meer dan een geval, behalve de mij van elders bekende, zelve waar.

Eindelijk: ter beantwoording van het alhier voorgestelde, komt het er, voornamelijk, op aan, welken zin men aan het woord *putrefactie* hecht. Bijaldien wij hetzelfde hier in de eigenlijke beteekenis van verrotting wilden nemen, *dan is het volstrekt natuurkundig onmogelijk, dat de vrucht zelfs een oogenblik in zulk een verblijf zou kunnen blijven leven of vegeteren.* — Maar volgens de verklaring, welke hiervoren van dit woord gegeven is, komt mij het een, noch het ander, voor onbestaanbaar voor met de wetten des levens.

Nº. 5. *Welke zijn de krachten der natuur, die bij eene reeds voor de verlossing tot PUTRE-*

FACTIE neigende baarmoeder, de werktuigelijke voortstuwung van het kind bevorderen, en hetzelfde gedurende de verlossing die wentelingen moeten doen ondergaan, welke bij den togt van hetzelfde in, door en uit het bekken gevorderd worden.

Het is niet te ontkennen, dat men, in zoodanigen toestand des ligchaams in het algemeen, en van de baarmoeder in het bijzonder, zich *a priori* reeds gedrongen gevoelt, te besluiten, dat zulk een verzwakt orgaan tot de baring niet veel zal kunnen bijbrengen, daar hetzelfde op den bijstand van het overige *organismus* ook niet veel rekenen kan, en de baring eene verrigting is, die op de vrije ontwikkeling eener hoogere, van zenuw- en spierkracht uitgaande werking des levens berust. Hoe zoude ook eene van leven beroofde, *putrescerende* zelfstandigheid, eene, zoo zeer van de wetten des levens afhankelijke verrigting, vermogen uit te oefenen? De ondervinding echter leert ons, gelijk in meer andere gevallen der geneeskunde, ook hier, dat theoretische beschouwingen en praktische ervaringen niet altijd hand aan hand gaan, en dat somwijlen de natuur ook daar nog hulpmiddelen heeft, waar onze kortzigtigheid dezelve zoude ontkennen. Daarenboven geldt ook hier het zoo even aangemerkte, dat wij het woord *putrefactie* niet in deszelfs eigenlijke beteekenis moeten nemen, en deze ziekte, gedurende de verlossing, nog dien graad niet bereikt heeft, welken wij bij de lijkopening waarnemen.

Eigene waarneming deed mij van eenige gevallen, die alle doodelijk afliepen, wel eenig verschil in den

gang der verlossing opmerken, maar echter niet zoodanig, dat dit mij, op zich zelf, zoo veel kwaads zoude hebben doen vermoeden, wanneer niet omstandigheden mij, tot een vlijtig en naauwkeurig onderzoek van al hetgeen er vóór en nevens ging, hadden aangespoord, om, uit het tegenwoordige, besluiten voor het toekomstige te vormen.

Behalve dat de verloskundige van beroep niet zelden verbaasd staat over de krachtvolle wijze, waarop de natuur, in haren onverkrachten staat, somtijds de grootste zwarigheden weet te boven te komen, die zich aan haar opdoen, — meer nog wekt het zijne verwondering, wanneer hij ziet, hoe dikwijls zij nog door eigen werkzaamheid, onder de ongunstigste omstandigheden aan hare zijde, de geboorte des kinds gelukkig ten einde brengt, waar men den afloop der verlossing boven de grenzen van haar vermogen waande. Ik zou hier van de zelfswendingen kunnen spreken, wanneer ik die verlossingen opnoemen mogt, welke van den kant der vrucht onregelmatig worden gemaakt, maar ik moet hier verklaren, hoe niet iedere geboorte, welke tot de klasse dergenen behoort, welke door de moeder onregelmatig worden gemaakt, aan onoverkomelijke zwarigheden onderworpen is. Het is uit de meeste leerboeken der verloskunde bekend, hoe eene verlossing van de zijde der barendes, op eene tweeledige wijze, in de termen van het onregelmatige kan vallen; dat de oorzaken, welke daartoe aanleiding geven, of algemeen of plaatselijk zijn: algemeen, wanneer zij over het ligchaam der ba-

rende zijn uitgebreid; plaatselijk, wanneer zij haren zetel in die organen hebben, welke bij de geboorte het meest *geïnteresseerd* zijn. Hieruit volgt nu, dat de algemeene met de plaatselijke verschillen kunnen. Algemeene ligchaamszwakte, b. v., met te groote of te kleine helling des bekken, te naauw bekken enz. Waar, op deze wijze, de overeenstemming der *dynamische* en *mechanische* verhouding aanmerkelijk verstoord is, daar kan het voor de natuur moeilijk, ja onmogelijk worden, en den verloskundige zweet en verdriet kosten.

Met betrekking tot ons geval, moeten wij ons voornamelijk tot algemeene en plaatselijke (*dynamische*) zwakte bepalen, als de voornaamste oorzaak, die zich tegen de verlossing aankant. Ter verklaring echter van de vraag, van waar de baarmoeder, in zoodanige gevallen, krachts genoeg erlangen zal, om de verlossing ten einde te brengen, vestige men op het eigenaardig weefsel van dit orgaan, waarop het bij de verlossing hoofdzakelijk aankomt, zijne aandacht. Hetzelve is noch ontstoken, noch onmiddellijk door vermelden ziekte-toestand aangetast. Daar nu de levenskracht, of het werkingsvermogen van het *parynchyma* der baarmoeder, of hoe men dit ook noemen mag, vrij van de aandoening is, en minder geleden heeft (hetgeen men hier vooral niet uit het oog moet verliezen) zoo mogen wij het daarvoor houden, dat dit orgaan, daarenboven in hare werking nog ondersteund door de buikspieren, en den bijstand van schier geheel het overig *organismus*, hoe veel of hoe weinig zulks ook zijn moge, ten

minste eene gemakkelijke verlossing, dat is, waar niet veel tegenstand behoeft overwonnen te worden, dus geene onevenredigheid tusschen hoofd en bekken bestaat, nog wel ten einde zal kunnen brengen. Welken twijfel bij sommigen hieromtrent ook moge bestaan, ik verwijze hen tot de ervaring. Deze verdient geloof, en leert beter dan redenaar of boek. Al wilde men dan ook, door zoo veel mogelijk te *theoretiseren*, de mogelijkheid van dit *factum* omver trachten te werpen, te vergeefs! De ondervinding spreekt hier luide tegen, zoodat, bijaldien de hiervoren gegevene verklaring van dit verschijnsel voor het menschelijk verstand al niet bevredigend genoeg mogt zijn, *hier, in de natuur zelve, de wet der waarheid gelegen is*; waarmede ik dan ook het voorgestelde, [omtrent het al of niet mogelijke van den afloop der verlossing, onder voorschrevene omstandigheden, voor afgehandeld beschouwe.

De oudheid der zoogenaamde PUTREFACTIO UTERI, met eenige voorbeelden uit Schrijvers van vroegeren en lateren tijd aangetoond.

Na de vragen beantwoord te hebben, die ik mij voorstelde, met oogmerk, om volgens mijne wijze van zien, de afkomst der oorzaken en de natuur van de kraamvrouwenkoorts aan te toonen, en tevens, om den lezer voor te bereiden tot een beter begrip van de volgende beschouwingen, zoo zal ik, tot staving

mijner voorgedragene stellingen en inzigten betrekkelijk deze ziekte, nog eenige bewijzen daarvoor uit de oudheid aanvoeren. Men behoeft ook zoo gereedelijk, maar niet voor waarheid aan te nemen, wat ik desaangaande reeds gezegd hebbe, ofschoon dikwijls, even onregtvaardig als voorbarig, het doodvonnis geschreven wordt over eenig wetenschappelijk onderwerp, dat nog niet voldoende mogt zijn opgelost, en waaromtrent men eene poging tot opheldering mogt wagen. Althans, wanneer de beoordeeling van zulk een proefstuk in handen valt van iemand, wien, in plaats van waarheidsliefde, eene overdrevene eigenliefde, of nijd in zijn oordeel bestieren, dan zal de uitspraak niet onpartijdig kunnen zijn. Het *egoïsmus* is de bodem niet, waarop de waarheid groeijen of tieren kan, en maar al te dikwijls wordt derzelver *triumf* daardoor vertraagd, of bezwijkt zij onder de aanvallen, waaraan vooroordeelen en bijzondere belangen haar prijs geven.

Wanneer ik echter, ter verdere verdediging van mijn stuk, uit Schrijvers van groot gezag, bewijzen voor de waarheid van het door mij gestelde, kan aanvoeren, zonder evenwel regelen voor mijn gedrag, in de behandeling van dit onderwerp, bij hen gezocht te hebben, dan meen ik, na opgaaf derzelve, eenige hoop op geloof te mogen koesteren. Hoezeer wij dan, ook in de wijze van beschouwen, daaromtrent mogen verschillen, zoo zal het echter duidelijk worden, dat hunne beschrijving der kraamvrouwenkoorts, met diegene, welke ik verdedige, de meeste overeenkomst heeft, en dat zij dikwijls

over dezelfde ziekelijke aandoening der baarmoeder spreken, waarover hiervoren, opzettelijk, als bestanddeel der kraamvrouwenkoorts gehandeld, en voorgedragen is, als het plaatselijk lijdend deel daarbij in de buikholte uit te maken. Daarenboven zal wel niemand, vertrouw ik, gezind zijn, hetgeen ik daartoe betrekkelijk, van ziekte-gevallen en lijkopeningen, hetzij door anderen of vroeger door mij zelven waargenomen en verrigt, reeds heb aangevoerd, als louter beuzeling te beschouwen. Ik merk dit aan, omdat sommigen, bij de uitgave mijner vorige Verhandeling, onder de, aan menigeen zoo veel aanstoots gevende benaming van *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder, dachten, dat ik, in navolging van BOER, eene nieuwe ziekte wilde maken. Anderen merkten, op eene *negative* wijze, voor het bestaan der aldaar beschrevene aandoening van de baarmoeder aan, *dat dezelve hun nog nimmer in de praktijk was overgekomen, en dat de lijkopening hun dit PATHOLOGISCH verschijnsel in dezelve nog nimmer had doen zien!* Ofschoon onder die beoordeelaars vele zoodanige gevonden werden, waarover VOGEL, in zijne *Allgemeine Diagnostische Untersuchungen*, zijne vrome wenschen uit: Hoe door hen, telkens lijkopeningen in het werk worden gesteld, met eenen overhaastenden, der *pathologische* wetenschappen benadeelenden ijver; dikwijls zelfs, met eene niet toereikende *anatomische* kennis, en zich die gevallen slechts ten nutte maken, waarin de organische verstoringen handtastelijk te grijpen zijn, — zoo bestaat er echter voor mij, om dezen en an-

deren, welke de waarheid dezer zaak misschien nog in twijfel trekken, of als onbeslist, tot de in geschil behoorende, aan hare plaats overlaten, te overtuigen, eene groote zwaarigheid: deze namelijk, dat ik uit den rijkdom der stof, welke mij hierin ten dienste staat, naauwlijks weet te kiezen. Inderdaad, wanneer men vroegere geschriften over de kraamvrouwenkoorts nagaat, dan leveren zij zoo vele bewijzen op, die ons van eene te voorbarige en onvoorzigtige oordeelvelling zouden beschuldigen, bijaldien men de alhier beschrevene ziekte der baarmoeder of wilde ontkennen, of dezelve voor eene nieuwe houden. Aan de verschijnselen, die haar voorafgingen en vergezelden, te zamen getrokken, had men reeds voorlang den naam van kraamvrouwenkoorts gegeven, maar het eigenlijk lijdende deel bij dezelve, in den onderbuik, had tot dus verre niemand nog naar waarheid voorgesteld, veelmin verklaard. Dit heeft, naar mijne gedachten, BOER het eerst gedaan; maar hij leverde er ons slechts den ruwen omtrek van. Men moet er zich evenwel over verwonderen, dat zulks niet eerder is geschied, daar het zoo gemakkelijk valt, uit bovenvermelde bron, eene reeks van gelijkaardige voorbeelden bij te brengen, zoo, wat het ziekteverloop derzelve betreft, als hetgeen er bij de lijkopening gevonden werd. Nergens echter, zal men (het zij zonder waan gezegd) de zaak uit het door mij hier voorgestelde gezigtspunt bearbeid vinden. Mijne beschouwing daarvan is nieuw. Het was, nogtans, geenszins de zucht voor het nieuwe, hetgeen zoo dikwijls voor het oudere, of betere

in waarde wijken moet, welke in dezen haar gebied voerde over mijn gevoelen; maar door de waarheid, welke daarin opgesloten mogt liggen, wenschte ik aan dit onderwerp eenige nadere opheldering te geven. — Doorloopen wij daartoe, om uit velen slechts weinigen te kiezen, de gevoelens van eenige Schrijvers, om alzoo, ook door het bevind hunner lijkenopeningen, geheel buiten twijfel te stellen, hetgeen ik hiervoren heb beweerd.

BURSERIUS (60), welke de geschiedenis der kraamvrouwenkoorts zoo voortreffelijk bearbeid, de gevoelens van vele oudere en nieuwere Schrijvers over deze ziekte zoo naauwkeurig bijeengetrokken en *critisch* nagegaan heeft, zal ik, tot dit einde, ten leiddraad kiezen, waarbij ik mij veroorloven zal, zoodanige aanmerkingen of uitweidingen te maken, als mij gepast zullen voorkomen.

Nadat B., die, met meer andere, onderscheidene soorten van *febres puerperales* aanneemt, in eene geleerde redekaveling heeft aangetoond, dat het zog, noch de *lochiën* of *metastasis* een oorspronkelijk aandeel in de vormende oorzaak dezer ziekte hebben, en daarmede het gevoelen van die Schrijvers bestreden heeft, welke dit veronderstelden, komt hij tot de beantwoording der vraag: *Of niet ontsteking der baarmoeder als oorzaak van deze ziekte zou aangemerkt moeten worden?* — HULME (61) en LEAKE (62) treden hier, met ver-

(60) Volum. I. pag. 519—582.

(61) NATHANIEL HULME. A Treatise on the puerperal fever.

(62) JOH. LEAKE, Practical observ. on the child-bed fevers etc.

trouwen op hunne zaak, tegen hem op, stellende, dat zij de verschijnselen van een' *ontstoken*' toestand der baarmoeder, als vreemd aan de kraamvrouwenkoorts, achten, en dat het verschil tusschen deze beide veeleer zeer groot is. Als oorzaak, echter, van deze ziekte, nemen zij voornamelijk eene ontsteking van het *net* aan, en betwisten elkander de eer van deze ontdekking, niettegenstaande zij ook van bedorvene vochten, en tot verrotting overgegane stoffen speken, die zij bij de lijkopening in de buikholte gevonden hadden, alsmede van eene allerstinkendste lucht, waarmede dezelve somwijlen was opgevuld. Ofschoon zij deze koorts nu wel als oorspronkelijk van eene ontstokene natuur, beschouwd willen hebben, zoo sluiten zij echter, in sommige gevallen, alle *putriditeit*, althans, als *secundair* en *accidenteel* niet uit. « Men kan ligt begrijpen (zegt LEAKE) dat, door de opslorping van het in de buikholte uitgestorte vocht, eene koorts, welke in den beginne eene ware *febris inflammatoria* was, in het vervolg in eene rotachtige kan overgaan. Dit vocht nu zal de gansche massa bloeds aansteken, daarin een' rotachtigen toestand verwekken, en hetzelfde de aan haar eigene, tegennatuurlijke eigenschappen doen aannemen. Als men dit ontwaart, dan moet men zijne toevlugt tot *anticeptica* en tot de *cortex* nemen.” — Om, met deze Schrijvers, den aard der kraamkoorts voor ontstoken te verklaren, daartoe komt mij hun gevoelen, aangaande de natuur derzelve, gelijk verder nog blijken zal, te wankelend voor. Ontsteking en verrotting zijn deze beide toe-

standen in oorspronkelijke geaardheid niet hoogst strijdig, en zullen zij daarom ook niet altijd zeer verschillende uitkomsten opleveren? En wanneer eene ware ontstekingskoorts, gedurende derzelver verloop, in eenen rotachtigen toestand mogt overgaan, dan is dit immers meestal het gevolg van het verzuim eener tijdig genoeg in het werk gestelde *antiphlogistische* behandeling, of verzuimde aderlating? HULME en LEAKE beide, dwalen, met de baarmoeder in deze ziekte immer buiten het spel te willen houden. Dat zij echter meergenoemde aandoening derzelve, bij hunne lijkschouwingen hebben miskend, zal ik straks duidelijk aantoonen. Overigens komt hetgeen zij, betrekkelijk deze ziekte geboekt hebben, met dat van andere Schrijvers zeer veel overeen. OSIANDER wil de kraamvrouwenkoorts ook bij voorkeur *netkoorts* genoemd hebben. (63) Hunne stelling echter te wederleggen, dat, namelijk het *net*, en geenszins de baarmoeder bij deze ziekte lijdt, zou mij moeilijk vallen, wanneer ik zulks met voorbeelden van *active* ontstekingen des baarorgaans, welke zij voorzeker bedoeld hebben, moest doen. Ware dit het geval geweest, de twijfel, betrekkelijk het punt, waarover wij handelen, zou reeds voorlang zijn opgeheven, ja nooit bestaan hebben! De oorzaken en verschijnselen van dezen liggen immers niet zoo zeer in het duister, en zijn altijd ken-

(63) Beobachtungen, Abhandlungen und Nachrichten, welche vorzüglich Krankheiten der Frauenzimmer und Kinder und die Entbindungswissenschaft betreffen. Nebst Beylagen und Kupfern. Tübingen, 1787.

baar genoeg. Ontsteking der baarmoeder en de kraamvrouwenkoorts zijn, wat derzelver toevallen, de hoegrootheid van het daarmede verbonden gevaar, en de daarbij werkzame geneeswijze betreft, zeer verschillende ziekten. Bij de eene is de *alvus* gewoonlijk verstopt, bij de andere bestaat *diarrhé*. Bij deze rigten aderlatingen niets dan kwaad uit, terwijl zij bij gene, als vrij zekere redmiddelen, te beschouwen zijn. Als de kraamvrouwenkoorts, in hare geaardheid, van eene ontsteking der baarmoeder uitging, zoo zou in die gevallen, waarin dezelve doodelijk werd, het gewone koud vuur (*gangraena*) bij de lijkopening, in dit orgaan, ontdekt worden, hetgeen echter het geval niet is, want, bij de lijk-schouwingen van de aan de kraamkoorts gestorvene vrouwen, is geene ontsteking van de baarmoeder te ontdekken. Als *resultaat* van mijn onderzoek moet ik daarom alhier aanmerken, dat de geschiedenis der ziekte mij, daarbij, ook een veel ruimer veld heeft aangeboden, om het tegendeel der stelling, dat namelijk, de natuur der kraamvrouwenkoorts op eene ontsteking van het *net* zoude gegrond zijn, door zoodanige aandoe-ning der baarmoeder, als vroeger door mij is vermeld, en waarop de dood volgt, zonder daarbij verschijnselen van *active* ontsteking op te merken, aan te toonen, dan met voorbeelden van ware ontstekingen dezes orgaans.

Uit hoofde men de verschijnselen aan eene *inflammatio activa, vera*, eigen, (R) bij het verloop der kraamvrouwenkoorts veelal miste, en men den voorschreven ziekelijken toestand der baarmoeder niet kende, of, wanneer men al eene zoodanige af-

wijking van den gezonden staat in dezelve opmerkte, zulks echter als van geen belang achtte, gelijk in het vervolg blijken zal, zoo wilde de een voor den anderen het pleit beslissen, waarbij het buikvlies, ofschoon onschuldig aan het feit, ook veel te lijden had. Ik wil hiermede voornamelijk doen opmerken, dat, daar men zich bij de kraamvrouwenkoorts, de baarmoeder steeds als *actief* ontstoken, aan zijne verbeelding voorstelde, men daardoor van den waren weg is afgeleid geworden, en door de minder duidelijk zich doen kennende aandoening van dit orgaan nog meer misleid, men toen zijne toevlugt tot een ander deel in de buikholte genomen heeft. BURSERIUS (64) bestrijdt het gevoelen van hen, welke de baarmoeder van de plaatselijke aandoening bij de kraamvrouwenkoorts willen uitsluiten, met de volgende gevallen.

A. LEROY, *uterum partesque vicinas inflammatas fuisse confitetur.* (65)

POUTEAU, *uterus interiorem membranam nigram et mollem habebat, rubore quodam livido et vere gangraenoso subtus existente.* (66)

GASTELLIER, *uterus luculentissimas inflammationis notas exhibuit.* (67)

FAUKEN, *in nonnullis, uterus sic affectus occurrebat, ut sphacelo corruptus videretur.* (68)

(64) l. c. pag. 537. § 468.

(65) Première mémoire sur les fièvres aiguës. pag. 202 etc.

(66) Melange de chirurg. pag. 182.

(67) De la fièvre miliaire des femmes en couche. pag. 108.

(68) Das in Wien im Jahre 1771 etc. Vid. comm. Lipsiens. Vol. XIX. pag. 289.

VAN SWIETEN, *uterus inflammationem passa fuisse videbatur, et grumi sanguinis ex dissectis canalibus uterinis exhibant: in multis etiam ovariorum suppuratio videbatur adfuisse.* (69)

WHITEUS *ipse non negat in hac feбри uterum interdum inflammatione et gangraena tentari.* (70)

THEOPHYLUS DE MEZA *affert, uterum quoque inflammatione tentatum inveniri.* (71)

CAROLUS RICHA *offendit, uteri caveam grumoso sanguine plenam, et ex abcessu tubae Falloppianae dextrae, magna puris foetidi quantitas in cavum abdominis effluxerat.*" (72) Daarenboven ook nog met waarnemingen uit de *miscellanea naturae curiosorum.* (73)

Keeren wij nu, eenige oogenblikken tot LEAKE, als een van de grootste tegenstanders der waarheid, dat de baarmoeder bij de kraamvrouwenkoorts zoude aangedaan zijn, terug. Wanneer het krachtigste middel, dat men iemand kan tegenstellen, om hem van de waarheid eener zaak, waarmede hij in tegenstrijd is, te overtuigen, daarin bestaat, dat men hem met zijne eigene woorden doodt, dan kan ik mij hier van dit wapen bedienen. Hoort hem derhalve zelve spreken :

(69) l. c. pag. 612 § 1329.

(70) Avis aux femmes enceintes et en couche, pag. 206.

(71) Compend. medic. fascic. I. de febr. cap. XXIV.

(72) Constitut. Epid. Taurin. alt. pag. 40. aegr. 4.

(73) Miscellan. N. C. Dec. I. Ann. 2. obs. 85. Ann. 4. obs. 195. Dec. 2. Ann. 4. obs. 94. Dec. 3. Ann. I. obs. 22. Ann. 3. obs. 123.

« Door een naauwkeurig onderzoek der lijdende deelen na den dood, (zegt hij), worden wij met de ware zitplaats eener ziekte bekend, maakt, hetgeen tot hare geschiedenis betrekking heeft, volkomen, en geeft ons licht ten opzichte der te kiezen geneeswijze. Geeft men op die tegennatuurlijke verschijnselen in het doode ligchaam acht, welke in een naauw verband met zulke toevallen staan, waarvan wij de oorzaak en natuur slechts onvolkomen kenden, dan klimmen wij van het gewrocht tot de oorzaak op, waartoe wij anders met zooveel zekerheid niet kunnen geraken. *Zoo kan men b. v. uit de toevallen van de door mij beschrevene kraamvrouwenkoorts niet geheel duidelijk (geen wonder voorwaar!) opmaken, dat het net, en niet de baarmoeder, de oorzaak dezer ziekte (kraamvrouwenkoorts) zij.*” Als eene omstandigheid, waaruit hij verder besluit, dat de baarmoeder niet het geringste bij deze ziekte lijdt, merkt hij aan: « Wanneer ik den onderbuik boven de schaambeenderen met de hand drukte, gevoelde de lijderes geene de minste pijn, (*ditzelfde heeft bij de PUTREFACTIE, zonder gecompliceerd te zijn, schier altijd plaats*), terwijl toch een gelijke druk tusschen den navel en maagstreek aangebragt, een bijna ondragelijk pijnlijk gevoel veroorzaakt.” (S)

« Wanneer ik de baarmoeder opende, *dan scheen het, bij het eerste aanzien wel, als of zij tot GANGREEN had willen overgaan: dit sproot echter gemeenlijk daaruit voort, dat er veel van het MEMBRANA CADUCA of het valsche CHORION*

aan de inwendige oppervlakte der baarmoeder was blijven kleven. Toen ik dit halfverrotte vlies met eene natte spons had afgeveegd, vond ik de baarmoeder daaronder gezond, en geheel natuurlijk gesteld. Bij eene der gestorvene kraamvrouwen zag de mond der baarmoeder er wat blaauw en zwart uit, maar de vrouw had eene moeilijke verlossing gehad, en daarvan was de tegennatuurlijke gesteldheid derzelve, veeleer af te leiden, dan van eene bijzondere geneigdheid dezer ziekte, om tot gangreen van de baarmoeder over te gaan. Dan, ongeacht dit deel eene tegennatuurlijke kleur had, zoo vertoonde het echter niet het geringste teeken van eene rotachtige verstoring, maar was even zoo vast en hard, als dezelve in den natuurlijken toestand gewoon is te zijn."

Het komt mij intusschen voor, dat het te wenschen is, dat iedere kraamvrouw voor zulk eenen natuurlijken toestand der baarmoeder, als door LEAKE hier vermeld wordt, bewaard mag blijven. Deze, zoo zeer in mijn voordeel staande beschrijving, wordt met de volgende ongelukkige sluitrede, omdat zij op bovenstaande onnatuurlijke gesteldheid der baarmoeder moet worden toegepast, geëindigd: « Men moet dus geene verschijnselen voor tegennatuurlijk, en als gevolgen eener ziekte beschouwen, die bloot uit toevallige, op zich zelve geheel natuurlijke oorzaken voortspruiten."

Nog meer moet onze verwondering rijzen, wanneer wij dezen Schrijver volgen in het niet geringe aantal ziekte-gevallen en lijkopeningen, waarmede

hij zijne praktische opmerkingen eindigt, en welke dan nu ten bewijze zullen moeten verstrekken, dat het *net* ontstoken zou geweest zijn, en de baarmoeder geenszins het lijdende deel in de kraamvrouwenkoorts, zoude uitmaken. Ik heb intusschen bij het lezen derzelve, met den besten wil, geen een' geval van dien aard kunnen vinden: wel, dat hetzelfde hier en daar *secundair* was aangedaan; hiervan echter is de rede niet. Verkeert men, daarenboven, niet in eene gestadige tegenstrijdigheid met zijn eigen gevoelen, wanneer men nu eens, (74) van een' gierstuitslag spreekt, die zich aan de borst en het lijf der lijderes vertoonde, waarbij reeds voor den dood, gelijk ook nog bij eene andere kraamvrouw, die aan dezelfde ziekte stierf, teekenen van *putrefactie* te bespeuren waren, zoodat men in de kamer, waarin de kraamvrouw gelegen had, zelfs eenige dagen nog na hare begraving, eene doordringende lucht waarnam, niettegenstaande het vertrek goed gereinigd en berookt was; dan eens, (75) dat de *lochiën* eene kwalijke reuk hadden, en waarvan de rottige gesteldheid bloot toevallig zoude geweest zijn, misschien door het bederf van het opgehoopte en terug gehouden bloed in de baarmoeder, ten gevolge van het indringen der buitenlucht. Hier, (76) dat, toen hij bij de lijkopening de zelfstandigheid der baarmoeder insneed, dezelve vast en gezond was, *uitgenomen, dat de hals en mond er blaauw uitzagen,*

(74) Lees 5de Waarneming.

(75) 7de Waarneming.

(76) 9de Waarneming.

hetgeen welligt veroorzaakt was doordien deze deelen te veel bij de verlossing geleden hadden ! dáár, (77) dat de zelfstandigheid der baarmoeder volkomen gezond was, *ofschoon de moedermond er wel wat blaauw uitzag*, maar hetgeen, volgens LEAKE, zoo als bereids is aangemerkt, voor niets tegennatuurlijks moet gehouden worden. Eindelijk, in het 16de en laatste geval, bekent de Schrijver zelve, *dat het net niet aangedaan was*. Men merkte slechts ligte teekenen van ontsteking op. *Gedurende het verloop der ziekte had men ook breede, purperkleurige vlekken over het geheele ligchaam waargenomen, vooral in het gezicht en op de borst, alwaar zij dik gezaaid waren*. Dezelve verschaften de lijderes verder geene verligting, dan slechts een of twee uren lang na derzelver eerste verschijning. (Het *post hoc ergo non propter hoc* zij hier van toepassing). Tegen den avond werden deze vlekken blaauw, en de dood volgde niet lang daarna. Men gaat hierbij de aderlating ook met stilzwijgen voorbij, gelijk men bij de ziekte, in het 12de geval vermeld, er ook niet toe komen konde, eene ader te openen !

Eindigen wij deze redeneringen met eenige uitdrukkingen van LEAKE, die op veler geschriften over de kraamvrouwenkoorts toegepast mogen worden.

« Men is inderdaad veel hoogachting (zegt hij) aan zoodanige Schrijvers verschuldigd, die al hetgeen zij van de genezing der ziekten wisten, onvervalscht, en der waarheid ten volle getrouw, hebben opge-

teekend. Dikwijls echter vindt de lezer, in geschriften van Geneesheeren, in plaats van getrouwe, op eigen ondervinding steunende waarnemingen, eene zoodanige vermenging van waarheid en dwaling, deels, uit het door anderen geboekte overgenomen, deels uit des Schrijvers verbeeldingskracht en den ingewikkelden aard der ziekte voortgesproten, dat, wanneer men het geschrift geheel heeft doorgclezen, men zich, ten opzichte van de te kiezen geneesmethode, in eene nog grootere verlegenheid, dan te voren, bevindt. Vroeg aangenomen dwalingen legt men niet, dan met moeite, weder af, of zij schieten in ons gemoed zulke diepe wortelen, dat zij, eindelijk, geheel tot onze natuur behooren, en voor geene uitroeijing meer vatbaar zijn.”

Ofschoon ik mij overtuigd houde, dat ieder het gevoelen van HULME en LEAKE als overwonnen zal beschouwen, dat, namelijk het net geenszins moet worden gehouden voor het plaatselijk lijdend deel in den onderbuik, bij de kraamvrouwenkoorts, zoo zal ik echter daartegen de volgende waarnemingen hier nog mededeelen. SANDIFORT beschrijft eene baarmoeder, die zeer uitgezet, en op hare inwendige vlakke zwart, en met eene stinkende stof overtogen was. (78) Gewoon zijnde, des winters, de, met regt zoo zeer gezochte, en vlijtig bijgewoonde, ontleedkundige lessen van deszelfs hooggeleerden Zoon, alhier, bij te wonen, zoo heb ik, bij die gelegenheid, gedurende drie winters, even zoo vele baar-

(78) Museum anatom. Volum I, Sect. 5. N°. LVII, pag. 269.

moeders, uit lijken, van *Amsterdam* naar hier gezonden, gezien, de sprekendste overeenkomst, met de door mij beschrevene aandoening in dezelve, daarestellende. De eene daarvan, in *spiritus* bewaard door Dr. GOEMANS te *Zierikzee*, ziet er zoodanig uit, als ware derzelve mond, door verrotting, van den hals van dit orgaan afgeknaagd.

VOIGTEL, over de ziekten der *genitalia* van het vrouwelijk geslacht sprekende, zegt daarvan: (79) *Niet zelden vindt men de baarmoeder gangreneus, in welken toestand zij zwart en week is.* « JÄGER maakt melding (80) van eene baarmoeder, *welker inwendige oppervlakte eenen onverdragelijken stank verspreidde, en met een zwart graauw slijm overdekt was.* FRORIEP zegt: (81) *De baarmoeder is, in zeer vele gevallen, over derzelve ganzsche inwendige oppervlakte, dikwijls ook slechts op sommige plaatsen zwartachtig, en, eenige lijnen diep in hare zelfstandigheid, als GANGRENEUS.*” FRANK (82) levert hieromtrent ook eene zeer naauwkeurige beschrijving, zeggende: « *De baarmoeder vindt men nu eens gedeeltelijk ontstoken, dan eens zoodanig, dat hare geheele zelfstandigheid er in deelt. In het eerste geval bepaalt zij zich tot den bodem of hals. Deze soort vindt men het duidlijkst in de bezwangerde baarmoeder, of in het*

(79) Handb. d. pathol. anatom. pag. 473.

(80) In OSIANDER'S Neue Gedenkwürdigkeiten, B. I. St. II. s. 232.

(81) l. c. § 310. pag. 286,

(82) De curandis hominum morbis Lib. II. de Inflammationibus. pag. 219 de Metritide. Mannh. 1792.

kraambled. Niet altijd wordt echter de baarmoeder door eene hevig openbare ontsteking aangetast, maar somtijds door eene oppervlakkige PHLOGOSE, als of dezelve van eene ERYSIPELATEUSE natuur ware. Nu eens is zij PRIMAIR, dan volkomen SYMPTOMATISCH aangedaan." Bij VAN SWIETEN (83) vindt men nog een alleropmerkingwaardigst geval ter staving van mijn gevoelen. Hetzelve is overgenomen uit de waarnemingen van den beroemden FARGIONI TOZZETTI. (84) Deze had het uit een *anatomisch-medisch* handschrift van een' onbekenden Schrijver, welke in de zestiende eeuw geleefd, en zelfs teekeningen van de deelen, waarover hij handelt, er bijgevoegd had. Bij de lijkopening, namelijk, van eene kraamvrouw, die, 's anderendaags na de verlossing, door stuipen was aangetast, waarin zij zich den tong had afgebeten, drie dagen sprakeloos bleef, en vervolgens *apoplectisch* gestorven was, *vond men in de holligheid der baarmoeder een dik, zwart bloed, zeer vast zittende aan de plaats, alwaar de moederkoek was aangehecht geweest, zoodat het nauwelijks daarvan afgescheiden konde worden, en wel rottig scheen. De vaatmondjes daar ter plaatse, geleken wel zwartachtige stippen.* Opmerkingswaardig is vooral hetgeen men aldaar van den toestand van den baarmoedermond vindt opgeteekend. *Dezelve had eene blaauwachtige kleur, en zag er uit, even als of hij met een stok of steen geslagen was.* Men dacht, (gelijk LEAKE,)

(83) l. c. pag. 617. § 1329.

(84) Prima raccolta di observatione mediche. pag. 92. etc.

dat zulks, door de moeilijkheden bij de verlossing, veroorzaakt was. (85) HOME, in zijn geschrift betreffende ziektegevallen en lijkopeningen, over de kraamvrouwenkoorts handelende, spreekt aldaar ook van baarmoeders, die niet ontstoken, noch zamengetrokken waren, maar gelijk aan diegene, merkt hij aan, waarvan HULME melding maakt, en verslapt in het bekken lagen. De moedermond was van eene *donkerblaauwe kleur*, echter niet *gangraeneus*. (?) « Bij de overige vrouwen, vervolgt hij, welke in de kraamzaal van ons Hospitaal gestorven waren, zag de mond der baarmoeder er even eens uit »

Er is geen twijfel aan, of deze kleur zal de geheele binnenste oppervlakte van dit orgaan ook wel ingenomen hebben. Zoude VAN SWIETEN ook niet dezelfde ziekte van de baarmoeder bedoelen, zonder haar echter van nabij gekend te hebben, wanneer hij, na vooraf eerst van eene ontsteking der baarmoeder gesproken te hebben, die langs den weg van oplossing (*blanda resolutione*) voor genezing vatbaar is, daarop laat volgen: « *Maar het geeft nog eene heviger ontsteking van de baarmoeder, welke dikwijls alle verrigtingen van het hersengestel zoodanig verstoort en onderdrukt, dat de dood er op volgt, voor en aler de verschillende uitgangen van ontsteking plaats kunnen hebben.* (T) Zeg mij, lezer! van welken toestand anders, dan van gelijksoortige, over welke ik hier-

(85) Conjecit quoque, maximum laborem fuisse illi in partus exitu ad os uteri, nam totum erat lividum, quasi ictum esset baculo aut saxo pag. 618.

voren gesproken heb, wordt in deze aanhalingen melding gemaakt. Is de overeenkomst tusschen deze gevallen en de genen, welke ons in latere dagen door jongere schrijvers zijn medegedeeld, niet allerduidelijkst? Ja! gewis behoort de beschrevene aandoening der baarmoeder als een bestanddeel te worden aangemerkt van dien gevaarlijken toestand der kraamvrouw, welke wij gewoon zijn, *febris puerperalis* te noemen. Wilt gij, dat ik u nu uit eene andere bron meer bewijsgronden nog ter verdediging dezer zaak bijbreng? Of acht gij het, met mij, overbodig? Ik zoude u uit de oorzaken, die men bij de schrijvers, voor deze ziekte vindt opgegeven, ook nog kunnen aantoonen, hoe zeer ik het regt op mijne zijde heb. — Ten einde echter, in dit belangrijke onderwerp, niet te schijnen iets meer te beloven, dan te kunnen volbrengen, zoo zal ik het geopperde toch ook nog door een klein bewijs staven. Zoo stelde WHITE, dat het bloed door wederopgenomene, rottige uitvloeisels besmet werd. Hiertoe besloot hij ongetwijfeld uit het beloop der ziekte, hetwelk, in hare verschijnselen, met dat eener rotkoorts nog al eenige overeenkomst heeft, en waarom men zeer waarschijnlijk aan de plaatselijke aandoening, daarbij aanwezig, ook bij voorkeur den naam van *putrefactie* heeft gegeven. (S) In zoo verre echter dwaalt, mijns bedunkens, w., betrekkelijk dit punt, meenende, dat dit kwaad, gedurende het kraambed eerst zoude ontstaan, waarom BURSERIUS (86) met volle regt

(86) l. c. pag. 363 § 470.

hier tegen aanmerkt, dat deze schadende invloeden niet reeds den eersten of tweeden dag na de verlossing het ligchaam in zulk een' graad kunnen aandoen, hetgeen WHITE zelf, met HULME, LEAKE en anderen, niet ontkent, dikwijls te gebeuren. Hiertoe moeten reeds van te voren de vochten door eenige slechte gesteldheid gezondigd hebben, of het ligchaam van elders *cacochymisch* gesteld zijn. RIVERIUS schijnt dit in zijnen tijd ook werkelijk reeds zoo begrepen te hebben, zeggende, dat de koorts ontstaat door een' galachtigen toestand der vochten, of dwalingen in den leefregel. Slechte vochten, merkt hij aan, door den arbeid en pijn bij de verlossing in beweging gebragt, verhitten, gaan gemakkelijk tot verrotting over, en verwekken koorts. (87) HARVEY (88) was van gevoelen, dat een achtergebleven stuk van de nageboorte, een brok bloeds of iets anders, dat na de verlossing, *praeter naturam*, in de baarmoeder terug gebleven en rottig geworden was, dikwijls genoeg als de oorzaak van de kraamvrouwenkoorts beschouwd moest worden, en dat daaruit ook de veranderde kleur, en kwalijk riekende *cadavereuse* stank der *lochien* voortsproten. Hierdoor moest niet alleen de baarmoeder tot verrotting overgaan, maar het geheele ligchaam, zegt hij, besmet worden. WILLIS, de oorzaken van deze koortsen nagaande, neemt, *vooreerst*, eene slechte gesteldheid van het bloed aan, tijdens de zwanger-

(87) BURSERIUS l. c. pag. 542. § 470.

(88) ——— l. c. pag. 544. § 471.

schap te weeg gebracht, en, *ten tweede*, nadeelige aandoeningen van de baarmoeder ten gevolge der verlossing. Deze geeft alzoo een zeer goed denkbeeld van de ziekte, en het komt mij hoogst waarschijnlijk voor, dat die aandoeningen der baarmoeder, waarvan hij spreekt, gelijk gesteld moeten worden met de zoogenaamde *putrefactie* van dit orgaan, waarvan ik hiervoren gesproken heb, blijkens hetgeen hij hieromtrent nader aanvoert. (89) Het is van niet weinig belang voor mij, dat het BURSERIUS ook toeschijnt, als of uit het zoo groote verschil van gevoelen omtrent deze zaak, de begrippen van RIVERIUS en WILLIS, betrekkelijk de kraamvrouwenkoorts, de meeste waarschijnlijkheid met zich voeren, vooral dat van den laatste. Om echter in deze zaak geene *conclusie*, dan op rede en ervaring gegrond, te maken, gaat BURSERIUS tot een *examen* van ziektegevallen over.

Bij het lezen dezer gevallen, moet ik opmerkzaam maken, dat overal, waar deze Geleerde de ziekte *gastrico-putrida* noemt, mijns inziens, de naauwkeurigste beschrijving van dien toestand, welken ik als kraamvrouwenkoorts wilde doen doorgaan, gegeven wordt. Lees, onder anderen, de tweede ziekte-historie met de daarbij gevoegde noot. Deze voorbeelden, het eene van WILLIS, en het andere van RAYM. JO. FORTIS laten niets meer te wenschen overig. Voeg daar nog bij de eerste waarneming van WHITE. Of wil men, dat ik eenige dier voorbeelden zelve hier bijbreng? (T) Was het geval, dat

(89) ——— l. c. pag. 545 § 472.

BALLONIUS mededeelt, ook niet van dezelfde natuur? (U) Zie hier de vertaling dezer waarneming, welke, indien ik dit latijn wel versta, het volgende beteekenen moet.

« Wij nemen niets menigvuldiger bij zieke kraamvrouwen waar, dan zoodanige ongeregeldheid van den pols, ontstaande uit eenen gelijken invloed van de natuur op de ziekte en van de ziekte op de natuur, welke dan eens overwint, dan overwonnen wordt. Nu eens is de pols zwak; een oogenblik daarna hevig en dikwijls slaande; — terstond daarop weder langzaam; dan weder in snelle beweging gebracht; dan nalatig. Zoo groot is de ongelijkvormigheid in die kwaadaardige gevallen, als FERNELIUS, in 't algemeen, den pols bij boosaardige koortsen beschrijft, welke uit haren aard zoodanig zijn. Bij kraamvrouwen bestaat er eene zeer groote verscheidenheid van scherpten in de vochten. Geene soort van *putredo* is meer te wantrouwen noch verderflijker van aard; een niet te verklaren menging van vochten heeft bij haar de overhand. Terwijl men de zaak in veiligheid acht, blazen sommigen plotseling den adem uit, voornamelijk, wanneer er in den beginne iets geschild heeft, zoo als de ontlasting eener raauwe, stinkende, etterachtige stof, en zich daarbij een zoo hoog mogelijke graad van matheid voegt, en de ingewanden door eene krampachtige pijn aangevallen worden: zoodanige vrouwen sterven stil weg, zelfs, terwijl zij met ons spreken. Toen ik te *Zara*, in *Dalmatie*, de Geneeskunst uitoefende, lag de Hoog Edel geboren vrouwe, de Gravin LAZISIA van *Ve-*

rona , 27 jaren oud , gehuwd aan een' Edelman , welke als Kapitein in Venetiaansche dienst was , na de verlossing van een meisje , doodelijk ziek. Ik vond haar , op den 6^{den} dag der ziekte , door een' hevigen aanval van koude , als geheel verkleumd , met eene zeer stinkende *diarrhé* en alleronregelmatigsten pols. Geheel ontroerd door den schrik , maakte ik mij ijlings van hare legerstede weg , met de onbedriegelijke voorspelling van haren dood , welke ook in den aanstaanden nacht volgde ; terwijl hare huisgenooten , misleid door de schijnbare vlugheid der vrouw , en zich vleijende met haren bloeienden leeftijd en de vlugtige vermindering der toevallen , zich geen denkbeeld daarvan maken konden." — Van BALLONIUS sprekende , worden mijne gedachten als van zelve , op HIPPOCRATES , dien grooten waarnemer , waarvoor eerstgenoemde eenmaal het woord tegen GALENUS opnam , geleid. Niemand zou ook gaarne zien , dat ik , bij deze gelegenheid , van dezen getrouwen dienaar der Natuur geheel zweeg. Ook is het voor mij zelve behoefte , om niet stilzwijgende voorbij te gaan , gelijk het ook voor de zaak van te veel belang is , hetgeen hij betrekkelijk de kraamvrouwenkoorts heeft opgeteekend , ten einde de groote overeenkomst te doen opmerken , welke er , in de beschrijving van deze koorts , tusschen hem en de nieuweren gelegen is. Het zegt niet weinig , hem , bij de verdediging eener , nog niet uitgemaakte zaak , in zijn belang te hebben. Voor hem is het niet verborgen gebleven , dat de baarmoeder , bij de meeste doode-

lijke ziekten der kraamvrouwen, hoofdzakelijk het lijdende deel in de onderbuik uitmaakt. (V) Als wij de acht ziektegevallen, door hem geboekt, lezen, en dezelve met het verloop dier ziekte vergelijken, welke ons naderhand als de vergezellende koorts van de *putrefactio uteri* beschreven is, dan mogen wij er niet langer aan twijfelen, of de meeste derzelve behooren hier ook t'huis. Althans, naar mijn inzien, had zoo iets plaats bij de vrouw van PHILINUS (90), die, eenige dagen na de verlossing, door eene allerhevigste koorts werd aangetast, en op den 20sten dag stierf. De vrouw van EPICRATES, niet-tegenstaande zij er het leven afbragt, had echter een zeer langdurig kraambd, zoodat zij eerst op den 80sten dag na de verlossing van de koorts bevrijd was. (91) Dit is het gewone beloop van de wederherstelling bij vrouwen, die uit de kraamkoorts verrijzen. De volkomene herstelling duurt weken, soms maanden lang. De levenskrachten, eenmaal tot zulk eene laagte gezonken, keeren niet dan zeer traag tot haren vorigen bloei terug. Zou daarom dit geval niet gerangschikt mogen worden onder die gene van langzame genezing, waarvan BOER spreekt? Ook ik zelf heb zoodanig geval waargenomen. — Kan men niet insgelijks den dood van DROMEADES huisvrouw (92), die reeds op den 6^{den} dag na de verlossing inviel, op mijne gevallen toepassen? En

(90) Lib. I. Epid. Sect. III. aegrot. IV. pag. 976.

(91) l. c. aegrot. V. pag. 979. Hetzelfde geval, benevens het volgende van de vrouw van DROMEADES, brengt BURSERIUS ook onder de *febres gastrico-putridae*.

(92) l. c. aegrot. XI. pag. 987.

waaraan mogen wel de in het 4de en 5de geval vermelde miskramen zijn toe te schrijven? (W) Die zeventienjarige kraamvrouw, waarvan HIPPOCRATES spreekt (X), trof voorzeker hetzelfde lot, als hiervoren is beschreven. Daar ik meer dan een geval, door latere schrijvers geboekt, tot staving van mijn gevoelen heb bijgebracht, zoo kan ik mij niet onthouden, met dat zelfde oogmerk, ook deze waarneming hier vertaald mede te deelen.

« Eene vrouw, die (te *Athene*) op de Leugenmarkt lag, werd, nadat zij, voor de eerste maal en moeilijk, van een jongetje verlost was, door eene allerhevigste koorts aangevallen. Reeds bij den aanvang had zij grooten dorst, walging, maagpijn, drooge tong, een weinig dunne *sedes*, en kon den slaap niet vatten. Des anderen daags kreeg zij weder eene hevige koorts, die met rilling aanving, het hoofd met koud zweet bedekt zijnde. Op den 3^{den} dag ging zij vele raauwe, dunne stoffen af, niet zonder pijn. Op den 4^{den} ontstond nieuwe rilling, alles was verergerd; zij kon niet slapen. Op den 5^{den} bevond zij zich slecht. Op den 6^{den} was alles hetzelfde, behalve dat zich vele dunne stoelgangen daar bijvoegden. Op den 7^{den} greep eene hevige koorts haar weder aan, met een' nieuwen aanval van koude; zij had veel dorst, was ongedurig, en wierp zich heen en weder; des avonds verspreidde zich een koud zweet over geheel haar ligchaam; zij was verkleumd; handen en voeten waren zoo koud, dat men dezelve niet verwarmen kon; des nachts kreeg zij wederom een' nieuwen aanval van koude: handen

en voeten werden niet weder warm; zij sliep niet; *delireerde* een weinig, doch kwam spoedig weder bij haar verstand. Op den 8sten tegen den middag werd zij weder warm, had dorst, was dommelig en walgachtig, braakte eenige gele gal, was dien nacht onrustig, sliep niet, en liet, zonder dat zij het wist, veel *urin* loopen. Den 9^{den} *remissie* van alle toevallen; de lijderes viel in diepen slaap, was des avonds een weinig rillig en braakte eenige gal. Op den 10^{den} koude, verheffing van koorts, geen slaap; des morgens ontlastte zij veel *urin*, waarin geen bezinksel was; handen en voeten werden weder warm. Op den 11^{den} braakte zij groene gal, werd, niet lang daarna, door koude overvallen; handen en voeten werden weder koud; des avonds zweet, koude; zij braakte veel en bragt den nacht in benaauwdheid door. Op den 12^{den} braakte zij vele zwarte, stinkende gal, had sterken hik en eenen niet te lesschen dorst. Op den 13^{den}, door koude aangevallen, braakte zij bestendig vele kwalijkriekende stoffen uit, en werd tegen den middag sprakeloos. Den 14^{den} bloedde zij uit den neus en stierf. Gedurende het geheele verloop der ziekte, had de lijderes *diarrhé* en gevoel van hevige koude. Zij was bijna 17 jaren oud."

Lees nu, of herlees nog eens, de waarnemingen van BOER, JÖRG, SIEBOLD, en van mij zelven, en na die, met dit, en meer andere gevallen van HIPPOCRATES vergeleken te hebben, vraag ik, of het eene ei gelijkvormiger aan het andere kan zijn, en of er iets meer te begeeren overig blijft voor de

bevestiging van de waarheid mijner stelling, *dat, namelijk, de ziekte, ons later onder den naam van PUTREFACTIO UTERI bekend gemaakt, niets anders schijnt te zijn, dan een bestanddeel van die, van ouds zoo gevaarlijke kraamvrouwenkoorts, door HIPPOCRATES reeds beschreven.*

Jammer, dat in de beschrijving zijner gevallen, volstrekt geene melding is gemaakt van den staat van den pols. Uit de ziektegevallen, echter, valt genoegzaam op te maken, hoe ellendig het daarmede moet gesteld zijn geweest. Dit was ook de voorname beschuldiging van GALENUS tegen HIPPOCRATES, dat hij op den pols geen acht zou geslagen hebben, om welke reden BALLONIUS, als zijnen verdediger, tegen GALENUS optrad. Wat hiervan ook zij, zoo ongaarne wij de beschrijving van den toestand van den pols, in het geval door BALLONIUS vermeld, zouden missen, zoo weinig hebben wij dezelve in de door mij aangehaalde waarneming van HIPPOCRATES noodig. De mededeeling daarvan alleen zij genoeg, om den aard van de meeste andere te doen kennen, en die lust mogt hebben, de overige na te gaan, vervoege zich tot de bron zelve. Hij zal daar lezen, hoe verder in het 7de geval, eene andere vrouw nog, die vóór de verlossing reeds koortsachtig was geweest, op den derden dag na dezelve, door eene heete koorts werd aangetast. Men schreef, gelijk meestal, de oorzaak daarvan, en van den opvolgenden dood dezer vrouw aan onderdrukking van den *lochiën*-vloed toe, gelijk uit de verklaring van FOËSIUS ook blijkt. Eene slechte ge-

steldheid der vochten wordt echter door hem ook niet ontkend; (Y) en, dewijl HIPPOCRATES en zoo vele anderen meenden, dat de kraamvloed steeds van eenen scherp en aard was, zoo hechtten zij aan eenen gestoorden toestand daarvan, zeer veel gevaar, doch schreven, echter ten onregte, de oorzaak der kraamvrouwenkoorts daaraan toe. Het laatste geval, door HIPPOCRATES vermeld, en door hem *Phrenitis*, (in de vertaling van FOËSIUS bij vergissing *Pleuritis*) genoemd, schijnt ook wel tot de, door ons vermelde, gevallen behoord te hebben, waardoor, gelijk VAN SWIETEN aanmerkte, de ver- rigtingen van het hersengestel uitermate verstoord en onderdrukt kunnen worden. (Z) Ook hier maakte de dood een einde aan het treurspel, en de lijk- opening zou veelligt het aanwezen hebben aangetoond van dezelfde aandoening der baarmoeder, waarvan, door geheel dit geschrift, als bestanddeel der kraam- vrouwenkoorts gesproken is. Opmerkelijk daarenbo- ven is het, dat men, over het algemeen, bij de, door HIPPOCRATES vermelde gevallen, waarvan slechts ééne vrouw van de acht, ter naauwernood, het le- ven mogt behouden, (een bewijs, althans in dit op- zigt, dat het genezend vermogen der natuur, gelijk men beweert, ten tijde van HIPPOCRATES, zich geens- zins werkzamer betoonde, dan in den onzen) eene zoodanige vochtsgesteldheid vindt aangegeven, welke wij hiervoren, als eene noodwendige voorwaarde, tot het ontstaan van de kraamvrouwenkoorts, be- schouwd hebben.

Mijne grootste bedoeling met dit gedeelte dezer Ver-

handeling, bestond voornamelijk hierin, om op nieuw te overtuigen, hoe dikwijls datgene voor dwaling wordt erkend, hetwelk een vroegere tijd reeds als waarheid wettigt. Men verwerpt dikwijls met even weinig gronds, als men aanneemt, en niet zelden spreekt men met eene al te groote stoutheid tegen, hetgeen zich bij rijper nadenken en voortgezette waarneming bevestigt.

Ofschoon het mij dan ook niet veel moeite zoude kosten, den lezer lang nog te doen vertoeven, bij een aantal voorbeelden, de onloochenbaarste bewijzen, ten voordeele mijner stelling met zich voerende, zoo meen ik mij echter, om niet vervelend te worden, daarvan te moeten onthouden. Waar zoude het ook heen, wanneer ik, zelfs in het kort, de gevoelens van zoo vele andere mannen nog, hoezeer als sterren van den eersten rang, aan den geneeskundigen hemel prijkende, hier wilde aanhalen, of hen, als sprekende over dit onderwerp, invoeren? bij de vermelding daarvan, en uitweiding daarover, zoude ik weten te beginnen, noch te eindigen. Ik zal derhalve deze beschouwingen besluiten, met de opgave der volgende *resultaten*, uit voorgaande redeneringen getrokken: *dat de kiem der kraamvrouwenkoorts, reeds vroeger dan in het kraambed, gezocht schijnt te moeten worden; — dat zij, (daar wij, volgens aanleiding der voorgestelde vraag, de beteekenis van de uitdrukking, eigenaardige ziekte, verklaren moeten, als door de zwangerschap hoofdzakelijk bepaald,) als eene eigenaardige ziekte te beschouwen is; — dat zij dus geenszins van toe-*

vallige, onderscheidene, van buiten aangebragte oorzaken afkomstig is, maar dat de zwangerschap, onder voorwaarde van eene bijzondere, daartoe voorbeschikkende ligchaamsgesteldheid der vrouw, tot haar ontstaan voornamelijk aanleiding geeft, en dat de verlossing, ofschoon eene meer secundaire bijdrage daartoe leverende, dezelve volkomen maakt.

Heerscht de kraamvrouwenkoorts afzonderlijk (SPORADISCH) of algemeen? (EPIDEMISCH).

Is zij al of niet van een' besmettelijken aard? (CONTAGIEUS).

Na het onderwerp, waarmede wij ons bezig hielden, eenigzins van den droesem te hebben gezuiverd, welke ons in een regt begrip deswege hinderlijk was, zoo zullen wij thans het hoofd, uit den *chaos*, die ons gekluisterd hield, beter kunnen opbeuren, en, van den nevel des misverstands ontgaan, te midden van die verwarring, als met een oogopslag ontdekken, wat daaruit aannemelijk, wat daarvan verwerpelijk zij. Ik heb getracht, de natuur dier gevaarlijke, meestal doodelijke kraamvrouwenkoorts, dermate met hare oorzaken in verband te brengen, dat daaruit derzelver vorm altijd als dezelfde erkend zal kunnen worden, hoe groot de verscheidenheid ook zijn moge, waaronder zij zich, als het gevolg der *individualiteit* enz., kan voordoen. Ik zou nu tot de

diagnosis der ziekte kunnen overgaan, bijaldien niet een allerbelangrijkst punt, alvorens, nog onze aandachtige beschouwing vorderde. Ofschoon dan ook de hoofdtrekken van vermelde koorts, gelijk ik hierboven aanmerkte, wel altijd dezelfde zullen moeten zijn, krachtens de eigendommelijkheden, waardoor iedere ziekelijke toestand in het bijzonder zich kenschetst, (want zonder dit te stellen, verliezen wij ons in eenen nog grooteren maalstroom van onbegrijpelijkheden) zoo kan echter, behalve de *individuele* verhouding, deze of gene *complicatie*, de *epidemische constitutie* en dergelijke, de eigendommelijke gedaante van vrij algemeen aangenomene, en vastbepaalde ziektevormen zelfs dermate verdonkeren, dat men, ten gevolge van dien, wel eens misleid zoude kunnen worden, in het verschil daardoor veroorzaakt, verschil van ziekte te zien.

Met betrekking tot de onze, kunnen wij hieruit de volgende vragen afleiden: Of, namelijk, de kraamvrouwenkoorts *sporadisch* of *epidemisch* voorkomt, en of zij daarenboven al of niet *contagieus* zij, of kan worden? gelijk velen dezelve voor besmettelijk houden; vragen, van welker beantwoording ieder gereedelijk het moeilijke inziet. Intusschen mag eene proeve tot oplossing daarvan, in deze Verhandeling, niet onder de begeerde dingen blijven. Ik vond mij, door het gezegde van BOER, te meer ook hiertoe aangespoord, daar hij opzigtelijk de *putrefactio uteri* aanmerkt, dat nog meer dan het koude, vochtige, herfst- en winterweder, *zekere*, in de *atmospheer praedominerende*, voor ons onmerk-

bare en onbekende veranderingen, tot het ontstaan dezer ziekte aanleiding zouden geven.

Wie zal het tegenspreken, dat, in den ons omringenden dampkring, vele vreemde, daarin opgeloste of zwevende deeltjes op duizenderlei wijzen ontwikkeld worden, waarvan wij, ofschoon zij eenen zeer vermogenden invloed op het dierlijk ligchaam uitoefenen, en vele ziekten onderhouden of voortbrengen, echter de werking niet kennen, en dus bij de beschouwing huuner uitwerkselen moeten blijven berusten. Onder zekere omstandigheden, zegt HUFELAND, wordt in de lucht een nieuw voortbrengsel geboren, hetgeen eigene levens- en vormkracht bezit, dat met eene levendiger kracht, in het leven van een *georganiseerd* wezen vermag in te grijpen, en daarin een nieuw, naar zekere wetten bepaald, en naauwkeurig gekenmerkt *pathologisch* leven voortbrengen kan. Volgens BOER, zou alzoo de oorzaak van het ziekelijk verschijnsel der baarmoeder, buiten het rijk der onder de zinnen vallende betrekking der aarde en hare oppervlakte, in hoogere, fijnere, haar omgevende, en op haar werkende invloeden gezocht moeten worden. Daar wij het geheim niet vermogen op te lossen, hoe eenig *contagium* op het *organismus* inwerkt, noch hoe het in den dampkring tot verdere voortplanting *gereproduceerd* wordt, zoo zal een ieder hier met mij van het moeilijke overtuigd zijn, te verklaren, of, en in hoe verre, die *zekere* in den dampkring voorheerschende, en voor ons onbekende veranderingen, derzelver invloed op het ontstaan van vermelde ziekte der baarmoeder uitoeffe-

nen. Hier biedt zich voorzeker nog een ruim veld ter bearbeiding aan, en doen zich zeer vele punten op, die eene diepere navorsching noodig hebben; want, het is niet voldoende, den dampkring in zijne algemeene *physische* en *chemische* eigenschappen te kennen, zijne verhouding tot het organische leven is het, welke hoofdzakelijk onze aandacht verdient, en die ons alleen van zijn eigen, inwendig leven, uitsluitel kan geven! (HUFELAND).

Eene bepaling, omtrent het al of niet besmettelijke der kraamvrouwenkoorts, is, wanneer men hieromtrent ook weder het verschil van gevoelen gadeslaat, eene moeilijke zaak. Ik voor mij, echter, ben van denkbeeld, dat er, tot het ontstaan dezer ziekte, geen *primitief atmosphérisch contagium* vereischt wordt. De tijd, welke tusschen de verlossing en den aanyang dezer koorts verloopt, kan dikwijls te kort van duur worden geacht, dan dat de aansteking werkzame gevolgen zoude kunnen vertoon.

Wanneer wij echter in aanmerking nemen, dat deze ziekte op den eenen tijd meer voorkomt, dan op den anderen, dan schijnt het evenwel niet van allen grond ontbloot, te veronderstellen, dat dezelve, als van den *atmosphérischen* invloed niet geheel onafhankelijk, te beschouwen zij, in welk geval men zich echter, naar mijn inzien, meer tot de tastbare eigenschappen van den dampkring (*qualitates sensibiles*) schijnt te moeten bepalen, en daarvan vooral tot het zoogenoemde laffe, vochtige, zomer- en koud, nattig, herfst- en winter-weder, dan wel tot

die ongekende veranderingen in denzelven. Mijne gevallen nam ik waar in een' tijd, dat het aantal zieken niet groot, en volstrekt niet kwaadaardig was. Een regenachtige zomer was er evenwel vooraf gegaan. Ook herinner ik mij, na het regenachtige koude jaar van 1816, meer dan naar gewoonte, van sterfgevallen onder kraamvrouwen te hebben hooren spreken. Maar, wanneer men nu voor zich al reden meent te hebben, om, eene eigenlijk gezegde aansteking van den dampkring, in dezen, buiten werking te stellen; waarom zou men hier echter de vraag niet mogen opperen, (vooral, indien wij, door *analoge* gevallen, daaraan eenige meerdere zekerheid kunnen bijzetten), of misschien niet de beschrevene aandoening der baarmoeder, eenmaal ontwikkeld zijnde, onder meer andere vrouwen, bij voorbeeld in hospitalen, aanleiding tot besmetting zoude kunnen geven? (AA). Wij weten, dat de *lochien* in vermelde ziekte somwijlen zoo scherp zijn, dat zij metaal aantasten, en aan BOER schier het gemis eens vingers berokkenden; dat de uitwaseming daarvan soms zoo doordringend, stinkend en bedorven is, dat men derzelver *specifieke* reuk, bij de intrede van het kraamvertrek, niet zelden reeds ontwaart. Wanneer nu de dampkring eenmaal die besmettende eigenschappen in eene bepaalde ruimte heeft aangenomen, waarom zouden dezelve dan niet, behalve door zoo vele andere, daartoe geschikte wegen, langs de tot eene wonde gemaakte oppervlakte der baarmoeder, ten gevolge der afscheiding van den moederkoek, kunnen worden opgenomen, en alzoo door

mededeeling van die smetstof, een *pathologisch* leven, ofschoon anders gewijzigd, bij eene andere, in hetzelfde vertrek zich bevindende, kraamvrouw kunnen verwekken? Neemt men niets dergelijks bij de hospitaalversterving waar? Terwijl zij plaatselijke verwoestingen veroorzaakt, ontwikkelt zich eene algemeene, daarvan afhankelijke ziekte. Vindt men bij deze ziekte de samenstelling des dampkrings ook niet veranderd, en in plaats van eene genoegzame hoeveelheid zuurstof, (*gaz oxygenium*) meer stikstoflucht, (*gaz azoticum*) en zuurkoolstoflucht, (*gaz acidum carbonicum*) te bevatten? *Prof. KLUISKENS* merkt te dezen opzichte, in zijne verhandeling over de hospitaalversterving, het volgende aan: « Lucht, (zegt hij) met te veel *gaz azoticum*, *gaz acidum carbonicum*, *gaz hyrdogenium sulphuratum*, meer dan naar gewoonte bezwangerd, heeft de rampvolle hoedanigheid, rotting te doen ontstaan; en stinkende stoffen, in zweren en wonden ontwikkeld, door deze soort van versterving aangedaan, de bijzondere eigenaardigheid, van dezelfde ziekte, besmettender wijze voort te planten.” Ongetwijfeld is ook de lucht in het vertrek van eene zoodanige zieke kraamvrouw, als voornoemd, door gezegde uitvloeisels der haarmoeder verontreinigd, en de vermelde oppervlakte derzelve biedt voorzeker, aan eene andere in de nabijheid van zulk een voorwerp verlostte vrouw, eene allezins gunstige gelegenheid aan, om die smetstoffen op te nemen, en alzoo bij haar eene ontsteking der levenskrachten te veroorzaken. Zoude men het voortbrengsel zulker slecht gestelde *lochien*, als

product van het zieke leven, welks ontwikkeling met den dood van het *individu* ophoudt, (in tegenstelling van *miasma*, als product der verrotting van *organische* zelfstandigheden) niet voor een *contagium terrestre animale* mogen houden, het vermogen bezittende, zich van het eene *individu* aan het andere mede te deelen? Of, zou hetzelfde zich ook zoodanig met den dampkring kunnen vermengen, dat daaruit eene *contagieuse epidemie* werd voortgebracht?

Wanneer men de geschiedenis der *Epidemien* van de kraamvrouwenkoorts nagaat, dan schijnt deze, voor beide veronderstellingen, wel eenigzins te pleiten.

Trachten wij dit een weinig nader te verklaren.

Als men vast wil stellen en aannemen, waarvoor ik geene zwaarigheid maak, dat door de bedorven *lochien*, de lucht verontreinigd, en derzelve hoedanigheid besmet kan worden, dan heeft dit in hospitalen wel eens oorzaak van de meer algemeene verbreiding eener ziekte onder kraamvrouwen kunnen zijn. De smetstof, éénmaal ontwikkeld in een vertrek, waar vele vrouwen zamen liggen, tast alsdan bovenal die voorwerpen aan, waarmede zij de grootste verwantschap heeft. Daarom worden ook niet immer allen er door aangetast. (Men herinnere zich hier, hetgeen vroeger over de voorbeschiktheid, om ziek te kunnen worden, gezegd is.) Het *volumen* der smetstof, wordt door deze voortplanting al grooter en grooter; zoo lang echter dezelfde hangen en ingesloten blijft, zal de besmetting zich in eene gegevene ruimte, slechts van het

eene *individu* tot het andere bepalen, en alzoo plaatselijke verwoestingen aanrigten.

Hoe schadelijk eene dergelijke bedorvene lucht, ingesloten zijnde, voor kraamvrouwen kan worden, blijkt uit hetgeen PEU daarvan verhaalt (93). In een hospitaal, (*l'Hôtel Dieu de Paris*) waarin kraamvrouwen op eene zaal, welke boven die der gewonden was, verlost werden, stierf een zoo groot aantal derzelve, dat men de zorg en bevoegdheid dergenen, welke deze vrouwen bijstonden, begon te verdenken. Eindelijk echter ontdekte men, dat deze sterfte moest worden toegeschreven aan de bedorvene uitwasemingen der wonden en zweren, der onder haar gelegene zieken, en welke de vrouwen bestendig inademden. Als een duidelijk bewijs daarvoor, merkte men op, dat deze aanstekende koorts der kraamvrouwen, met het aantal der gewonden toenam of verminderde, zoodat, toen men op het denkbeeld kwam, dat zulks konde afhangen, doordien de vrouwenzaal zich onmiddellijk boven die der gekwetsten bevond, en deswegens schikkingen gemaakt waren, men deze verwoestende plaag voor de kraamvrouwen zag verminderen. Om reden, dat de baarmoeder in deze gevallen bij de lijkenopening ontstoken scheen geweest te zijn, en bij vele der gestorvene, de eijerstokken tegennatuurlijk bevonden werden en in verettering waren overgegaan, merkt LEAKE, welke, gelijk gebleken is, de baarmoeder in geen geval bij de kraamkoorts als aangedaan beschouwd wil

(3) PEU, *Pratique des Accouchem.* Liv. II. chap. I. p. 268.

hebben, het volgende in zijn eigen nadeel aan: « Deze ziekte schijnt van eene tegennatuurlijke gesteldheid der baarmoeder ontstaan te zijn, daarom moet men haar, van de door mij beschrevene kraamvrouwenkoorts, als zeer verschillende achten!» Ik heb reeds mijn voordeel gedaan met zaken, uit het geschrift van dezen geleerde over de kraamvrouwenkoorts getrokken, waarom ik het onnoodig acht, omtrent bovenstaande uitdrukking iets meer te zeggen, dan dat het moeilijk valt, op zoodanig eene wijze zijne *theses* betrekkelijk den aard dezer ziekte vol te houden.

Dat de kraamvrouwenkoorts van plaatselijke besmetting kan afhangen, bewijst verder nog eene *epidemie*, waargenomen in het kraam-instituut van STEIN te *Kassel*, waarin meest alle vrouwen koorts kregen, en stierven, tot dat men het geheele huis ruimde en zuiverde. In *Julij* 1819, werden in het gesticht voor kraamvrouwen te *Weenen*, waarin, sedert lang, geene zoodanige ziekte was opgemerkt, drie vrouwen gebragt, welke kort daarop de kraamkoorts bekwamen, en stierven, hetgeen spoedig zoo algemeen werd, dat in *Julij* en *Augustus*, van 418 vrouwen, welke daarin verlost werden, 53 stierven, terwijl de ziekte toen in de stad niet *epidemisch* bespeurd werd (94). Tot nader bevestiging van het gestelde kan eindelijk nog dienen, hetgeen men elders daartoe betrekkelijk, over de kraamvrouwenkoorts leest (95). CARUS, in vermeld

(94) *Med. Oest. Jahrb.* 1822, bladz. 1. st. II. Over eene *Epidemische* kraamkoorts te *Arras*, in 1779.

(95) Zehnter Jahres-Bericht über die Vorfälle in dem Entbindungs-institute bei der Königl. Sachs-chirurgisch-medizi-

geschrift over eene heerschende kraamvrouwenkoorts sprekende, waardoor de meeste verlost en in het *instituut* meer of min werden aangetast, en twaalf, gedurende een' korten tijd daarvan het slagtoffer werden, merkt het volgende daaromtrent aan: « dat zich, trots alle voorzorg, in de zaal zelve een hevig *miasma* had ontwikkeld, hetgeen in alle die gevallen, waarin kraamvrouwen door hetzelfde ernstig werden aangegrepen, alle poging tot herstel vruchteloos maakte. »

Hetgeen mijne bovengeuite veronderstelling nog waarschijnlijker maakt, is, dat men bij de lijkopeningen ook bestendig het voorschreven lijden der baarmoeder opmerkte: wij vinden *desaangaande*, als vervolg op het voorgaande, door CARUS nog aangeteekend: dat bij dezelve, in de meeste gevallen, blijken van reeds vroeger bestaan hebbende ontaarding en van enkele onderbuiks-ingewanden, voornamelijk de *eijernesten* gevonden werden. « *Altijd echter, was, als de wezenlijkste omstandigheid daarbij, aan te merken, dat die ontaarding, steeds van eenen meer of minder volkomen gevormden, gangreneusen toestand van de inwendige oppervlakte der baarmoeder, vergezeld gingen, dikwijls ook van eenen ten vollen opgelosten toestand der eijernesten door verrotting.* »

nischen Akademie, nebst einem Rückblicke auf das gesammte, nunmehr abgelaufene Decennium, von Dr. C. G. CARUS. Zie het aangehaald Journal für Geburtsh. Frauenzimmer enz. von A. E. VON SIEBOLD 6 b. 2 st. 1826. *Allg. Med. Annal.* von PIERER und CHOULANT, 1825 3 Heft. *Marz-Medizinisch-Chir. Zeitung* von EHRHART, 3ter band, 1825.

Ik mag den lezer niet onthouden hetgeen CARUS, in eene noot, desaangaande hier nog bijvoegt (96). Het zij mij nu vergund te vragen, van welk eenen aard die ziekelijke gesteldheid der baarmoeder, en van de eijernesten, als waarvan hier gerept wordt, toch geweest moge zijn? Van één geval, hetwelk echter door eene ernstige ziekte, (roodvonk) was voorafgegaan, zegt CARUS zelf, dat de moeder, na alvorens door de kunstmatig verwekte, vroegtijdige geboorte te zijn verlost, zich eenigzins scheen te herhalen. Ophooping echter van vocht in de buikholte, maakte de *Paracentesis* noodzakelijk, waarop eene niet duurzame verligting volgde. De levenskrachten zonken meer en meer, waarbij zich onverkenbaar *Putrescenz* der baarmoeder voegde, hetgeen de lijkopening nader bevestigde.

Maar van waar is het nu, dat men bij zulke gelegenheden, als boven vermeld, de kraamvrouwenkoorts somwijlen ook in de stad, en wel inzonderheid onder de armen, meer dan gewoonlijk waargenomen wil hebben?

Het hospitaal hier als de haard (*focus*) der smetstof blijvende beschouwen, zou men mogen veronderstellen, dat zulks kan afhangen, deels, van de vatbaarheid des dampkrings voor de smetstof, deels van de oplosbaarheid der smetstof in, en verwant-

(96) Merkwürdig und auf eine schon in der Schwangerschaft sich entwickelnde krankhafte stimmung des *Uterus* hindeutend, war auch die Menge todteborner Kinder. Vergelijk hiermede aantekening letter O. dezer verhandeling, en de daartoe behorende text.

schap van het *contagium* met denzelven. Neemt de dampkring, of lost dezelve de smetstof bloot *chemisch* op, dan wordt hij besmettelijk in de nabijheid van de bron des *contagiums*. Heeft er echter eene wezenlijke *reproductie* van de smetstof in de *atmosphereer* plaats, en leeft zij, als het ware, in dezelve voort, dan kan zij alle voorwerpen, waarmede zij verwantschap is, aangrijpen, en vindt alsdan bij de armoede, helaas! niet zelden den meesten ingang, ten gevolge der meer begunstigende voorwaarden daarbij voorhanden. « Er kunnen in het ligchaam (zegt KLUISEKENS) (97) voorbeschikkende oorzaken gelegen zijn, die de spoedigere opneming der smetstof (van de hospitaalversterving, dit nu op onze ziekte toegepast) begunstigen. In dezen toestand verkeeren die voorwerpen, welke door uitputting verzwakt, en zonder tegenwerking (*reactie*) zijn.”

Dat eene algemeene heerschings der kraamvrouwenkoorts in eene stad, in verband kan staan met eene *epidemie* in een kraamhuis, krijgt meerdere zekerheid nog, door hetgeen Dr. THYSSEN in zijne geschiedkundige beschouwing der ziekten in de Nederlanden, op bladz. 185 van dat werk, daaromtrent aanmerkt, zeggende: « Naar de gesteldheid der lichamen, naar de heerschende *constitutie*, naar plaatselijke omstandigheden, zal deze ziekte, en hare *epidemiën* verschillen, en, hoewel steeds besmettend (?), niet altijd *epidemisch* zijn. In 1793 heerschte eene zoodanige *epidemie* in het gasthuis te *Amsterdam*, en was

(97) l. c. pag. 25.

aldaar voor 25 kraamvrouwen doodelijk, terwijl een verminderd getal van 91 overledene kraamvrouwen op de stadslijst, geene algemeene besmetting te kennen gaf. Dit had in 1801 plaats, wanneer een aantal van 106 overledene kraamvrouwen in verband scheen te staan, met eene *epidemie* in het kraamhuis, waaraan in 1801—1802 wederom 20 overleden.” (BB).

Opzigtelijk het Epidemische dezer ziekte, enz. zal ik mij nog veroorloven, het volgende hier bij te voegen: dat, na de tijden en plaatsen te hebben overgezien, waarop en waarin de kraamkoorts zich *epidemisch*, of als van eene besmettelijke geaardheid getoond zoude hebben, het mij voorgekomen is, dat wij over het algemeen, betrekkelijk die *Epidemien*, niet van het meerdertal tot het mindertal, van het algemeene tot het bijzondere en enkele, van de gewijzigde eigendommelijkheid der *epidemisch* voorkomende, op de natuur van enkele, *Sporadisch* voorkomende gevallen, kunnen besluiten, hetgeen het geval moet zijn, wil men eene ziekte *Epidemisch* noemen. Alsdan moet men van het algemeene tot het bijzondere kunnen besluiten, en, na aftrek van bijzondere wijzigingen, die altijd bij eene *epidemisch* heerschende ziekte plaats hebben, eene *éénheid* van oorzaken en verschijnselen overhouden, die ons de eigenlijke natuur der ziekte aangeven. Die *éénheid* nu, meen ik, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, alléén in die gevallen opgemerkt te hebben, waarbij de Schrijvers, min of meer duidelijk van de zoogenaamde *putrefactio uteri* gewagen, zonder dit zelven te weten, zoodat, behou-

dens de mogelijkheid van hetgeen ik omtrent het *epidemische* en *contagieuse* derzelve heb aangevoerd, het mij bij mijn onderzoek in dezen toegeschenen heeft, dat de kraamvrouwenkoorts, zoo als dezelve door mij alhier beschouwd wordt, meestal *sporadisch* heerscht, en voornamelijk van de *individualiteit* schijnt af te hangen; terwijl bij de *epidemisch* voorkomende, de *Genius* der *Epidemie* over verloop en uitgang beslist, naar welks *typus* zich dan alles vormen en voegen moet. Men trekke derhalve van de als *epidemisch* te boek gestelde kraamvrouwenkoortsen, een groot aantal ziekten af, die eigenlijk niet tot deze koorts behoorden. Kraamvrouwen immers, kunnen ook door *typhus*-koortsen worden aangetast? Alleen *typhus*--koortsen? *Nulla febris est, quae non aliquando in puerperam cadat, ea vero praecipue, quae constitutioni praeest.* — Dit gezegde van STOLL, bij welken schrijver men overigens te vergeefs, eenig nader licht, aangaande de natuur der kraamkoorts zoeken zal, verlieze men bij de beschouwing dezer *epidemien* niet uit het oog. STOLL zou er zich over verwonderd hebben, hoe men er toe komen konde, de kraamvrouwenkoorts voor eene eigenaardige ziekte te houden, en nog heden zijn er, die met hem in dit gevoelen deelen. En is het ook niet met de aankleving daarvan, dat men de verdediging der stelling, *dat namelijk de kraamvrouwenkoorts geene eigenaardige, maar iedere koorts zoude zijn, die bij gelegenheid van het kraambed ontstaat, en naar gelang der verschillende ligchaamsgesteldheid, en*

de constitutio epidemica gewijzigd wordt, wel eens op zich genomen heeft. Van hier dan ook, de, voor het regte begrip van de eigenlijke natuur der kraamvrouwenkoorts, zoo nadeelige bepaling en verdeeling, als of dezelve, oorspronkelijk, nu eens van eene ontstekingachtige, dan weder van eene zenuw- of rotachtige, *catarrhale* of *gastrische* natuur zoude zijn, of van eene, door sommige dezer zamengesteld. Al wat dus op de koortsen in het algemeen toepasselijk is, zou hier ook gelden. Deze beschouwing, hoe voldoende dezelve ook moge schijnen, ruimt echter, mijns inziens, geenszins de zwarigheden uit den weg, welke dit onderwerp nog drukken, zoodat dezelve, in plaats van ware oplossing te zijn, mij veeleer als eene aanvulling toeschijnt, van hetgeen men in de verklaring deswegens is schuldig gebleven. Men heeft zich ten opzichte van de kraamvrouwenkoorts, naar het mij voorkomt, steeds meer met de verklaring van derzelve *complicatiën*, als zoo vele gevolgen van den invloed der bijzonder voorheerschende *epidemische* gesteldheid, of van die der jaargetijden, bezig gehouden, dan wel met de navorsching van de eigendommelijke, oorspronkelijke natuur dezer ziekte. En bijaldien men tegenwoordig nog, aangaande den aard dezer koorts genoeg meent gezegd te hebben, met haar grondkarakter, onvoorwaardelijk, te willen doen doorgaan voor ontsteking in de buikholte, bijzonder gewijzigd door de eigenaardige kenmerken van de heerschende ziekte des tijds, als zoo vele voorwaarden of hoedanigheden,

waardoor die oorspronkelijke aandoening van het buikvlies (want dit is immers het deel, hoezeer ook ten onregte, op welks ontsteking men steeds weder als de naaste oorzaak der kraamvrouwenkoorts terug komt) kan zamengesteld worden, dan meen ik, te mogen beweren, dat men zich, zonder meester van zijn onderwerp geweest te zijn, met eene zeer bekende en gewone beschouwing van deze ziekte heeft bezig gehouden, en men eigenlijk niets meer gedaan heeft, dan uit negen en negentig van die soort van boeken in dien geest (hoe voortreffelijk ook) bearbeid, het honderdste te hebben zamengesteld. Een even gemakkelijk op te geven voorschrift van behandeling der kraamvrouwenkoorts, moet uit de voorgaande wijze van beschouwen, ook voortvloeijen. Deze zal alsdan noodwendig ingerigt moeten worden naar de bijzondere natuur, of den voorheerschenden aard der ziektegesteldheid; weshalve nu eens *antiphlogistica*, zoo als algemeene en plaatselijke bloedsontlastingen, *emulsa*, *demulcentia*, *fomentationes laxantes*, *clysmata emollientia*, *semicupia tepida* enz. te pas zullen komen, en na het geweld der ontsteking gebroken te hebben, *opium* (98), *vesicatoria* op de pijnlijke plaats, en daarenboven nog die middelen, welke den *alvus* zacht in beweging zetten, en het zweet ongevoelig naar de huid lokken; — dan eens *campher*, *valeriaan*, *moschus* *arnica* en dergelijke.

(98) ARMSTRONG, J., Einige Bemerkungen über den Nutzen des Opiums in gewissen entzündlichen Krankheiten. Neue Sammlung auserlesener Abhandl. enz. 9 Bd. 1 St. pag. 72—97. 1825.

Mogt er evenwel een rotachtige toestand intreden, dan moet men, zoodra zich de verschijnselen daarvan min of meer vertoonen, tot *anticeptica acida*, voornamelijk *mineralia*, *cortex peruvianus* en andere *confortantia* overgaan. Wanneer echter de ongesteldheid van een' *catarrhalen* of *gastrischen* aard mogt zijn, dan zal men in het eerste geval de ziekte met *diaphoretica* moeten bestrijden; in het tweede geval, van welke geaardheid men wil, dat de kraamvrouwenkoorts gewoonlijk zou zijn, en vooral in STOLL een' aanhanger vindt, met *obvolventia*, om den prikkel te stillen, welken de *gastrische irritérende* stof veroorzaakt, die tevens door doelmatige middelen, langs den kortsten weg moet worden uitgebragt; de *ipecacuanha* wordt hier vooral aanbevolen (DOULCET). Eene kleine aderlating, om de spanning der *solida* te verminderen, zal somwijlen ook van eene goede dienst kunnen zijn. Is eindelijk de ziekte uit twee der genoemde zamengesteld, b. v. uit de ontstekingsachtige en *gastrische* gesteldheden, dan moet de *antiphlogistische* geneeswijze met de *gastrische* vereenigd worden. De behandeling der kraamvrouwenkoorts moet alzoo verschillende zijn, naar gelang de ziekte *synocha*, *gastrisch-bilieus* of *catarrhalis-gastrica* is, enz. waarbij men (en hiermede denken sommigen al zeer veel omtrent het geheimzinnig karakter dezer ziekte gezegd te hebben,) toch immer in het oog zal dienen te houden, dat het eene kraamvrouw is, waarmede men te doen heeft. Vorengaande, op zich zelve zeer *rationele*, en op de ondervinding steunende beschouwing,

van de behandeling der ziekten in 't algemeen, kan echter, mijnes inziens, als zoodanig, niet onvoorwaardelijk op de geneeswijze der kraamvrouwenkoorts worden toegepast, want, ofschoon het niet te ontkennen is, dat vorengenoemde ongesteldheden alle gedurende het kraambed kunnen voorvallen, maakt echter naar mijn oordeel geen eene harer de eigendommelijke natuur der zoo gevreesde kraamvrouwen-ziekte uit. De ondervinding heeft mij het denkbeeld aan de ontoereikendheid dezer bepaling opgedrongen, en diengen met mij, welke in de onaangename gelegenheid zijn geweest, de eigenlijke kraamvrouwenkoorts waar te nemen. Ook de geschiedkundige gang dezer ziekte, langs den regten weg nagespoord, bevestigt de gegrondheid dezer onderscheiding meer en meer. Opdat ik slechts met een voorbeeld, mijne bovengeuite meening nog duidelijker doe verstaan, zij hier aangemerkt, dat, ofschoon het gevallen moge geven, waarin *gastrische* verstoringen oogenschijnlijk voorhanden zijn, men echter, wanneer zoodanige verschijnselen, gedurende de kraamvrouwenkoorts zich mogten opdoen, niet gerechtigd is, gene, voor de oorzaken dezer te houden. Wanneer de kraamvrouw al door eene *febris gastrica*, *per se*, mogt worden aangedaan, dan zal deze wel nimmer het karakter van de zoo raadselachtige en bedriegelijke kraamvrouwenkoorts aannemen, maar den gewonen loop van vermelde ziektesoort (*gastrisch*) houden. Over meer dan een zoodanig geval, zou ik hier breedvoerig kunnen uitweiden. Ik gevoel wel, dat deze wijze van beschouwen, betrekkelijk dit onderwerp, bij velen

tegenspraak zal ondervinden, vooral bij hen, welke zich niet gaarne zouden willen laten overtuigen, de kraamvrouwenkoorts nimmer te hebben waargenomen, en, om zulks te bevestigen, van eene veeljarige ondervinding ophalen! Behoudens de groote waarde, die niet gaarne iemand aan een' rijken schat van ondervinding zoude willen ontzeggen, zoo zij hier echter aangemerkt, dat zij, welke zich daarop steeds beroepen, en gestadig met dit zegel, hunne, somwijlen zeer verwarde redeneringen willen bekrachtigen, op verre na niet altijd als de beste scheidslieden in aangelegenheden van eenig verschil te achten zijn, dewijl het niet op het *veel* zien, maar op het *hoe* zien der zieken aankomt (C.C.). En, wanneer ik eenig geloof in dezen verdien, dan meen ik, met betrekking tot ons onderwerp, tegen deze ervaringvolle mannen te moeten aanmerken, dat hunne uitspraak des te meer wantrouwen verdient, naar gelang zij daarbij te meer van gelukte genezings-kuren der kraamvrouwenkoorts gewagen: voorts hun gaarne willende toestemmen, dat eene gewone ontsteking-ziekte, der vrouw in het kraambed overvallende, door kleinere en grootere aderlatingen, eene koorts, haar door gevatte koude aangebragt, door zweetmiddelen te genezen zij, enz. Al het zoo even door mij aangevoerde, zal van toepassing kunnen worden, naar mate het verschil der ziekte, waardoor de kraamvrouw mogt worden aangetast, hetzij gedurende het kraambed of vroeger. Men werpe hier niet tegen, dat, om tot eene beslissing in deze zaak te geraken, eene veeljarige praktijk noodig is: neen, deze prak-

tikale toeëigening is geenszins afhankelijk van eene groote hoeveelheid waarnemingen, noch cijnsbaar aan de jaren van iemand, maar gelegen in de bijzondere wijze van zien, in de opmerkingsgave en het gezonde oordeel, en waardoor de *rationeele* genees- heel- of verloskundige zich van den werktuigelijken beoefenaar van een dezer vakken onderscheidt; en wanneer men zich dan, voorgelicht door de ondervinding van anderen, gemeenzaam heeft gemaakt met hetgeen door hen is waargenomen en beschreven, over het een of ander onderwerp, dat onze aandacht mogt treffen, en men dan eindelijk het *resultaat* zijner eigene beschouwingen daarnevens stelt, de verschilpunten naauwkeurig gadeslaat, vergelijkingen en gevolgtrekkingen maakt, en overeenkomsten daarstelt; dan zal men niet zelden door het opgemerkte, en bij weinige waarnemingen, spoediger en nader tot de waarheid of kennis eener zaak kunnen geraken, dan wel door de slenderpraktijk gedurende een geheel leven. Op grond dan van deze, uit mijne vroeger aangehaalde verhandeling overgenomen *periode*, waag ik het nog daarbij te voegen, dat mij, om wel te onderscheiden, met betrekking tot ons onderwerp, de volgende verdeeling der ziekten als de doelmatigste voorkomt, en welke wij tot eene bevattelijke beschouwing van de zaak in verschil noodig hebben: de verdeeling, namelijk, in die gene, welke der vrouw in 't algemeen, zoo wel buiten als in de zwangerschap en gedurende het kraambed kunnen overkomen; en in de wezenlijke, der kraamvrouw als zoodanig in het bijzonder aantastende koorts; eene ziekte,

met de bevruchting, als het ware, aangevangen, gedurende de zwangerschap voort gezet, door de verlossing ten hoogsten top gevoerd, en in het kraambed meestal een doodelijk einde nemende. Dat echter deze koorts, behoudens hetgeen nopens derzelver vermoedelijke, eigendommelijke natuur in het midden is gebragt, niet eenigzins aan de *constitutio annua* onderworpen zoude kunnen zijn, en daarvan eenige afschijnsel ontvangen, zal ik niet betwisten. Op grond van ondervinding moet ik zelfs bekennen, dat zij van verschijnselen vergezeld kan gaan, die den invloed van het heerschend ziektekarakter op dezelve aanduiden. Van vier gevallen, die ik in een en hetzelfde jaar waarnam, deed zich een in Februarij op; de anderen vielen in den opvolgenden herfst voor. Het eerste dezer gevallen was van eene ontstekingachtige *complicatie* vergezeld. Het was koud, en het wintergetijde had min of meer het karakter van ontsteking in de toen plaats hebbende ziekten ingedrukt. Vermelde *complicatie* trouwens, was van een' zeer onzuiveren aard, zoodat men ook tot geene algemeene *depletien* durfde over te gaan. Het was een van die gevallen, waarin de Geneesheer zich eigenlijk in verlegenheid bevindt, wat te doen; alleen hij niet, die alle ziekten meent te kunnen genezen, want hem kan niets in verlegenheid brengen, zoo lang er, om met BOER te spreken, tegen koorts en hitte *lancetten*, zout-*mixturen* tegen beslagene tongen, en kinapoeder tegen verzwakking gevonden wordt. — Met de overige gevallen was het anders gesteld, gelijk men in mijne vroegere, hier-

omtrent geleverde waarnemingen kan nalezen, en de lijkschouwigen vertoonden ook eenige andere uitkomsten, de *pathognomonische* verschijnselen echter uitgezonderd. Ofschoon het laffe, vochtige zomer-, en het koude, nattige, herfst- en winterweder, en wat, aangaande den invloed der tastbare samenstelling van den dampkring op ons ligchaam, hiervoren breedvoeriger nog is aangemerkt, wel het meest met de natuur der kraamvrouwenkoorts in verband schijnt te staan; (DD) daar deze eigenschappen der lucht de rotting bevorderen, onze bewerktuiging verslappen, uitputten en ontzenuwen, den geest ter neder drukken, en alzoo de werkzaamheid der levensverrigtingen op het krachtdadigst doen verminderen, zoo sluit dit echter geenszins uit, dat zij op andere tijden, alhoewel de duur van haar verloop, gelijk vroeger reeds is aangemerkt, somwijlen te kort schijnt, om daarover te kunnen oordeelen, niet eenigermate het karakter van de alsdan voorheerschende weers- of ziekte-gesteldheid, naar het voorbeeld van andere, als oorspronkelijk erkende, ziekten, zoude kunnen aannemen, en daardoor *gecompliceerd* en gewijzigd worden. Men drage echter zorg, der kraamvrouwenkoorts, uit hoofde harer mogelijke zamengesteldheden niet den naam van *febris inflammatoria, catarrhalis, gastrica*, enz. als oorspronkelijk te geven. Zij blijft *febris puerperalis*, door de haar eigendommelijke teekenen gekenmerkt; eene ziekte *sui generis*, in gevaarlijkheid alle andere ziekten, door welke de vrouw in het kraambad overvallen kan worden, verre overtreffende; die niet

anders dan in het kraambed voorkomt, en welke alzoo met alle andere, beter in haren aard gekende, en meermalen voorkomende ongesteldheden, minder vermaagschapt is, dan men over het algemeen schijnt te denken. Wanneer men echter hierbij bedenkt, dat de kraamvrouwenkoorts meestal *sporadisch* voorkomt, en, gelijk ons de ondervinding leert, ook op tijden, wanneer overigens het getal zieken gering, en de aard der ziekten zelve goed-aardig is, dan zou men daaruit welhaast mogen veronderstellen, dat zij met de heerschende ziekte-gesteldheid weinig in verband staat, veel min daarvan afhangt; maar als eene ziekte te beschouwen is, die, onaangezien deze van buiten aangebrachte omstandigheden, haren eigen' geduchten gang gaat. Het alhier aangevoerde kan tevens als een bewijs dienen tegen de stelling van sommigen, die beweren, dat de kraamvrouwenkoorts des te meer zou te vreezen zijn, naar gelang de heerschende ziekte-gesteldheid te gevaarlijker is, en omgekeerd. *Sporadisch* voorkomende ziekten verschillen immers ook hierin van *epidemisch grasserende*, dat gene zich slechts hier en daar vertoonen, als het gevolg van eenen *individueelen* ziekelijken aanleg, terwijl deze, van algemeen verbreide oorzaken afkomstig, vele menschen te gelijken tijd aantasten. Van hier immers, dat wij *epidemische constitutie* die gesteldheid noemen, wanneer door uitwendige, algemeen werkende oorzaken, de levenskrachten van eene groote massa menschen, zoodanig ontstemd en gewijzigd zijn geworden, dat eindelijk het ligchaam zelf als voorbeschikt, de bron en het werktuig van deszelfs

smart en dood wordt. Ongelukkiger en rampvoller nog, wanneer wij, bij het woord *epidemie*, *contagium* moeten voegen, (*contagieuse epidemie*) en alzoo duizenden in 't wee eenes enkelen meêgesleept kunnen worden.

Ofschoon de *epidemische* ziekten de nadere verdeling ondergaan, in die van de ziekten der jaargetijden, (*morbi annui*, *constitutio annua*) en in die van staande ziekten (*morbi stationarii*, *constitutio stationaria*) zoo heb ik echter, bij eene proeve ter oplossing van de vraag, *in hoe verre de kraamvrouwenkoorts met dezen in verband staat?* opzettelijk gezwegen van de betrekking der staande ziekte-gesteldheid met dezelve, aangezien wij de oorzaken en werkingen daarvan nog niet kennen. SYDENHAM zelf hield de herkenning van den invloed der staande ziekte-gesteldheid voor zeer moeilijk. Gaarne echter, al liggen dezelve ook boven mijne bevatting, wil ik, aan de navorsching en kennis van gezegde *constitutie*, die voordeelen laten wedervaren, welke men haar in de praktijk toeschrijft, daar door haren invloed, volgens de ziekte-leer, het karakter van andere, met haar te gelijk heerschende ziekten, hetzij *epidemische* of *sporadische*, hetzij *acute* of *chronische*, gewijzigd, veranderd, en in zekere mate door haar zelve gevormd worden. Ofschoon de *constitutio stationaria*, oppervlakkig beschouwd, in de *constitutio annua protracta* moge schijnen gelegen te zijn, zoo zij hier echter het bekende daartegen nog ingebracht, dat, namelijk, dezelve zich niet van een bestemd jaargetijde of weêrsgesteldheid afhankelijk toont, maar dat, terwijl deze

veranderen, zij voortduurt, en dikwijls van het eene jaargetijde in het andere overgaat.

Na het alhier overwogene, veroorloof ik mij nu eindelijk nog te vragen: met welk meerder regt toch, men, als vastbepaalde ziektevormen, bij voorbeeld, eene *febris inflammatoria*, *catarrhalis*, *gastrica* enz. aanneemt, dan ik de kraamvrouwenkoorts als gewrocht van *gedetermineerde* oorzaken haren oorsprong doe ontleenen? Te willen aannemen, dat deze koorts nu eens *febris gastrica*, dan weder *catarrhalis* of *inflammatoria* enz. zou zijn, schijnt mij evenzeer bezijden de waarheid, als het ongerijmd zou zijn te veronderstellen, dat eene der genoemde koortsen bij een' man, op zijn' tijd, kraamvrouwenkoorts zoude kunnen worden. En echter is er niets zoo ongerijmd, of het is te dezen opzichte wel eens door den eenen of anderen Schrijver beweerd geworden.

De kraamvrouwenkoorts is eene oorspronkelijke ziekte, van eene geheel zelfstandige natuur, en van een' eigendommelijken vorm, waarvan de kiem ter ontwikkeling gezocht moet worden in vroeger genoemde voorwaarden. Het is daarom, (op dat ik mij hier van eene uitdrukking van *von SIEBOLD* bediene,) een willekeurig aangenomen begrip, te willen stellen, dat er kraamkoorts zonder kraambled zou bestaan; een begrip, hetgeen door de tegenspraak daarin gelegen als van zelve vervallende, aan eene hersenschim, (*chimère*) van alle grondige ervaring ontbloot, gelijk, geene nadere aandacht verdient (99).

(99) Versuch einer pathologisch-therapeutischen Darstellung des Kindbettfiebers van E. VON SIEBOLD. *Frankf. a. Main* 1826. pag. 27.

In hoe verre sommige ziekten, en waardoor, in verband schijnen te staan met de kraamvrouwenkoorts, daartoe zal ik hier nog kortelijk gewagen van eene ziekte, welker overeenkomst met de kraamvrouwenkoorts, *analogisch* beschouwd, niet gering schijnt. Ik bedoel hier de reeds meergenoemde hospitaalversterving. (100) Ofschoon wij, omtrent de door mij voorgestelde wijze van mededeeling der smetstof, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts nog wel niets opgeteekend vinden, zoo sluit dit evenwel geenszins de mogelijkheid daarvan uit. Heeft niet het hospitaalvuur, op eene schier *analoge* wijze, de grootste verwoestingen uitgewerkt? Een wondje of eene zweer van de minste beduiding, aan de werking van dit eenmaal ontwikkeld *miasma* blootgesteld, was genoeg, om, met eene schier teugellooze woede, rondom zich te grijpen, het levensbeginzel met eenen ongelooflijken spoed te ondermijnen, om hetzelfde eindelijk geheel uit te dooven. Meer dan eens had ik gelegenheid daarvan ooggetuige te zijn. Ik herinner mij, bij dezen, weleer een' nacht bij een' Zwitser gewaakt te hebben, wien de opperarm, vrij hoog aan den schouder, was afgezet, ten gevolge van een ontvangen schot bij de laatste omwenteling. (Ik was toen Chirurgijn *volontair* bij het *Militaire* Hospitaal te *Groningen*.) De stomp werd ook, door het Hospitaalvuur, of rottige versterving, gelijk sommigen willen, aangegrepen, zoodat men eindelijk, schier

(100) Wie herinnert zich hier ook niet de bekroonde verhandeling over dit onderwerp van den, ofschoon gestorvenen, echter onsterfelijken BRUGMANS.

van uur tot uur, het leven zich, als het ware, van den stomp terug zag trekken, en het deel die *livide* kleur aannemen, welke mij de binnenste oppervlakte der baarmoeder, derzelver mond, en bij een' verder gevorderden graad der ziekte, ook derzelver eijernesten, bestendig bij de lijkopening der gestorvene kraamvrouwen getoond heeft. Alleropmerkelijkst is hetgeen KLUISEKENS omtrent de gelijksoortigheid dezer beide ziekten nog! aanmerkt: « de zweer met versterving, (zegt hij) (101), is, in een hospitaal van gewonden hetzelfde, als de kraamkoorts in een kraamvrouwen-gasthuis. Het is eene smetstof, waaraan zij allen gelijktijdig zijn blootgesteld, doch voor welke zij, die van eene goede gesteltenis zijn, minder behoeven te vrezen, dan die gene, welke zich in een' verzwakten toestand bevinden.” Belangrijke trekken van overeenkomst ontdekken wij verder nog tusschen deze ziekten. « Hospitaal-versterving wordt voorafgegaan door eene eigenaardige ontsteking van eenen roosachtigen aard en van eene donkere kleur. Zoo lang deze ontsteking hare natuur behoudt, en niet in eene ware ontsteking (*phlegmone*) overgaat, versterven al de deelen, die zij inneemt; somwijlen, echter, ziet men, dat de natuur de genezing dezer ziekte nog bewerkt, de oppervlakte der wonde hare roodachtige kleur, en de etter zijne goede hoedanigheden herneemt.” (102)

Schijnt niet, in het eerste geval, de *vis a tergo*

(101) l. c. bladz. 25 en 26.

(102) l. c. bladz. 2 en 12.

te ontbreken, welke men in dit geval terug moet verlangen, hetgeen, zonder dat er zich verschijnselen van eene meer *active* ontsteking vertoonen, niet geschieden kan, waardoor, in het tweede geval, ten gevolge van den meerderen aandrang des bloeds naar de wonde, en door het hoogere leven in dezelfde, die roodachtige kleur van de oppervlakte ontstaat, en eenen beteren etter wordt afgescheiden? En zoude zoo iets bij de zoogenaamde *putrefactie* (103) der baarmoeder ook niet te wenschen zijn? Maakt ook niet de hospitaal-versterving des te grootere voortgangen, naar gelang zij begunstigd wordt door de ontsteltenis van de geheele dierlijke huishouding? Eene verzwakte ligchaamsgesteldheid komt hier wel zeer in aanmerking, want de zwakste voorwerpen worden hierdoor het eerst aangetast. « Men ziet zelden de rottige versterving der wonden in een genoegzaam luchtig hospitaal ontstaan, voor en al eer de gewonden over het algemeen in verzwakten ligchaamstoestand gekomen zijn.» (104) Van hier dat vele Schrijvers willen, dat de oorzaak, die tot de laatstgenoemde versterving aanleiding geeft, zich

(103) Na de vroeger gegeven verklaring en bepaling van dit woord zal het hoop ik niemand belgen, dat ik deze uitdrukking hier en daar nog bezige. Noemen sommigen de ziekte, waarover wij op dit oogenblik spreken, *rottige* versterving, dan zou men zelfs deze gelijksoortige benaming, als eene zekere bijdrage voor de *identiteit* dezer beide ziekten, kunnen beschouwen, indien men, uit den naam alleen, tot zulk een vergelijkend besluit mogt komen.

(104) l. c. bl. 18.

dadelijk aan het dierlijk gestel zou mededeelen, en tot het ontstaan van eene *asthenische* ziekte aanleiding geven, welke in de wonde die soort van *gangreen* of *sphacelus* zou daarstellen, welke men hospitaalversterving noemt. Anderen, hoezeer overtuigd van de besmettelijkheid der ziekte, stemmen niet toe, dat de smetstof, oorspronkelijk, in eene zekere gesteldheid des dampkrings hare zitplaats zoude hebben, maar zijn van gevoelen, dat deze in een' verzwakten en kwaadsappigen staat van het ligchaam te zoeken zij. Dr. ALEXANDER toont vooral ook aan, dat hoofdzakelijk die gene, waarbij het levensbeginsel reeds kwijnt, het eerst door deze ziekte worden aangetast; en heeft ook BRUGMANS niet bewezen, dat de algemeene aandoening de plaatselijke steeds voorafging en *primitief* was? Zijn niet loomheid, neerslagtigheid en lusteloosheid; droevig en ongerust uitzigt of voorkomen; — verloren eetlust, ongeregelde, kleine, snelle pols; aanhoudende koorts met verheffing, vooral tegen den avond; — ijlhoofdigheid, onleschbare dorst, zonder vele *evacuatiën*; — groote vermagering, gebrek aan ontlasting of *diarrhé*, opzwellling van den buik enz. bij de eene, zoo wel als bij de andere ziekte, vrij bestendige verschijnselen? Men zou nog meer gelijkenissen kunnen aanvoeren, bijaldien zij niet te veel buiten het plan dezer verhandeling vielen. Evenmin gedooft het bestek derzelve, om slechts een woord nog te reppen van de *analogie*, die men veronderstelt, tusschen de *prutefactio uteri*, den water-

kanker (105), het bederf van scheurbuikigen (106), en die ziekte te bestaan, welke, door de Schrijvers, onder den naam van verweeking des maaggronds bekend gemaakt en beschreven is (EE). Ook zou ik hier alsdan nog van eene, in het *Hotel Dieu* te *Parijs* waargenomene huidziekte, *Phlegmone nosocomialis cutanea*, ook *Dermatitis phlegmonodes ad sphacelum tendens*, genoemd, (107) moeten gewagen. Alles wat tot voeding der huid bijdraagt, wordt hierbij aan dezelve onttrokken, waardoor zij in een' volkomen *geïsoleerden* toestand wordt gebragt. Het natuurlijk gevolg daarvan is versterving, welke hier echter geenszins, gelijk men wil, uit overprikkeling, maar uit gebrek aan voeding voortspruit.

In hoe verre nu alle deze ziekten ook met elkander overeen mogen komen, en waardoor, dit naauwkeurig uit een te zetten, is voorzeker niet het werk van eene vluchtige beschouwing, en laat ik ter beproeving over aan hem, dien het lust; slechts het volgende zal ik mij veroorloven daaromtrent hier nog aan te merken: dat een gemeenschappelijke band haar onderling schijnt te verbinden; de oorzaak namelijk, welke van de eene zoo wel als van de andere, in een' ondermijnden toestand der levenskrachten schijnt gelegen te zijn.

(105) HUFELAND's Journal 1 St. bladz. 100. Januar. — 2 St. bladz. 48 Februar. 1823.

(106) BOER l. c. bladz. 210.

(107) Rein. Westph. Jahrb. fur Medic. u. Chir. Herausgegeben von Dr. HARLESS. VIII b. 1824.

Het wordt alzoo duidelijk, hoeveel nut de leer en navorsching der oorzaken verschaffen kan, daar zij ons de gewrochten, in de oorzaken van derzelver wording leeren kennen. Laat ons vrij *nosologische* feiten verzamelen, zonder dezelve (oorzaken) zullen zij geen geheel uitmaken. Weinig zoude ons ook de beoefening der ziektekundige ontleedkunde baten, als wij daardoor slechts de menigvuldige veranderingen wilden opsporen, die de weefsels kunnen ondergaan. Deze wetenschap zoude alsdan, bij het onaangename, dat hare beoefening oplevert, geheel vruchteloos zijn. Welk nut zou een Geneesheer trekken uit eene kennis, die hem het verschil tusschen ontelbare verscheidenheden in de ontaarding der *organen* deed kennen, bijaldien hem zulks niet tot allerbelangrijkste praktikale *resultaten* leidde? Indien zijn onderzoek niet tot dat doel gerigt is, zal hij aan eene zeker soort van Natuuronderzoekers gelijk zijn, die alle voorwerpen, welke zij ontmoeten, verzamelen, dezelve met veel zorg in orde schijnen te schikken, doch veeleer verwarren, omdat zij, eigenlijk, de wezenlijke punten, die hen onderling vereenigen, niet kennen. De *pathologische* ontleedkundige moet daarom eenen anderen weg inslaan, zal hij van zijnen moeilijken arbeid die vruchten inzamelen, welke hij, met regt, daarvan verwachten kan. In plaats dan, bij de enkele beschouwing der menigvuldige ziekelijke vormen der weefsels te blijven stilstaan, moet zijn streven voornamelijk daarnaar gerigt zijn, dat hij de oorzaken van de veranderingen in dezelve opspoort, en de

onderlinge overeenkomst tusschen deze en gene tracht op te merken.

Dewijl het, derhalve, geenszins de verschillende vorm is, waarop in dezen gelet moet worden, maar, voornamelijk, op de oorzaken, welke die veranderingen ten kwade te weeg brengen, zoo kunnen wij daaruit leeren, dat de natuur van ziekten eenerlei kan zijn, hoezeer de deelen van het ligchaam, die zij innemen, en de verrigtingen, welke zij daarvan storen, ook mogen verschillen. De oorzaak alleen verbindt ze.

Welken invloed hebben en melkafscheiding en kraamzuivering op de vorming der kraamvrouwenkoorts, en welke uitkomsten heeft het scheikundig onderzoek van de daarbij uitgestorte vochten in de buikholte opgeleverd?

Gelijk iedere ziekte hare bepaalde, *physische* oorzaak heeft, (*causa determinata*), zonder welke zij niet ontstaan, noch bestaan kan, zoo heeft, meen ik, uit al het voorgedragene duidelijk genoeg kunnen blijken, dat er, ten opzichte der kraamvrouwenkoorts, eene *miriade* van oorzaken door de Schrijvers voor deze ziekte is opgegeven, waarvan de meeste zoo weinig met derzelver natuur schijnen overeen te komen, dat zij geenszins op dezelve toegepast kunnen worden, noch dien naam, als zoodanig, verdienen. Ik ben daarom vele derzelve, als voor ons onderwerp van minder, of in het geheel van geen

belang, met stilzwijgen voorbij gegaan. Ook deze, zoo zeer uiteen loopende gevoelens over de oorzaken van vermelde koorts, gaven tot verwarring en misvatting aanleiding, en waren daarenboven regt geschikt, de aandacht ongemerkt te onttrekken aan eene meer oplettende beschouwing dier dingen, welke, met derzelver wezenlijken aard het meest in verband schijnen te staan. Veeleer getuigen die verschillende denkbeelden desaangaande, van andere, in het kraambed toevallig plaats gehad hebbende ziekten, of van deze of gene *complicatie* der kraamvrouwenkoorts zelve. Tot een groot misverstand moest het ook aanleiding geven, dat men de afwezigheid of den gestoorden toestand van de, aan het kraambed eigene verrigtingen, als oorzaak dezer koorts beschouwde, daar dezelve niet wel anders, als de gevolgen kunnen zijn van de door mij opgegevene, tot deze ziekte voorbeschikkende, ligchaamsgesteldheid der vrouw in 't algemeen, en van den toestand der baarmoeder in 't bijzonder. Moet het denkbeeld aan zogverplaatsing uit de borsten naar eenig ander deel des ligchaams, als oorzaak dezer ziekte beschouwd, geen schipbreuk lijden, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de bron schier is opgedroogd, waaruit dat weldadig levensvocht voor het kind moet vloeijen? De natuur, die spoedig geheel zal afgetreden zijn, heeft nu reeds voorraad noch levenskracht meer, om hetzelve in de eigenlijk daartoe bestemde organen (zonder welke geen melk) uit het bloed in eene genoegzame mate te doen afscheiden. Hoe zoude daarom in eene ziekte, waarvan

de aanwezigheid eener gestoorde melkafscheiding veeleer als een noodwendig bestanddeel is aan te merken, gezegd vocht, door eene vreemde ader van de ware bron afgeleid kunnen worden, om elders te vloeijen? Of, hoe zou deze verrigting, door eene ziekelijk plaatsvervangende werking (*actio vicaria*) (108) onder voorschrevene omstandigheden mogelijk zijn? FRANCK, in zijn aangehaald boek, (hoofdstuk *de retentionibus*) verwerpt zelfs de aanneming van melkverplaatsingen, en meer anderen met hem. Zou men echter, dus verder gaande, uit den aard der ziekte, door mij als de kraamvrouwenkoorts voorgedragen, geene belangrijke gevolgtrekkingen kunnen afleiden omtrent den aard van de zoogenaamde zogverplaatsingen, of aangaande de natuur van het daarbij uitgestorte vocht, voornamelijk in de buikholte, om, van deze weder, tot het verband met gene te kunnen besluiten? Men heeft zich bij het onderzoek van dit vocht ten doel voorgesteld, om daaruit, ware het mogelijk, de geaardheid der kraamvrouwenkoorts eenigzins nader te bepalen. Hoe veel moeite men zich, daartoe betrekkelijk, ook gegeven heeft, de waarheid echter heeft daarbij geen gewin gedaan. In de uitkomsten van dat onderzoek heerscht wederom het zelfde grootè verschil, als in de opgave der oor-

(108) *Actio vicaria*. Deze uitdrukking heeft men naderhand boven die van *metastasis* verkozen. Of deze echter wel beter is, dan gene, zal ik niet beslissen. Eigenlijk weten wij van het een noch van het andere de werking der water- of bloedvaten te bepalen. *Orgaan en functie* staan altijd met elkander 'n verhouding. Derhalve, borsten, melk!

zaken , natuur , verschijnselen en geneeswijze dezer ziekte. De scheikunde kon hierin ook niet anders dan ongelijke *resultaten* voortbrengen ; want , behalve dat zulks opzigtelijk voortbrengselen uit het dierenrijk niet ongewoon is , heeft men dit vocht uit onderscheidene *individuen* moeten nemen , en , in de ongelijke omstandigheden , daarbij aanwezig , hebbe men voornamelijk de oorzaak te zoeken van het verschil bij die bevindingen. Of moet het niet tot onderscheidene , geheel strijdige *resultaten* leiden , wanneer men hier een vocht onderzoekt , als *product* van een te hoog gestemd leven ; dáár , als het gewrocht van een' te laag gezonken' toestand van hetzelfde ? Verhoogde *plasticiteit* zal het kenmerk van het eene zijn , terwijl het andere de duidelijkste blijken van ontbinding moet opleveren. In het eene geval , waarin het vocht het voortbrengsel is van ontsteking , zal hetzelfde bevonden worden uit eene weiachtige etterstof , met eiwitachtige vlokjes vermengd , te bestaan , terwijl in het andere geval , hetzelfde meer overeenkomst met bloedwater zal hebben. Het eerste , het uitwerksel van eene ziekelijk verhoogde werking van het *systema exhalans* , met vermeerderde *plasticiteit* en verminderde werking van het *systema absorbens* ; het tweede van te groote slapheid in de vaste deelen en verlorene *contractiliteit* der vochtbuisjes , waardoor de verdunde vochten , in vreemde vaten gelaten , niet weder opgenomen worden. WENZEL spreekt ook van tweeërlei soort van *Depots* , onder verhouding van welke , de natuur , en het eigendommelijke der kraamvrouwenkoorts zich zou

uitdrukken (109). Uit voornoemden *pathologischen* toestand der deelen, (waaromtrent ik verder den lezer tot bladzijde 45, 46 en 47 dezer verhandeling terug verwijze) zal nu ook eenigzins nader te verklaren zijn hetgeen zoo moeilijk scheen, dat namelijk de groote menigte vochts, somwijlen in de buikholte uitgestort, dikwijls in geene de minste verhouding staat met den voorafgeganen graad van ontsteking, noch met den ontstekings-toestand der deelen, bij de lijkopening te vinden. Daarenboven mag men voorzeker ook den toestand, waarin het ligchaam bij, en onder het sterven verkeert, als eene voorname, voortbrengende oorzaak van deze overgroote hoeveelheid vochts, in vermelde holte, beschouwen (FF). Het onderscheid in hoedanigheid der stof zelve is ook op het eerste gezigt reeds te kennen. Na ontsteking van het buikvlies, vindt men hetzelfde dikwijls met kleine, witachtige uitwasjes en knobbeltjes bezet, en niet zelden aan de oppervlakte, die de ingewanden bekleedt, vastgeplakt, waarvan de verschillende *gyri* onderling ook weder door eene bruingele, zeer lijmige stof aan elkander kleven. Wanneer echter de ontsteking van eenen meer *chronischen* aard mogt zijn of worden, dan gaat dezelve stof in *Pseudomembranen* over, waardoor de ingewanden dan in allerlei rigtingen aan elkander vastgroeijen. Bij zoodanigen toestand daarentegen, tot welken een gezonken staat der levenskrachten meer den grond legt, vindt men het buikvlies en de ingewanden los, zonder

(109) l. c. pag. 25 en 26.

aaneengroeiing, de buik *meteoristisch* opgezet, bij welks insnijding, de zich daaruit los latende, *me-phytische* lucht schier onverdragelijk kan zijn. Het vocht, dat men hierbij in de buikholte aantreft, is dun, ontbonden, weinig lijmig, wankleurig, zeer stinkende, en op het gevoel zoo sterk prikkelende, dat hetzelfde op de hand inbijt, welke daarmede in aanraking komt. Er zijn er, welke zelfs in groot gevaar van hun leven gebragt zijn, ten gevolge van zeer ligte verwondingen, bij het doen van zoodanige lijkopeningen verkregen. Ten onregte echter veronderstelt men, dat men hieruit, opzigtelijk de natuur der kraamvrouwenkoorts, tot iets meer zoude kunnen besluiten, dan dat zij dit met vele andere ziekten gemeen heeft. (110). In deze geschriften zal men vinden, dat zelfs BELL, PETT, DAVES hun leven op zulk eene wijze verloren hebben. Voor het allergevaarlijkste echter, heeft men de kwetsingen bij *Peritonitis puerperalis putrida*, zoo als men die ziekte noemt, (eene uitdrukking echter, die in het onwezenlijke daarvan veel overeenkomt met die van

(110) Over zeer ernstige zelfs doodelijke gevolgen, na bekomenen ligte verwondingen bij lijkopeningen, leze men van het daaroemtrent aan mij bekende: *Neue Sammlung auserlesener Abhandlungen* enz. 6 b^d. 4. st. 1823. pag. 557 von A. COLLES M. D. *Aus The DUBLIN reports* vol. III. pag. 203—222. — Van Professor SCHAW in Londen, in *the London medical and physical Journal*, overgenomen in de *Neue Jahrbucher der teutschen Medicin und Chirurgie* von Dr. CH. FR. HARLESS XII b^d. II. St. 1825. — FRORIEPS *Notizen*, b^d. IV. VI. VII. XI. et XV. — JULIUS und GERSON'S *Magazin*. X b^d. — HIPPOCRATES *Magazijn* enz. VII Deel 2 St. pag. 117.

verrotten en bezwangeren) bevonden, waarbij de opslorping van den *ichor* aan een' zwerenden vinger des onderzoekenden doodelijk kan worden, gelijk HUNCZOWKY's treurig uiteinde zou kunnen bewijzen. Niettegenstaande dit noodlottig gevolg zou ik er echter geene de minste zwaarigheid in stellen, om eenen gewonden vinger of hand, met de stof, bij eene zuivere *peritonitis puerperalis* (als men dit voor kraamvrouwenkoorts wil houden) in de buikholte uitgestort, in aanraking te brengen. Dit kan echter geen inbreuk maken op de waarheid van het hierboven aangevoerde. Ik bedoel een vocht, als *product* van zuivere, *primaire* buikvliesontsteking; en dit kan onmogelijk ooit zoo verderfelijk zijn. Wanneer echter in voorschreven omstandigheden, in sommige gevallen, het buikvlies van *secundaire* ontsteking, (die echter altijd van een' hoogst onzuiveren aard zal zijn) niet geheel vrij mogt zijn, dan zullen de uitkomsten bij de lijkschouwing noodwendig eenigzins moeten verschillen. Zoo vonden wij in een lijk, bij eene zekere hoeveelheid van het laatstgenoemd vocht, de ingewanden hier en daar eenigermate aan elkander geplakt. Het langer verloop der ziekte, alsmede de vergezellende *complicatie*, die nu gelegenheid had, de kenmerken van de toen voorheerschende ziektegesteldheid te vestigen en achter te laten, hadden daartoe aanleiding gegeven. In een ander lijk vonden wij geen spoor van buikvliesontsteking, maar, eene des te aanmerkelijker ophooping van vermeld, stinkend, bijtend, dun vohet,

veel overeenkomst met bloed-water hebbende. De kraamvrouwenkoorts had hier het kortste verloop van alle, die ik, helaas! moest waarnemen. Na al het aangevoerde wordt het, meen ik, eenigzins duidelijk, dat de *chemische* proeven met dit vocht, door JACQUIN in het werk gesteld, onder deze, die van HERMSTÄDT, onder gene omstandigheden hebben plaats gehad, daar eerstgenoemde zegt: dat hij, bij zijn onderzoek, eene, met bloedwater zeer veel overeenkomende *lympa* heeft gevonden, terwijl de tweede dit vocht met melk zeer overeenkomende bevond, en zelfs *saccharum lactis* daaruit gehaald zoude hebben. Veel, echter, strijdt er tegen, dat dit vocht ooit ware melk zou geweest zijn. BURSERIUS, welke, gelijk reeds is aangemerkt, zoo meesterlijk over de kraamvrouwenkoorts handelt, drukt zich over dit punt op de volgende wijze uit (G. G.) Wanneer men al wilde stellen, dat het vocht, bij deze ziekte in de buikholte uitgestort, melk ware, dan zou men moeten aannemen, dat hetzelfde in de borsten, als het eenigste melk-orgaan, eerst afgescheiden, naderhand door de vaten weder opgenomen werd. En bijaldien er geene genoegzame redenen mogen bestaan, om zulks voor onmogelijk te houden, zoo is nogtans, voor dezen oorsprong alleen, de hoeveelheid meestal te groot. Welk een kwaad daarenboven, zou toch de weder-opgeslorpte melk in het bloed te weeg brengen, een vocht, met het bloed zoo naauw verwant, dat het zelfs gemakkelijk, door *assimulatie*, daarin overgaat.

Evenwel schijnt het als of het vergif ware! Ook ontstaat deze ziekte, gaat voort, en eindigt dikwijls in genoemde verzameling, zonder dat zich alvorens afscheiding in de borsten vertoond heeft. Ziet men daarenboven ook niet, dat de zoogenoemde melkverplaatsingen, zich eerst weken, ja maanden na de verlossing opdoen, wanneer er aan *febris puerperalis* niet meer te denken is? Deze immers, ontstaat altijd, ook volgens het getuige van HIPPOCRATES, in de eerste dagen na de verlossing, en dooft op het allerlangst met den eenentwintigsten. De, als Ontleedkundige zoo beroemde WALTER merkte aan, dat het eene belagchelijke gedachte was, zich van de kraamvrouwenkoorts eene melkverplaatsing, als oorzaak, te denken. Wanneer wij echter, buikvlies-ontsteking, als den grondslag dezer ziekte uitmakende, mogten beschouwen, dan zou dit denkbeeld niet als zoo ongerijmd kunnen worden geacht, want, het bloed van eene kraamvrouw, dat, blijkens de aderlating, eene aanmerkelijke hoeveelheid *lympha* bevat, en eene bijzondere hoedanigheid ter zogafscheiding bezit, zou, wegens deze hoedanigheid, bij eene *primaire* ontsteking van het buikvlies, eene nederzetting van melkstof in den buik mogelijk kunnen maken, welke stof, in andere omstandigheden, meer ettergelijkend zoude geweest zijn. Intusschen ziet men geenszins, dat vrouwen, die zich aan het zuigen willen of moeten onttrekken, ofschoon overvloeiende van zog, meer dan anderen aan de kraamkoorts zijn onder-

werpen, waartoe men zoude moeten besluiten, wanneer bovenstaande stelling waarheid was (111).

Wat een ander daarvan ook gelooven moge, ik voor mij houde het daarvoor, dat men in de meeste van die zoo beruchte zogverplaatsingen, etter of *lympa* voor melk heeft aangezien. Zoo wil men b. v. zelfs in gevallen, en onder omstandigheden, waarin alle denkbeeld aan eene verplaatsing van melk noodwendig moet vervallen, dezelve toch opgemerkt hebben (112). Bij kraamvrouwen (waarvan men de *urin* zelfs voor melk heeft aangezien) dit denkbeeld te voeden, is nog toe te geven, maar om hetzelfde ook te willen toepassen op gevallen bij niet zogenden, ja zelfs op waarnemingen bij mannen, dit bevalt mij minder, daar wij alsdan onze toevlugt tot allerhande uitleggingen moeten nemen, waardoor wij eigenlijk, in het ware begrip van het wezen der zaak, niet dermate versterkt worden, dat het ons, althans mij niet, van het denkbeeld aan etter kan terug brengen, vooral, wanneer de voorwaarden, tot deszelfs vorming, daartoe voorhanden zijn geweest. Wanneer wij verder, na de waarnemingen

(111) Quaeram, si lac in sanguinis vias repulsum, quando adhuc blandum, et minime acre est, nec ullum ex mora cepit vitium, teterrima illa mala essiceret, cur iisdem nutrices, ubi alumnos dimittunt, atque a mammis lac abigunt, non pari ratione objiciuntur? Plurimas equidem vidi, nullam vero earum, quae ex hac causa in gravem morbum inciderit. GAUBIUS l. l. § 464, pag. 528.

(112) BURSERIUS, l. c. de noot bij § 464.

van VAN SWIETEN, LIEUTAUD, MORGAGNI, GUARINO, BURSERIUS zelven, PERCEVAL, LUDWIG en MURRY, al wilden stellen, dat in ons bloed een vocht aanwezig ware, dat, daarvan afgezonderd, en ergens in het ligchaam neêrgezet, melkachtig schijnt, welk kwaad, vraag ik, zou er alsdan toch uit ontstaan, wanneer, door toevallige oorzaken, dit vocht, bij kraamvrouwen eerst volmaakter nog in de borsten bereid, weder in dat bloed terug keerde? Zulks als zoo verderflijk te willen vooronderstellen, zou ik met WALTER belagchelijk kunnen noemen. Onder bovengemelde gevallen haalt VAN SWIETEN een voorbeeld van een gezwel bij een' jongeling aan, dat $7\frac{1}{2}$ van eene witte stof bevatte, gedeeltelijk aan melk, gedeeltelijk aan kaas gelijk. De gevallen door MORGAGNI, BURSERIUS en GUARINO waargenomen, heb ik zelf ook gelegenheid gehad, meermalen te zien. Het was, toen *Delfzijl* in staat van beleg verkeerde, en uit vaderlandsliefde, zich mannen aan hunne vrouwen, kinderen aan hunne ouders onttrokken, of moesten onttrekken, om zich aldaar, als eenen grooten ongeöfenden hoop, bij den minsten uitval van een handvol geöfende Franschen en Zwitseren te laten doodschieten, verwonden, of ten gevolge eener levenswijze, zoo zeer afwijkende van die, welke zij gewoon waren, door eene ziekte te worden overvallen, welke men *carditis* noemt (112). Men

(113) Zie de dissertatio medica inauguralis de carditide, quae epidemice grassavit inter milites, A°. 1814, in obsidione castelli *Delfzyl* quam — publico examini submittit. C. U. J. HUBER Leov. Frisius. *Groningae* 1819.

maakte geene de minste zwaarigheid, om het vocht, dat bij de lijkopening in het hartzakje gevonden werd, en waarin het hart, als het ware, soms zwom, etter te noemen, terwijl het hart zelve, ten gevolge der ontsteking, als in een kleed van schubben of net was ingehuld. Het een wordt in gezegde noot, bij en door BURSERIUS melk-, het andere kaasachtig genoemd (114). Zou het eerstgenoemde geen etter, welke de nieuwere *chemie* ons leert, uit vezelstof in een' vloeibaren toestand te bestaan, en het tweede geen *product* van de uitzweeting der *lymphoplastica* zijn geweest? Evenmin schijnt mij ook de witte stof, in het gezwel van dat jonge mensch, door VAN SWIETEN vermeld, melk en kaas te zijn geweest, maar het gezwel zelve veeleer tot de *atheromata* of *meliceres* behoord te hebben.

Met het bovenstaande wilde ik, voornamelijk, te kennen geven, dat, bijaldien men, onder het lezen van zulke gevallen, aan de beteekenis van de letter blijft hangen, zulke uitdrukkingen dikwijls het begrip eener zaak in den weg staan, en men dáár zwaarigheden meent op te merken, waar dezelve eigenlijk niet bestaan. Ik zal mij daarom ook niet langer bij de zogverplaatsing, als oorzaak der kraamvrouwenkoorts, ophouden. Aan de oorspronkelijke vorming der ziekte neemt zij geen deel. Wat zij in

(114) Ego quoque pluries in cadaveribus tam morbis acutis, quam chronicis denatorum, et quidem virilis sexus, pericardium humore lacti simili plenum, cor vero materie quadam caseosa circumdatum, et foedatum deprehendi, qua abstersa, nulla alia labes nisi levior inflammatio, cernebatur.

andere gevallen vermag, behoort niet hier. Evenzeer heeft men zich van deze verstoring, in de dierlijke huishouding der kraamvrouw, bediend tot de verklaring van andere ziekte-verschijnselen, en wel inzonderheid van die ziekte, welke in latere dagen meer algemeen onder den naam van *Phlegmatia alba dolens puerperarum* is beschreven en bekend gemaakt (H. H.). Dit alleen zij mij veroorloofd, des-aangaande nog aan te merken, dat men zich niet langer zal behoeven af te sloven met het *chemisch* onderzoek, naar de geaardheid van het in de buikholte uitgestorte vocht, met oogmerk, om daaruit de natuur van de kraamvrouwenkoorts nader te leren kennen, aangezien wij door de verschijnselen der ziekte, bij het leven, *a priori* reeds zullen kunnen bepalen, van welken aard de uitgestorte stof in de buikholte zal zijn.

Even gelijk de zogafscheiding, heeft de kraamzuivering hare beschuldigers gevonden, van een groot aandeel, in de daarstelling der kraamvrouwenkoorts te hebben. Voornamelijk *practici* zijn van dit gevoelen geweest. Een geval echter, heb ik zelf waargenomen, waarin de *lochien*, behalve den eersten en tweeden dag, niet meer vloeiden, en de vrouw niet gezoogd heeft, zonder dat er evenwel deze noodlottige ziekte op volgde. Hierdoor schijnen op eens de zwarigheden van beide stellingen uit den weg te zijn geruimd, want, hetgeen de een aan de zogverplaatsing toekende, schreef de ander aan den kraamyloed toe. Daarenboven is het, door waarnemingen van vele anderen nog, genoegzaam

ook gebleken, wat van deze gevoelens te denken zij. Geheel iets anders is het, met MAURICEAU te willen stellen, dat eene spoedige onderdrukking der *lochien*, aan kraamvrouwen hevige buikpijn kan verschaffen, en dat, door het in de zelfstandigheid der baarmoeder zich tegennatuurlijk ophoopend en hokkend bloed (*engorgement*) eene ontsteking derzelve zal veroorzaakt kunnen worden, die zich door middel van het buikvlies, door geheel den onderbuik voort kan planten, welke daardoor alsdan geweldig gespannen wordt en opzwelt, en den dood ten gevolge kan hebben. Dit is eene geleidelijke en bevattelijke *nosologische* verklaring, op de rede en de ondervinding gegrond. Ik zal daarom ook niet ontkennen, dat het nimmer omstandigheden zoude geven, waarin de onderdrukking der *lochien*, door deze of gene oorzaak, door verkouding, b.v. enz. niet eenige schade zou kunnen stichten: neen, maar dit is hetgeen ik wilde beweren, dat, namelijk, derzelve verminderde, vermeerderde, of onderdrukte toestand, op zich zelve, evenmin de kraamvrouwenkoorts vermag voort te brengen, dan men zich, bij eene witachtige kleur derzelve, langer door het denkbeeld zou laten misleiden, dat het melk ware (I. I.). Met betrekking tot de door mij beschrevene ziekte, zullen de *lochia* van den *physiologischen* toestand aanmerkelijk in geaardheid moeten afwijken. De ontaarding dezer stof, gelijk ik hiervoren reeds heb aangemerkt, houdt met de levensverandering van het orgaan, waaruit dezelve voortvloeit, gelijken tred. *Orgaan en functie* staan

altijd met elkander in verhouding. Aan eene mindere of meerdere afwijking van den *normalen* staat van het eene, zal de natuur van het andere steeds geëvenredigd zijn, waarom men ook niet altijd, terstond na de verlossing, de hoedanigheid der *lochien* zoo *gemarqueerd*, als beschreven is, zal aantreffen, ofschoon zij in andere gevallen, door het bijtend vermogen, de deelen, waar zij langs loopen, doen ontsteken en ontvellen, ja zelfs het linnen, waarin zij worden opgevangen, verteren (115).

Erkenning der ziekte. (Diagnosis morbi.)

Na al het voorgaande meen ik geschikt tot de *diagnosis* der kraamvrouwenkoorts te kunnen overgaan. Is nu de *diagnosis* eener ziekte gelegen in de kennis der verschijnselen, welke haar vergezellen, en waardoor wij deze, van gene, kunnen onderscheiden, dan bevinden wij ons ook weder, met betrekking tot hetgeen hieromtrent door de Schrijvers over de kraamvrouwenkoorts geboekt is, in dezelfde verlegenheid, (gelijk dit opzigtelijk andere punten dezer ziekte het geval was) waaraan wij ons

(115) Hinc tetram mephitim exhalant, acidum vel foetidum nidorem emittunt, atque acrimonia quam acquisiverunt, non solum partes per quas depluunt, quodammodo inflammant, et mordent, verum linteola etiam ipsa, quibus excipiuntur, brevi exedunt, consumuntque. GAUBIUS l. l. § 467 pag. 536.

zullen houden (116). Bijna overal vindt men zoodanig eene tegenstrijdigheid van verschijnselen voor deze ziekte opgegeven, dat men zich uit zoo groot eene verscheidenheid en verschil moeilijk eenig goed begrip aangaande de natuur derzelve zal kunnen maken. Het hoogst onregelmatig en bedriegelijk karakter der ziekte, het vreemdaardige in den koortsvorm, waaronder zij verloopt, en waardoor men dikwijls de *pathognomonische* kenteekenen derzelve niet genoeg van die van andere ziekten onderscheidde, schijnen, in de eerste plaats, aanleiding te hebben gegeven, waarom men elkander niet regt verstond, en in gevoelen, omtrent derzelve natuur, van elkander verwijderd bleef. Hier kwam nog bij, hetgeen aan deze verwijdering eene meer duurzame kracht bijzette, in plaats van daardoor tot meerdere éénheid te geraken, dat sommigen verschoond bleven, zoodanige ziektegevallen, als welke ik in dit geschrift, hoofdzakelijk, als kraamvrouwenkoorts behandel, waar te nemen, maar in plaats daarvan meer gelegenheid hadden, buikvliesontsteking enz. bij kraamvrouwen te zien. Deze nu, gelijk nog onlangs, verdedigden hun daardoor verkregen denkbeeld aangaande de natuur der kraamvrouwenkoorts op hunne wijze, dezelve, gelijk wij nader zullen zien, beschouwende, als gelegen in voor-

(116) De hujus morbi natura, caussis, et curatione tantam invenio inter scriptores dissensionem, tantam opinionum varietatem, ut, cui tirones fidem habeant quem sequantur, quem ut ducem sibi proponant discerni minime possit. BURSERIUS l. c. § 459 pag. 521.

zegde aandoening van den onderbuik. Alzoo werden niet alleen de verschijnselen, aan eene en dezelfde ziekte toebehoorende, van elkander gescheiden, de *pathognomonische* over het hoofd gezien en weggelaten, maar ook de zoodanige, welke tot geheel andere ziekten behoorden, aan de kraamvrouwenkoorts toegekend. De voornaamste grond echter van deze verwarde, het geheugen vermoeijende zamenvoeging en opeenstapeling van verschijnselen, die veeleer kunnen verstrekken om het verstand te verbijsteren, dan voor het begrip eener zaak, zoo verwoestende in derzelfer gevolgen vatbaar te maken, is hoogstwaarschijnlijk hierin te zoeken, dat men zich in *sporadisch* voorkomende gevallen, over het algemeen, te weinig met de lijkopeningen van gestorvene kraamvrouwen heeft afgegeven. *Sporadisch* voorkomende gevallen, immers, geven ons het best de eigendommelijke natuur eener ziekte aan? Van hoeveel belang, derhalve, voor de kennis van de geaardheid eener ziekte moet dan niet in zulke gevallen, waarin, door de eigendommelijkheden eener *epidemie*, dezelve minder gewijzigd en zamengesteld zijn, het onderzoek wezen van de, bij de ziekte geleden hebbende deelen? Ofschoon de tweede afdeeling dezer verhandeling aan eene opzettelijke beschouwing zal toegewijd zijn, in hoe verre de voorstanders van de leer der buikvliesontsteking, *als kraamvrouwenkoorts*, mijnes inziens dwalen, zoo wilde ik met het bovenstaande, slechts als in het voorbijgaan, hier doen opmerken, dat de strijd, omtrent de zoogenoemde kraamvrou-

wenkoorts, in een wezenlijk onderscheid van ziekten, vooral ook haar voedsel schijnt gevonden te hebben.

Hoe moeilijk de *diagnosis* dezer ziekte ook moge zijn, zoo lijdt het echter geen twijfel, of dezelve heeft, gelijk alle andere ziekten, hare *pathognomonische* kenteekenen (*symptomata necessaria, essentialia, primaria*). Alhoewel deze zich niet altijd even handtastelijk aan onze zinnen opdoen, zoo komt het er maar op aan, dezelve op te merken. Volgens de beschrijving van BOER¹, welke de *diagnostiek* dezer ziekte ook als het moeilijkste voor den geneesheer beschouwt, kan men de kwaal eerst bij de lijkopening herkennen, en toch bepaalde hij (117) meermalen, van den begiune af, derzelve aanwezigheid en haar treurig uiteinde, terwijl andere Geneesheeren de kraamvrouw naauwlijks als belangrijk ziek beschouwd wilden hebben! Hoe kan dit zamengaan? Het is nogtans waar, dat het dikwijls gemakkelijker valt, eene tegenwoordige zaak te onderscheiden, dan met woorden naauwkeurig te beschrijven. — JÖRG zegt, betrekkelijk de *diagnosis* (118) dezer kraamvrouwenziekte, dat men haar bestaan mag vermoeden uit de algemeene slechte ligchaamsgesteldheid der vrouw, als het gevolg eener gebrekkige voeding en vroegere schadende invloeden (*potentiae nocentes*); uit de gestoorde verrigtingen des kraambeds, en de haar vergezellende ziekelijke

(117) l. c. pag. 211.

(118) l. c. pag. 18.

verschijnselen; uit den meer lijdelyken toestand der huid, van het aangezicht en der oogen. Als *pathognomonische* kenteekenen geeft hij op, wanneer men, bij het inwendig onderzoek, de baarmoeder grooter gevoelt, dan zij naar den tijd van het kraambled gerekend zijn moet, en dezelve daarbij niet pijnlijk is; wanneer men bij het inwendig onderzoek, den hals en den mond der baarmoeder, min of meer aangedaan vindt, zonder aanmerkelijke pijn, en hierbij koeler, dan gewoonlijk, op het gevoel is (119); voornamelijk echter, zou men voor een *signum pathognomonicum* der ziekte mogen aanzien, wanneer zich een zwarte *ichor*, als kraamvloed, vertoont, en aan den onderzoekenden vinger iets van den opgelosten moedermond blijft kleven.

Hoe veel lichts ons het inwendig onderzoek tot de herkenning dezer ziekte ook bijzet, zonder hetwelk ik met JÖRG instem, dat steeds veel raadselachtigs voor den Geneesheer zal blijven bestaan, en hij meestal tot geen zeker *resultaat* zal kunnen geraken, zoo moet ik hieromtrent echter aanmerken, dat wanneer ons daarbij brokken (*Stucke*) van den baarmoedermond aan de vingers blijven zitten, het althans met het leven der kraamvrouw wel spoedig gedaan zal zijn, zoo zij niet alreeds dood is. De omtrek der baarmoeder kan ons ook niet altijd tot

(119) FRIEPIEG zegt hier het volgende van: Wenn man beim touchiren den Scheidegrund und die Vaginalportion mehr kühl als warm findet, so ist dies ein fast unfehlbares zeichen des Todes. FRIEPIEG's theor. prakt. Handb. der Geburtsh. 7te Verm. und verb. Ausgabe. *Wien* 1822. pag. 288 § 312 von dem Kindbetterinfieber.

een' zekeren maatstaf in het beoordeelen van de al of niet aanwezigheid der ziekte verstrekken. Bij die verlossingen, welke door een gelukkig kraambed worden opgevolgd, vindt men desaangaande ook eene groote verscheidenheid. In vereeniging met andere kan zij evenwel van nut zijn. Ofschoon ik mij gedrongen gevoel, om tot de vermoedelijke kentee-kenen, vooral ook het ongunstig uitzigt der vrouw te brengen, in zoo verre zulks door eene eigenaar-
dige kleur, ondermijnde voeding enz. gekenmerkt wordt, zoo heb ik echter een geval waargenomen, waarin men zich daarmede bedrogen zoude hebben. Deze jonge vrouw had niettemin eenen fijnen, *delicaten* ligchaamsbouw, en het was bij haar, dat ik de *forceps* moest aanwenden (120). Daar in de kraamvrouwenkoorts het eene verschijnsel dikwijls als een uitvloeisel van het andere te beschouwen is, (*symptomata symptomatum*), zoo komt het er voornamelijk op aan, deze verschijnselen, ofschoon zij, *per analysin*, ook het hunne tot de herkenning van de natuur eener ziekte kunnen bijdragen, naauwkeurig te onderscheiden van diegene, welke zoo naauw met de ziekte zamenhangen, *symptomata morbi individua, perpetua, simultanea* (121), dat,

(120) *Mulieres quoque delicatae, debiles, valde mobiles, dolores impatientes, morbis exhaustae quam sanae et validae, majore periculo versantur.* J. GREGORY, *Conspectus medicin. theoretic.* pars 1. pag. 401.

Ditiores, pulchrae, et tenellae in dolore pariunt et mox a partu difficiles et periculosos subeunt casus. WILLIS de febre puerperale. pag. 277.

(121) GAUBIUS l. c. § 116.

zoodra deze aanwezig is en werkzaam wordt, gene niet missen zullen, zich vroeger of later daar bij te voegen, zich verhoudende tot de ziekte, als deze tot hare oorzaak. Ook moet men dezelve niet verwarren met diegene, welke, somtijds in ziekten, meer voor heilzame pogingen der natuur te houden zijn. (*Molimina naturae, symptomata activa, sive auxiliaria*. Bij de Ouden, *επιγενομενα, επιγενηματα*). Eene derde soort van verschijnselen, waartoe vooral het kraambed aanleiding geeft, komt hier eindelijk nog in aanmerking. Het zijn diegene, welke, door kracht van toevallig werkende oorzaken, in beweging worden gebracht. (*Symptomata fortuita, accidentalia*).

Ofschoon alle genoemde soorten van verschijnselen of toevallen, bij gelegenheid der ziekte ontstaan, en uit dezelve, als hare bronader, voortvloeijen, zoo leert ons echter eene welberedeneerde, en op de ervaring steunende ziektekunde (*pathologia*), dat zij niet alle, dermate onder elkander, en met de ziekte verbonden zijn, dat daaruit dezelfde gevolgtrekkingen zouden kunnen afgeleid worden, noch gelijke waarde hebben, in de beoordeeling van de natuur der ziekte, die zij vergezellen, of waar zij bijkomen; noch, om eene goede *prognosis* en *indicatie* te maken. Hoe moeilijk het somtijds ook moge zijn, dezelve immer behoorlijk op te sporen, uit elkander te houden, en te onderzoeken, in hoeverre dezelve op den ziekelijken toestand zoodanig toe te passen zijn, dat zij den Geneesheer in zijne kuur ondersteunen, zoo maakt

echter eene naauwkeurige onderscheiding derzelve de grootste bijdrage tot de *diagnostiek* uit; ja daarop alleen berust zij; hierdoor leert men het verschijnsel tot het verschijnsel, het uitwerksel tot deszelfs oorzaak, en de ziekte tot haren oorsprong terugbrengen: alzoo wordt voorgekomen, dat men geene verkeerde werkingen aan de ziekte, natuur, of aangewende middelen toeschrijft: ook is in eene rechte waardering derzelve, alleen, het zelfvertrouwen van den Arts in de behandeling van ziekten gelegen, wijl daarenboven nog eene zoodanige *therapeutische* toepassing op dezelve berust, die zich niet door ijdele vrees voor onschadelijke verschijnselen laat afschrikken, noch de eens op grond gevormde *indicatie* laat varen, of onbedacht de heilzame pogingen der natuur, die niet gestoord, maar wijslijk geleid moeten worden, zal tegenwerken. (122).

Niets is derhalve meer in staat, om onze inzichten betrekkelijk de *diagnosis* eener ziekte beneveld te houden, dan van dezelve te zeggen, dat haar grootste karakter daarin bestaat, dat zij niets karakteristieks heeft. Het bestendigste en meest kenschetsende merkteeken zulk eener ziekte moet aldus in de onbestendigheid der verschijnselen, welke wij daarbij opmerken, gelegen zijn. En ofschoon dit, ten opzichte van de kraamvrouwenkoorts, niet te ontkennen zij, zoo is zulks nogtans een bewijs van het niet-kennen der natuur eener ziekte. Daar men

(122) l. c. § 103.

het evenwel met zulk eene leer der verschijnselen en teekenen (*symptomatologia, semeiotica*) niet ver zal brengen in de onderkenning eeniger ziekte, zoo zal ik, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, trachten, derzelve *diagnosis* eenigzins nader vast te stellen. Het moeilijkste daarbij bestaat voorze-ker hierin, dat men nog voor de verlossing van den gevaarvollen toestand zich verzekere, waarin de vrouw alsdan reeds verkeert, en het zal misschien desaangaande wel de groote vraag blijven, of men het wel immer zoo ver zal brengen, reeds vroegtijdig genoeg, en op zekere gronden, het dreigende gevaar in te zien? Naar hetgeen ik er van gezien heb, te oor-deelen, zou ik er welhaast aan twifelen. Ook WENZEL merkt daaromtrent aan, dat het oogenblik, waar-op zich het bestaan van de *putrefactio uteri* vermoeden laat, zoo nabij den dood is, dat men haar uit de toevallen dikwijls niet herkennen kan (123). Om echter de teekenen, waaraan de kraamvrouwenkoorts (die, bij de lijkopening, zich, door de zoogenoemde *putrefactio uteri*, als plaatselijk lijdend deel in den onderbuik, kenmerkt,) zou te kennen zijn, eenig-zins nader te bepalen, komt mij eene verdeeling dezer koorts in tijdperken niet ongepast voor. Men heeft daaromtrent wel eens aangemerkt, dat dezelve

(123) Es est allerdings wahr, dass da, wo diese eigenthümliche verderbniss des uterus nach dem Tode beobachtet wird, die vermuthung der Gegenwart derselben und ihr todtlicher Ausgang, so nahe beisammen liegen, dass die Erkenntniss derselben aus den zufällen oft nicht möglich ist. WENZEL l. c. pag. 48.

in de kraamvrouwenkoorts zoo moeilijk uit elkander te houden zijn, waarom misschien de verdeling dezer ziekte in de volgende vijf tijdperken van eenig praktisch nut kan zijn.

1°. Het tijdperk van de voorbeschiktheid of den aanleg tot deze ziekte, ook het verborgene te noemen. (*Stadium praedispositionis, stadium occultum*).

2°. Het tijdperk der voorbereiding, der verdere ontwikkeling, en des wasdoms dezer ziekte, stellende hetzelfde, reeds met de bevruchting een' aanvang te nemen, met de zwangerschap voort te gaan, en met den groei van het *foetus* gelijken tred te houden. (*Stadium incrementi morbi*).

3°. Het tijdperk der voorboden, gerekend met de verlossing in te gaan, zich gedurende dezelve voort te zetten, en te eindigen, waar het vierde een' aanvang neemt. (*Stadium prodromorum*).

4°. Het tijdperk der meer openbare uitbraak van de ziekte, van den bloei, (*stadium eruptionis morbi, stadium apertum*), hetgeen men ook gevoegelijk het tijdperk van de scheiding der ziekte, (*stadium crisis* of *ακμῆ*) zou kunnen noemen.

5°. Het tijdperk van afneming der ziekte (*stadium decrementi morbi*).

1ste Tijdperk. Ik onthoude mij, hiervan iets met zekerheid te bepalen.

2de Tijdperk. Hoe moeilijk het ook hieromtrent is, eenige uitspraak te doen, zoo zal ik het echter wagen, desaangaande aan te voeren, dat, wanneer men in dit tijdperk het min of meer ongunstig voorkomen der zwangere vrouw gadeslaat, hetzelfde in verband brengt met hetgeen wij hiervoren, betrekkelijk de oorzaken dezer ziekte, gezegd hebben, en de vereeniging van deze, onder begunstiging van nog vele andere omstandigheden, eenen ongunstigen indruk op ons maakt, (want dikwijls is eene ziekte, die men ziet, gemakkelijker te kennen, dan dezelve *definitief* te beschrijven, of *karakteristiek* daar te stellen) dan zal het ons misschien somtijds mogen gelukken, het gevaar nog spoedig genoeg op te merken. De rij van verschijnselen, welke, bij het vorderen der zwangerschap, eene beleedigde *irritabiliteit* en *sensibiliteit*, hetzij afzonderlijk, bij uitstekendheid, of in gemeenschap werkzaam, ons daarenboven aanbiedt, zoo als vermoeidheid, meer en meer toenemende krachteloosheid, gevoel van onmagt, moedeloosheid, onverschilligheid, doofheid, flauwten, ongeregelde krampachtige zamentrekkingen van deze of gene deelen, ongewone aandoeningen, huiveringen, een gevoel van zwaarte in den onderbuik als van een' looden klomp, benevens eene trekkende pijn in de lenden, slapeloosheid; of, wanneer deze naauwelijks ziek schijnende, en toch onder doodelijke omstandigheden verkeerende vrouwen, geslapen hebbende,

niet verkwikt ontwaken, maar veeleer als afgemat; wanneer een gering gedruisch haar schrikken doet, en zij zich zelve gevoelig noemen. Deze rij van verschijnselen, zeg ik, verdient onder de vermoedelijke kenteekenen van dezen gevaarlijken toestand voorzeker in het oog te worden gehouden, ofschoon dezelve wel niet altijd, als zoo vele onbedriegelijke gidsen, tot herkenning dezer ziekte zullen kunnen dienen, noch aanwezig zullen zijn. Er doet zich echter bij die traagheid van ligchaam en neergeslagenheid van geest, in het vaatgestel nog eene bijzonderheid op, die onze aandacht niet moet ontglippen. Eene buitengewone groote neiging, namelijk, van de slagaders, om zich zamen te trekken. De vaten ontvangen eigenlijk, onder deze omstandigheden, met moeite het bloed van het hart, terwijl intusschen het vat zich zelve, snel en schijnbaar krachtig, zamentrekt, waaruit een gevoel van hardheid voortspruit, welke de, door ondervinding geoeffende, niet ligt verwarren zal met dien harden pols, welke het onbedrieglijk kenmerk van eenen *activen* ontstekingsstoestand is. De pols is gewis de beste maatstaf van de kracht en maat der zamentrekking, zoo wel van het hart, als van de slagaders; werken beide met kracht, dan hebben wij een' sterken, vollen pols. Is daarentegen de kracht van het hart verminderd, terwijl die van de vaten schijnbaar grooter wordt, dan is de pols zoo wel klein, als op het gevoel gespannen en hard. Dit laatste nemen wij bij *chronische* zwakte waar, gelijk in ons geval plaats heeft, en welke voortgebragt wordt door den invloed van

lang aanhoudende, verzwakkende oorzaken, of door eene *chronische* ziekte zelve, in tegenoverstelling van eenvoudige zwakte, waarmede men dien lichaams-toestand bedoelt, welke, of aangeboren, het gevolg niet is van vermindering van voorafgegane sterkte, of, wanneer, door eene *acute* ziekte, voorhandene kracht mogt zijn uitgeput. Gelijk de oorzaken van *chronische* zwakte, of in eenen bijzonderen toestand des lichaams gelegen kunnen zijn, van buiten op hetzelfde inwerken, of in vereenigde werking van beide bestaan, zoo heeft dezelve in ons geval plaats, en is gelegen in vermelde *praedispositie* der vrouw, in de bevruchting en in de zwangerschap. In geen geval echter, heeft men van zulk eenen toestand meer kwaads te vreezen, dan in het onze, waarin door de zwangerschap het werkingsvermogen der vaten op den duur zoo hoog gestemd wordt. Onder alle de bekende oorzaken, welke den aanwas van de hoeveelheid bloeds zeer kunnen bevorderen, is de zwangerschap voorzeker wel het eerste mede te noemen, maar in plaats dat dezelve hier een' zuiveren *plethoren*-toestand veroorzaakt, verwekt zij juist eene soort van onzuivere of valsche *plethora*. Ware *plethora*, immers, zijn wij gewoon dien toestand van het ligchaam te noemen, welke het gevolg is eener vermeerdering van de bloedmassa zelve, met geene verandering in den toon der vaten, terwijl eene verandering in den toon der vaten, zonder vermeerdering van de bloedmassa, bij valsche *plethora* plaats grijpt. Eene nadere verdeeling of verklaring van dit woord hebben wij hier niet noo-

dig; ik wilde er slechts mede te kennen geven, dat, in plaats van in onze omstandigheid, bij de zwangerschap, overvloed aan goed bloed te hebben, het tegendeel daarbij plaats heeft, vooral op het laatst, wanneer, om mij zoo eens uit te drukken, er het beste nog uitgezogen is. De pols zal daarom bij dezen toestand nimmer dan een hoogst bedriegelijk ontstekingsachtig karakter kunnen aannemen. Niet, als wilde ik beweren, dat in een zwak ligchaam, in het geheel geene soort van *stenische* ziekte zoude kunnen ontstaan. De prikkelbaarheid in de spieren, de beweeglijkheid en gevoeligheid in de zenuwen zijn zoodanig verhoogd, dat alle opwekkende oorzaken daardoor, zelfs met meerder gemakkelijheid en zekerheid werken; maar dit is echter daarbij niet te ontkennen, dat zoodanige ziekten, wegens die algemeene zwakte, eene bijzondere behandeling, en meer voorzigtigheid bij dezelve vorderen (124).

3de Tijdperk. Met betrekking tot de kenteekenen van dit tijdperk, moet ik op den gang der verlossing, (zie aantekening, letter E, dezer verhandeling) en op de spoedige verwijdering van den baarmoedermond gedurende dezelve, de opmerkzaamheid vestigen. De ontwikkeling, namelijk, van dit deel geschiedt in deze gevallen meestal zeer gemakkelijk, doordien hetzelfde, van deszelfs *dynamische* veerkracht beroofd,

(124) *Observations illustrative of the history and treatement of chronic Debility, profuse source of indigestion, spasmodic Diseases and various nervous affections. By WILLIAM SHEARMAN. M. D. London 1824. 8vo. s. 226.*

zeer verslapt is. Hare meerdere zachtheid en toegeeflijkheid, is daarom ook oorzaak, dat de verlossing wel eens spoedig kan afloopen, bijaldien de bodem der baarmoeder het kind (dat zelden zeer zwaar is,) slechts met eenige kracht vermag voort te stuwē. Als zeer verschillende is dus deze verrigting te beschouwen van den meer langzamen en trapsgewijzen gang, welke men, gewoonlijk, als het gevolg van den *dynamischen* tegenstand en de stugheid van den baarmoedermond, daarbij opmerkt. Mijns inziens moet dit verschijnsel als *pathognomonisch* niet gering worden geschat. Een aantal verschijnselen zou ik hier nog bij kunnen voegen, maar de *notio pathognomonica* zou er aan ontbreken: waarom ik mij ook, met betrekking tot dit tijdperk, tot hier bepale, hetzelfde meer als den eersten graad van het volgende beschouwende, waarin wij eenige verschijnselen zullen opgeven, die misschien meer den naam van *pathognomonisch* verdienen.

4de Tijdperk. Wanneer wij in vele, ja de meeste gevallen, noch vóór, noch gedurende de verlossing op het vermoeden mogten zijn gebragt, dat er iets van zoo veel gevaar voor de vrouw schuilt, het kraambed echter zal het minder lang voor ons verborgen houden. Lieten zich in het voorgaande tijdperk reeds hier en daar eenige vijandelijke aanvallen zien, nu vermenigvuldigen zich dezelve en breken in een' openbaren strijd, tusschen de nog overgeblevene natuurkrachten en die der ziekte, uit. De eigenaardige polsslag, dien wij daarbij in het kraambed aantreffen, de daarmede gepaard gaande hooge

graad van verzwakking der vrouw, de intredende *abnormale* toestand in de verrigtingen des kraambeds, de zog-afscheiding en kraamzuivering, namelijk, zijn als zoo vele *pathognomonische* kenteeke-
nen der ziekte, daarbij op te merken.

Wat den polsslag betreft, desaangaande moet ik vermelden, dat eene zoodanige onregelmatigheid plaats heeft, als welke naauwelijks in eenige ziekte, die in de *pathologia specialis* beschreven wordt, vermeld is. Nu eens bleef de tweede, dan eens de derde, en vervolgens weder de vijfde slag enz. weg; somtijds was dezelve naauwelijks te tellen, en haarfijn, dan weder meer ontwikkeld. Dit kondigt ons het lijden van een belangrijk *organisch* deel aan, waarin de bloedsomloop nu en dan hokt, en tevens tot waarschuwing kan dienen, dat er een strijd tusschen leven en dood plaats heeft. Hierbij wordt onze aandacht getrokken tot dien vermelden hoogen graad van algemeene zwakte, waardoor de kraamvrouw, onevenredig aan den aard van de voorafgegane, dikwijls niet moeilijke verlossing, al spoedig overvallen wordt, en welke geene rust, hoe weldadig anders ook, vermag te herstellen, en, bijaldien de slui-
mering al voor een oogenblik de oogen der kraamvrouw mogt luiken, weldra zullen dezelve door een schrikachtig droomen weder ontsloten worden. De lijderees schuwt zelfs den slaap, wijl zij gestadig door schrikbeelden, die haar voor de oogen zweven, verontrust wordt, waarom haar het waken verkieslijker is, dan zoodanig slapen. Naar gelang van den gezonken staat der krachten, treden de versto-

ringen der eigenlijk gezegde verrigtingen van het kraambed, vroeger of later, in. In plaats van deze langer als oorzaken van de kraamvrouwenkoorts te beschouwen, zoo is de *abnormale* toestand, dien wij, bij de wezenlijke kraamvrouwenkoorts, in de zog-afscheiding en kraamzuivering beide, waarnemen, veeleer als gewrocht aan te zien. Wat men ook omtrent de eerste heeft aangemerkt, dat dezelve, namelijk, in alle gevallen niet geheel onderdrukt is, en de borsten tot op het laatste oogenblik des levens melk gaven, ja zelfs onder het sterven, en wel eens kort na den dood daarmede *meer* opgevuld werden, dan zij nog gedurende het leven geweest waren: het kan, op grond van voorschreven ligchaamsgesteldheid, niet missen, of dezelve *functiën* moeten bij deze ziekte, naar gelang derzelve meerdere of mindere hevigheid, vroeger of later, *quantitative* of *qualitative* veranderingen ondergaan. BOER merkt aan, dat de kraamvloed niet altijd dermate van den gezonden toestand zou afgeweken zijn, als men zulks bij eene zoo ziekelijke gesteldheid der baarmoeder verwachten mag. Men zou hier echter in bedenking kunnen geven, of niet de *lochiën*, bij eene *putrescerende* baarmoeder, steeds *putride* moeten zijn? De ontaarding dezer stof schijnt mij toe gelijken tred te moeten houden met den graad van het plaatselijk lijden, zoodat men derzelve kleur en reuk, naar gelang dezer verhouding, veranderd zal aantreffen. De zwarte kleur der *lochiën* overtuigt ons van het bestaan der aan- doening van de baarmoeder, die ons de lijkopening

nader als eene versterving van derzelver binnenste oppervlakte, en van het afvallig vlies van HUNTER doet kennen. Wat den eigenaardigen stank van dit bederf aangaat, deze is dikwijls zoo doordringende, dat wij denzelven, bij de intrede van het vertrek der lijderesse, reeds gewaar worden, en schijnt ook al in verband te staan met den verder gevorderden graad van ontaarding der baarmoeder, zoodat hij niet altijd in den beginne reeds wordt opgemerkt, maar toch niet missen zal er bij te komen.

Wat nu het uit- en inwendig onderzoek der baarmoeder betreft, dit, vooral het laatste, zal, in vereeniging met de voorschreven teekenen, het *pathognomonische* onderzoek volkomen maken. Ik vond de baarmoeder, kort na de verlossing, nu eens boven de schaambeenderen uitgezet, week- en deegachtig op het gevoel; dan eens meer zamengetrokken in of boven het kleine bekken, wanneer zij dikker en harder was. Dit laatste had vooral plaats, in het door mij waargenomen geval, waarvan de afbeelding achter dit werk geplaatst, en nader beschreven is in mijne vroeger geleverde Verhandeling, over de onderhavige ziekte der baarmoeder.

Daar men, derhalve, door het uitwendig onderzoek van de gesteldheid des onderbuiks niet altijd genoegzame zekerheid kan erlangen, aangezien dezelve *niet immer even gevoelig, pijnlijk, gespannen en opgezet is*, ofschoon anderen zulks beweren, (zekerlijk op buikvlies-ontsteking het oog hebbende,) zoo nemen wij het inwendig onderzoek hierbij te baat. Dit zal ons met den toestand van den baarmoeder-

mond nader bekend maken, welken men vooral daarbij te onderzoeken heeft. De daartoe gebezigde vinger zal, gedurende een' geruimen tijd na het onderzoek, de lucht van de *putride lochiën* nog behouden. Bij een' verder gevorderden staat echter van den beschreven toestand, zal de ziekte korter van duur, en de baarmoeder des te meer aangegrepen zijn, voornamelijk derzelver mond, die bij de verlossing nog al veel te lijden heeft. Dezelve is dikwijls als opgelost, somwijlen ingescheurd, en daardoor als franjeachtig. De geslachtsdeelen zijn over het algemeen meer koel, dan warm bij dat onderzoek, hetgeen afgeleid schijnt te moeten worden uit de mindere ontwikkeling van warmtestof in deze deelen, door gebrek aan levenskracht.

Daar deze verschijnselen als zoo vele gevolgen moeten worden aangemerkt van eene vernietigde levens-*energie*, waardoor, ook na de verlossing, het verhoogde levens-*proces* in de borsten niet tot stand kan komen, zoo wordt het duidelijker, dat de toestand, bij deze ziekte, altijd van een' hoogst *asthenischen* aard moet zijn, en somwijlen, vooral als dezelve reeds eene poos heeft geduurd, door eene zoo groote zwakte gekenmerkt moet worden, dat, gelijk *Prof^r. FRORIEP* zegt, de kraamvrouw nauwelijks haren toestand beschrijven kan.

Van eene andere soort van verschijnselen in deze ziekte, *symptomata activa*, is in dezelve niet veel hulp te verwachten. De kracht, in onze natuur ingeplant, die zich tegen kleine, somtijds ook grootere aanrandingen van onze gezondheid zooda-

nig verzet, dat dezelve niet terstond eenen overweggenden invloed daarop uitoefenen, noch deze in wanorde brengen, maar waardoor wel eens zulk eene gelukkige wending in de ziekte wordt te weeg gebragt, als de beste Geneesheer ooit had kunnen daarstellen, kan zich slechts tot eene zekere hoogte, tegen het, haar aangedane geweld verzetten, en is, in ons geval, door de zwangerschap niet zelden reeds te zeer uitgeput, dan dat men de worstelingen van deze kracht, welke de natuur zelve is, hier heilzame pogingen zoude kunnen noemen (K K). De Geneesheer, welke de *diagnostiek* goed heeft geleerd, zal derhalve in deze ziekte eene neusbloeding of *diarrhé* en derg. (125) geenszins voor *symptomata activa* houden. Gedurende dat in het kraambed de natuur zich toch, nog zoo veel mogelijk, tegen den verderen voortgang des verderfs aankant, neemt men een' verbazenden invloed van de baarmoeder, of liever *consensus* van dit *orgaan*, met bijna alle andere deelen van ons ligchaam waar, als wilde zij bij deze worsteling de hulp daarvan inroepen. Deze verwonderlijke *sympathie*, zoo aanmerkelijk reeds in den gezonden staat tusschen de deelen onderling, doch inzonderheid met betrekking tot de baarmoeder en onze overige *organen*, bereikt in den ziekelijken toestand eenen nog veel hooger en graad; *vooreerst*, omdat, in dezen toestand, de gevoeligheid in het algemeen ziekelijk is verhoogd: *ten andere*, dewijl zich alsdan medege-

(125) GAUBIUS, l. c. pag. 43 § 100.

voel openbaart tusschen de deelen, welke gedurende de gezondheid niet met elkander schijnen te *conspireren*. Vooral neemt men dit ook in de vrijsterziekte (*hysteria*) en bij de zwangerschap waar. Dat derhalve de baarmoeder met de overige ingewanden en het levensstelsel weinig in zamenhang zoude zijn (126), ontken ik volkomen. De gezonde Rede, en de algemeene ongesteldheden, hoewel *morbi deuteropathici* na de verlossing, toonen wel degelijk, dat de *radii* van *consensualiteit* uit de baarmoeder, als middelpunt, zich door de geheele dierlijke huishouding uitstrekken. De *diagnosis* wordt ook daarom, bij deze aandoening van dit orgaan, en de toevallen, die daaruit voortspruiten, moeilijker, omdat het de baarmoeder is, die lijdt (127); want zoo ooit, dan is het hier, dat de *sympathetische* toevallen de overhand hebben boven die, welke met de beleediging van het ziekte-*orgaan* onmiddellijk in verband staan. Het wordt hier vooral ook duidelijk, dat, gelijk BICHAT aanmerkt, de *sympathetische* verschijnselen niets dan tegennatuurlijke ontwikkelingen der levenskrachten zijn, welke in werking worden gebragt in een *orgaan*,

(126) Zie BOER, l. c. bladz. 214.

(127) Wegens de verbazende *consensus* van dit orgaan met de gansche overige dierlijke huishouding, schreef PLATO aan de baarmoeder eene bezielde natuur toe. Zie verder CH. MANSFIELD CLARKE, over de *sympathie* of *consensuele* verhouding, waarin de baarmoeder tot de andere organen van ons ligchaam staat. Uit het Engelsch in het Hoogduitsch vertaald door Dr. P. HEINCHEN, Hannover 1818.

door den invloed, welken andere, die onmiddellijk in beweging zijn gebragt, op hetzelfde uitoefenen. Hoeveel gemakkelijker zouden daarom de ziekten te kennen zijn, wanneer zij niet van *sympathetische* toevallen vergezeld gingen; dewijl dezelve zich alsdan, slechts aan die plaatsen zouden vertoonen, alwaar de ziekmakende invloed zich doet gevoelen?

Wat eene *derde* soort van verschijnselen betreft, (*symptomata fortuita, accidentalia*), deze zijn *a priori* moeilijk te bepalen. Wij weten nogtans, dat de kraamvrouw aan eene groote wisseling van dingen, die haar als zoodanig omringen (*ambientia*) is blootgesteld, om welke voor te komen, de grootste zorg van den *Medicus* dikwijls zeer weinig vermag. Deze verschijnselen evenwel, ofschoon onder die van de eerste en tweede soort vermengd, doch welke niet aan de ziekte, noch aan de natuur kunnen worden toegeschreven, blijven echter, als toevallige, van belang. Eenige scherpen de ziekte, veranderen eene zachteardige in eene kwaadaardige, doodelijke, verergeren dezelve door bijvoeging van eene nieuwe, of doen haar in eene andere soort overgaan, storen de weldadige pogingen der natuur, vernietigen de werkingen der geneesmiddelen, en benemen tijd en gelegenheid, om iets wezenlijks te kunnen doen. Anderen helpen mede, en derzelver medewerking valt somtijds zoo gelukkig uit, dat men daaraan alleen de weder herstelde gezondheid te danken heeft. En wie zal het durven bepalen, hoe dikwijls ook zulke verschijnselen,

dááruit ontspruiten, dat de natuur, in plaats van tegen de ziekte alleen, zich daarenboven ook nog verzetten moet tegen kwalijk aangewende middelen, welke dan voorzeker den naam van geneesmiddelen niet meer verdienen? Ik wil echter, na al het aangevoerde, geenszins ontkennen, dat het beloop dezer ziekte niet veeltijds zeer dubbelzinnig en bedriegelijk zoude zijn, doordien zij nu eens verloopt onder de veranderlijke en tegenstrijdige verschijnselen, welke men gewoon is op te merken bij eene boosaardige zenuwkoorts, dan eens onder een meer ontstekingachtig karakter, hetgeen echter altijd zeer onzuiver is, en vooral de *diagnosis* verzwaart, wanneer b. v. toevallige buikvliesontsteking, of die van eenig ander deel, dezelve *compliceert*.

Wat eindelijk het 5de en laatste tijdperk betreft; dit, helaas! bestaat zelden in eene gewenschte, langzame afneming der toevallen (*stadium reconvalescentiae*), maar kan veeleer, en de geschiedenis der ziekte bevestigt zulks, het tijdperk des doods worden genoemd.

Onder hoe vele bedriegelijke en onzekere verschijnselen de kraamvrouwenkoorts dan ook verlopen moge, met inachtneming van het door mij alhier aangevoerde, hoop ik evenwel, dat dezelve minder moeilijk te kennen, en hare *diagnosis* eenigzins gemakkelijker zal zijn.

Voorspelling der ziekte. (Prognosis morbi.)

Uit al het aangevoerde valt het gemakkelijk op te maken, hoe droevig het er uit moet zien, met betrekking tot eene gunstige voorspelling in deze ziekte. Bij het doorloopen van derzelver geschiedenis bevindt men, dat, hoezeer de Schrijvers, voor het overige, omtrent de natuur, oorzaken en geneeswijze dezer ziekte ook mogen verschillen, zij het echter, wat derzelver *prognosis* aangaat, onderling eens zijn. BURSERIUS zegt, dat RIVERIUS, met regt stelde, dat de voorspelling in de kraamvrouwenkoorts niet verschilde van die in andere heete ziekten, dan dat het, in dit geval, eene vrouw geldt, door de voorafgegane verlossing verzwakt, enz. (128). Over deze zwakte der kraamvrouwen heb ik reeds, hiervoren, mijn gevoelen gezegd, en het is daarom, dat ik het ongunstiger vooruitzicht, ten opzichte van dezelve genezing, hoofdzakelijk in de door mij beschrevene, verzwakte lichaamsgesteldheid der vrouw gezocht wil hebben; en niet in eene door de verlossing alléén veroorzaakte verzwakking, gelijk RIVERIUS stelt. Deze is zoo moeilijk niet te herstellen, als gene. Over het algemeen, derhalve, is deze koorts gevaarlijker, dan eenige andere heete ziekte, waarin men nog meer op den bijstand der natuurkrachten, die hier reeds door de zwangerschap te zeer ten onder zijn gebragt, kan rekenen. Deze

ziekte doodt daarom somwijlen geheel onverwacht; dan eens na eenige dagen, wanneer er eerst nog andere verstoringen in het gestel zijn veroorzaakt. Weinigen overleven den elfden dag, en hoogst zeldzaam ziet men haar langer dan twintig dagen duren. (129) De *prognosis* wordt vooral ongunstig, wanneer de pas verlostte vrouw, na een of twee uren gerust te hebben, in plaats van tot een' natuurlijken toestand terug te keeren, — waarbij de adembaling geregeld wordt, de pols, die op het laatst der verlossing onstuimig was, weder bedaart, en de vrouw, als van zulk een last bevrijd, zich opgeruimd gevoelt, — magteloos en vermoeid daarneder blijft liggen; de pols, die nu en dan ontbreekt, bij uitnemendheid snel en klein is, en daarbij den beschreven slag aanneemt; de *lochien* aanmerkelijke veranderingen ondergaan, en de borsten niet, of onbeduidend, op den gewonen tijd beginnen te zwellen; wanneer slapeloosheid, ijlingen, (*deliria*) oorengeruisch (*aurium tinnitus*), onrust en droefgeestigheid reeds aanwezig zijn, of zich hierbij voegen; de vrouwen van tijd tot tijd stinkende oprispingen hebben, eene groene gal, of slijmige, wankleurige stof braken, en door eene verzwakkende *diarrhé*, waarbij de ontlaste stof eenen alleronverdraaglijksten stank van zich geeft, worden overvallen, of dezelve, even als de *urin*, onwillekeurig ontlasten: als hevige, onre-

(129) *Moriuntur autem aliae alio tempore prout corpus et affectio se habet. Verum unum et vigesimum diem non excedunt.*
HIPPOCRATES de mulier. morbis, lib I cap. 37. pag. 751.

gelmatige koortsaanvallen, met sterke koude, die het ligchaam op eene geduchte wijze schudden, bij afwisseling worden opgevolgd door buitengemeen vermeerderde hitte, meestal met plaatselijk, niet verliggend, maar afmattend zweet; de vrouwen hierbij een' onleschbaren dorst lijden, en koude ledematen hebben: Bij aldien, eindelijk, alle deze toevallen nog onderbroken of vermeerderd worden door peeshuppeling, benaauwdheden, hik, hijgende krampachtige ademhaling (128), bezwijmingen en stuipen, in de allerverschrikkelijkste gestalte, (zoo als men die ook bij vergiftigingen met de *nux vomica*, gelijk Prof. THUESSINK daarvan een geval, door Dr. A. NUMAN waargenomen, in zijne waarnemingen mededeelt, gewoon is aantetreffen,) dan is het voorzeker ongelukkig met de vrouw gesteld. De toestand van den onderbuik staat op verre na niet altijd met alle deze toevallen, die ook niet immer alle aanwezig zijn, in verhouding. In plaats van belangrijke zwelling des onderbuiks en pijn in denzelfden, is de zwakte somwijlen zoo groot, dat de lijderes naauwelijks over pijn in den onderbuik kan klagen. Deze hooge graad van verzwakking is een bewijs, dat de levenskrachten te niet zijn. Wanneer zich hier, in sommige gevallen, buikpijn mogt bijvoegen, dan geschiedt dit zelden eerder, dan na dat er alvorens meer andere verstoringen in den onderbuik zijn te weeg gebragt. Dit verschijnsel

(130) VILLISIUS Respiratio impeditior, brevis, alta, crebra, suspiriosa, orthnopnoica, anxia.

geldt meer bij oorspronkelijke buikvlies-ontsteking (*peritonitis primaria*), waarbij de daaraan lijdende, spoediger over eene levendige pijn zal beginnen te klagen, daar dezelve mede eene van de *pathognomische* kenteekenen dezer ziekte uitmaakt.

Wanneer men eindelijk, reeds, voor of onder de verlossing, eenige gevaardreigende voortteekens heeft waargenomen, die zich in het kraambed meer en meer bevestigen, en men, bij het inwendig onderzoek, de scheede koeler, de *portio uteri vaginalis* op voorschrevene wijze aangedaan vindt, terwijl het oog, uitwendig, hier en daar over het ligchaam *petechien*, gierstuitslag (131), donkerroode of koperkleurige vlekken, cirkel- of ovaal-rond, ontdekt, dan zal het spoedig, en dikwijls op het onverwachtst, met het leven der kraamvrouw gedaan zijn." Miliaris, puerperis superveniens, ut et aliis, est vel alba, vel rubra; miliaris alba, si tertio, quartove post partum die erumpit cum deliriis, aestu summo et aliis gravibus accidentibus, semper ferme funesta est, imprimis si sudor copiosus eam praecedat (132).

Wat de wijze van sterven bij deze ziekte betreft, gelijk ieder *individueel* geval deszelfs eigendommelijks heeft, en de *individualiteit* der zieke de gedaante

(131) Cette eruption miliaire qui survient aux femmes en couches ne peut certainement pas s'appeller critique, puis qu'elle est seulement l'effet et le signe de la gangrene prochaine. — Reponse a l'academie royale des sciences de Stockholm: *Comment toutes les sortes d'eruptions miliaires se peuvent prevenir et guerir, tant dans les femmes en couches que d'autres?* Traduit de Suedois.

(132) M. B. De sauvages. Nosolog. Methodica Tom. I. pag. 445.

doet verschillen, waaronder de ziekte zich voordoet, en verloopt, zoo geldt dit ook voor de wijze van sterven. De natuur, gelijk overal en in alles, volgt ook hierbij onveranderlijke en bepaalde wetten op. (133) BOER zag sommige dezer kraamvrouwen aan stuipen sterven; andere werden, na eene gemakkelijke en natuurlijke verlossing, door eene zeldzame zwakte overvallen, zonder blijkbare oorzaak koortsachtig, en binnen twee dagen waren zij dood; wederom andere stierven aan kraamkoorts: hij opende de lijken, en vond, bij de beschrevene aandoening der baarmoeder, een' meerderen of minderen graad van ontsteking der ingewanden, van het buikvlies, en van het net, benevens de aanwezigheid van een melkachtig vocht: en waar dit het geval is, zegt BOER, daar is de ziekte ongeneeslijk. JÖRG vond ook bij de lijkopening, behalve de beschrevene ziekte der baarmoeder, de ingewanden, het buikvlies, en het net, in een' meerderen of minderen graad ontstoken, en uitstorting van vocht in de buikholte. Intusschen voert hij hieromtrent ook het volgende aan: verloopt de ziekte meer gelijk kraamvrouwenkoorts (LL), dan eindigt gewoonlijk het leven, gelijk bij dit lijden, onstuimig en spoedig, de koortsverheffingen zijn hevig, waarbij zich ijelhoofdigheid voegt, ook wel stuiptrekkingen, waarin de lijdere omkomt. Is dit niet het geval, dan volgt de dood rustiger, en bij een volledig bewustzijn, even gelijk bij zieken, welken het aan voeding begint te ontbreken; of, om met *von* SIEBOLD te spreken, gelijk zonder voeding eene vlam uitgaat, zoo ook hier het leven, welks

(133) ONTIJD I. c. pag. 450.

voedingsstof verteerd schijnt te zijn. Over het algemeen, hetgeen ook uit de natuur der ziekte, zonder van eene ontstekingachtige *complicatie* vergezeld te gaan, is af te leiden, schijnt dus de wijze van sterven in dezelve veel met het sterven van diegenen overeen te komen, welke aan voeding gebrek krijgen, waardoor alzoo een der vermogendste prikkels tot ondersteuning van het leven begint te ontbreken.

Wie zal nu uit het opgenoemde niet kunnen opmaken, hoe de zaak zich moet verhouden, wanneer zij eene gunstiger voorspelling veroorlooft, en de hoop op behoud alzoo niet geheel verloren is? Wie weet b. v. niet, uit de *physiologie*, in hoe verre de *lochien*, van den *normalen* staat afgeweken zijnde, in hoedanigheid of hoeveelheid weder moeten veranderen, om tot den gezonden toestand des kraambeds weder terug te keeren. Hetzelfde is geldende omtrent de zogafscheiding: want evengelijk de regte lijn ten rigtsnoer der kromme verstrekt, zoo verstrekt ook de gezondheid tot maatstaf in de beoordeeling van het zieke leven. Wie derhalve, met bovengenoemde wetenschap toegerust, zal het niet als een gunstig teeken beschouwen, wanneer, in plaats van hoogstongeregelde bewegingen van het ligchaam, de ontstemde levenskrachten langzamerhand den noodigen toon weder krijgen en de *harmonische* betrekking tusschen de deelen onderling weder wordt hersteld. De toestand der huid, de *se-* en *excretien*, de adembaling en bloedsomloop komen hierbij vooral in aanmerking. De pols verdient bovenal de aandacht,

en is als den slinger van het bezielde uurwerk te beschouwen. Wanneer zij van de voorschreven onregelmatigheid, regelmatig, gelijker, langzamer en onveranderlijker wordt, die kwalijk teekenende *remis-sien* in dezelve achterwege blijven, dan is er iets goeds van te verwachten. Van zóó veel belang is, in dit opzigt, de regte waardering van den polsslag: dat, bijaldien andere verschijnselen zelfs mogten schijnen te bedaren, ja ophouden, doch de pols daarentegen zoo snel en klein blijft, en naar evenredigheid van de koorts niet aflaat, dan kan de zaak niet in veiligheid worden geacht. Er schuilt eene adder onder het riet, die spoedig, met vernieuwde woede, al de kracht van haar heimelijk verpestend woelen zal openbaren, door eene nieuwe uitbraak van al de vorige, of losbarsting van nieuwe toevallen, erger nog dan voorheen. Ik spreek als ooggetuige, ook wanneer ik aanmerk, dat het voorzegde insgelijks toepasselijk moet worden gemaakt op eene min of meer hevige neusbloeding, *diarrhé* enz. Als hierna verligting volgt, en de pols bedaarder wordt, dan zijn dezelve als heilzaam (*symptomata activa*) te achten: Verderfelijk echter, zoo deze verschijnselen slechts *symptomatisch* zijn. Eindelijk, wanneer de willekeurige bewegingen zich weder aan het bestuur van een geregeld werkend hersengestel overgeven, en de verrigtingen, die niet aan den wil onderworpen zijn, derzelver verlaten posten hervatten, en getrouw het gebied der wetten opvolgen, haar door eene allezins wijze natuur voorgeschreven, dan mag men voorzeker eene gunstige voorspelling maken!

Behandeling der ziekte. (Curatio morbi.)

In geene ziekte van het menschelijk ligchaam zijn voorzeker meer en krachtiger hulpmiddelen met slechter gevolg aangewend, dan in de kraamvrouwenkoorts, zoodat het, bij de behandeling van dit gedeelte dezer afdeeling, minder moeilijk zoude vallen, eene opsomming van die geneesmiddelen te doen, welke als onvermogene in dezelve zijn bevonden, dan de zoodanige op te geven, welke zich door eene voordeelige werking onderscheiden hebben: En is het waar, dat men uit de veelheid, en uit het verschil van middelen, die men tegen eene ziekte al voorgeslagen en in het werk heeft gesteld, tot het moeilijke van derzelver genezing zoowel, als tot het onbekende en duistere van hare natuur mag besluiten? dan kan zulks vooral ook hier gelden.

Wat nu de geneeskundige behandeling zulk eener ziekgewordene kraamvrouw betreft, die geene voorbeschiktheid tot de verkrijging van de zoo hoogstgevaarlijke kraamvrouwenkoorts bezit, daarvan heb ik op bladzijde 155 en 156 dezer verhandeling een kort overzicht gegeven. Het kan dus geenszins mijn plan zijn, hier, in eene breedvoeriger beschrijving, desaangaande, met bijvoeging van daartoe behorende ziektegevallen, te treden, zulks als buiten mijn bestek achtende, en te zeer verschillende van het gezigtspunt, waarvan ik, in mijne beschouwing nopens den aard van de kraamvrouwenkoorts, ben uitgegaan. Te herhalen hetgeen door anderen daaromtrent

reeds zoo dikwijls is voorgedragen, scheen mij, en een nutteloos tijdverspil, en eene bijdrage tot bevordering van dit gedeelte onzer wetenschap en kunst, gelijk aan den voortgang van hem, die eenen moerassigen grond betredende, voorwaarts gaande, spoedig weder genoodzaakt wordt terug te keeren. Daar zoodanig eene behandeling van dit onderwerp niets anders is, dan eene, somwijlen nog gebrekkige, teruggave van vroegeren arbeid door anderen, zoo verwijze ik, ook met betrekking tot dit zoo belangrijk gedeelte dezer verhandeling, den lezer liever tot het daaromtrent aan hem bekende, dan dat ik hier de *Echo* van de verschillende gevoelens, ten opzichte van de genezingsplannen, ter bestrijding dezer ziekte al voorgesteld, zoude zijn. LEAKE'S toepassing, op de zoo gevaarlijke natuur dezer ziekte, en de bevinding van zoo vele geneesmiddelen in dezelve, als vruchteloos, zij hier veeleer mijn begin.

« Hoe treurig deze ondervinding ook zijn moge, (merkt hij aan) zoo zal echter dit ongunstige gevolg, ten opzichte der ongelukkige geneeswijze en uitgang dezer ziekte, geene regtschapene Artsen zorgeloos maken, maar hen veeleer aanwakkeren, en, aangezien het vruchteloos der gewone geneeswijzen, hen aanzetten, om nieuwe te beproeven.» Daar nu zoodanige behandeling eener ziekte alleen, die op de kennis van den vorm, en op het wezen van eene kwaal gegrond is, slechts vast staat, zoo zal ik, naar aanleiding van het afgehandelde, beproeven, in hoe verre dáár uit voor den praktischen Geneesheer regelen te trekken zijn, die hem voor het vervolg, in de behandeling

der kraamvrouwenkoorts, tot rigtsnoer zouden kunnen verstrekken.

Hebben wij den kiem van deze ziekte hiervoren beschouwd, als reeds voor de verlossing aanwezig, dan dient hare ontwikkeling, ook vroeger, dan in het kraambed, te worden tegengegaan.

« *Principiis obsta: sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.* »

Wanneer wij nu de voorbeschiktheid tot de kraamvrouwenkoorts mogen stellen in eene algemeene, eigenaardige lichaamsgesteldheid der vrouw, en de voorname hoofdoorzaak daarvan gezocht moet worden in eenen, oorspronkelijk, geknotten toestand der levenskrachten, in de zwangerschap steeds meer en meer toenemende, door het ligchaam verder nog van deszelfs grondstoffen te berooven, zoodat de overgeblevene krachten, door het werkdadige der verlossing, eindelijk, dermate verslonden worden, dat de dood in sommige gevallen slechts op den afloop daarvan schijnt te wachten, om zich van zijnen buit te verzekeren (MM), dan vloeit, als van zelve, eene tweeledige voordragt van verdeeling, met betrekking tot de te kiezen geneeswijze in de kraamvrouwenkoorts, daaruit voort:

1°. de voorbehoedende. (*Cura prophylactica.*)

2°. de geneeskundige. (*Cura therapeutica.*)

De algemeene aanwijzingen, waaraan 1°. voldaan moeten worden, bestaan hierin:

a) dat men, zoo mogelijk, de voorbeschiktheid (*praedispositio*) tot de ziekte wegneme, om alzoo

de gelegenheid gevende oorzaken (*causae occasionales*) krachteloos of onschadelijk te maken, of
b) dat men den laatstgenoemden zorgvuldig doe vermijden.

Daar ik de zwangerschap en de verlossing, als gevolgen van de bevruchting, onder de voornaamste der gelegenheid gevende oorzaken heb opgegeven, en het nog al eenigen tegenstand zou vinden, om het middel, daartoe strekkende (*coitus*), perk te stellen, zoo zal onze aandacht zich wel hoofdzakelijk tot de voorbeschiktheid dezer ziekte moeten bepalen.

Deze nu zal weggenomen moeten worden:

Door de levenskrachten in het algemeen, en die van de baarmoeder in het bijzonder, als van hare natuurlijke gesteldheid afgeweken, zoo veel mogelijk, tot dezelve weder terug te brengen, om alzoo de natuur in hare belangrijke werking, die zij gedurende de zwangerschap te vervullen heeft, te ondersteunen.

Een wel ingerigte leefregel, zoo naar ligchaam, als naar ziel, komt hier voornamelijk in aanmerking. Men bevordere derhalve, in de eerste plaats, de voeding, waarbij de keus van het voedsel doelmatig moet zijn. Een hoofdvereischte daarvan bestaat hierin, dat het ligt verteerbaar zij, vooral in een klein *volumen* vele voedende eigenschappen bezitte, opdat het niet door te groote opvulling, benaauwdheden enz. veroorzaakt, en daardoor de natuur, meer dan zij vermag, worde opgelegd. Het planten- en dierenrijk leveren hiertoe genoegzame

voortbrengselen op. Uit het eerste verkieze men dezulke, die versterkende en bitter zijn, opdat, door het zamentrekkend beginsel daarvan, de zamenhang der vezelen vermeerderd, de veerkracht der vaten versterkt, en alzoo gelegenheid tot vochtsverbetering daargesteld worde. Onder de groenten, als middagspijze, verdienen hier de meeste aanbeveling, de wortels der paardebloem, (*Rad. Tarax.*) om het bitter, sterk oplossend, melkachtig, gomharsachtig sap, dat zij bezitten, met het blad van de zuring (*acetosa*) en eenige eijerdoyers bereid, enz. Inzonderheid prijst zich hier, als huismiddel, aan het gebruik van een afkooksel van het IJslandsche mos, hetwelk het vermogen bezit, om, door zijn bitter, de spijsvertering in hare werking aan te zetten, en de maag alzoo geschikt te maken, ter bearbeiding van andere *specima* uit de klasse der voedende dingen, zoo als de rijst, gepelde gerst, havergort, *salep*, *arrow-root* en derg. Ofschoon deze meer tot de *blanda nutrientia* behooren, zoo zal echter het nut, hetgeen derzelve gebruik aanbrengt, groot kunnen zijn. Men doe hetzelfde vervangen door voortbrengsels uit het dierenrijk. Krachtige soepen, bouillon, dagelijks van tijd tot tijd gebruikt, eijeren, een stuk vleesch enz., bekleeden hier eenen voorrang. Over het algemeen zij men hierbij indachtig, dat dikwijls eten, maar niet te veel te gelijk, het beste is: want niet eten alleen, maar verduwen versterkt. Bij dit alles kan men, als drank, een glas goeden rooden wijn aanraden, met Fachinger of Seltzerwater aangelengd, bijaldien dezelve,

enkel gebruikt, te veel *congestiën* mogt veroorzaken. In alle geval is het gebruik van genoemde wateren zeer aan te bevelen. Bier, al is het ook wat sterk gchopt, zal niet schaden. Een ieder vermeerdere voorts deze lijst naar eigen goedvinden met de, hem nog bekende, op deze omstandigheid toepasselijke, dingen. Bijaldien het luchtsgestel niet mede tot de gelegenheid gevende oorzaken behoort, in zoo verre dit uit deszelfs tastbare en opgenoemde eigenschappen af te leiden is, dan make de zwangere, zoo mogelijk, gebruik van het landleven, en geniete de zuivere lucht, die, als zij droog, niet al te koud of te warm is, zulke onberekenbare voordeelen aanbrengt tot instandhouding of verbetering van onze gezondheid, en waarin zich te bewegen en te zijn, de borst zich ruimer gevoelt; de ademhaling (door het oprijzen der baarmoeder, en de daardoor veroorzaakte vernauwing der borstholte aan eenige meerdere moeilijkheden onderworpen) vrijer; en de ontwikkeling van *oxygenium*, zoo noodzakelijk voor de bereiding van goed bloed, bevorderd wordt. Dat frissche landlucht, beweging, en verstrooiing dikwijls zekerder genezen, dan de kunst, zal ieder Arts toestemmen. Zieken, (voornamelijk in Hospitalen, waarin de lucht zoo gemakkelijk eene ongezonde hoedanigheid aanneemt,) welke naauwelijks eten noch drinken kunnen, wier wonden niet willen genezen, die des nachts weinig of niets kunnen slapen, komen meermalen op eene verwonderlijk snelle wijze tot hun verhaal, wanneer zij zich naar het land begeven. Doch wie kent den

weldadigen invloed niet, welke zij op het ligchaams-
gestel uitoefent, en hoe daarvan wederkeerig de
stemming der ziel afhangt? Hoe geschikt is zij
daarom ook niet, om het ziels-diëet der zwangere,
(als ik dit zoo eens noemen mag) die rigting te
geven, welke het zoo zeer behoeft, voornamelijk
dan, wanneer het eenen toestand geldt, waarin
de ziel dikwijls zoo treurig gestemd, en voor ie-
deren kleinen indruk vatbaarder is, dan te voren,
en door de vrees voor de ophanden zijnde verlos-
sing, niet zelden gestadig wordt beroerd? Wanneer
echter het jaargetijde aan de zwangere het genot
ontzegt, om zich in de vrje natuur te kunnen
verlusiigen, dan trachte zij haar voordeel in een
aangenaam huisselijk verkeer te zoeken. De vrouw
uit eenen beschaafden stand houde zich met eene
vervrolijkende *lectuur* bezig. De muziek, vooral
de beoefening der piano, harp of guitar zijn, als
doelmatig, haar aanbevolen (N N). Men verbiede
echter, hierbij den zang, om den bekenden nadee-
ligen invloed daarvan op de zwangere (134). Alle
ligchaamsbeweging worde door geëvenredigde rust
opgevolgd, en zoo de gewone plaag der zwangere
vrouwen, ophooping, namelijk, van *faeces* in de
gedrukte ingewanden, haar tot last mogt verstre-
ken, dan kieze men, bij voorkeur, die ontlasting-

(134) Ik ben eens door eene *actrice* geraadpleegd, die, ten
gevolge van de inspanning en vermoeijning, bij het uitvoeren
harer zangrollen op het tooneel, zevenmalen achter elkander
aan miskramen onderworpen was geweest.

verwekkende middelen, welke de ingewanden meer versterken, dan verzwakken. Hier zij de *rhabarber* op den voorgrond geplaatst. Wanneer zich echter, in plaats daarvan, eene *diarrhé* mogt openbaren, dan zij men op zijne hoede, en bedenke, dat zij, in dit geval, uit eene *causa dynamica* voortspruit.

Bijaldien echter de teekenen van den zoo zeer te vreezen' toestand, gedurende de zwangerschap reeds, meer dan gewoonlijk uit een *leucophlegmatisch* voorkomen mogt blijken, de kleur eenigzins geelachtig, de oogen kwijnende, het geheele ligchaam er mager en zwakkelijk uitziet, geen eetlust aanwezig, de pols zwak, klein en week is; de ziel in eene treurige stemming zich bevindt, zoodat de zwangere dikwijls van zelve begint te schreijen, dan heeft de zaak reeds eene ernstiger houding; vooral, wanneer zich hier nog bijvoegt, dat de buik bij het aanraken eenigzins pijnlijk, en de baarmoeder, bij het drukken met de toppen der vingers, meer week, dan tegenstand biedende is. Onder deze omstandigheden is het te vreezen, dat de toestand waarover wij handelen, aanwezig zij (135). Bij de opgenoemde middelen, voege men daarom nu reeds de doelmatigste geneesmiddelen uit de klasse der *amara*, *tonica*, *roborantia*. De *Kina*, bij het mos gevoegd, en als afkooksel gebruikt, kan de plaats van vele andere vervullen. Men kan dezelve in verschillende vormen toedienen: diegene, waarin

(135) J. LOCHER dissertat. cit. pag. 31.

zij het gemakkelijkst wordt verdragen, zal voorze-
ker wel de beste zijn. Voorts de *salix alba*, de
calomus aromatic., de *cortex winteran. canella*
alb., de *cort. cascar.*, de *centaur. minor.*, enz.
Ook komen hier ijzerpraeparaten te pas, zoo als
b. v. de *urias ferro ammoniacalis*, of de *flor.*
sal. ammon. martial., de *tinctur. mart. aperi-*
ens, het *vitriolum martis.* enz. (136). En wie zou
in zulk een' *asthenischen* toestand, de *excitantia*
en *analeptica*, zoo als de *naphthae*, *arnica*, *ser-*
pentaria, *campher*, *opium*, *sal volatile cornu*
cervi enz. ongebruikt laten, in verbinding met
versterkende en bittere middelen?

Wat de plaatselijke hulp in dit geval betreft,
hiertoe bezige men vlugtige, opwekkende inwrijvin-
gingen, en *fomenta* over den buik en de lenden.
Inspuitingen in de scheede, gedurende de zwanger-
schap, zijn evenzeer aan te bevelen.

De middelen hier aangewezen zijn: Een *Liniment.*
volat. opiat., *Solut. bals. peruv. in spir. vin. cum.*
iq. ammon. caust., *Liniment. ammon. camphor.*,
Ung. aromatic., *Olea aether.* in brandewijn opge-
lost, enz. Tot *fomenta* kunnen dezelfde middelen
worden aangewend, die men anders tot inspuitingen

(136) HUFELAND houdt het ijzer voor een *specificum*, om het
leven van het *foetus*, en van het, tot zijne behouding noodige
apparaat, te versterken en kracht bij te zetten. «Dit groote
middel alleen (zegt hij) bezit in der daad eene specifieke
werking op de *productiviteit* en op de *scheppingskracht* van het
Organismus. — *Von den Krankheiten der Ungeborenen und die*
Gezundheit des Menschen vor der Geburt von G. W. HUFELAND.
Journ. d. prakt. Heilk. 1. St. Januarij 1827.

zou bezigen, b. v. *aromatische* kruiden, zoo als de *calom aromat.*, kruis- en pepermint, en *rad. carijophyll.*, *flor. chamom.*, het zij droog, of het aftreksel daarvan, warm, met wijn of brandewijn toebereid. Berookingen en dampbaden der *genitalia* met soortgelijke middelen, kan men hier ook nog bijvoegen, en vooral zouden *aromatische* en versterkende baden van het geheele ligchaam, de *kuur* op eene krachtdadige wijze ondersteunen. Ook het koude bad, gelijk bekend is, behoort mede tot de voornaamste *tonica*, indien hetzelfde niet te lang op dierlijke huishouding wordt aangewend (157).

Op eene soortgelijke wijze vinden wij in de *dissertatie* van J. LOCHER, dat von SIEBOLD eene lijderes zou genezen hebben. Het *cachectisch* voorkomen verkreeg allengskens een gunstiger aanzien, en, met het klimmen der krachten, verdwenen en de droefgeestigheid des gemoeds, en de vrees voor de ophanden zijnde verlossing, die een' gelukkigen afloop had.

(137) HUFELAND beveelt in het zoo even vermelde geschrift, bij zwakte van het baarmoederlijk-stelsel, en van het *foetus*-leven, het volgende aan:

Rec. Unguent de alth.

Bals. Nucist. ana Unc dimid.

— vit. Hofm. dr. ij

Ol. menth. crisp. scr. semis.

m. d.

S. Dagelijks een theelepeltol in te wrijven.

Of Spirit. matrical.

— Serpill. ana unc ij

Bals. vit. Hofm. unc dimid.

m. d.

S. Dagelijks het onderlijf en het kruis daarmede te wasschen.

Maar, indien nu door het verzuim van eene dergelijke voorbehoedende kuur, hetzij dat het voorkomen der zwangere, (hetgeen helaas! maar al te dikwijls het geval is,) daartoe geene genoegzame aanleiding gaf, hetzij dat men daarop te weinig acht sloeg, de gunstigste oogenblikken ter voorkoming dezer ziekte zijn voorbij gegaan, (waarvoor de bewijzen in den aard derzelve gegrond, en in de geschiedenis harer doodelijkheid te vinden zijn,) wat dan gedaan, wanneer niet meer de zwangere, maar de kraamvrouw het voorwerp onzer verzorging is geworden? Deze vraag brengt ons tot het tweede gedeelte der behandeling, de eigenlijk gezegde geneeskundige, de *cura therapeutica*. Mogten wij daarop wat meer ons vertrouwen kunnen stellen! De Geschiedenis der ziekte, echter, leert ons, dat ook hieromtrent het vooruitzicht zeer ongunstig en donker is. En wat mag toch wel de oorzaak van dien ongelukkigen uitslag zijn? Deze schijnt in het volgende gelegen. Wij weten, dat de voorname grondslag van de genezing eener ziekte, in de menschelijke natuur zelve gezocht moet worden, en dat zij menige ziekte zonder Geneesheer herstelt. In plaats echter, van in ons geval, met eigene krachten voor het behoud der zwangere te zorgen, ontbreken gezegde krachten veeleer, en maken de pogingen der kunst vruchteloos. Het herstellingsvermogen wordt te zeer uitgeput, en de nog overgeblevene krachten zijn dikwijls ontoereikende ter bedwinging van het voortgaande kwaad. Na de verlossing is de opwekbaarheid, door de bovenmatige prikkeling, die, gedurende den-

zelve, en tijdens de zwangerschap heeft plaats gehad, uitgeput. (Volgens BROWN *asthenie* uit *indirecte* zwakte.) Het gevolg daarvan is, dat het *organismus*, als het ware, verlamd is geraakt, en de vatbaarheid voor den indruk van geneesmiddelen verloren heeft. Men moet hier derhalve met *incitantia* van den eersten rang beginnen, in plaats van *successivelijk* op te klimmen. Er is *periculum in mora*, en zelfs bij de doelmatigste keuze, is het te vreezen, dat de uitwerking der toegediende middelen, onder deze omstandigheden, meestal nietig zal zijn, daar de graad van *reactie* der levenskrachten te onvermogene is! Welk ander doel, toch, hebben geneesmiddelen, dan om de ontstemde levenskrachten, (hetgeen zich in de ziekteverschijnselen aan ons openbaart,) weder tot hare natuurlijke gesteldheid en *harmonie* terug te brengen, waarvan zij, in de ziekte, zijn afgeweken? Daartoe, echter, wordt van diezelfde krachten een behoorlijke graad van terugwerking, na bekomen prikkel, vereischt (138). Ontbreekt dezelve, dan valt het ligchaamsgebouw spoedig in: en wat toch vermag de kunst, als de natuur onvermogene is? Dit nu is in onze ziekte het geval. Zeg mij, waarin anders, dan hierin, is de oorzaak van den zoo spoedigen, en dikwijls zoo onverwachten dood in de kraamvrouwen-

(138) Les medicamens, (zegt KLUISKENS in zijn *Matiere medicale*,) ne paraissent avoir d'autre action sur l'economie animale, que de modifier les propriétés vitales, et d'autre utilité dans les maladies, que de déterminer une réaction salubre des parties, sur les quelles ils sont appliqués, ou qui reçoivent leur influence.

koorts te zoeken? En wordt ons, door zulk eene beschouwing, ook niet de bron ontsloten, en de toegang verleend, tot de verklaring van vele der zonderlingste verschijnselen, daarbij aanwezig, en door de Schrijvers in zulk een groot getal opgesomd? Er is een algemeene opstand en verwarring in de dierlijke huishouding: de rust is niet alleen in de zelve verstoord, maar wordt zelfs met eenen volkomenen ondergang bedreigd. De baarmoeder komt nu, meer nog dan te voren, mede in het spel, en hoe meer *consensus* een deel, of orgaan heeft, des te meer *antagonistische* bewegingen verwekt hetzelve in het ligchaam, voornamelijk, wanneer daarenboven, gelijk is aangemerkt, de *consensus* ziekelijk verhoogd is. In dit geval oefent de prikkel dikwijls zijne werking op deelen uit, waarheen hij, in den natuurlijke toestand, in het geheel niet gerigt was. Dezelve bepaalt zich nu niet meer binnen deszelfs natuurlijke grenzen, maar strekt zich veel verder, en tot deelen uit, waarmede hij te voren geene de minste *sympathetische* betrekking had.

Ofschoon het buiten allen twijfel is, dat het er, bij de genezing eener ziekte, dikwijls meer op aankomt niet te schaden, dan op het krachtdadig handelen, en de *Medicus cunctator* over het algemeen gelukkiger in zijne praktijk zal zijn, dan de *Impetuosus*, zoo zal men zich echter, in deze ziekte, schrikkelijk bedrogen vinden, »*modo αυτοκρατειας naturae spectatorem agere.*” Denken wij hier veeleer aan de spreuk van den voortreffelijken

GAUBIUS (139), dat het geenszins met de gewigtige verpligting van een' kloek' Geneesheer overeen te brengen is, steeds de bewonderende aanschouwer van de zelfwerkende natuur te blijven. Haar te be-
teugelen, als zij uitspat; — haar bijstand toe te brengen, als zij te zwak, en te traag is; — en haar, afdwalende, weder op den regten weg te leiden, — dit is 't, het geen de arts zich als eene eerste les dient voor te schrijven.

Ofschoon er Geneesheeren zijn geweest, welke, door hun ongelukkig slagen, zoodanig ontmoedigd waren, dat zij de genezing der kraamvrouwenkoorts, als buiten de grenzen der mogelijkheid achteden (140), en, van dit beginsel uitgaande, het zich ten rigt-
snoer voorstelden, om alle zoodanige lijderessen, die onder hunne behandeling kwamen, alleen aan de natuur over te laten, zoo wordt echter het menschelijk gevoel, bij de gedachte aan zulk een beklagenswaardig lot der vrouw, in dat tijdperk van haar leven, op het droevigst aangedaan. De gevolgen van eene der schrikbaarste kunstbewerkingen voor de vrouw, de *Caesarische* snede namelijk, zullen ons bij eene vergelijkende beschouwing niet zoo treurig meer toeschijnen, en de kansen daarvan voor het levensbehoud, bij de berekening, voordeelijker uitkomen.

(139) Non prudentis medici est, mirabundum modo *αὐτοκρη-
τειας* naturae spectatorem agere, sed et praecipitem refrenare,
excitare torpidem, errantem in viam reducere. § 104.

(140) Ernest. Horn. Biblioth. German. Tom. 7. pag. 388.

Verdubbelen wij dan onze pogingen, in p'laats van werkeloos hierbij neder te zitten, om in dezen dringenden nood te voorzien. Het geldt het behoud van zoo vele jeugdige levens, van wier voortdurend bestaan als echtgenooten, moeders, en nuttige leden der maatschappij, niet zelden, zoo veel afhangt.

Bij de overweging dezer belangrijke zaak komen hoofdzakelijk twee dingen in aanmerking:

1° Dat men, bij het ontdekken van den gevaarlijken toestand, met allen mogelijken spoed, den al meer en meer gezonken staat der levenskrachten, door eene krachtdadige inwendige behandeling, trachte op te wekken; en dat men

2° den verderen voortgang, van den beschreven toestand der baarmoeder, door plaatselijke hulpmiddelen, beperke.

BOER meent, dat, gelijk in meer andere ziekten der baarmoeder, het in deze ook toereikende zoude wezen, zijn vertrouwen alleen op plaatselijke hulpmiddelen te stellen, dewijl geneesmiddelen, inwendig toegediend, hem weinig dienst hadden bewezen. Noch de *antiphlogistische* methode, noch de *antiseptische*, had hij werkzaam bevonden. Inspuitingen, omslagen, purgeer- en braakmiddelen, alles was vruchteloos! Eindelijk echter, vond hij een werktuig uit, door hem *Porte-plumaceaux* genoemd (141), bestaande uit eene kromme buis, waardoor, met behulp van een draad, plukselwieken werden opgetrokken, en binnen de baarmoeder gebragt, na dezelve alvorens

(141) In het Archiv van STARK 3de st., V^{de} deel, is eene afbeelding van dit werktuig te vinden.

door inspuiting gezuiverd te hebben. Daar hij vroeger, doch vruchteloos, getracht had, de binnenste oppervlakte der baarmoeder, met eene zalf, uit *alth.* en *Theriac.* zamengesteld, door middel van een plukselpenseel te bestrijken, zoo stelde hij in de later uitgevondene wijze van verbinden zulk een vertrouwen, dat hij daaromtrent dit aanmerkt. «Andere soortgelijke patienten gebruikten *arnica*, *acetum ammoniae*, *campher*, de *cortex* en *moschus* op allerhande wijzen en stierven: gene (die namelijk, welke bovengenoemde kuur ondergaan hadden) bekwamen van dit alles niets, en genazen.” Het alhier opgegevene gunstige *resultaat* van die behandeling heeft betrekking op een paar gevallen, waar BOER van spreekt, welker genezing echter, (men houde mij deze veronderstelling ten goede) de natuur, veelligt, ook zonder die behandeling, wel voor hare rekening genomen zou hebben. Ik heb reeds elders mijne gedachten omtrent het onmogelijke, schier, van deze bewerking gezegd (142), waarom ik het onnoodig acht, hier in meer bijzonderheden desaangaande te treden, te meer, daar het, blijkens het verhaal van den jongen OSIANDER (143), ook maar voor een’ korten tijd schijnt geweest te zijn, dat BOER met voorzegde behandeling zoo zeer ingenomen was. Plaatselijke hulp alleen, als voldoende ter genezing dezer ziekte te beschouwen, is nog toe

(142) Zie meergemelde vertaling van het tractaatje van BOER, Aanteekening, N° 7, bladz. 95.

(143) J. F. OSIANDER, Nachrichten von Wien, über Gegenstände der Medicin, Chirurgie und Geburtshulfe. pag. 224. Tübingen 1817.

te geven, wanneer men, in dezen, de aandoening der baarmoeder meer voor oorzaak dan gewrocht erkent: maar zou het niet strijdig zijn, eene zekere algemeene *praedispositie* van het ligchaam tot eenige ziekte aan te nemen, en haar alleen door plaatselijke behandeling te willen bestrijden?

Zij, welke na BOER, ofschoon door hem daarop oplettend gemaakt, deze ziekte zagen, denken meest alle ook anders over derzelver behandeling (OO). Wanneer men ook in aanmerking neemt, dat ons ligchaam uit zoo vele en verschillende deelen is zamengesteld, waarvan ieder zijne eigene krachten heeft, en zijn eigen leven leeft; dat voorts het leven van het gansche ligchaam te beschouwen is, als de hoofdinhoud van alle de levenskrachten aan ieder deel eigen (144), en dat in de ziekte, waarover wij handelen, het evenwigt van alle levenskrachten zamen genomen, (van het algemeene leven derhalve) verbroken is, dan kan het niet anders, of de geneeskundige behandeling derzelve moet ook algemeen zijn. Ieder stelsel verdient hierbij onze bijzondere aandacht. Ik bedoel het *sensibele*, *irritabele*, en *reproductive*. Men wekke de zenuwen door *analeptica* op; de levenskracht in de spiervezel worde versterkt door *tonica*; en men herstelle het verlorene door voedende dingen, om het ligchaam, door hetzelfde nieuwe stof bij te zetten, weder tot deszelfs vorigen toestand terug te brengen. De *excitantia* zullen voor de *tonica* den weg bereiden om door het ligchaam te worden opgenomen, gelijk de *nutrien-*

(144) Zie ONTIJD I. c. pag. 9.

tia, (zal de *assimilatie* op eene behoorlijke wijze geschieden) de hulp van de *tonica* noodig hebben. Aldus moet het een het ander helpen. Inwendig (zegt LOCHER) stemmen met de natuur der ziekte, zoowel *aromatica* en *spirituosa*, als *amara* en *adstringentia* overeen, waaruit voornamelijk diegenen moeten gekozen worden, welke eene eigenaardige werking op de baarmoeder zelve uitoefenen. De *ol. sabin.*, *ol. animal. aeth.*, *liq. ammon. pyro-ol.*, *camphor.*, *valerian.*, *castoreum.*, *cort. cinnam.* enz. worden aldaar genoemd, en in behoorlijke giften (*doses*) met de *cort. peruv.*, *cascarill.*, *rad. calom. aromat.*, *lich. isl.* enz. toegediend. Voorts voedsels, die ligt verteerbaar zijn, met specerijen matig aangezet, alhoewel de zieke, waarbij de begeerte naar spijs zeer verminderd is, weinig zal gebruiken. Haar drank zij water met wijn, limonade, of een mengsel, bestaande uit *acid. sulphur.*, *acid. phosphor.*, met stroop en water verdund, enz. (145).

Wanneer men eenmaal met de natuur eener ziekte bekend is, dan zal de keuze der geneesmiddelen, in dezelve aan te wenden, minder moeilijk vallen. De geneeswijze staat ook weder met de natuur der ziekte gelijk deze met hare oorzaak in verband, en dezelve te kennen, maakt, zegt men, de halve genezing uit. Althans, de eerste schrede tot genezing is het onheil te onderscheiden.

Aan de tweede aanwijzing voldoet men, als men de aandoening der baarmoeder met geschikte plaat-

(145) LOCHER, diss. cit. pag. 22.

selijke hulpmiddelen bestrijdt. BOER, gelijk wij zagen, wilde dit *orgaan*, als eene uitwendige zweer behandeld hebben. De wijze echter waarop, tot dat einde door hem voorgeslagen, hebben wij, om derzelve bezwaren, niet uitvoerbaar geacht. Het *orgaan*, waaraan de bewerking geschieden moet, de *baarmoeder*, die, nadat zij het kind heeft uitgedreven, geen vreemd ligchaam meer in zich duldt; de hooge graad van zwakte, waarin zoodanige vrouwen zich steeds bevinden, en eindelijk het inbrengen der plukselwieken zelve, door middel van den, in het kort beschreven, toestel, zijn als zoo vele hinderpalen aan te merken, waarom men, in het gegeven geval, van deze behandeling moet afzien.

Doelmatiger echter, en als de vereenvoudigde manier van BOER te beschouwen, is de voorslag van *Profr.* BAKKER, in dezen op te volgen. Deze geleerde, namelijk, stelt voor, om door eene groo-tere of kleinere buis, naar de wijdte van den mond der baarmoeder, de wieken, door middel van eenen, in dien buis inpassenden, geleider, binnen de baarmoeder te brengen.

Wanneer men echter deze kromme buis verwisselt met een roer van gom-elastiek, en de plukselwieken doet vervangen, door eene inspuiting, dan zal men zich, naar het mij voorkomt, den toegang tot de binnenste oppervlakte der baarmoeder gemakkelijker maken. Want, zoo lang voornoemde bewerking met groote bezwaren verbonden blijft, dan kan men zich van zoodanige plaatselijke hulp, in dat geval, niet veel beloven, dewijl alsdan, daardoor, de heil-

zame pogingen der natuur gemakkelijk gestoord kunnen worden, en men alzoo meer schade, dan voordeel, zal aanbrengen. In zoo verre de plaatselijke hulp (merkt JÖRG aan) de nadeelige inwerking van den *ichor* op de baarmoeder, en alzoo deszelfs prikkel op het gansche ligchaam matigt, en perken stelt, kan dezelve heilzaam worden geacht, onder die voorwaarde echter, dat het middel met zorgvuldige inachtneming van de geaardheid der baarmoeder, aangebragt worden kan, en aangebragt wordt. Als het doelmatigste ter plaatselijke verzorging der baarmoeder beschouwt hij ook, eene spuit, met een beweeglijk elastiek roer, waaraan van voren een fijn ivoren buisje gewerkt is. Ter voorkoming nu, dat het ingespoten vocht niet te spoedig weder wegvloeije, stelt hij verder voor, om een stuk spons rondom het ivoren buisje te bevestigen, zoodanig, dat men de spons, als het genoemde buisje in de baarmoeder is gebragt, langs hetzelfde opschuift, en tegen den mond van dit *orgaan* plaatst. De beste wijze, om spons en buisje te vereenigen, is, dat men, gelijk aan den vischangel de schacht door de kurk, de buis door de spons steekt. Het inbrengen moet altijd door eenen zaakkundigen geschieden.

Aan welke van de alhier opgegevene wijzen van behandeling der baarmoeder men nu ook de voorkeur moge hechten, het lijdt geenen twijfel, of iedere toenadering van dit *orgaan*, zal in voorschreven toestand aan vele zwarigheden onderhevig zijn. Inspuitingen zouden mij nog het best bevallen, doch wil men van dezelve eenig nut hebben, dan moeten zij dikwijls geschieden. Het

wenschelijkste derhalve zou zijn, dat de buis, ter inspuiting gekozen, bleef liggen. Ik zou daarom, in plaats van dat ivoren pijpje, eene losse buis van gom-elastiek verkiezen. Deze zal, wegens hare meerdere zachtheid, en geringe zwaarte, de minste prikkeling veroorzaken. Vermelde spons mag eenigermate het wederuitvloeijen van het ingebragte vocht veroorzaken, maar zij houdt ook terug, hetgeen men gaarne naar buiten wil hebben. Het is waar, dat het uitvloeiende vocht de vrouw nat en koud doet worden, dit echter, zal men met het behoud der spons, ook niet geheel kunnen voorkomen. Ik zou daarom, slechts eene eenvoudige gom-elastieke buis verkiezen, dezelve, eenmaal ingebracht zijnde, laten liggen, en, bij gelegenheid der inspuiting, de *canul* van de spuit er in plaatsende, hier door, zoo dikwijls men dit noodig mogt achten, de binnenste oppervlakte der baarmoeder, en de scheede bespoelen, intusschen voor het nat en koud worden der vrouw, zoo veel mogelijk, zorg dragende, door drooge en gewarmde doeken. Wat de middelen betreft, tot inspuiting aan te wenden, deze, zegt JÖRG, kunnen op verscheidene wijzen zamengesteld worden, zoo als uit een *decoct. cort. peruv.* de *cicuta*, de *calmus*, de *quercus*, en andere bittere, *aromatieke* kruiden, ook wel met azijn en wijn gemengd, het kalkwater enz. LOCHER beveelt ook bittere, zamentrekkende afkooksels, of *aromatieke* aftreksels aan; de *flor. chamom*, de *herba scordii*, de *rad. caryoph.* enz. Als dezelve pijn mogten verwekken, dan worden zij verdund. De hoeveel-

heid moet naar den meerderen of minderen zamengetrokken toestand der baarmoeder zijn ingerigt.

Zie hier, zoo kort mogelijk, bijeengebragt, hetgeen men, elders verspreid, omtrent de geneeskundige behandeling dezer ziekte vindt opgeteekend, en ter bestrijding derzelve heeft aanbevolen. Wat nu betreft, de gevallen, die ik heb waargenomen, en welker geneeskundige verzorging aan mannen van beproefde ondervinding was toevertrouwd, zou het mij tot groote vreugde verstreken dezelve hier, als zoo vele voorbeelden van gelukkige genezing, te hebben mogen bijbrengen. Het gewone lot in de kraamvrouwenkoorts trof echter ook die vrouwen, welke ik in de verlossing bijstond: de eene vroeger, de andere later. En daar ik hiervoren heb aangemerkt, dat het minder moeilijk zoude vallen, die geneesmiddelen op te noemen, welke als onvermogene in de kraamvrouwenkoorts bevonden zijn, dan diegene te vermelden, welke eene gunstige onderscheiding verdienen, zoo zoude het als overtoellig kunnen worden beschouwd, wanneer ik hier een oogenblik vertoefde, om de lijst dier middelen door herhaling te vergrooten.

Hoezeer het te vreezen zal zijn, dat het geweld der ziekte, in dezen, steeds natuur en kunst zal trotséren, zoo zal ik echter dit gedeelte dezer verhandeling niet eindigen, dan, na alvorens eene bijdrage, het *therapeutische* gedeelte dezer ziekte betreffende, te hebben geleverd. Waarneming en overdenking hebben mij dezelve aan de hand gedaan, en ofschoon ze gewaagd moge schijnen, met

betrekking tot de natuur der overwogene ziekte, komt zij mij niet ongegrond voor.

Was de Geneeskunde, te allen tijde, aan toevallige ontdekkingen veel verplicht, welke, door eene nadere aanwending en toepassing, proefondervindelijke waarde verkregen en behielden, ook mijne opmerking, die ik slechts als een onderwerp van bespiegeling hier voordrage, zou een onderwerp van beoefening kunnen worden.

Bij eene der zwangere vrouwen, die ik in de verlossing moest bijstaan, vertoonden zich, gedurende het laatste harer dragt, reeds vele ernstige verschijnselen van eene hoogst ontstemde, en laag gezonkene levens-*energie*, met eene ziekelijk verhoogde gevoeligheid; verschijnselen, die voor het bestaan dezer ziekte, stilliger nog, dan in eenig ander mij voorgekomen geval, pleiteden. Vermoeidheid bij de minste beweging, zwak uitzigt, vermelde *specifieke* kleur, klagten over pijn en zwaarte in den buik, met vermindering van deszelfs omtrek, lende pijn, die zich in eene schuinsch benedenwaartsche rigting naar de liezen uitstreckte, als een bewijs, dat de eijernesten in de aandoening deelden: voorts bezwijmingen, stuipachtige bewegingen, ligte zamentrekkingen der baarmoeder enz., alle welke toevallen eene ziekelijk verhoogde werking van het zenuwgestel aanduiden, en met den avond vooral, wanneer, over 't algemeen, de *incitabiliteit* der zwangere hooger gestemd is, met verheffing terug kwamen. Nadat haar echtgenoot, (zijnde geneesheer,) haar alvorens eenige andere middelen, doch vruchteloos, had toegediend, om, ware het moge-

lijk, de zwangere vrouw voor een' onrustigen nacht te beveiligen, gaf hij haar eindelijk, 's avonds, eenige droppels *Vinum opii aromaticum*, en wel met de voortreffelijkste uitwerking. Gelijk dit middel, als de ziel der baarmoeder te beschouwen, de zekerste toevlugt tot troost voor barenden is, zoo was het hier ook de eenige rust- en vredestichter. De vatbaarheid dezer zwangere, voor dit krachtdadig middel, was inderdaad zoo verwonderlijk, dat hare *idiosyncrasie*, na de toediening van eenige droppels daarvan, het best bevredigd wierd, en zij somwijlen op derzelver gebruik aandrong. De verlossing dezer vrouw (zijnde eene eerstbarende) liep zeer voorspoedig af, echter, den gewonen tijd der zwangerschap nog niet ten volle bereikt hebbende. Op den avond van den tweeden dag na dezelve, had er evenwel een zonderling verschijnsel bij haar plaats; eene zoo groote ophooping, namelijk, van gevoeligheid in de baarmoeder, dat dezelve zich, gedurende een' tijd lang van den nacht, bij herhaling zamentrok, even als moest er een tweede kind komen. Bij het inwendig onderzoek was het *ostium uteri* zeer aandoenlijk; uitwendig, bood zich een groot gedeelte der baarmoeder, boven de schaambeenderen, op het gevoel aan. Op den vierden dag na de verlossing stierf de kraamvrouw, hier en daar met *petechiae* en roode vlekken bezet, nadat zij alvorens door menigvuldige zenuw- en krampachtige toevallen van het geheele ligchaam, waarbij, gelijk in aanvallen van *opisthotonos*, de ruggraad achter-

waartsover gebogen werd, gefolterd was (146). Men zou hier nu kunnen vragen, waarom men, in dit geval, niet met een krachtig gebruik des *opiums* is voortgegaan, daar toch de meeste der hier opgenoemde verschijnselen, een wezenlijk krampachtig lijden aanduiden? Indien men echter overweegt, hoe gewaagd het gebruik des *opiums* bij kraamvrouwen, door sommige der vroegere en latere Schrijvers is beschouwd; — hoe ligt er een ontstekingachtige toestand onder schuilen konde; — dat, bovendien, de ziekte in haren wezenlijken aard niet gekend werd, dan zal men hierin de reden vinden, waarom de geoefendste geneesheeren, en mannen van naam in dit middel geene hulp gezocht hebben. Daarenboven is, hetgeen ik hier aanvoer, ook eerst de vrucht van een rijper en bedaard nadenken over deze zaak, en hare ernstige en nadere overweging moet ons te meer bezig houden, daar wij, uit *analoge* gevallen, gronden voor hare hooge waardij kunnen afleiden. En hier is het, dat ik, voornamelijk, de aandacht nader op het *Gangreen*, door POTT beschreven, gevestigd wil hebben (147). De natuur van ziekten, gelijk ik hier boven heb aangemerkt, kan dezelfde zijn, al tasten zij ook verschillende deelen des lichaams aan. Ontstaat deze bijzondere soort van versterving ook niet zonder voorafgegane ontsteking? Hoe dikwijls had niet dit kwaad eene even spoedige,

(146) Deze waarneming maakt de laatste van degene uit, welke ik vroeger, in mijn werkje over de *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder, heb beschreven, zie bladz. 73.

(147) Zie bladz. 78 dezer verhandeling.

en doodelijke uitwerking in haar gevolg, als de kraamvrouwenkoorts, voor en aler POTT, (ook niet dan bij toeval,) de voortreffelijke uitwerking van het *opium*, ter bestrijding daarvan, had leeren kennen? Genas hij, na de gelukkige ontdekking daarvan, niet zeer vele lijders, die in het vervolg, met deze, vroeger hunnen ondergang steeds na zich slepende, kwaal, onder zijne behandeling kwamen, daar de anders vermogendste middelen, waaronder de kina zelf, zich als onvermogene in deze ziekte getoond hadden? Lees zijn geschrift (148) desaangaande, en gij zult ontdekken, dat ik u hiervan een getrouw tafereel heb opgehangen; of wilt gij liever, dat ik u hier een klein uittreksel daarvan levere, om het gezegde nader te staven? Welaan! Hooren wij POTT zelf spreken: « Het doet mij leed, (zegt hij,) genoodzaakt te zijn, een onzer meest vermogendste hulpmiddelen van een gedeelte zijner veronderstelde verdiensten te moeten berooven; dan, gelijk aan den eenen kant zijne verdiensten hier onregt zijn, en ik alzoo hoop, aan den anderen kant een hulpmiddel aan de hand te wijzen, wiens genezingskracht, door dit ongemak te keer te gaan, in waarde zal stijgen, zoo zal de *res medica* (het belang der geneeskunde) hier niets bij lijden. Ik zal mij niet ophouden, met bijna gelijke gevallen bij te brengen, maar alleen zeggen, dat iedere gelegen-

(148) Van dit geschrift bezitten wij eene Vertaling door M. S. DU PUI A. L. M. Phil. Doct. onder den titel: *Waarnemingen over de Versterving der teenen en voeten*, door PERCIVALL POTT, te London, 1779.

heid, welke ik sedert dien tijd gehad heb, mij meer en meer overtuigd heeft van de groote waarde en nuttigheid van dit hulpmiddel, en bewezen, dat het vermogen van hetzelfde in staat is, den ondergang der zulken te keer te gaan, welke ongelukkig genoeg zijn, van door dit ongemak te worden aangestast. Ik dacht het onbetamelijk te zijn, niet gemeen te maken, hetgeen ik ondervonden had, uit vreeze dat zulken, welke hierdoor mogten worden aangestast, verstoken zouden zijn van een hulpmiddel, wiens gelijk vermogen ik geloove, dat men in iets anders te vergeefs zoude zoeken. Om kort te gaan, ik ben ten vollen overtuigd, door 't geen ik gezien en gedaan heb, dat ik door dit middel, en door dit alleen, menig een' gered heb, die anders het slagtoffer zou zijn geweest van dit ongemak."

Maar welke *analogie* vraagt welligt iemand, bestaat er toch tusschen ziekten, die *oude menschen*, en die voorwerpen in de *vaag* hunnes levens, zoo als kraamvrouwen, aanvallen. Ik zal hier niet eens op antwoorden, dat ook zij, welke door eene buitensporige leefwijze, hetzij BACCHUS of VENUS, of beide te veel geofferd hebbende, zich eene algemeene zwakte op den hals hebben gehaald, dat ook dezen zeg ik, door dezelfde ziekte kunnen worden aangestast, om te bewijzen, dat dit *gangreen*, ofschoon meestal, echter, geenszins bij uitsluiting, aan een' gevorderden ouderdom, of aan bejaarden eigen is: maar, bij voorkeur, stel ik mij hier, in plaats van den jeugdigen grijsaard, den ouden van dagen voor, om aan te toonen, dat ook weder een alge-

meene band, de oorzaak namelijk, deze ziekte met de hiervoren beschrevene verbindt. En is dit waar, dan kunnen wij ook hier weder, de natuur der ziekte in hare oorzaak leeren kennen, en langs dien weg, veelligt eene gelukkige toepassing op de geneeskundige behandeling derzelve maken. Doch, waartoe zoude ik hier in wijdloopige vergelijkingen treden, wanneer ik met weinige woorden mijne stelling bewijzen kan? Of is het niet hetzelfde, welke oorzaak, tot de uitputting der levenskrachten heeft aanleiding gegeven, of hier, de zwangerschap in eene gegevene tijdruimte, dáár, eene langzamer werkende oorzaak de ontwikkeling der versterving voorbereidde? Versterving? waarom ook hier niet veeleer, om met de zoogenoemde *putrefactie* der baarmoeder in een denkbeeld te blijven, terugtreding, *Zürückschreiten*, vermindering, of iets dergelijks, van het leven, ten gevolge van algemeene levensuitdooving? Het hart en slagaderlijk vaatgestel ontvangt niet meer, dan slechts een' geringen invloed van het zenuwstelsel. De *irritabiliteit* is verminderd, zoodat het bloed niet voldoende meer naar die deelen, welke het meest van het hart verwijderd zijn, voort wordt gestuwd: Hoe? Is de baarmoeder dan ook zoo ver, als de teenen en voeten, van den algemeenen bloedstroom verwijderd, hoor ik iemand verwonderd vragen? Men houde toch, bid ik, hier in het oog, wat het gansche *sijstema genitale*, en de baarmoeder in het bijzonder, niet al geleden heeft gedurende de zwangerschap en verlossing, en dat, gelijk het leven der baarmoeder eerst dan begint,

nadat de ontwikkeling van het gansche is tot stand gebragt, zoo ook bij eene algemeene verzwakking, vooral wanneer van dit orgaan bijzonder veel gevergd is geworden, de verstervingsverschijnselen, zich ook het eerst en het sterkst in hetzelfde zullen openbaren. En zou men daarom niet mogen vaststellen, dat de kracht van haar slagaderlijk stelsel, in het bijzonder, als in een' staat van verlamming verkeerende, te beschouwen is? Bijaldien men dan met mij wil instemmen, dat de algemeene oorzaken dezer ziekten in algemeene zwakte haren grond vinden; dat door vermeerdering en voortdoring dier verzwakkende invloeden, *analoge* ziekteverschijnselen worden voortgebragt; — dan kan het niet anders, of de behandeling derzelve dient ook met elkander overeen te komen.

Is nu het *opium*, door andere groote *practici* (149) als een der uitmuntendste middelen bevonden in ongesteldheden van zwangeren, barenden, alsmede in ongemakken na het kramen, dan maak ik geene zwarigheid, hetzelfde ook in ons geval, als een aanbevelingswaardig middel, op de natuur der ziekte gegrond, voor te dragen; een middel, dat op het *sensibile* en *irritabele* stelsel beide, even krachtig inwerkt, en het vermogendste zal zijn om, op 't spoedigst, het verbroken evenwigt tusschen dezelve te herstellen. Daar echter in de kunst van genezen elk ontwerp, dat zonder toepassing blijft, noch voor de wetenschappen, noch voor de menschheid gewin is, zoo is de vraag, of het niet in zulke gevallen,

(149) *Candide fateor, me semper adhibuisse opiata port partum, nec me poenituit unquam.* VAN SWIETEN *Comment. in Boerh. Aphor.*

waarin men gedurende de zwangerschap geene *prophylactische* zorgen genomen heeft, (hetgeen wel meest het geval zal zijn) geoorloofd zij, tot eene stoute toediening des *opiums* over te gaan, ten einde daardoor, als met het meest vermogendste *Cardiacum*, (in welke hoedanigheid toch, hetzelfde het *gangreen* van POTT, ook schijnt te genezen,) den *impulsus* van het hart en vaatgestel krachtdadig op te wekken en aan te zetten? De hoeveelheid der gift hier te bepalen, valt moeilijk. Ieder geneeskundige handele hierin naar omstandigheden. POTT gaf het *opium* in zijne gevallen, tot één grein, alle drie of vier uren. Nimmer gaf hij minder dan drie of vier greinen in de 24 uren.

In een tweede stukje van POTT, als vervolg op het eerste, door denzelfden Vertaler, vindt men het gebruik van het *heulsap* nader bevestigd, met waarnemingen van een aantal schepelingen, welke door deze bijzondere soort van versterving waren aangetast. Ook in deze gevallen diende men, toen het kwaad naar geene gewone hulpmiddelen, zelfs niet naar den *Peruviaanschen* schors luisterde, aan sommige lijders, 's avonds, twee greinen *heulsap* toe. Aan anderen, 3 maal 's daags dezelfde hoeveelheid. Sommige dier lijders hebben tot hunne herstelling noodig gehad 262, 192, 148, 120 en 116 greinen, terwijl er bij anderen, gedurende de genezing, 216, 60, 36, 32, en 20 greinen gebezigd wierden. Geen dier lijders bespeurde eenig nadeelig gevolg van het slaapverwekkend vermogen des *heulsaps*, tot zulk eene groote hoeveelheid toegediend. In een

bijzonder geval, waarin een lijder, door eene zogenaaemde, voorafgegane zinkingkoorts, alle beweging van zijn' regter arm en been, (den voet echter uitgezonderd) verloren hebbende, ook door deze versterving allerellendigst werd aangetast, gaf men 's daags 6 greinen, welke vervolgens 292 greinen van het genoemde middel gebruikt heeft (150). Ofschoon het uitgemaakt is, en hetgeen betrekkelijk de kraamvrouwenkoorts, meer dan in eenig ander geval bewaarheid is gevonden, dat hoogstaannemelijke, theoretische voorstellingen, in den praktischen werkkring niet zelden schipbreuk lijden, zoo is het echter beter, in zulke omstandigheden, waarin de dood de zeissen heeft opgeheven en gereed staat, om zijne prooi neder te vellen, « *experiri remedium anceps, quam nullum,* » waarbij men aan den *Hippocratischen* stelregel gedenkt, dat wanhopige gevallen, de aanwending van wanhopige middelen dringend vorderen en gedoogen. Ik zal hier opzigtelijk de plaatselijke behandeling der baarmoeder, nog een woord bijvoegen, hetgeen mij van belang voorkomt, en dan mijne taak, wat deze eerste afdeeling betreft, voldongen rekenen.

Waarvoor men de *putrefactie uteri* ook moge aanzien, hetzij voor een *ulcus noma*, *ulcus*, *phagadenicum*, *acutum*, *typhus uteri putridus*, of iets dergelijks, dit maakt, in de behandeling, die ik hier nog zal voordragen, geen verschil. De hoofdzaak is en blijft, den rotachtigen toestand,

(150) Zie verdere waarnemingen over het bevestigde gebruik van het heulsap in eene versterving der teenen en voeten, door M. S. DU PUI, A. L. M. Ph. et Med. Doctor. Anat. Chir. et art. obst. Lector. pag. 86, 87 en 88.

die uit den aard van de aandoening, zoo als wij denzelfven beschouwd hebben, toch altijd daarbij aanwezig moet zijn, door gepaste middelen tegen te gaan. Prées reeds BOERHAAVE den azijn, uit- en inwendig, bij *gangreen* en rottige zweren gebezigd, als een voortreffelijk middel aan (151); niet verwerpelijk moet alsdan geacht worden de voorslag van den *Berlynschen* geneesheer KLAATSCH, om in dezen toestand der baarmoeder, het door hem, met zulk een gelukkig gevolg in den waterkanker toegediende houtzuur, of den houtazijn, door inspuiting in aanwending te brengen (PP). Wanneer wij ook in overweging nemen, dat dit middel zelfs goede diensten deed, waar vroeger het zoutzuur vruchteloos was aangewend, en daarbij het oog gevestigd houden op de overeenkomst der ziekten, waarin hetzelfde is beproefd, dan moet het alle onze aandacht tot zich trekken. Daar dit middel aan bovengenoemde, als zoo krachtig in den waterkanker, gebleken is, zoo wenscht hij, daardoor aangespoord, dat hetzelfde bij voorkomende gelegenheid, ook beproefd mogt worden in de voorschreven aandoening der baarmoe-

(151) Zijn *spiritus excitans* wordt in versterving voor een zeer werkzaam middel gehouden. Het voorschrift is als volgt:

Rec.	Succ. rec. express. citr.	Unc. ii
—	— — — aurant.	Unc. i
Syrup.	recent. Moror.	Unc. ii
Aq. stillat.	citr. totius.	Unc. iv
—	Melissae.	Unc. ii
—	Cinnamom.	Unc. i
Vini.	Rhenani	Unc. vi

addito, si opus, saccharo, m. d. Bibat. Unc. omni vel semi hora.

der, en bij de verweeking van den maaggrond, in welke beide ziektevormen slechts, (zegt hij) men dezelfde verschijnselen ziet, terwijl, in alle de drie gevallen, eene *organische* verstoring plaats heeft. Zonderling is het, dat wij in deze drie ziekten, ook de meeste *analogie* aantreffen tusschen de deelen, welke daar worden aangetast, zoo als in de baarmoeder, behalve derzelver inwendige oppervlakte, hoofdzakelijk de mond; — bij den waterkanker de hoeken van den mond, en bij de verweeking van de maag de *saccus coecus*, die ook al in de nabijheid van den maagmond zich bevindt. Ofschoon hieruit wel geene belangrijke resultaten zijn op te maken, en de overeenkomst van ziekten, gelijk ik heb aangemerkt, meer in de oorzaak, dan in de plaats door dezelve ingenomen, moet gezocht worden, zoo wilde ik dit echter niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Van meer belang is het echter, nog van die ziekten melding te maken, waarin het vermelde zuur, voornamelijk ook door eenen *Joseph Berres* (152), verder al is aangewend, en waarin het zich ook als een *anticepticum* van den eersten rang heeft aanbevolen. Genoemde *J. B.* merkt hieromtrent aan, dat de ziekten, waarin het zich al heilzaam aan hem bewees, de volgende waren: *gangreen*, *sphacelus*, algemeene *scorbut*, slappe, bleeke, niet zeer gevoelige zweren; weelderige, ingevreten, sponsachtige, zwartachtige, stinkende, ongevoelige *scrophuleuse* zweren, scheurbuik in den mond, kankerachtig spekkezwel en hoofdzeer. Bij kanker-

(152) J. BERRES Ueber die Holzsaure u. s. w. Wien 1823.

achtige zweren aangewend, verdelgt het terstond den kwaden reuk; tweemaal zou men zelfs na de aanwending daarvan genezing hebben zien volgen. Beenvreteling hield daardoor een tijdlang op, beenstukjes werden afgestooten en afbladering veroorzaakt. Daarenboven is het ook nog tot geneeskundig gebruik in het hospitaal-vuur voorgeschreven, welke ziekte, in derzelve geneeskundigen gang, ook zeer veel overeenkomst heeft, met de, van de *putrefactio uteri* vergezeld gaande koorts. Moeijelijk, (zegt KLUISKENS) zijn er twee Schrijvers te vinden, welke te dezen opzigte overeenstemmen, en het zelfde middel aanraden. De behandeling derzelve heeft even zoo vele veranderingen ondergaan, als er verschillende stelsels omtrent haar geboren zijn geweest. Niettegenstaande bovengenoemde zelf, de plaatselijke behandeling in de hospitaalsversterving als de voornaamste voorstelt, zoo moet hij echter bekennen, dat de algemeene een onmisbaar hulpmiddel is (153). Het vloeibaar zeezoutzuur wordt aldaar, boven alle andere, de grootste lof toegekend. Dit middel had vroeger aan K. de beste dienst, in de, onder de benaming van waterkanker behandelde ziekte, bewezen, en hem, wegens de overeenkomst van den laatsten met de eerste, eene proef daarmede doen nemen, die met den besten uitslag bekroond werd. Waarom zouden dan ook niet in ons geval, inspuitingen in de baar-

(153) Zie de 4de Afdeeling der aangehaalde verhandeling pag. 32, welke aan de behandeling der rottige hospitaalversterving is toegewijd.

moeder met een verdund *acidum muriaticum oxygenatum* aan te bevelen zijn? — De overgehaalde houtazijn, of het houtzuur, werkt altijd zwakker dan de raauwe, ongeveer in verhouding van 1 — 4. Beide verliezen hunne eigendommelijke werking als zij aan het licht zijn blootgesteld, en eenige dagen in een open vat blijven staan. BERRES gaf het raauwe houtzuur in een gepast *vehikel*, inwendig, van 10 droppels tot eene *drachma*. De overgehaalde zacht bijtende, van eene halve *drachma* tot een half ons, en steeg allengskens met deze gift. KLAATSCH zegt, volwassenen bekwamen dagelijks van eene halve tot 10 *drachma's*, behoorlijk met water verdund.

In de laatstverloopene jaren zijn nog als *specifica*, tegen de kraamvrouwenkoorts aanbevolen, de *borax* en de *Ol. terebinthinae* (154). Voor de laatste echter, zijn ongelijk veel meer stemmen uitgebragt, dan voor de eerste. BREFELD (155) verklaart zich voor deze; DOUGLAS (156), PAYNE (157), AT-

(154) Zie MEISSNER l. c. 2 th. pag. 241—242.

(155) J. H. BREFELD Beiträge zu den Grundzügen der Heilkunde für die gegenwärtige Zeit. Münster 1803.

(156) Bemerkungen über das Kindbetterinnenfieber als Antwort auf die allgemeinen Gesundheitsrathe vorgelegten Fragen von JOHN C. DOUGLAS. M. D. Aus den Dublin Hospital Reports, vol. III. — Zie ook Archiv f. med. Erfahrung von Horn. enz. Jahrgang 1824 Januar. Februar. §. 333. 334.

(157) The Edinburgh Medical and Surgical Journal. vol. XI. 1822. Octobr. p. 539. Ook Bemerkungen über die guten Wirkungen des Terpentins in dem Kindbetterinnenfieber von HENRY PAYNE M. D. Zie neue Sammlung auserlesener Abhandlungen zum Gebrauche praktischer Aertze 7. bd. 2 St. pag. 249. Leipzig 1824.

KINSON (158), MACABE (159), EDGELL (160), CARDIF (161), en LUCAS (162), voor gene. DOUGLAS houdt de gemelde olie voor werkzamer, dan eenig ander middel in de kraamvrouwenkoorts, en zegt, door deszelfs aanwending, vrouwen genezen te zien hebben, die hopeloos daar neder lagen, en na de gewone wijze van behandelen niet genezen zouden zijn. Omtrent de werking van de *Ol. Terebint.* in de kraamvrouwenkoorts, voert hij, uit No. 2 van het *Medico-chirurgical Review* pag. 180, het volgende aan: De werkzaamheid der terpentijnolie in de *Peritonitis puerperalis*, het eerst door Dr. BRENAU te *Dublin* waargenomen en opgemerkt, is een bewijs voor het nut van afvoerende middelen in deze ziekte. Dezelve is niet alleen een sterk *catharticum*, maar dezelve oefent ook over de gansche slijmhuide der darmen een' krachtigen prikkel uit, en leidt alzoo den ziekelijk geprikkelden toestand van het buikvlies af, en brengt denzelven op eene afscheidende oppervlakte over, alwaar deze, door de vermeerderde afscheiding zelve, opgeheven wordt. Vooreerst valt hier aan te merken, dat door dezen Schrijver, buikvlies-ont-

(158) The London medical and Physical Journal. Juni 1815.

(159) The London medical Repository. vol. VI.

(160) The London medical and Physical Journal. vol. XXXVIII.
Decb. 1817.

(161) R. CARDIFF. Diss. de febre puerperali. Edinburgh. 1815. 8°.

(162) The American Medical Recorder of original papers and intelligence in Medicine and Surgery, conducted by an association of Physicians in Philadelphia, Baltimore and Norfolk. vol. VI. 1824 Philadelphia.

steking ook al wordt aangezien, als de natuur van de *febris puerperalis* (het punt in verschil) uit te maken, waarvan het tegendeel straks zal bewezen worden, zoodat daardoor de toediening dezer olie, in gezegde koorts reeds vervalt. Het zou in der daad gelukkig zijn, indien men, zelfs in buikvliesontsteking, zoo groot een voordeel van de toediening dezer olie verwachten kon. Het schijnt echter, dat men het voorgewende nut daarvan, niet altijd uit de zoo even verklaarde werking kan afleiden, volgens hetgeen DOUGLAS verder nog aanvoert, dat namelijk, dit middel, slechts plaatselijk aangewend, de dringendste verschijnselen dezer ziekte, (kraamvrouwenkoorts,) (let wel!) in den tijd van 15 tot 20 minuten zou doen verdwijnen, zonder de geringste merkbare afscheiding te veroorzaken. In dit geval echter schrijft hij de gunstige werking van dit middel toe, aan den snel zich verbreidenden invloed van hetzelfde over het zenuwgestel. Omtrent deze uitmuntende, en zoo spoedig zich kennen doende werking van dit middel, merkt D. echter aan, *zulks te weten*, niet van waar! Het schijnt dus, dat hij dit niet zoo zeer bij eigen ondervinding, dan wel bij overlevering weet, en op dezen grond alleen, valt het moeilijk, zoo gereedelijk, het zegel der waarheid, aan de echtheid van zoodanige berigten, te kunnen hangen. PAYNE wendde deze olie tot twee *drachma's* aan, en zag rijkelijke stoelgangen, met aan *lympa*-gelijkende stoffen, daarop volgen. Bij te groote gaven maakte dezelve *congestien* naar het hoofd, en had zelfs *manie* ten gevolge. Overigens houdt hij de aanwending van dit middel

in ieder tijdperk van de kraamvrouwenkoorts voor dienstig, ATKINSON zag hetzelfde in het laatste *stadium* dezer ziekte nog wonderen doen. MACCABE gaf het met gunstig gevolg, nu eens met *aq. menth.*, dan eens met afvoerende middelen. EDGELL bevestigt eveneens, dat deze olie heerlijke diensten bewees, merkt evenwel daarbij aan, dat men van dezelve slechts dan hulp verwachten kan, als het koudvuur reeds zeer nabij is. CARDIFF wendde daarentegen dezelve zonder eenige verligting aan, ofschoon dezelve ook stoelgangen en braken veroorzaakte. Hoezeer men ook nog wil, dat gezegde olie, in de kraamvrouwenkoorts, wanneer namelijk dezelve *epidemisch* en *contagieus* mogt zijn, hoofdzakelijk van dienst zoude kunnen wezen, zoo meen ik echter omtrent het nut van dit middel, gelijk van zoo vele andere *arcana* en *specifica* in dezelve (QQ), aan te mogen aanmerken, dat hetzelfde te hoog schijnt aangeslagen, en de vooringenomenheid daarmede te overdreven is, vooral, wanneer wij bij LUCAS, (welke met dit middel den onderdrukten *lochien-vloed* weder te voorschijn gebragt zoude hebben, daarenboven nog lezen: dat de terpentijnolie, veelligt eenmaal, met hetzelfde regt als een *specificum* ter bestrijding der kraamvrouwenkoorts beschouwd zal kunnen worden, als de *cortex* in de tusschenpozende koortsen. (?!))

Ik meende bij de overwëging van dit gedeelte dezer verhandeling, het bovenstaande mijnen lezeren niet te mogen onthouden, al was het slechts om in deze niet onkundig te schijnen, van hetgeen men zich al van dit middel in de kraamvrouwenkoorts heeft

voorgesteld. In de ziekte echter, welke ik in dit geschrift als de kraamvrouwenkoorts heb voorgedragen, zal deszelfs aanwending voorzeker niet als zulk een toovermiddel beschouwd mogen worden.

En hiermede eindig ik de beschrijving eener ziekte, tot de ontknooping van welker natuur ik eene poging nader heb gewaagd. Wat men daarvan ook moge gelooven, geene zoo verschillende beschouwingen, als waarvan men gewoonlijk, met betrekking tot dit onderwerp uitgaat, zullen mijns inziens, ooit den weg tot de verklaring van haar wezen banen. Een pad leidt slechts derwaarts, en mogt ik zoo gelukkig zijn geweest, den toegang tot hetzelfde ontsloten te hebben! Ik heb daartoe van niemand heimelijk stof ontleend, en hetgeen ik van anderen moest borgen, heb ik openlijk bekend gemaakt. Mogt intusschen, de door mij voorgestelde geneeswijze, wanneer de kwaal reeds te zeer de overhand heeft, het bloed te zeer aan kracht verarmd, en de natuur niet meer in staat is, de veroorzaakte wanorde te herstellen, de zoo zeer gewenschte uitwerking niet hebben, het is mijnes ondanks. De voorslag berust des niet te min op *pathologische* en *therapeutische* gronden. Zoo wilde het ook de Maatschappij. En ofschoon ik haar doel niet volkomen mag getroffen hebben, zoo zal ik het echter gelukkig achten, wanneer zij op de hoogst belangrijke vraag, bij vernieuwing door haar voorgesteld, een meer voldoende antwoord mag ontvangen, *positiver* wenken nog bevattende voor het heil der vrouwen, in den beschreven' wanhopigen toestand.

Mein Freund! Was man uns bisher in unsern Pathologieën für *peritonitis* oder *metritis puerperalis* gegeben, und was man überhaupt unter dem Namen Kindbetterinnfieber als eine besondere krankheit auftreten lässt, is eine Gemenge von Krankheiten und Symptomen, denen keine eigenthümliche wesensheit, kein Grundcharacter beigelegt ist, und wo man daher in dem besonders Hervorstechenden, bald entzündlichen, bald gastrischen, bald nervösen u. s. w. das wesen der krankheit gesucht hat, statt dies als etwas von dem wesen abhängiges, oder sich zufällig damit verbindendes zu erkennen. Daher ist es hier bald für eine Entzündung, dort für ein Gallen-oder Nervenfieber ausgegeben. Von dem einen in ein synochisches, gastrisch-biliöses, contagiöses Fieber eingetheilt (DOUGLAS); von dem andern für eine Krankheit ausgegeben, die gleich dem Proteus alle Gestalten annehmen, und unter jeglichem Character auftreten könne (VOGEL). Daher der natürlich unsichere standpunkt für den Therapeuten, der nach seiner besondern Ansicht hier bald in Aderlass, dort in Brech- und Purgiermitteln u. s. w. sein Heil sucht. Soll das Kindbetterinnfieber sich als eine besondere Krankheit rechtfertigen, soll der Zusatz *puerperalis* etwas bedeuten, so muss sich diese Krankheit auch als eine eigenthümliche darstellen, d. h. als eine solche, die dem Kindbett allein angehört, sich allein aus diesem entwickelt, in demselben allein begründet und durch dasselbe bedingt ist. Nur insofern es eine solche giebt, giebt es ein Kindbetterinnfieber, das seinen Platz in den nosologischen Systemen, als eine besondere Krankheit verdient und rechtfertigt.

Archiv. f. med. Erfahr. von Horn, enz.

Jahrg. 1827. May, Junius.

TWEEDE AFDEELING.

En rendant compte d'un ouvrage, on doit connaître jusqu'à un certain point le sujet que l'on va examiner, le juger d'après ses lumières et son expérience. Voulant émettre une opinion, on doit la développer avec franchise, avec fermeté. On doit la motiver d'après des autorités irrecusables.

—◆◆◆—

Alvorens de Engelschen die ziekte, welke thans algemeen onder den naam van kraamvrouwenkoorts bekend is, naauwkeurig waargenomen, en door derzelve beschrijving de opmerkzaamheid van denkende artsen weder op dezelve gevestigd hadden, werd deze toestand, gemeenlijk, als gewrocht van eene zuivere ontsteking der baarmoeder, en van de daarmede gelegene deelen verklaard, welks ontstaan men, onvoorwaardelijk, als het gevolg der verlossing, voornamelijk als het gevolg eener zware natuurlijke, of kunstmatige verlossing, beschouwde.

Na meerdere waarnemingen bleek het intusschen, dat de verklaring van de natuur der kraamvrouwenkoorts, uit dit oogpunt, volstrekt niet doorging, daar men de baarmoeder meestal niet, *althans niet zoo in het ooglopende, en op zulk eene wijze* vond aangedaan, als het buikvlies, de darmen en

het net. Dit verleidde den geneeskundigen, het *karakteristieke* van deze ziekte, in eene ontsteking dezer deelen, inzonderheid in die van het buikvlies te stellen, en daar wij ons, indien zich eenmaal iets, als werkelijk bestaande, aan onze verbeelding heeft opgedrongen, even zoo spoedig genegen vinden, voor het ingebeelde eene verklaring te bedenken, zoo ging het ook hier: — De onderbuik, en alle daarin bevatte deelen worden gedurende de zwangerschap uitgezet, en ondergaan eenen lang voor gezetten druk van de zich steeds vergrootende baarmoeder; — na de verlossing houdt deze drukking op; — nu moet er noodwendig een vermeerderde toevoer van bloed, en andere vochten in de vaten plaats vinden; — er ontstaat zwelling en ontsteking.... En zoo ziet men, volgens deze *mechanische* en *triviale* wijze van verklaren, ontsteking zoo duidelijk tot stand komen, als of de deelen voor onze oogen met ontstekings-stof (*Inflammationsmasse*) werden ingespoten. Eilieve! op deze wijze zou het immers, over den ganschen aardbodem, even zoo vele kraamvrouwenkoortsen als verlossingen moeten geven, en de kraamvrouwenkoorts, na iedere geboorte, eene zoo gewone zaak als de kraamyloed moeten zijn!

Even ongegrond deze in het ooglopende ontstekings-theorie, ten opzichte van pas verlost, op zich zelve is, zoo weinig kan men beweren, dat het karakter der kraamvrouwenkoorts, eigenlijk, in eene ontsteking van het buikvlies, of van eenig ander vliesachtig weefsel in den onderbuik, zoude bestaan.

Men zou alsdan bepaald moeten kunnen zeggen: waar geene ontsteking van het buikvlies, het net of ingewanden gevonden wordt, daar bestaat ook geene kraamvrouwenkoorts, noch *depôt*. Ervaring en lijkenopening hebben dit echter reeds zoo dikwijls en zoo overtuigend tegengesproken, dat het overvloedig zoude zijn, daarover, nog een woord te zeggen" (BOER). Wanneer men echter de verdediging eener, nog betwiste zaak op zich heeft genomen, dan is het, bij de voorstelling van derzelve vermoedelijke waarheid, niet voldoende, daarvóór alléén zoodanige bijdragen te leveren, die de kenmerken van echtheid met zich voeren, en waarom de zaak zóó, en niet anders, schijnt te kunnen zijn, maar daarenboven moet men ook het valsche en ongegronde, hetgeen er in het meest heerschende gevoelen, daartegen, gelegen is, door zulke overtuigende bewijsgronden trachten aan te toonen, dat er omtrent de waarheid derzelve geen de minste twijfel meer overblijft. Dit wordt vooral van belang, wanneer het eene zoodanige zaak geldt, van wier ware of onware beschouwing, gezondheid en leven kan afhangen. Indien er, derhalve, zulke dwaalbegrippen, betrekkelijk het een of ander onderwerp in de Geneeskunde, hetgeen nog niet voldoende mogt zijn opgelost, gekoesterd worden, dan is het niet alleen allernoodzakelijkst, maar wordt het ook plicht, zulke maatregelen daar te stellen, als welke vermogende zouden kunnen zijn, om zoodanig kwaad in den verderen voortgang te stuiten, en, zoo mogelijk, met wortel en tak uit te roeijen. Waren er in vroegere

tijden, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, andere gevoelens te bestrijden, in onze dagen verheft zich, bovenal, de leer der buikvliesontsteking. Op grond echter van het aangevoerde in de vorige afdeeling, mag ik veronderstellen, dat de zuilen van dit nieuw, of liever, vernieuwde leerstelsel (RR) reeds aan het wankelen zijn gebragt, en met den inhoud dezer afdeeling zal ik trachten, dezelve geheel te ondermijnen. Daar ik dit punt in geschil, benevens de volgende, hiervoren, in eens, doch meer oppervlakkig, uit den weg had kunnen ruimen, waardoor tevens deze verhandeling in kortheid gewonnen zoude hebben, zoo scheen echter, en niet ten onregte, het belang dezer zaak, der Maatschappij ook veeléer eene opzettelijke overweging te vorderen. Zij vroeg daarom als vervolg op het voorgaande:

«Moet men ook eene, hetzij ware, hetzij valsche ontsteking van het buikvlies, alleenlyk, als de naaste oorzaak dezer koortsen beschouwen? Zouden ontstekingen in de baarmoeder, in de darmen, en andere nabijgelegene deelen, daartoe niet even eens kunnen medewerken?»

Ofschoon ik, om over deze vraag breedvoerig uit te weiden, genoegzame stof zoude kunnen vinden, zoo behoeft zij minder wijdloopige behandeling, dan de voorgaande. Moest ik, in de beantwoording daarvan, langs een meer onbetreden pad, den weg tot de waarheid der zaak in geschil opsporen, dan zal het mij, bijaldien ik denzelven gevonden mogt hebben, minder moeilijk vallen, aan te toonen,

hetgeen desaangaande niet waar zij. In de beantwoording dezer vraag zal ik mij (met betrekking tot alle andere) voornamelijk tot de beoordeeling dier beide geschriften bepalen, welke, in de laatste dagen, den meesten invloed hebben uitgeoefend op de denkwijze van sommigen, omtrent de natuur der kraamvrouwenkoorts, en die aangemerkt kunnen worden, als de twee voornaamste verdedigers van de leer, dat, namelijk, buikvliesontsteking die vreesselijke ziekte zoude uitmaken, waardoor jongstverloste kraamvrouwen, door alle tijden heen, gevaar liepen, zoo schielijk het slagtoffer te worden. Als zoodanig nu, verdienen zij eene bijzondere aandacht. Het eerste der vermelde geschriften is van J. C. GASC (163), het tweede van J. B. VAN DEN ZANDE (164). Stelde ik mij, bij de bearbeiding der voorgaande afdeeling, eene getrouwe verdediging der waarheid voor, hier zal ik ook, onbewimpeld, mijn gevoelen voordragen. Hetzelve kan, op grond van het verhandelde in de vorige afdeeling, niet eenstemmig zijn met den inhoud der vermelde geschriften: want het is er verre af, dat, met dezelve, het pleit, betrekkelijk ons hoofdonderwerp, voldongen zoude zijn, gelijk deze Schrijvers zich daaromtrent *positif* verklaren.

(163) Dissertation sur la maladie des femmes a la suite des couches, connue sous le nom de fièvre puerperale. Par J. C. G. Prof. en medicine, a Paris 1804.

(164) Considerations pratiques, sur la maladie des femmes en couche, connue sous le nom de Peritonite et de Fièvre Puerperale. Par J. B. V. D. Z. M. D. etc. a Anvers. Vertaald door den Heer A. VAN ERPECUM, Heelm. te Amsterd. 1822.

Ik beroep mij, in de wederlegging hunner stelling,

1°. Op de geschiedenis der ziekte.

2°. Op den aard van het aangedane deel en deszelfs bestemming.

3°. Op die plaatsen der Schrijvers, waarin zij zich zelve tegenspreken.

1°. *Op de geschiedenis der ziekte.*

Bijaldien ik, in de vorige afdeeling, zoo vele stellige bewijzen voor de zekerheid van het, door mij aldaar uitgebragte, gevoelen, niet had kunnen aanvoeren; ja, al had ik, zonder van dat alles iets geweten te hebben, de verdediging der kraamvrouwenkoorts, als buikvlies-ontsteking beschouwd, op mij willen nemen, dan nog zouden de onoverkomelijke zwarigheden, daaraan verknocht, mij van dat vruchteloze werk hebben afgeschrikt, wilde ik mij niet in de noodzakelijkheid gebragt zien, de zaak, die ik mij had voorgenomen te bewerken, op allerhande wijze te wringen, en in dien vorm te moeten kneden, waarin zij mij het best, in de bewerking van mijn plan, gepast zoude hebben. Had ik, hiervoren, nog meer bewijzen voor de bevestiging van het aldaar gestelde, uit de oudheid kunnen aanvoeren, hier treedt de geheele geschiedenis der ziekte, van de vroegste tijden af, tegen ons op. Te vergeefs tracht men, van den Stichter der Geneeskunde af, tot op de laatste sterfgevallen, die

onder kraamvrouwen in ons Vaderland, onlangs, meer dan gewoon, plaats hebben gehad, de slotsom op te maken, dat buikvlies-ontsteking de oorzaak van derzelve dood geweest zoude zijn. De Leidsche Hoogleeraar SANDIFORT, met roem ook in de *pathologische* Ontleedkunde bekend, was bij de lijkopeningen van sommige dier gestorvene kraamvrouwen tegenwoordig, en wordt elders, als getuige, aangehaald, dat de baarmoeder, in alle die gevallen, het plaatselijk lijdend deel in den onderbuik uitmaakte. Het gezag van dezen geleerde, door dat van vele anderen nog ondersteund, is een niet gering bewijs voor de zekerheid der zaak. En zegt het minder, bij de verdediging daarvan, ook HIPPOCRATES in zijn voordeel te hebben? wij zouden zijne eenvoudige, en zoo waarheidvolle opmerkingsgave te kort doen, ingeval wij ook niet, hierin, hem dien hulde toebragten, welke hij zoo zeer verdient. Sla slechts zijn boek over de ziekten der vrouwen op, en lees daarvan inzonderheid op het woord *puerperium*, behalve op de aangehaalde woorden bij aanteekening Letter V. dezer verhandeling, en gij zult de overtuigendste bewijzen vinden voor de waarheid, dat geenszins buikvlies-ontsteking, maar wel de baarmoeder de hoofdzetel van het plaatselijk lijden in de kraamkoorts was. Ware HIPPOCRATES door de fakkel, welke later over de ziektekundige ontleedkunde ontstoken is, voorgelicht geweest, men zoude zich voorzeker nu niet meer met de verklaring van dit onderwerp behoeven bezig te houden. Zeg mij! is er ook eenig

bewijs, dat voor buikvlies-ontsteking pleit, uit zijne, door mij kortelijk aangehaalde, ziektegevallen optemaken? En zouden na HIPPOCRATES, — PAULUS D'AEGINETTA, ALBUCASIS, MOSCHION, MERCATUS, RODERIC A CASTRO, FRED. HOFFMANN, SENNERT, NENTER, PLATNER, PIQUER VARANDÉ, ASTRUC, enz. (165), ook wel zoo verre van het spoor der waarheid zijn afgeweest, met de oorzaak der kraamvrouwenkoorts, als in eene aandoening der baarmoeder gelegen, te stellen, dan dat wij het gevoelen van deze mannen, met GASC, als weinig gegrond zouden beschouwen en gemakkelijk te bestrijden? — « *Cette opinion* (zegt hij) *nous parait peu fondée et facile à combattre* » (166). HULME en LEAKE, (merkt GASC verder aan) die een groot aantal vrouwen, aan de kraamkoorts gestorven, geopend hebben, vonden bestendig, dat de baarmoeder niet was aangedaan, en hebben daarom met regt besloten, dat de ziekte geenszins hare zitplaats in dit orgaan had. Met hoe weinig regt zij dit intusschen hebben gedaan, meen ik hiervoren duidelijk genoeg te hebben aangetoond. GASC zelf laat, bij de beschouwing der algemeene geschiedenis dezer ziekte, een viertal waarnemingen voorafgaan (167), waarvan echter drie van dien aard zijn, dat ik ze onder de mijne kan rangschikken, en waarover wij

(165) Zie kritik der vorzuglichsten Hypothesen, die Natur, Ursach und Heilung des kindbettfiebers betreffend, von D. W. SACHTLEBEN, Leipzig 1793. pag. 41.

(166) l. c. pag. 210.

(167) l. c. pag. 247.

nader, ter plaatse daar zulks behoort, zullen handelen. Eenige andere gevallen, hem door Profr. DUPUYTREN medegedeeld, en insgelijks door hem aangehaald (168), bewijzen nog meer, dat zij alle, de hiervoren beschrevene ziekte der baarmoeder, als het wezenlijkste, dat ten opzichte der kraamvrouwenkoorts, bij die lijkopeningen was op te merken, over het hoofd hebben gezien (S S).

In den Geneesheer VAN DEN ZANDE vinden wij eenen niet minder grooten voorstander van de leer der buikvlies-ontsteking, als leer der kraamvrouwenkoorts. Deze beschouwt de zaak eveneens, als ware er niets meer tegen in te brengen. Hoor! op welke eene wijze de verdediging van dat gevoelen wordt aangevangen, nadat men vorige leerstelsels, opzigtelijk de kraamvrouwenkoorts, krachteloos meent gemaakt te hebben. «Wat hiervan zij (van die leerstelsels) thans kunnen wij zeggen, dat deze vreeselijke ziekte, zoo noodlottig voor pas verlost vrouwen, bekend is! De naam van *péritonite puerpérale* (buikvlies-ontsteking der kraamvrouwen), die haar in *Frankrijk* door de verlichtste mannen, bepaaldelijk, wordt gegeven, verklaart genoegzaam haren aard.» — Hierop worden door voornoemde, eenige Schrijvers aangehaald, die niets meer te begeeren overig zouden laten. Daaronder bekleedt GASC eene eerste plaats. Het is geenszins mijn plan, te willen beweren, dat kraamvrouwen, na de verlossing, niet door buikvlies-ontsteking

zouden kunnen worden aangetast (169). Maar ik kan, op grond van het reeds door mij afgehandelde, en hetgeen nog volgen zal, niet toestemmen, dat de ziekte, zoo verderfelijk voor kraamvrouwen, in eene ontsteking van het buikvlies zoude bestaan: nog minder, wanneer ik met GASC (170), en VAN DEN ZANDE (171) zou moeten aannemen, dat deze ziekte, als oorspronkelijk, met de kenteekenen, aan de verschillende, als wezenlijk beschouwde koortsen eigen, zoodanig zoude kunnen worden zamengesteld, en daardoor verdonkerd, dat men niet van elkander zoude weten te scheiden, *wat tot de primitive plaatselijke aandoening, en wat tot de complicérende koorts behoort* (T T), die, of *bilieus* of *muqueus* of *putride* enz. kan zijn; naar welke *complicatie* de pols zich alsdan zoude voegen. Soms zou deze zelfs (NB. bij buikvliesontsteking) van een ontstekingachtig karakter zijn, en dan zal men dezelve gemakkelijk kunnen erkennen!... Hoe? moet ontsteking van het buikvlies, van eene *inflammatoire complicatie* vergezeld gaan, om buikvliesontsteking kennelijk daar te stellen? Deze ziekteverklaring begrijp ik niet. En hoezeer wordt men, bij het lezen van alle die zamengesteldheden dezer ziekte,

(169) De volgende woorden van BOER maak ik hier tot de mijne. «Dass Frauen, wenn sie im wochenbette liegen, eben so in eine Gedarm- und Darmfellentzündung verfallen können, wie Männer ausser demselben, und diese an einer Gedärmentzündung so gut sterben, wie die weiber in der wochenzeit, daran ist wohl kein Zweifel. l. c. pag. 21.

(170) l. c. pag. 201.

(171) l. c. pag. 25.

waardoor men somtijds de *primitive* plaatselijke aandoening niet van de *complicatie* zoude kunnen onderscheiden, (?) geslingerd, wanneer wij bij GASC op eene andere plaats weder geschreven vinden: « *Observer, que cette inflammation locale est un phénomène, tellement constant dans la maladie qui nous occupe, que, si elle n'existait point, on ne pourrait point dire, qu'il y eut fièvre puerperale.* » Voorts zoude, in het slecht *observéren* van de verschillende *complicatiën*, de oorzaak gezocht moeten worden, waarom er zoo weinig overeenstemming onder de Schrijvers, welke over de kraamvrouwenkoorts gehandeld hebben, betrekkelijk de natuur dezer ziekte bestaat, en dat zij niet hebben geweten van elkander te scheiden, hetgeen tot de plaatselijke aandoening, en hetgeen tot de *complicérende* koorts behoorde! Het is mij niet mogelijk, verder, betrekkelijk de kraamvrouwenkoorts, de vermenging van waarheid en dwaling, die, in beide deze geschriften voorhanden is, te schiften, zonder tot eene vervelende *lectuur* aanleiding te geven. Geenszins merk ik zulks aan, om, als door eene magtspreuk, de uitvoering eener zaak te willen ontwijken, welker vervulling mij moeilijk zou vallen. Het afgehandelde in de vorige afdeeling zou partij voor trekken. Men herleze dit, en wanneer men met mij de aldaar voorgedragene ziekte als diegene beschouwt, welke veelligt als de ware kraamvrouwenkoorts erkend zal moeten worden, dan zal men, schier in ieder geschrift over dezelve koorts, van het door mij hier boven aangevoerde (omtrent die

waarheid en dwaling (namelijk) overtuigd worden. Daar het mij, bij de verdediging van mijn onderwerp, om der waarheids wille veroorloofd is, vrij te mogen denken, vrij te zeggen wat mijn gevoelen is, zoo verklaar ik mij hier, met HIPPOCRATES en zijne aanhangers, vóór de stelling, dat de baarmoeder, bij de zoo gevreesde kraamvrouwenkoorts, het plaatselijk lijdend deel in den onderbuik uitmaakt, en meen staande te kunnen houden, dat het nimmer eenstemmig erkend zal kunnen worden, gelijk VAN DEN ZANDE beweert (172), dat de ziekte, zoo verderfelijk voor kraamvrouwen, in leene ontsteking van het buikvlies zoude bestaan: *want zij allen, die dit gevoelen omhelsd, en getracht hebben door te drijven, hebben de geschiedenis der ziekte (febris puerperalis) tegen zich.*

— 2°. *Op den aard van het aangedane deel en deszelfs bestemming.*

Hangt de aard der verschijnselen, welke enig deel voortbrengt, van deszelfs structuur af, dan moet de natuur eener ziekte zich, voornamelijk uit den aard der toevallen, welke haar vergezellen, doen kennen. Is het nu uit de verschijnselen, bij de door mij voorgedragen ziekte, als kraamkoorts, duidelijk blijkbaar, dat daarbij de organische samenstelling van een deel in de dierlijke huishouding, door *sphacelus*, wordt verwoest, hetgeen tot die ongewone en onregelmatige bewegingen in dezelve aanleiding geeft, die bij op-

volging veranderen, nu eens vermeerderende, dan eens verminderende, tot dat zij, eindelijk, geheel ophouden, dan kan buikvliesontsteking, waarbij dit nimmer het geval is, geenszins het standvastig verschijnsel zijn, dat wij, bij de kraamvrouwenkoorts, het eerst en meest ontwikkeld zouden waarnemen.

Ontvouwen wij deze zaak een weinig nader, en stellen wij ons hierbij de vraag voor, wat men eigenlijk door buikvlies-ontsteking te verstaan hebbe? Zonder hier in eene uitvoerige beschouwing, omtrent de *theorien* van ontsteking, te zullen treden, stel ik mij dezelve (echter niet als algemeene, overal gelijkvormige eigenschappen daarvan) (173), voor, te bestaan, in vermeerderde hitte, klopping, roodheid, swelling; spanning en pijn van eenig deel, (vooral rijk aan celwijsweefsel) vergezeld van meerdere of mindere koorts, als zoo vele uitwerkseelen van eenen aangebragten prikkel, en de daardoor verhoogde levensstemming in het deel zelve. Het onderscheid echter, tusschen ontsteking en ontsteking, hangt verder af, niet alleen van den graad of *qualiteit* des prikkels, maar ook van de werktuiging des deels, waarin zij voorvalt. Wanneer nu, door eenigerhande oorzaak, ontsteking plaats mogt grijpen in een der weivliezen, dan is men gewoon, dezelve *inflammatio serosa* te noemen: eene ontsteking, waarbij niet zoo zeer het celwijsweefsel, maar veeleer zoodanig deel de zitplaats van de ziekelijke aandoening is, welks vaten in den

(173) Zie bladz. 83 dezer Verhandeling.

gezonden staat geen rood bloed voeren. Hieruit vloeit nu wederom voort, dat, wanneer bewerk-
tuigde weefsels, van hetzelfde maaksel, en dezelfde eigenschappen bezittende, door eenen gelijkaardigen prikkel worden aangedaan, de ziekten, daarin voorkomende, noodwendig, ook dezelfde moeten zijn.

« Laat nu het weiweefsel, door het spinnewebvlies tot de hersenen, door het borstvlies tot de longen, door het hartezakje tot het hart; door het buikvlies tot de ingewanden behooren: dit is onverschillig! Overal wordt het op dezelfde wijze ontstoken.” (BICHAT.)

Wanneer wij nu verder in aanmerking nemen, dat er altijd twee soorten van toevallen of verschijnselen in ontstekingen zijn:

1°. *Dezulke, welke in verband staan met het aangetaste weefzel zelve; 2°. die, welke afhangen van de verstoorde verrigtingen in het orgaan, waartoe het weefsel behoort, of waarin hetzelve zich bevindt:* dan verkrijgen wij voldoende aanleiding, buikvliesontsteking, uit de daaraan verbondene toevallen, naauwkeurig te kunnen bepalen. Zoo leert ons de eerste soort, met betrekking tot de weivliezen, dat de bijkomende koorts, in dezelve, over het algemeen hevig, de pijn levendig, en vergezeld is van eene, schier ondragelijke inwendige hitte, harden, gespannen en *frequenten* pols, met aandrang van bloed naar, en overgang van hetzelve in de weivaten; dat voorts de duur en het einde dezer toevallen dezelfde zijn, welke ook de aangetaste wei-oppervlakte moge wezen.

Wat de tweede soort aangaat; hierin moeten wij, na-

tuurlijkerwijze , meer verscheidenheid vinden , dewijl zij afhangen van die deelen , welke door deze vliezen worden bekleed , en zich dan eerst openbaren , wanneer de aandoening van zulk een vlies reeds eenen zekeren voortgang heeft gemaakt. Zoo nemen wij b. v. als het spinnewebvlies ontstoken is , verstoringen in de verrigtingen der hersenen waar , zoo als ijlhoofdigheid enz. Het borstvlies ziek zijnde , bestaat er moeilijkheid in de ademhaling : men hoest , en geeft zelfs slijm op. Indien het hartzakje is aangetast , dan worden de bewegingen van het hart in wanorde gebragt , hetgeen eenen ongeregelden pols voortbrengt. Het buikvlies ontstoken zijnde , ontstaat er braking , buikloop , verstopping ; ook vindt men nog , als een gevolg van het rapport , dat er tusschen het ontstoken buikvlies en de *parenchymateuse organen* der buikholte bestaat , dat de gal dikwijls in eene groote hoeveelheid in de ingewanden is uitgestort ; een bewijs , dat de lever zich in een' opgewekten toestand bevonden heeft. Ik zal hier , met betrekking tot die toevallen , niet behoeven aan te merken , dat die van de eerste soort de belangrijkste zijn , als de *symptomata primaria* , *pathognomonica* uitmakende. Die van de tweede soort zijn slechts *secundair* , en , hoe ernstig dezelve ook mogen zijn , door de *active* deelneming veler , der in de nabijheid van een ziek weefsel zich bevindende *organen* , in de beroering der dierlijke huishouding , zoo vindt men echter , wanneer de dood een einde heeft gemaakt aan het lijden , bij de lijkopening , geene beduidende verandering in

de hersens na ontsteking van het spinnewebvlies; noch in de long, na die van het borstvlies; noch in het hart, na die van het hartzakje; noch in de ingewanden, lever, milt, baarmoeder, blaas enz., na ontsteking van het buikvlies. Zelfs zullen, in dit geval, de *lochien* niet altijd *gesupprimeerd* behoeven te zijn, zoo lang slechts het slijmvlies der baarmoeder nog niet, op de eene of andere wijze, mede in de aandoening betrokken is. De mogelijkheid, die er intusschen bestaat, dat, met eene ontsteking van het buikvlies, tevens eene ontsteking van een daaronder liggend *orgaan* zoude kunnen *coincidéren*, misleide ons echter niet, deze omstandigheid ooit, als een *direct* gevolg der ontsteking van gezegd vlies, te beschouwen. Daar het nu, uit bovenstaande verklaring van buikvliesontsteking, gebleken is, dat de zamenstelling van alle weivliezen, alsmede derzelve levenskrachten dezelfde zijn, en er alzoo *identiteit* van natuur tusschen dezelve bestaat, zoo kan het niet anders, of er moet ook *identiteit* van verrigtingen en aandoeningen in dezelve worden waargenomen. Wij mogen het er dus voor houden, dat buikvliesontsteking, evenmin als soortgelijke aandoening van eenig ander weivlies, krachtens deszelfs bewerktuiging en bestemming, niet die ongeordende reeks van verschijnselen vermag voort te brengen, welke men bij de kraamvrouwenkoorts waarneemt. Het buikvlies speelt zulk eene voorname rol niet in de dierlijke huishouding. Stellen wij ons zelfs de hevigste ontsteking van dit vlies voor, dan kan zij onmogelijk nog, op die wijze verlopen of dooden, gelijk men

dit bij de kraamvrouwenkoorts waarneemt. Of moet het, uit vorengaande beschouwing, niet weldra blijken, dat men de wezenlijke, aan buikvliesontsteking eigene verschijnselen, zonder eene zekere bepaling kan brengen, hetgeen, met de door mij hiervoren beschrevene ziekte, niet het geval is.

Wanneer wij, verder, nog eenige tegenstellingen tusschen buikvliesontsteking en de kraamvrouwenkoorts wilden maken, dan zou ik hier nog kunnen aanvoeren: dat de verschijnselen, gelijk ook de oorzaken, bij buikvliesontsteking, meestal zeer duidelijk, — daarentegen bij de andere ziekten raadselachtig en duister zijn; — dat deze zich, voornamelijk, reeds voor de verlossing vormt, gene eerst daarna, en meestal als het gevolg van eene zware verlossing; dat wij, bij oorspronkelijke buikvliesontsteking, eene meer ordelijke, geregelde opklimming van verschijnselen, en eenen standvastigen voortgang en overgang, van de eene *periode*, in de andere, hoe snel ook haar verloop moge zijn, kunnen waarnemen, terwijl men, door de veranderlijkheid en onbestendigheid van het bedriegelijk, ongebonden, en minder regelmatig be-loop der andere ziekte, dikwijls van den regten weg wordt geleid, vooral, wanneer dezelve achter zenúwachtige toevallen zich verbergt; — dat er een verhoogd leven bij de eene, en eene buitengewone zinking der krachten bij de andere wordt opgemerkt; — dat de pijn, bij buikvliesontsteking, *primaire*, en de minste drukking van den onderbuik daarbij ondragelijk wordt, terwijl dezelve, in het ander geval, *secundaire* is, een haar geheel eigen ka-

rakter heeft, en, gelijk in eene *adynamische* koorts, als meer zenuwachtig beschouwd moet worden. Het bedriegelijkste, echter, in dezen is, dat somwijlen de pijn, hierbij, schier geheel afwezig kan zijn, hetgeen alsdan tot groote miskenning van het eigenlijk, daarbij plaatselijk lijdend deel in de buikholte, aanleiding geeft. Het algemeene lijden, bij buikvliesontsteking, is ook zeer hevig, terwijl, in het andere geval, hetzelfde volstrekt in geene verhouding staat met de ontzettende doodelijkheid der kwaal. Bij de lijkopeningen neemt men een niet minder groot verschil, bij dezen ziekte-toestand waar, vooral ook opzigtelijk den aard van het daarbij in de buikholte uitgestorte vocht, gelijk in de vorige afdeeling gebleken is (174).

Bijaldien er misschien iemand mogt zijn, die hier zou willen aanmerken, dat men, in deze tegenstellingen, een' ontstekingstoestand in deszelfs meest *activen* staat voor oogen heeft gehad; en dat men toch onderscheid tusschen ontsteking en ontsteking moet maken, dien zou men kunnen tegenwerpen, dat bij een zoo spoedig verloop en doodelijken uitgang eener ziekte, waardoor vooral de kraamvrouwenkoorts zich kenmerkt, volstrekt niet aan eene slepende ontsteking van het buikvlies te denken zij, maar dat men zich daarbij moet voorstellen, of eene ontsteking, die haar loop snel en hevig volbrengt, of eene andere ziekte, die reeds vooraf, als langs sluipwegen, het levensbeginsel heeft ondermijnd,

(174) Zie hiervoren bladz. 171—183.

en waaraan de verlossing meestal de laatste hand nog maar te leggen heeft, om de overgeblevene vonk der levenskrachten geheel uit te blusschen. De heer v. d. z. schijnt zich daarom ook, bij de opgave der oorzaken voor buikvliesontsteking, eenigzins in verlegenheid te bevinden, wanneer hij zegt: « De gelegenheidgevende oorzaken derzelve zijn nu eens duidelijk, dan weder zeer duister; volgt de ontsteking, welke haar veroorzaakt, op eene moeilijke verlossing, op een' val of slag op den buik, eene plotselijke of langdurige blootstelling aan koude, hartstogten, eene ruwe afhaling der nageboorte, en wat dies meer zij, dan is de oorzaak duidelijk; — maar (vervolgt de schrijver verder) er bestaan oneindig vele gevallen, waar zij, bij uitstek, moeilijk is aan te wijzen. Dikwijls zien wij vrouwen, bij welke alles wel en voorspoedig scheen te gaan, onverwacht door rillingen, hik en koorts aangetast, vergezeld van eene stekende pijn op eene bepaalde plaats van den buik, benevens verstoringen in de kraamzuivering en melkafscheiding: alle de kenteekenen dragende van kraamkoorts. Waaraan (zegt hij) moet men in zoodanig geval de oorzaak der ziekte toeschrijven?'' Het antwoord daarop, is in de vorige afdeeling reeds gegeven. Hier merk ik deswegens, in zekere overeenstemming met het aldaar door mij uitgebragt gevoelen, nog aan, dat de gedachte van A. LEROY daaromtrent (175), welke meende, dat dit van eene

(175) Zie v. d. ZANDE, l. c. bladz. 9.

eigenaardige kwaadsappigheid afhing, door de zwangerschap in alle de deelen en vochten der vrouw te weeg gebragt, veel waarschijslijks heeft. Wanneer wij nu het duidelijke (van de oorzaken gesproken) op buikvliesontsteking toepassen, en het duistere in dezen, op den, hiervoren door mij beschreven' ongeregelden, toestand, als kraamvrouwenkoorts, dan schijnt de, door VAN DEN ZANDE geopperde zwarigheid eenigermate opgelost. De beschrijving, intusschen, welke door dezen schrijver van buikvliesontsteking gegeven wordt, laat niets te begeeren overig; evenmin de opmerking en waarneming, bij de lijkenopeningen van aan ware buikvliesontsteking gestorvenen. Eene naauwkeurige onderscheiding, derhalve, komt bij de lezing van dit geschrift vooral te pas.

De aanhangers van de leer der buikvliesontsteking, als leer der kraamvrouwenkoorts, stellen verder: dat de oorzaak derzelve koorts, in of na de verlossing gezocht moet worden. Wanneer men echter de zoodanige gevallen hiertegen stelt, waarbij, om het zoo spoedig en doodelijk verloop derzelve de gewone verschijnselen van buikvliesontsteking zich niet konden ontwikkelen, dan schijnt, daardoor, deze stelling, althans met betrekking tot die gevallen, hare kracht te verliezen. Ofschoon men in soortgelijke omstandigheden wel geneigd is, zijne toevlugt tot eene zoogenaamde verborgene ontsteking te nemen, zoo verwijdt men zich echter hierdoor te zeer van het gronddenkbeeld der stelling, waarvan men, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, *primitif* is uitgegaan: dat, namelijk, van openbare

buikvliesontsteking, gekenschetst door pijn, opzetting van den buik, eene aanhoudende koorts, harden, kleinen en snellen pols, angstige gelaatstrekken, en bij den *decubitus* het onvermogen, zich op eene der zijden te kunnen begeven. Van zoodanigen toestand, na de verlossing, zullen de oorzaken wel zelden in het duister liggen, waarom ik dan, met bovengenoemden, ook niet kan instemmen, dat de kraamvrouwenkoorts, als buikvliesontsteking beschouwd, op zulk eene heimelijke en voor ons zoo verborgene wijze zich zoude vormen. Deze ontwikkelt zich meestal gedurende of na de verlossing, gene vroeger. Tot deze geeft meestal eene *mechanische*, tot gene eene *dynamische* oorzaak aanleiding. Zelfs de zwangerschap, met de daardoor veroorzaakte uitzetting van het buikvlies, en het plotselijke gemis van ondersteuning, hetwelk dit vlies, onmiddellijk na de verlossing, ondergaat, geeft tot hare wording zooveel aanleiding niet, als men zich wel verbeelden mag. Neen! De natuur, welke, aan de anderzins zoo gevoelige vrouw naar ziel en ligchaam, de niet geringe bestemming op-lag, om het voornaamste aandeel in de instandhouding van het menschelijk geslacht te hebben, heeft haar over het algemeen ook met die krachten toegerust, waardoor zij de bezwaren, aan die bestemming verknocht, zonder groot nadeel, en gemakkelijker, dan het wel mag schijnen, kon dragen. Wanneer ook de langzame uitzetting van het buikvlies enz. bij de vrouw, in die oogenblikken, waarin zij ons het gezegendste en eerbiedwaardigste voor-

komt, en met de meeste onderscheiding behandeld wordt, benevens de veranderingen, welke die deelen na de verlossing ondergaan, zoo als gemis aan steun van dezelve, en dergel., zoodanigen invloed op haar *organismus* maakten, dan zou schier geene enkele vrouw van deze ziekte bevrijd blijven, en dus bijna alle in de kraamkoorts moeten vervallen. Zoo zou de natuur haar niet weldadig, maar vijandig zijn geweest. De geschiedenis der ziekte, en eigene onderzinding leeren zij, daarenboven niet, dat de kraamvrouwenkoortsen zich het meest na gemakkelijke, het minst na moeilijke verlossingen openbaren, en dat somwijlen zelfs, de aanleg tot die koorts, tot de eerste soort van verlossingen voorbeschikt. En welk verloskundige, daarentegen, van eenige praktische ervaring, heeft wel niet eens ondervonden, dat gevallen, waarvan hij *a priori* eene ongelukkige uitkomst zou voorspeld hebben, echter tegen de verwachting inliepen, en veeleer ten beste uitvielen (176). Aan hoeveel lijden nog van het lichaam, aan hoe vele angsten der ziel, door hoop en vrees, bij beurte, geslingerd, is daarenboven de barende, gewoonlijk bij iedere verlossing schier, hoe natuurlijk ook, ter prooi gegeven, zonder dat enig

(176) SYDENHAM veronderstelde te dezen opzigte, dat van de 10 vrouwen, die in het kraambed stierven, naauwelijks eene gevonden zou worden, die door gebrek aan levenskrachten was komen te sterven, maar wel, dat zij te spoedig het bed verlaten hadden. Voorts, dat van de 10, en meer kraamvrouwen, niet eene zou sterven, ten gevolge van hetgeen zij bij de verlossing geleden had.

kwaad gevolg daaruit voortspruit. Inderdaad, wij moeten ons over zulk eene wijze bestiering verwonderen, wanneer men op de pogingen ter verlossing acht slaande, ziet, hoe door de inspanning van zachte deelen, de tegenstand van gelijkaardige niet alleen, maar ook van harde zelfs overwonnen moet worden, zoodat, door die tweeledige werking, *actie* en *reactie*, het harde hoofd des kinds, eindelijk, dien vorm verkrijgt, welke aan hetzelfde eene gelukkige uitkomst voorbereidt. Wanneer wij daarbij de afwisselende zamentrekking der baarmoeder waarnemen, door het inkrimpen der buikspieren ondersteund, door het nederdrukken van het *diaphragma* verder in hare werking bepaald, en krachtdadig geholpen; en als wij, eindelijk, nog eene *antagonistische* zamenspanning, schier, van sommige deelen des ligchaams daarbij waarnemen, onderling op één punt, tot hetzelfde groote doel, dat der verlossing namelijk, medewerkende, dan voorwaar, moet bij deze beschouwing onze verbazing ten top worden gevoerd, en dezelve ons bevreemd doen staan, dat zoodanig eene inspanning der natuurkrachten, niet meermalen tot ontstekingen van verschillende, daarin betrokken deelen, aanleiding geeft.

Zetten wij hier nog een weinig verder het onderzoek der stelling voort, dat namelijk *buikvliesontsteking*, dat *raadselachtig ziektegewrocht*, *kraamvrouwenkoorts* genoemd, *niet kan uitmaken*. Het is, omdat de gevoeligheid, en de band van *Sympathetische* betrekking der weivliezen, met onze overige organen op eenen te lagen trap staan, dan

dat daaruit, zoo op het onverwachtst, die reeks van verschijnselen zoude kunnen geboren worden, welke wij bij voornoemde koorts gewoon zijn waar te nemen. En wat wonder, dat het buikvlies tot zulk een' drom van toevallen geene aanleiding kan geven, als wij in aanmerking nemen, dat hetzelfde, ofschoon vele fijne bloedvaten, uit de bovenbuiks-, mam-, middelrifs-, lenden- en omgeslagene darmbeensvaten ontvangende, echter geene zenuwen schijnt te bezitten. Ook ontstaat eene ziekte niet zoo op eens. De *physische* krachten der ziekmakende dingen volgen daarbij eenen trapsgewijzen gang op. Naar evenredigheid deze verandert, spant de natuur hare pogingen in, en rukt graadswijze voort, haar vermogen van het eene deel op het andere overplantende, en *consensuele* aandoeningen verwekkende. Hieruit volgt niet alleen, dat eene ziekte, geenszins, op eens kan ontstaan, noch volkomen tot stand komen, (evenmin gelijk de verlorene gezondheid, zonder trapsgewijze opklimming en noodzakelijke veranderingen, zich zou vermogen te herstellen), maar ook, dat zij niet altijd onder eene gelijke gedaante, of onder geleide van dezelfde toevallen, zich voordoet, waaruit voorzeker de verdeeling van de ziekten, in bepaalde tijdperken, ontsproten is.

Wat verder het buikvlies betreft, eerder nog (zegt BICHAT), sleept het borstvlies de long in deszelfs aandoening mede, dan het buikvlies, in al zijne uitgestrektheid, de slijmvliesen der ingewanden, welke het omvat. Ik zal hier echter niet beweren,

dat het buikvlies, eenmaal ontstoken zijnde, somtijds niet door belangrijke toevallen te verwekken, eene zeer ernstige betrekking met de organen, die zij bedekt, zou kunnen openbaren; geenszins! Ecne gedeeltelijke ontsteking van een weivlies kan voldoende zijn, de zwaarste toevallen te verwekken, door de *sympathetische* verstoringen, welke zij aanrigt. Buikvliesontsteking kan zelfs den dood veroorzaken, zonder dat een van de wezenlijke organen, tot instandhouding van het leven vereischt, *materieel* behoeft aangedaan te zijn (177). Maar daar de eigendommelijke gevoeligheid van dit vlies, op een' veel lageren trap staat, dan die van de slijmvliezen, en er, tusschen hem en zijne soort, niet dan zelden, eenig *sympathetisch rapport* (van zoo groot eene beduiding tusschen het *membrana mucosa gastro-intestinalis*, en de *pia meninx*) wordt waargenomen, zoo wordt er vereischt, dat hetzelfde, gelijk alle andere witte organen, zoo als pezen, banden, kraakbeenderen, in een woord, alle de deelen, die HALLER ongevoelige heeft genoemd, eerst, eenen zekeren tijd, aan eenen prikkel is blootgesteld geweest, zal het tot die hoogte van gevoeligheid geklommen zijn, welke het met andere deelen in *rapport* stelt (178). Het zij mij daarom geoor-

(177) M. ANDRAL Observations sur l'inflammation de la plèvre diaphragmatique. Archiv. general. de Medicine, Tom. III. Octob. 1823.

(178) Les membranes sereuses, ne jouissent que d'un sentiment obscur; elles sont peu susceptibles de causer une impression douloureuse par leur irritation. Voila pourquoi, lorsque

loofd, hier te vragen, of het wel buikvliesontsteking kan zijn geweest, waaromtrent de Heer VAN DEN ZANDE aanmerkt (179), dat dezelve den dood verwekte, alvorens de natuur tijd had gehad, verschijnselen van wederwerking voort te brengen? Of kan men stellen, dat dáár buikvliesontsteking heeft bestaan, waar zich niet, alvorens, de verschijnselen daaraan eigen, door wederwerking hebben opgedaan? Daar ieder orgaan, gelijk wij vroeger reeds hebben aangemerkt, zijn eigen leven leeft, als het gevolg eener bijzondere *distributie* der gevoeligheid (*sensibilitas*), toon (*tonus*) en prikkelbaarheid (*irritabilitas*), zoo zal ik, ten einde het voorgaande nog een weinig nader op te helderen, op geleide van BICHAT, de gevoeligheid in twee soorten verdeelen: in *organische* gevoeligheid (*sensibilité*), *purement organique*), en in *betrekkelijke* (*sensibilité de relation*).

Zonder mij lang bij de *eerste* soort op te houden, merk ik daaromtrent slechts aan, dat zij van een *orgaan* die eigenschap uitmaakt, waardoor het den indruk van iets, dat op hetzelfde werkt, wel ontvangt, zonder echter denzelven aan het *sensorium commune* over te brengen. Bij de *tweede* soort heeft

dans un animal vivant, on les met à découvert, et qu'on les irrite avec des agens chimiques ou physiques, l'animal reste tranquille; mais l'action de ces excitans, qui, dans l'état d'intégrité de ces membranes, n'est d'abord pas sensible, devient bientôt tres penible, tres douloureuse même, pour peu qu'elles restent exposées a l'air. BICHAT. Traité des membranes. Forces vitales des membranes sereuses, pag. 96.

(179) l. c. pag. 82→83.

beide plaats. De *organische* gevoeligheid nogtans, is, als het beginsel, de grondslag van de andere te beschouwen; dat is: het maakt er, om zoo te spreken, den eersten graad van uit, zoodat, van de vermeerdering van deze, het ontstaan van gene afhangt. Wanneer wij ons nu het buikvlies in zijnen natuurlijke staat voorstellen, dan bezit het slechts de eerste eigenschap alleen, en, om over te gaan tot de tweede, wordt vereischt, dat een gegeven prikkel eerst eenigen tijd op hetzelfde inwerke, om dien toestand te doen geboren worden, welke zich, met betrekking tot het buikvlies, als eene ontsteking van hetzelfde, aan ons voorstelt. Eenmaal nu die hoogte bereikt hebbende, is de *organische* gevoeligheid in de *relative* overgegaan, en, ziedaar! het buikvlies, de pezen, beenderen, kraakbeenderen, en alle die deelen, welke men van te voren naauwelijks gevoel toekende (HALLER), in zoodanigen staat van verhoogde gevoeligheid overgebracht, waardoor, niet alleen eene middellijke aanraking van het lijdende deel hevige pijn verwekt, maar door er zelfs naar te wijzen, somwijlen zulke levendige indrukken van het aangedane deel, naar het *sensorium commune* kunnen worden veroorzaakt, (men denke hier slechts aan *podagra* enz.) dat de pijn, daardoor verwekt, schier ondragelijk kan zijn voor den lijder. Stellen wij ons nu, met betrekking tot buikvliesontsteking, eene moeilijke verlossing, val, slag of stoot op den buik, eene plotselijke, of langdurige blootstelling aan koude, of eene ruwe afhaling der nageboorte, welke de heer v. d. z. onder de duidelijke oorzaken

opgeeft , om het even welke , als oorzaak van die ontsteking voor : de natuur , die nimmer sprongen maakt , moet daarbij noodwendig , onder eene trapsgewijze opvolging van toevallen , ontsteking van dit vlies tot stand brengen , zoodanig zelfs , dat wij daardoor in staat worden gesteld , de verschillende *perioden* of tijdperken in dezelve na te kunnen gaan. Daar nu eene ontsteking van gezegd vlies , krachtens deszelfs maaksel en bestemming , niet op zulk eene bedriegelijke wijze het leven aanrandt , zoo kan die ziekte ook niet zoo gevaarlijk , noch derzelver genezing zoo moeilijk zijn , dan de door mij beschrevene kraamvrouwenkoorts. Moet , daarenboven , ook niet , langs dezen weg van beschouwing , de grootspraak van hen , die beweren , zelden ongelukkig in de behandeling der kraamkoorts geslaagd te zijn , eenigzins ingetoomd worden , te meer daar anderen , waaronder mannen van naam in de praktijk , meer nederig , bekennen , dat dezelve steeds tegen genoegzaam alle aangewende hulpmiddelen der kunst aandruischte. Dit breng ik hier ook weder als een bewijs bij , dat partijen met verschillende ziekten te doen hebben gehad. Hier had men een' openbaren , dáár een' listigen , zich schuilhoudenden vijand te bekampen. En ik herhaal het nogmaals , zou dat orgaan , hetgeen gedurende de dragt en de verlossing de hoofdrol speelt , *de baarmoeder* , in eene ziekte , aan 't geen wat de zwangerschap , de verlossing en het kraambed betreft , bij uitsluiting eigen , daarin ook niet het meeste betrokken zijn ? Zonder twijfel ! —

Door het een met het ander zamen te voegen ,

heeft men, verder, in onze dagen, op de volgende wijze het onregelmatig, en raadselachtig karakter der kraamvrouwenkoorts trachten te verklaren. Dezelve zou, namelijk, uit verschillende tijdperken bestaan, bij welker overgangen en overwisselingen, zij telkens een ander (doch, zoo als blijken zal een geheel strijdig) karakter, met den grondslag, de natuur der eerste ziektegesteldheid, zoude aannemen. Hier vindt men nu bijna alle de vermelde *complicatien* van GASC, als het ware, in eene en dezelfde ziekte vereenigd. Het eerste tijdperk zou ontstekingachtig, het tweede *gastrisch* zijn, na den afloop van hetwelke, zich eerst het bepaalde koortskarakter, in het derde tijdperk, meer zoude ontwikkelen, en van een' zenuw- of rotachtigen aard worden, terwijl de slepende naziekten, die dikwijls op de kraamvrouwenkoorts volgen, haar vierde tijdperk zouden uitmaken. Niettegenstaande deze verdeeling wordt het buikvlies, daarbij, als dat deel opgegeven, welks ontsteking men het eerst en meest ontwikkeld zou waarnemen, en welks aanzijn meerendeels voldoende zoude zijn, om voor het bestaan der kraamvrouwenkoorts te beslissen. De veranderingen, welke gedurende het eerste en tweede tijdperk plaats vinden, zouden verder van dien aard zijn, dat dezelve als toereikende geacht konden worden, om eene zenuw- of rotkoorts in haar gevolg te hebben. Hoe echter reeds het tweede tijdperk, (*gastrische*) het gewrocht van het eerste, (*inflammatorische*,) [want buikvlies-ontsteking zou men immers het eerst en meest ontwikkeld in de kraamkoorts waarnemen?]

kan zijn, is even moeilijk te verklaren, als wanneer men eenen zuiver ontstekingachtigen toestand, met eenen rotachtigen, wilde vereenigen. Evenwel zou deze ziekte, na van het *inflammatoire* tijdperk uitgegaan te zijn, en het *gastrische* ook doorloopen te hebben, van een' zenuw- of rotachtigen aard worden. Insgelijks zou, naar de meening van CULLEN, uit iedere koorts *Typhus* kunnen ontstaan, waarom ARMSTRONG vraagt: zien wij vijgen uit distelen voortspruiten, of mazelen uit pokken en roodvonk? Eene zoodanige beschouwing, intusschen, van dit onderwerp schijnt mij toe, strijdig te zijn met de leer der oorzaken (*aetiologia*) en hare gewrochten, *pathologisch* beschouwd. Iedere ziekte, immers, verkrijgt van de oorzaak, die haar wrocht, *gedetermineerde* krachten, waardoor zij werkt, en volgens welke zij, als door bepaalde natuurwetten, eenen, haar eigenaardigen loop volbrengt. Buikvliesontsteking, derhalve, wil men haar als den grondslag der kraamvrouwenkoorts beschouwen, moet dan immers reeds op zich zelve, het uitwerksel zijn van eene bepaalde oorzaak, welke hare natuur, verloop en uitgangen regelt. Hoe is het dan *pathologisch* te verklaren, dat uit haar, in de kraamvrouwenkoorts, als bij opvolging, de *gastrische* gesteldheid, zenuw- en rotkoorts zouden ontspruiten. Bij buikvliesontsteking, zal men die uitgangen van ontsteking opmerken, eigen aan dit deel. Hoe vele en verschillende *prædispositien* en oorzaken zouden zich, daarenboven, de zaak uit bovenstaand oogpunt beschouwd, op een' bepaalden tijd wel

moeten vereenigen, om zulk een gewrocht van tegenstrijdigheden voort te brengen? Het is hier geenszins de vraag, of eene gegevene ziekte, door het ontaarden van hare oorzaak, en verwaarloosde behandeling, niet in eene andere zoude kunnen overgaan, of zelfs eene nieuwe daarbij komen; — noch of eenige ziektestof, hetzij ten goede of ten kwade, door eene volkomene, of onvolkomene crisis, van hare eenmaal ingenomen plaats, naar eenig andere van het ligchaam zoude gevoerd kunnen worden, en de ziekte eene nieuwe gedaante doen aannemen? neen; waarom dan ook de voorstelling der kraamvrouwenkoorts, onder den vermelden vorm, als ware dezelve, door de natuur alzoo bepaald, strijdig schijnt, met *pathogenische* en *pathologische* waarheden, die zulk eene zamengesteldheid, vooral niet als het gewrocht van zoo weinige oogenblikken, geenszins gedoogen (180). Het is intusschen waar, dat er een groot onderscheid bestaat tusschen eene *febris putrida*, als het gevolg eener *acute* ziekte, (de rotkoorts der Ouden, bij BOERHAAVE (*Synochus putris*) en die gene, waarvan het koortskarakter van den aanvang af, en als oorspronkelijk, reeds van een' *putriden* aard is. Eerstgenoemde ziekte nu schijnt, wat derzelver natuur betreft, wel het meest met de bovenvermelde beschrijving van de kraamvrouwenkoorts overeen te komen, die dan ook met het verloop derzelve wel eenige gelijkenis kan

(180) Men leze: Ueber das Fortschreiten des Krankheitsprocesses, insbesondere der Entzündung, CARL HOHNBAUM Med. n. Chir. Dr. Hildburghausen 1826.

hebben, vooral, wanneer dezelve zich, in den beginne, van eenen meer ontstekingsachtigen aard mogt voordoen, waardoor men in derzelver behandeling, gelijk vroeger ook is aangemerkt, zoo gemakkelijk zou bedrogen kunnen worden. Ook de behandeling der zoogenaamde *Synochus putris* is dáárom zoo onzeker, dat men in dezelve zoo moeilijk bepalen kan, wanneer men met de verkoelende en verzwakkende *methode* ophouden, en met de versterkende beginnen moet. —

De opheldering, welke de heer SALOMON (181) van de kraamvrouwenkoorts tracht te geven, is mij evenzeer, als eene herhaling van het bekende deswegens, voorgekomen. De lezer oordeele zelf, uit hetgeen deze schrijver daaromtrent aanvoert. « De kraamvrouwenkoorts (*febris puerperalis*) is *noch iedere koorts*, welke de kraamvrouwen treft, en zonder bijzondere, aan het kraambed *karakteristike* en bij uitstekendheid eigene verschijnselen verdwijnt, *noch eene koorts*, (*febris sui generis*) welke niet dan in het kraambed voorkomt, en als zoodanig door hetzelfde alleen verwekt wordt, maar *iedere gevaarlijke en aanhoudende koorts*, (*febris continua*) die ook aan elk ander mensch overkomen kan, en alleen door de voorgeschiedheid der kraamvrouw, en door de bijzondere in het kraambed plaats hebbende verrigtingen, zoodanig gewijzigd wordt, dat dezelve een bijzonder karakter en een' eigendommelijken loop aanneemt. Hierbij wordt

(181) Zie deszelfs handleiding tot de verloskunde, I Deel V Hoofdstuk pag. 330 § 446 over de kraamvrouwenkoorts. *Leyden* 1817.

vroeger of later (182) de natuurlijke gang der zog-afscheiding en kraamzuivering gestoord, hetwelk meestal met eene ontsteking van het buikvlies niet alleen, maar ook van die ingewanden gepaard gaat, welke met hetzelfde bekleed zijn, zoo als de baarmoeder en hare aanhangsels; de darmen en het *net*, (U U) als bij de zwangerschap en geboorte het meest geleden hebbende." Zou het middenrif (*diaphragma*), de buikspieren, benevens zoo vele andere ingewanden nog van de buikholte, gelijk de lever enz. bij de zwangerschap en de verlossing wel minder te lijden hebben, door de uitrekking en de drukking, die zij moeten ondergaan, dan bovengenoemde deelen? Niemand zou gaarne het tegendeel hiervan willen beweren! Dat men echter alle die deelen, *meestal*, gelijk de schrijver stelt, in de ontsteking begrepen, zoude vinden, is strijdig met veler ervaringen, ook met de mijne. « Men moet, (zegt WENZEL) naar de overeenkomst der verschijnselen te oordeelen, welke gedurende het verloop der kraamvrouwenkoorts voorvallen, met hetgeen ons naauwkeurig in het werk gestelde onderzoekingen bij lijken leeren, de natuur en het wezen derzelver koorts, en de oorzaak harer doodelijkheid, onwederlegbaar, in geheel iets anders zoeken, dan in de ontsteking van de daarbij *geïnteresseerde* deelen. Zonder te willen loochenen, dat men ook bij die onderzoekingen, na den dood, *somwijlen* duidelijke teekenen van ontsteking op de uitwendige oppervlakte der baarmoeder opmerkt, zoo heb ik echter

bestendig waargenomen, dat zij *zelden* plaats vindt, en als zij voorkomen, slechts dan gezien worden, wanneer een voldoende *mechanische* prikkel, als voorwaarde van de ontsteking der baarmoeder, of van enkele deelen derzelve, te beschouwen was. In de allermeeeste gevallen echter, (hetgeen ook met mijne ondervinding strookt) vindt men de baarmoeder zonder eenig teeken van ontsteking.” BOER, een man, waarop ik verder in dit opzigt het meeste vertrouwen stel, als weleer het hoofd van een verlossings-instituut, waarin men 's jaarlijks het aanzienlijk getal van 1500 vrouwen, om verlost te worden, plagt op te nemen, en alzoo eene rijker gelegenheid, dan iemand in de burgerpraktijk, had, om zich door lijkenopeningen van den staat der gestorvene kraamvrouwen te overtuigen, zegt: dat men de ingewanden wel eens ontstoken, maar ook dikwijls, zoo geheel vrij van ontsteking vindt, als zij met mogelijkheid in een ander lijk, niet aan deze ziekte (kraamvrouwenkoorts) gestorven, zouden kunnen zijn. Hetzelfde geldt van het *net*, het buikvlies en van nog andere deelen in de buikholte, die, niettegenstaande de aanwezigheid van een *depot* in die holte, ten minste even zoo dikwijls *niet*, dan *al* ontstoken zijn. Opzigtelijk de beschouwing dezer ontstekingen, voer ik hier, eindelijk, het gevoelen van WENZEL nog aan, die zegt: dat uit de vermenging der veelvuldige begrippen, onder welke men het buikvlies, als ontstoken, noemt, voortspoot, dat vele geneesheeren de ware kraamvrouwenkoorts, even als eene zuivere buikvlies-ontsteking, *antiphlogis-*

tisch behandelden, en louter doodelijke gevolgen van hunne handelwijze zagen (183). Prof. FRORIEP, met wien de heer SALOMON overigens grootendeels overeenstemt, merkt bij de behandeling van dit onderwerp aan: dat wij, wanneer men openhartig zijn wil, en het groot verschil in gevoelen, tusschen de Schrijvers over deze ziekte, doorloopt, beken- nen moeten, dat men nog niet veel zekers, om- trent de natuur der kraamvrouwenkoorts, heeft weten te zeggen.

Ten einde deze meer en meer uit te vorschen, ver- zuime niemand bij voorkomende gelegenheid de lijk- opening. Niets is voor de verdere inlichting in deze zaak meer schadelijk, dan dit verzuim, en de ziekte verkrijgt daardoor gemakkelijk eene ongepaste bena- ming, waaromtrent mij een geval bekend is, waarin de kraamvrouw, op den vierden dag na hare bevalling, stierf. Ofschoon er geen teeken van voorafgegane rood- vonk had bestaan, en de zwangere, 's daags voor hare bevalling, bij eene harer vriendinnen nog een bezoek had afgelegd, (hetgeen echter op zich zelf wel niet immer tegen het aanwezen dier ziekte zoude kun- nen pleiten), zoo noemde men echter, na het overlijden der kraamvrouw, de oorzaak des doods roodvonk, met *typhus*-karakter. Niet lang voor de bevalling, had ik gelegenheid deze jonge, voor de eerstemaal zwanger zijnde vrouw, te ontmoeten en te spreken, mij verheugende, haar in de ver- lossing niet te moeten bijstaan, zoozeer bekommerde mij hare *specifike* kleur, flauw uitzigt en geheel

(183) WENZEL l. c. pag. 28.

haar *asthenisch* voorkomen. Hare verlossing was nog al voorspoedig, het beloop echter van haar kraamen ziekbed van dien aard, dat men, vooral toen het lijk daarenboven met meergenoemde roode, koperkleurige vlekken, ook zeer gevlamd werd, erschier niet meer aan behoefde te twijfelen, of dit geval behoorde ook tot de door mij hiervoren beschrevene kraamvrouwenkoorts. De kraamvrouw was aan roodvonk gestorven, en de dood had alzoo eene oorzaak. Men beruste gelaten in de veronderstelde, of opgegeven ziekte des doods, in plaats van uit liefde tot de waarheid, op de lijkopening aan te dringen. In zulke gevaarlijke, in haren aard nog niet genoeg gekende ziekten, waarin de werkzaamste middelen reeds zoo dikwijls, en nog bij voortduring, zonder gevolg worden aangewend, is het niet alleen hoogst noodzakelijk, maar ook plicht, op de lijkopening aan te houden. Wat baat toch alle bespiegelende redenering aangaande eene ziekte, als men onkundig is van den zetel des kwaads? Maak vrij, gedurende twintig jaren, van den morgen tot den avond, aantekeningen bij het ziekbed, over de aandoeningen van het hart, de long, buksingewanden enz.; alles zal zich als verwarring in de toevallen voordoen, en eene reeks van niet zamenhangende verschijnselen aanbieden. Open eenige lijken, en gij zult oogenblikkelijk het duistere zien verdwijnen, hetgeen bespiegeling alleen nimmer zoude hebben kunnen ophelderen (184). Trachten wij tot een besluit te geraken.

(184) BICHAT, Anatomie generale. pag. 50.

Om hiertoe te komen, moeten wij onze aandacht vestigen op het verband (*rapport*), waarin het buikvlies door ontsteking met andere deelen al of niet gebragt kan worden. Hierbij echter, moet ik als eene algemeen bekende zaak, aanmerken, dat niet tusschen alle weefsels, noch tusschen alle *organen*, de bijzondere aanleg daartoe, even groot is. De toepassing hiervan op de weivliezen in het algemeen, en op het buikvlies in het bijzonder, levert de volgende *resultaten* op.

1°. Dat het medegevoel tusschen de weivliezen, onderling, op een' zeer lagen trap staat: getuigen hiervan de lijkopeningen na plaats gehad hebbende hevige ontsteking dezer deelen. Bij *chronische* ontstekingen derzelve, waarvan hier echter de rede niet kan zijn, gelijk hiervoren is aangewezen, kan men niet altijd hetzelfde daarvan zeggen. Zoo heeft men b. v. na *active* ontsteking van het buikvlies, zelden eene aandoening der andere vliezen van die soort opgemerkt. Evenmin met hevige ontsteking van het weivlies der borstholte (*pleuritis*), buikvliesontsteking gepaard gezien: zeldzamer nog dezelfde aandoening van het hartezakje; en nooit het minste *rapport*, tusschen eene ontsteking van het buikvlies, met het weivlies der hersenen (*tunica arachnoidea*) waargenomen. Na *chronische* ontsteking echter van het buikvlies, heeft men wel eens dezelfde aandoening van het borstvlies, het hartezakje en dergelijke gevonden, ofschoon dan ook de gelijktijdige aandoening dezer vliezen, meer nog aan eenen bijzonderen aanleg daartoe van het *individu* schijnt te moeten wor-

den toegeschreven, dan wel aan een' *sympathetischen* invloed.

2°. Er bestaat tusschen de aandoeningen van de weivliezen, met de slijmvliezen, insgelijks weinig *rapport*, hetgeen te opmerkelijker is, wanneer men in aanmerking neemt, hoezeer deze vliezen, in zulk eene groote uitgestrektheid, elkander naderen. De ontsteking van de *pleura* moge de long dikwijls in hare aandoening medeslepen, dit echter geschiedt meer nog door aangrenzing (*par contiguité*), dan wel door eene *sympathetische* betrekking.

3°. Hoeveel aandeel de *parenchymateuse* ingewanden van den onderbuik, in buikvliesontsteking somtijds ook schijnen te nemen, zoo vindt men echter, bij de lijkopening, niet dan zelden, oogenschijnlijke veranderingen in eenig ander weefsel, dan in die van de weivliezen. De brakingen mogen bij buikvliesontsteking hevig, — de gal in eene groote menigte in de lever afgescheiden, — het ijlen (*delirium*) daarbij aanwezig, zeer groot geweest zijn: — noch de lever, noch de hersenen, zullen bij de lijkopening, met betrekking tot haar weefsel, eenige verandering aanbieden.

4°. De voornaamste bijzonderheid eindelijk, welke ook op de ziektekundige ontleedkundige beschouwing der enkele weefsels berust, is, dat zelfs de zenuwknoopen van het darmscheil, als tusschen twee bladen van het weiachtige buikvlies geplaatst, den invloed der ontsteking van hetzelfde niet ontvangen, waar het intusschen, bij eené oppervlakkige beschouwing, moet schijnen, als of zij daarvan op eene di-

recte wijze gevoel moesten hebben. Het buikvlies kan zeer sterk ontstoken zijn, en toch leveren de *ganglia mesenterica* geene merkbare aandoeningen daarvan op. Een bewijs, dat de aangrenzing der deelen onderling, geenszins het middel is, waarvan de natuur zich bedient, om het verband tusschen organen daar te stellen, maar dat zulks volgens eene andere wet geschiedt, waarvan wij het beginsel nog niet genoeg kennen (185).

Uit dit alles wordt het duidelijk, dat de ontsteking van het buikvlies, geenen teekenenden *sympathetischen* invloed, op de andere weefsels uitoefent, en dat, bijaldien men ook al gelijktijdig met dezelve, aandoeningen van andere mogt aantreffen, men dit slechts beschouwen moet als eene medehelling, medeneiging, of valling op een soortgelijk punt (*coincidentia*), onafhankelijk van eenige *sympathetische* uitwerking. Wanneer wij in deze beschouwing, van andere organen uitgaan, dan zullen wij bevinden, dat het buikvlies evenmin gevoelig is voor ontstekingen van dezelve. Zoo sleept

(185) Lees behalve BICHAT, hierover, de *observationes anatomico-pathologici* enz. van Dr. VAN DER KOLK, en wel inzonderheid, noot (b) pag. 26—27, alwaar de Schrijver, onder anderen, tegen het gevoelen van RUDOLPHI, welke aan de weivliezen *vasa capillaria* ontzegt, en de ontsteking niet in deze vliezen zelve, maar in de ondergelegene deelen gezocht wil hebben, het volgende aanmerkt: *Censervo vero peritonei tenuissimam laminam, ubi intestina tegit, in quo vasa sanguifera arte impleta conspici possunt. — Sub pleura, vehementer inflammata, muscoli intercostales sani manent, et nullam inflammationis indicium monstrant* enz. verder pag. 49. VIII.

b. v. eene ontsteking der ingewanden enz. geenszins die van het buikvlies mede, en bijaldien eene ontsteking daarvan, eindelijk al mogt volgen, op eene dergelijke aandoening, b. v. van de blaas of baarmoeder, dan is het slechts door de aangrenzing der weefsels. De ontsteking gaat trapsgewijze voort, en aan het buikvlies genaderd zijnde, ontwikkelt zij zich eerst in een bepaald punt van hetzelfde, en neemt vervolgens, meer of min, deszelfs geheele uitgebreidheid in.

Wanneer wij dan nu ons oog nog eens vestigen, op den ongevoeligen aard van het buikvlies, hetgeen ons bovenal ook blijkt bij de *operatie* van eene bekleemde breuk, *castratie*, bij de doorboring van het weiweefsel in de etterborst, en daarenboven van het buikvlies bij de buikwaterzucht, in welke vier, ook door mij zelve verrigte kunstbewerkingen, het zich niet zeer gevoelig betoont, dan mogen wij, gelijk aan de weivliezen in het algemeen, en aan het buikvlies in het bijzonder, niet dan eene *secundaire* rol, ter vervulling in de dierlijke huishouding toekennen (186), te we-

(186) Mémoire sur l'anatomie pathologique du péritoine par SCOUTETTEN D. M. P. Chirurgien aide-major. Démonstrateur à l'hôpital militaire de Toulouse etc. (IIIe & dernier article). Ook door Dr. STEINTHAL, Verloskundige in Berlin, uit de Lond. Med. Repository. Sept. 1824. overgebracht, in het Journal für geburts-hülfe enz. von A. ELIAS VON SIEBOLD, fünften Bandes, zweites Stück. 1825. pag. 369. — Dr. STEINTHAL schijnt bij de vertaling van deze belangrijke verhandeling, door Dr. SCOUTETTEN, niet geweten te hebben, dat dezelve oorspronkelijk in het Fransch geschreven, door S. reeds in het Journal de Medicine geplaatst was, en alzoo zijne vertaling, naar eene vertaling gemaakt te hebben.

ten, dat namelijk deszelfs hoofdzakelijk gebruik, alleen daarin bestaat, om verschillende *organen* tot bekleedsel te verstrekken, en rondom dezelve eenen vochtigen dampkring te vormen. Deszelfs werking is dus slechts plaatselijk, zoodat het overige van ons *organisme* daarvan geenen den minsten invloed ontvangt, gelijk dit bij de minste aandoening van andere belangrijke *organen*, door weivliezen zelve bekleed, b. v. van de hersens, het *membrana mucosa gastro-intestinalis* enz. het geval is. Daar nu de beleediging van eenig orgaan, hoe hooger rang hetzelfde in het lichaam, (naar gelang van deszelfs verhevener bewerktuiging en bestemming) bekleedt, te grootere *sympathetische* ontroeringen in de dierlijke huishouding voortbrengen zal, zoo *vermag eene ontsteking van het buikvlies, (peritonitis) al is het ook bij eene kraamvrouw, op den aard en bestemming van dit deel gegrond, evenmin als borst-vliesontsteking (pleuritis) enz. die ziekte te verwekken, welke wij, als zoodanig, met den naam van kraamvrouwenkoorts moeten bestempelen; want om met GASC zelve te zeggen: Comme il y a identité de nature dans ces deux membranes, il doit aussi y avoir identité d'affection* (187).

3°. *Op die plaatsen der schrijvers, waarin zij zich zelve tegenspreken.*

Bepalen wij ons, bij deze beschouwing, *vooreerst*,

tot eenige waarnemingen en lijkopeningen, door *Profr. GASC*, ter staving van zijne leer, dat *buikvliesontsteking als de grondslag der kraamvrouwenkoorts zou beschouwd moeten worden*, bijgebracht. Als inleiding tot dit onderzoek, oordeel ik het noodig, de volgende regelen van dezen Schrijver zelve vooraf te moeten laten gaan.

« Après avoir donné l'histoire générale et fort abrégée de l'inflammation du péritoine, il reste à déterminer si la fièvre puerpérale peut, quant à l'affection locale qui lui est-propre, être considérée comme une peritonite. Pour acquérir cette connaissance, nous allons rapporter quelques histoires particulières de la fièvre puerpérale; nous donnerons ensuite l'histoire générale de la maladie, qui sera terminée par le résultat des ouvertures cadaveriques, et le problème que nous cherchons se trouvera, par ce moyen, *résolu*.” Oordeelen wij nu, uit die bijzondere gevallen en lijkopeningen, in hoe verre deze oplossing, eene ware oplossing der zaak zij: wat de eerste der vier waarnemingen betreft, welke bovengenoemde ons levert, deze moge buikvliesontsteking geweest zijn, tot de kraamvrouwenkoorts behoorde zij niet. Ik zal mij daarom bij eene wijdloopige beschouwing van dit geval niet ophouden, daar ik mijne keuze hier tot de zoodanige bepalen kan, die meer in mijn voordeel bewijzen. Als een voorloopig bewijs, dat reeds het tweede geval geene buikvliesontsteking is geweest, draagt de ziekte den naam van *fièvre puerperale simple, suivie d'une terminaison funeste*. De vrouw, van welke hier de rede is, had hare zwan-

gerschap onder zeer veel verdrietelijkheden doorgebracht, was echter, op den gewonen tijd, niet zeer moeilijk verlost, doch op den vierden dag werden de *lochien* plotseling, door eene ongekende oorzaak onderdrukt, hetgeen 36 uren, zonder buikpijn te verwekken, voortduurde. Vervolgens gevoelde zij pijn in den omtrek der baarmoeder, evenwel zonder spanning; nu opzetting van den onderbuik, die 's avonds vermeerderde, met pijnlijke persingen. Geene *lochien*, ingevallene borsten, hierbij echter eenen harden, sterken pols (*pouls fort et dur*), zweet, weinig *urin*, moeilijke ademhaling, hik, zonder braken, *decubitus* op den rug, steeds onderdrukte *lochien*, nu verzwakten pols (*pouls affoibli*), voorts eene drooge tong, dorst, overvloedige *urin*, pijn in het hoofd en door de leden, zwakheid, mindere spanning, voortdurende pijnlijke persingen, geene braken, hik, twee of drie stoelgangen (*sedes*), zwakken en samengetrokken pols (*pouls foible et concentré*), de tong vochtiger, minder dorst, zweet. Onder dergelijke verschijnselen, die bij afwisseling, nu eens vermeerderden, dan eens verminderden, ging deze ziekte in eenen meer *chronischen* toestand over, tot dat de vrouw eindelijk stierf. Het derde geval eindigde reeds spoedig met den dood, na eene natuurlijke verlossing, op den bepaalden tijd. De *lochien*, welke tot op den 3^{den} dag gevloeid hadden, verminderden, werden wankleurig, en eindelijk geheel onderdrukt; *meteorismus*, buikpijn, hik, braking, verslapping der borsten enz. Vervolgens eenen kleinen samengetrokken pols, buikloop.

Op den 4^{den} dag aanmerkelijke verheffing der toevallen, zeer kleinen pols en afneming der krachten, en op den 5^{den} dag stierf de kraamvrouw.

Ofschoon het niet te ontkennen is, dat men onder de alhier opgegevene verschijnselen ook wel die van buikvliesontsteking aantreft, zoo mogen wij echter geene ziekte daarvoor houden, wanneer wij daartoe betrekkelijk, omtrent de lijkopening, (die hier alles afdoet) lezen, dat het buikvlies slechts *ligt ontstoken* was, (*peritoine légèrement phlogosé*); dat de andere ingewanden daarbij in eenen natuurlijken toestand bevonden werden; de darmen een weinig met gal opgevuld, en dat de baarmoeder eenigzins groter van *volumen* was, dan naar gewoonte; moet men zich dan niet verwonderd afvragen, hoe het mogelijk kan zijn, zoodanig geval voor buikvliesontsteking op te geven?

Het vierde geval laat nog minder twijfel over, voor het plaats gehad hebbende bestaan, van de door mij beschrevene ziekte, ofschoon wij, daarbij, de beschrijving der lijkopening missen. Vergun mij hetzelfde in het oorspronkelijke hier aan te halen.

« L'épouse de PASTA eut pendant deux jours les douleurs de l'enfantement, et le travail s'étant continué dix heures après l'écoulement des eaux, elle éprouva des hoquets et des vomissemens violens; enfin, elle accoucha vers le milieu du vendredi-saint de 1743, d'une petite fille de médiocre volume; les vomissemens et les hoquets cessèrent, les lochies coulèrent le reste de la journée et la suivante. Elle était assez bien, excepté que sa respiration était fréquente, et

que son pouls était fréquent et déprimé. Le soir du Jour de Pâque, elle fut assaillie d'une fièvre avec frisson, et d'une douleur vive des lombes dans le côté gauche; les hoquets et les vomissemens la reprirent pendant la nuit; l'écoulement des lochies se suspendit, et il se manifesta une tension douloureuse dans le bas ventre; la soif était brûlante, et les douleurs des lombes, qui s'étendoient jusqu'aux aines, étaient vives et continuelles. C'est envain qu'on pratiqua *trois saignées*, qu'on donna des lavemens émolliens, qu'on fit des injections dans le vagin, des fomentations sur le bas ventre, qu'on administra les potions calmantes etc.; les insomnies, les douleurs, la soif, le hoquet, l'évanouissement, les anxiétés, les défaillances, persistoient toujours; on entendait, en outre lorsqu'on approchait l'oreille de la malade, un bouillonnement continu dans le côté gauche du ventre, ou était la plus grande douleur; les urines étoient peu chargées et en petite quantité, la langue sèche et aride; le coucher en supination; les matières du vomissement étaient d'une couleur jaune verdâtre et tres-fétides; toutefois les selles, qui d'abord avaient été presque nulles, commencèrent à devenir abondantes, et d'une consistance assez louable au commencement du sixième jour de l'accouchement, et même vers la fin du cinquième. Cette apparence de mieux, qui d'abord avait donné quelque espoir à Pasta, n'était qu'un symptôme perfide; car, vers le milieu du jour, le pouls devint plus petit; il survint un léger délire avec une moiteur universelle, et la malade expira."

Vervolgens brengt de heer GASC, tot meerdere bevestiging van zijn gevoelen, nog een zestal lijkopeningen bij, die hem door DUPUYTREN waren medegedeeld. Ik zal mij bij de opgave daarvan slechts tot den toestand der baarmoeder bepalen, niet noodig oordeelende, den lezer telkens mede te deelen, hoe oud de vrouw was: van welke gestalte of hoe de uitwendige staat des ligchaams was; of zij bruin, zwart of rood haar had, in welken toestand de ingewanden van den buik of borst zich bevonden, enz. Ik zal betrekkelijk die lijkopeningen, het voornaamste slechts aanstippen.

Eerste lijkopening: De baarmoeder zich meer dan een' duim boven het schaambeen verheffende, en in alle hare afmetingen eene veel grootere uitgestrektheid dan gewoonlijk hebbende, bevatte in hare binnenste oppervlakte een gedeelte van den moederkoek aan een los sponsachtig weefsel vastzittende. Na hetzelfde er afgewasschen te hebben, vond men dezelve oppervlakte gelijkvormig, van eene witachtige kleur. De hals van de baarmoeder was met zwarte of liever blaauwe vlekken voorzien, die in de zelfstandigheid van de wanden van dit deel indrongen. Het vlies, dat de *vagina* bekleedt, had eene kleur gelijk aan wijnmoer. In de buikholte werd bij de twee pinten van een troebel etterachtig vocht gevonden.

Tweede lijkopening: De baarmoeder, een derde grooter dan gewoonlijk, hield in haar binnenste, eene dikke stof, de kleur hebbende als chocolade. De *vagina*, zeer verwijderd, had wederom bovengenoemde

kleur. De buizen van FALLOPPIUS waren zeer *volumineus* en als veranderd in een' zak, vol met eenen witten dikken gebonden etter.

Derde lijkopening: De baarmoeder in omvang zeer vergroot en zich een' duim boven den omtrek van het *pubis* bevindende, bevatte in hare holligheid eene zwartachtige stof, welke dezelve geheel, als met eene lijvige pap, *gangreneus* stinkende, bekleedde. Het inwendig vlies van den hals der baarmoeder was zwartachtig, en met een bruin vocht overtogen. De scheede had voornoemde kleur. Twee pinten stinkend vocht waren in de buikholte uitgestort.

Vierde lijkopening: De baarmoeder van een' zeer grooten omvang verhief zich boven het *pubis*, en hare holligheid zoude acht oncen water hebben kunnen bevatten. De binnenste oppervlakte was met eene wankleurige rosachtige stof bekleed, welke eene nog al dikke laag over dezelve vormde. De wanden van de baarmoeder waren in dit geval slapper, dan bij de andere gestorvene kraamvrouwen. De scheede had eene zwart blaauwe kleur.

Vijfde lijkopening: De baarmoeder stak anderhalven duim boven het *pubis* uit, en hare holligheid zoude weder zes oncen vloeistof in zich hebben kunnen houden. Zij was echter met eene zeer stinkende stof, lijvig als pap, en van eene kleur als die van wijnmoer, nog al rijkelijk voorzien, welke over de geheele binnenste oppervlakte verspreid was. Aan den achtersten wand en aan den hals van dit orgaan, vertoonden zich vlekken, gelijk aan die,

welke men als het gevolg van kneuzingen ziet ontstaan, en waarvan sommige van binnen naar buiten drongen. De lippen van den baarmoedermond waren zwartachtig en de bovenste wand van de scheede had wederom de meergenoemde wijnmoerkleur.

Zesde lijkopening: De baarmoeder bevatte eene sponsachtige zelfstandigheid van eene bruinachtige, wijnmoer gelijkende kleur. De eijernesten hadden de grootte van eene noot, en de *vagina* was bruin-blaauw (*brun livide*).

Eindelijk komt de heer GASC tot het volgende ongelukkige *resultaat*, waardoor hij met zich zelven in de grootste tegenspraak treedt. Hooren wij hem zelven spreken.

« Des ouvertures cadavériques, à la suite de fièvre puerperale que nous venons de rapporter, et de celles qu'on connaît en général, il résulte que le péritoine est l'organe primitivement et essentiellement enflammé, et que l'inflammation s'étend indistinctement sur toute l'étendue de cette membrane, sans attaquer, par préférence, une portion plutôt qu'une autre. Cependant cette inflammation n'est pas toujours généralement, quelquefois elle n'a lieu que sur certains points, et son intensité peut varier suivant que la maladie est plus ou moins forte, plus ou moins avancée. Je dis plus ou moins avancée, car lorsque les malades périssent promptement au bout du troisième, quatrième, ou cinquième jour de la maladie, on trouve à l'ouverture des cadavres, le péritoine offrant peu de rougeur, et dans certains cas on serait presque tenté de croire qu'il

n'existait point des inflammations de cette membrane."

Wanneer men in sommige gevallen, waar buikvliesontsteking zou bestaan hebben, bij de lijkopening in twijfel moest trekken, of er al dan niet ontsteking van dat vlies aanwezig ware, en de ziekte evenwel met zulk eene hevigheid verliep, dat zij met den derden, vierden of vijfden dag doodelijk werd, dan kan, noch mag men veronderstellen, dat de oorzaak des doods, in zoodanige gevallen, buikvliesontsteking geweest zij. Dit zal wel geen nader betoog behoeven!

Wat het werk van den heer V. D. Z. betreft, ook daarvan kan men zeggen, dat het aan de behandeling van buikvliesontsteking is toegewijd, en geenszins aan de beschouwing dier ziekte, welke de eigenlijke kraamvrouwenkoorts uitmaakt. Of heb ik niet duidelijk genoeg aangetoond, dat er een groot verschil tusschen deze beide bestaat? Het tweede hoofdstuk van het genoemde geschrift, een aantal waarnemingen bevattende, van gelukkig behandelde ontstekingen van gezegd vlies, stelt buiten alle tegenspraak, dat deze ziekte voor genezing vatbaar is; doch is daaraan wel ooit getwijfeld? In het eerste hoofdstuk (188) kan daarom met volle regt gezegd worden, dat *bij het openen der lijken van kraamvrouwen, aan buikvliesontsteking gestorven, het gebleken is, dat het buikvlies de zetel der ziekte was*. De heer V. D. Z. spreekt echter nog van andere

(188) Zie de vertaling van den heer VAN ERPECUM, pag. n°. 11.

kraamvrouwen, welke onder zijne behandeling zijn geweest, doch waarbij de aanwending van het hooggeprezen kwik, in de vorige gevallen, niet evenzeer aan de verwachting beantwoordde; en het is juist daar ter plaatse, alwaar mij de zicktetoestand geene buikvliesontsteking schijnt geweest te zijn. « Na deze waarnemingen (zegt v. D. Z.), waarin men eene *active* behandeling over eene ziekte ziet zegepralen, die zoo dikwijls al de pogingen der Geneeskunde te leur stelt, zouden wij er anderen kunnen opteekenen, waar onze verwachting is bedrogen geweest; het is waar, dat het vertrouwen bij iedere behandeling niet even groot kon zijn. Wij bedoelen die buikvliesontstekingen, wier voornaamste kenteekenen reeds vóór de verlossing bestaan; die veroorzaakt zijn door eenen arbeid, gedurende vele dagen doorgestaan, en bij wiens einde, men nog genoodzaakt is, zware pogingen, met de *forceps* aan te wenden. Er zijn geene kunstoefenaren, of zij hebben die ongelukkige gevallen bijgewoond, bij welke de vrouw naauwelijks eenigen zweem van tegenwerking oplevert, en eene verregaande kwade trouw alléén zou deze aan de redeneringen en proeven kunnen tegenwerpen, welke door eene nieuwe *methode* tot hare staving worden ingeroepen. Dikwijls is de *baarmoeder* alsdan de eerste zetel der ziekte, die zich weldra over het gansche buikvlies heeft uitgebreid: weinige uren na de verlossing bevindt de buik, die reeds bij den arbeid trommelzuchtig en pijnlijk was, zich buitengemeen opgezet: de pols is in een' zeer erbarmelijken toestand en draadvormig; de ledematen zijn

koud; de trekken van het aangezicht ingevallen (*facies hippocratica*), en het ligchaam is bedekt met een koud zweet. In dergelijke gevallen hebben wij gezien, dat de kwiksmeringen, in groote mate op den buik en de dijen ingewreven, en verder met een' prikkelenden drank verbonden, onder welken men den *spir. cornu cervi*, den *laudanum* en den *aether sulphuricus* had gemengd, zonder het minste uitwerksel bleven, en het noodlottig oogenblik slechts zeer korte uren vertraagden."

Tot deze klasse van onvermijdelijk doodelijke buikvliesontstekingen moet men die brengen (zegt de heer V. D. Z.), waarvan de hoogleeraar FODÉRE spreekt (189), welke gepaard gaat, met een' kenmerklijk zenuwachtigen toestand, die binnen weinige oogenblikken vervalt tot de uiterste ongeregeldheid (*ataxie*); gelijkaardig, zegt hij, aan zekere rottingwekkende smetstoffen, of aan het gif van zekere ratelslangen, die den dood verwekken, alvorens de natuur den tijd gehad heeft, verschijnselen van wederwerking voort te brengen. « Inderdaad, (merkt eerstgenoemde al verder aan) zoo groot eene mate van ophooping van gevoeligheid in de baarmoeder en eene zoo groote uitputting van levenskracht in het overige van het ligchaam, gedurende de dragt en de verlossing verwekt, kan er plaats hebben, dat het flauwe levensvonkje, hetwelk overblijft, schielijk uitgebluscht wordt, en vóór dat de gewone ver-

(189) Journal comp. du Dictionnaire des sciences medicales, tome 3, pag. 14 et suiv. sur les suites des couches les plus graves, etc.

schijnselen van buikvliesontsteking zich kunnen ontwikkelen.”

Wat zegt gij, lezer! zou deze toestand wel buikvliesontsteking geweest zijn? Buikvliesontsteking gaat van zoodanige verschijnselen niet uit, noch vergezellen haar, maar wel van de zoodanige, welke men vroeger in het werk van v. d. z., bij het begin van het eerste hoofdstuk, vermeld vindt. En mag ik hier voorts niet bijvoegen, dat ook die gevallen, waarin men verschijnselen van de diepste wegzinking der krachten, eene snelle verandering der gelaatstrekken, en het afwezen eener hevige pijn opmerkt, hoewel de buik gezwollen en gespannen was, meer tot den door mij voorschreven toestand behoorden, dan wel tot buikvliesontsteking? Voorzeker, want de heer v. d. z. zelf bekent (190), « *dat zij dien ongeregelde toestand uitmaken, dien BOER van Weenen van den heeten ontstekingsachtigen (inflammatoire aigue) onderscheidt, en die hij aan de besmetting toeschrijft.* Overigens is het dezelfde (ziekte), welke RAYMOND FORTIS, BOERHAAVE, FAUKEN, WALSH, VAN SWIETEN, CLARCK, GORDON en MILLAR, uit hoofde der snelheid van haren loop, en van haren altijd doodelijken uitgang, rottig en kwaadaardig genoemd hebben.”

Zoo heeft ook deze Schrijver, tusschen gevallen van ware buikvliesontsteking, eene beschrijving van de toevallen gevoegd, welke veeleer tot de zoogenoemde

(190) l. c. pag. 14.

putrefactio uteri behooren; de verschijnselen met elkander verward, en eigenlijk een geheel van tegenstrijdigheden overgelaten, hetwelk mij toeschijnt, slechts op de door mij beproefde wijze voor oplossing vatbaar te zijn. Insgelijks heeft men op bladz. 16 van dat geschrift, het plotseling ontstaan van koudvuur, naar mijn inziën, onjuist, op buikvliesontsteking toegepast. « Wij hebben hetzelfde (zegt de Heer v. d. z.) op eene plotselinge wijze zien ontstaan, en meermalen door eene zekere zenuwachtige uitputting, die moeyelyk te beschrijven is, dan wel door de hevigheid der ontstekings-toevallen. Dit had vooral plaats, wanneer eene verstompde *morele* oorzaak zich bij de overige ziekte-oorzaken kwam voegen. Wij hebben gezien, dat de schrik, veroorzaakt door het schreeuwen eener vrouw, aan de handgrepen van eene zware verlossing onderworpen, of door het gezigt der *instrumenten*, en van den toestel, die derzelver gebruik moet voorafgaan, ten allerduidelijkste een' krampachtigen toestand te weeg bragt, die zich bij den onderbuik bepaalde, en de droevige voorlooper werd van eene snelle ontsteking, waartegen de kunst te vergeefs hare krachtigste hulpmiddelen in het werk stelde. Ook vindt men, bij alle Schrijvers, waarnemingen van vrouwen, die vier en twintig uren na het ontstaan der ziekte zijn gestorven." Of nu in die gevallen, de ziekte wel buikvliesontsteking geweest zij, zou ik betwijfelen; en gesteld, dat bovenvermelde oorzaken al aanleiding mogten gegeven hebben, tot het ontstaan dier doo-

delijke ontstekingen, dan had men dezelve bij tijds kunnen voorkomen; want welk verloskundige zal niet verhoeden, eene kraamvrouw, in zoodanige gelegenheid te stellen, dat de verlossing van eene andere vrouw haar eenen doodelijken schrik zou kunnen berokkenen. De verlostte vrouwen liggen immers in een wel ingerigt verlossings-instituut, afgezonderd van de barende, en wat het zien der *instrumenten* betreft, ofschoon zich de tang wel niet aanbeveelt, zoo door hare grootte, als wegens de hoeveelheid ijzer, en de vrouwen daarom niet zeer veel geneigdheid voor dezelve hebben, zoo is het echter, in die gevallen vooral, waarin de barende zich zeer bevreesd voor derzelve aanwending toont, dat ik het werktuig onder een woord van bemoediging en geruststelling aan haar oog blootstelle, en op deze wijze heb ik meermalen, met het gewenschte gevolg, uit den weg geruimd, hetgeen mij, gedurende de verlossing, hinderlijk geweest kon zijn. In andere gevallen trachte men de verlossing te voleindigen, door zoo veel mogelijk bedekt te werken; in die gevallen liever de eer aan de natuur, dan aan de kunst, overlatende. Daarbij hebbe men te zorgen, dat de toestel, welke de aanwending der *forceps*, enz. vooraf moet gaan, zoo eenvoudig mogelijk zij, althans nimmer zoo groot, dat dezelve eenen doodelijken, krampachtigen toestand, bij de te verlossene, of reeds verlostte vrouwen, vermag voort te brengen. Het is zoo dikwijls reeds aangemerkt, ook door de zoodanigen, welke desnietteenstaande vrij wat beweging bij dezelve

maken, dat, bij het verrigten eener werktuigelijke, *instrumentale* verlossing, *eenvoudigheid* het zegel der waarheid en doelmatigheid is; hierover echter in bijzonderheden te treden, zou op eigen lof kunnen uitloopen, daar ieder zijne eigene wijze van zien en handelen heeft, en meestal diegene als de beste beschouwt, hoe vele gebreken en leemten daaraan somwijlen ook nog verbonden zijn.

Eindigen wij daarom deze afdeeling, met dit besluit: *dat buikvlies-ontsteking tot het ontstaan van de eigenlijke kraamvrouwenkoorts geenszins aanleiding geeft, noch haar karakter daarop gegrond is, en dat vele Schrijvers, welke deze leer hebben willen verdedigen, zich deswegens zelve, schier op iedere bladzijde hunner geschriften, tegenspreken.*

Einige, denen es nicht zu behagen scheint, dass die Natur in die Därme Koth gelegt habe, lassen die Entzündung im Darmkanal am bequemsten aus der Gegenwart der darin befindlichen Excremente entstehen, welche sie während der Schwangerschaft verderben und schichtweise darin sich anhäufen sehen. Allein haben den die schwangern Weiber in Italien und andern südlichen Theilen unserer Erdkugel Wohlgerüche im Leibe? da bekanntlich äusserst selten bey denselben Puerperalfieber beobachtet werden.

Ein Geburtsarzt, welcher in der Behandlung von Gebährenden und Kindbetterinnen viel auf Erfahrung sich zu Gute thut, und der auch unläugbar nicht wenig Gelegenheit hatte, durch anatomische Oeffnungen seiner Verstorbenen, wenigstens die Zerstörung kennen zu lernen, unter welcher das Uebel tödtlich geworden war, hatte diess nicht der Mühe werth gehalten; ein für allemal mit seinem Wahne begnügt: *dass alle dergleichen Kranke an einer gemeinen Darmentzündung von Unrathe in den ersten Wegen sterben.* — Andere haben in dess bey der Oeffnung eben dieser Leichen immer den Depot im Unterleibe, mehreremal nicht eine Spur von Gedärmenetz- oder Bauchfellentzündung, wohl aber die Gebärmutter bis in die innersten Fäsern verfault und aufgelöst gefunden. Man sieht hiraus, welches Gewicht man ungefähr auf die Versicherung so mancher Schriftsteller und Aerzte zu legen habe, denen die Gebärmutter in ihren am Puerperalfieber verstorbenen Wochnerinnen wunderbarer Weise immer in reinen Zustande erschienen. Ich war nie so glücklich.

BOER, Tractat von Puerperalfieber.

DERDE AFDEELING.

In de voorgaande Afdeelingen heb ik breedvoerig moeten zijn. Het belang der geheele zake vorderde dit. Bij deze zal ik minder omslagtig behoeven te wezen. Dit echter kan geen inbreuk op het belang der hoofdzaak maken, dewijl ik vertrouw, in de eerste Afdeeling, haar die volledigheid gegeven te hebben, welke zij, naar mijn inzien, verdiende en noodzakelijk was, om haar regt te doen kennen. Het derde deel der belangrijke vrage, is ook meer bepaald, dan de vorige, gelijk duidelijk blijkt uit deszelfs inhoud, luidende:

« Is het niet hoogst waarschijnlijk, dat het onderhouden en betamelijk bevorderen der buiksontlastingen, gedurende de laatste maanden der zwangerschap en in de eerste dagen na de verlossing, als eene voorbehoedende geneeswijze, om dezen hoogst gevaarlijken ziekte-toestand in tijds af te weren, kan en moet beschouwd worden? »

De beantwoording dezer vraag vloeit, in zoo verre, uit hetgeen hiervoren betrekkelijk het ontstaan der kraamvrouwenkoorts gezegd is, voort, als namelijk daaromtrent is aangemerkt, dat die ongesteldheden, welke de vrouwen na de verlossing overvallen, en als gevolgen van begane fouten in de diëet, zijn aan te merken, geenszins tot de kraamvrouwenkoorts

moeten worden gebragt. Wanneer wij ook terug zien, op hetgeen aldaar, opzigtelijk den *asthenischen* toestand van de tot deze ziekte voorbeschikte vrouwen gezegd is, dan zal het duidelijk worden, waarom de ingewanden dier vrouwen zoo zeer reeds tot *colliquative diarrhéen* geneigd zijn, en hoe schadelijk dus de aanwending van *purgantia* in dezen toestand zou kunnen worden; zelfs de toediening van *eccoprotica* is mij gebleken, met de meeste omzigtigheid te moeten geschieden, dewijl zij ligt aanleiding geven tot eene *diarrhé*, die alsdan *ex causa dynamica* voortspruit.

Het is geheel iets anders, wanneer bij anderzins gezonde, zwangere vrouwen, door een te overvloedig gebruik van spijsen, eene groote ophooping van drekstoffen in de eerste wegen ontstaan zij. De gehinderde werking der ingewanden, door de drukking van de al meer en meer in omvang toenemende baarmoeder, geeft daartoe eene gemakkelijke aanleiding, en hij, die nimmer in de gelegenheid is geweest, dit op te merken, zou verbaasd staan, over de schier ongelooflijk groote verzameling van *faeces*, welke er in de, als zakken uitgezette ingewanden, en daarvan voornamelijk het *colon adscendens*, *transversum* en *descendens*, plaats kan hebben. Meermalen heb ik het onaangename en den werkelijk vertragenden invloed daarvan op den gang der verlossing ondervonden, zonder echter de kraamvrouwenkoorts te hebben zien volgen; intusschen geenszins willende ontkennen, dat eene zoodanige ophooping bij de zwangerschap, niet wel

eens tot eene *subinflammatio* der ingewanden, en vooral ook van de lever, aanleiding zou kunnen geven. De steking in het regter *hypochondrium*, waarover zwangeren zoo dikwijls klagen, moge hiervan ten bewijze verstrekken. Men moet zich zelfs verwonderen, dat somwijlen, uit zulk eene, aanwezige *materiële* oorzaak, geene grootere nadeelen nog voor de zwangere en voor de kraamvrouw ontspruiten (191). Onbezonnen zou het in zulk een' toestand zijn, bij de minste *congestie* naar het hoofd, veroorzaakt doordien het bloed, in den onderbuik geene genoegzame ruimte vindende voor eenen vrijen omloop door deszelfs buizen, hetzelfde roekeloos te doen vergieten. Hier is het vooral, dat men van *laxantia*, *clysmata* en dergelijken, groote voordeelen te wachten heeft. Men wane echter niet, daardoor het ontstaan van de kraamkoorts ooit te zullen verhoeden. Niet lang geleden, had ik nog bij twee vrouwen, welke ik in de verlossing moest bijstaan, en die voor de buikontlastingen geene behoorlijke zorg hadden gedragen, het geval, dat, bij de eene, de uitgang van het hoofd des kinds uit het bekken, zelfs eenigen tijd vertraagd werd, en omdat het *intestinum rectum* te zeer

(191) Sed mirum est, viscera abdominis gravidarum non crebrius inflammationibus et aliis passionibus tentari, cum, incrementum utero, continenter vexentur, atque comprimantur. Sapiens autem natura ita corpus humanum construxit, ut actiones et functiones ad sustentandam vitam, et procreandam sobolem, solito absque damno valetudinis absolvantur. — Zie SCHMIDTMANN, *Summa observ. Medicar. ex praxi clinica 30 annorum deprompta*, vol. II, pag. 275. Berol. 1821.

door harde *faeces* opgevuld was, en de weeën door de opvulling der ingewanden, minder goed verarbeid konden worden. Het *colon transversum* was, als een dikke wrong, op den buik te voelen. Bij eene andere vrouw, vroeger geroepen zijnde, en het hoofd nog hooger staande, *applianceerde* ik, ofschoon de waterblaas reeds tusschen het opgevulde *intestinum rectum* en den voorsten wand der scheede in eene meer puntige gedaante, als ware het een voetgeboorte, eerst nog een *clijsma*, waarna spoedig eene zeer ruime ontlasting volgde, het hoofd terstond lager zakte, en niet weinig tot bevordering der verlossing bijbragt. Na den afloop derzelve, werd een *elect. lenitiv.* met *ol. amyg.* voorgeschreven, en een' geruimen tijd met deszelfs gebruik voortgegaan. Het zij echter verre, dat ik mij zou kunnen overreden, hierdoor, in deze gevallen, het ontstaan der kraamvrouwenkoorts te hebben voorgekomen. Dat zulks ten opzichte van eene *febris gastrica* het geval zou kunnen zijn, zal ik minder in twijfel trekken.

Onder degenen, welke de naaste oorzaak der kraamkoorts, als in eene tegennatuurlijke ophooping van vochten en schadelijke stoffen in de ingewanden des onderbuiks gelegen, stellen, bevindt zich ook RICHTER.

« *Ich habe das Kindbettfieber mehrmals gesehen, (zegt hij) und immer glücklich behandelt. Ich habe auch Fälle in der Nähe und Ferne gesehen, wo das Fieber anders behandelt würde, als ich es zu behandeln pflege, und die Kranke*

starb. Ich glaube daher, dass ich ein Recht habe, auch meine Stimme über die Natur und Behandlung dieses Fiebers zu geben."

Daar deze geleerde, de kraamkoorts als eene *febris gastrica* beschouwt, zoo valt het gemakkelijk, *a priori* reeds op te maken, welke middelen hij tegen deze ziekte aanbeveelt. Het zijn tijdig aangewende purgeermiddelen, die, volgens zijn denkbeeld, niet alleen de ziekte zouden kunnen verhoeden, maar, bijaldien zij reeds aanwezig mogt zijn, ook genezen. Dit is voorzeker, om zijne eigene woorden te bezigen, *met weinig, veel gezegd*. (zoo niet te veel?) Men beoordeele, echter, dezen grooten man niet alleen naar zijne uitspraak in dezen: Of mag men een' boomgaard, die zoo vele zoete vruchten gaf, beoordeelen naar eenige wrange appelen, die hij, ondanks zich zelven, in eenen stormachtigen avond liet vallen? Hij zal zijner waardig blijven. Met eenen verschuldigten eerbied voor hunne verschillende verdiensten, maak ik het alhier aangemerkt van toepassing, op alle Schrijvers, wier gevoelen ik, in dit geschrift, om der waarheidswil, en naar mijne inzigten, ter zake van het weldra afgehandelde onderwerp, min of meer heb aangetast en tegengesproken, nog een weinig vervolgende, met hetgeen RICHTER verder over de kraamvrouwenkoorts aanmerkt. « De toestand (zegt hij), in welchen zich eene vrouw, vóór en na de verlossing, bevindt, veroorzaakt noodwendig eene ophooping en stremming der vochten, en bijgevolg worden er schadelijke, prikkelende stoffen in de ingewanden des onder-

buiks voortgebragt. De zwangere baarmoeder dringt, in de laatste maanden der zwangerschap, niet alleen vele derzelve in eene tegennatuurlijke ligging, maar vernauwt ook hunne vaten en kanalen, verhindert den vrijen omloop der vochten, en veroorzaakt alzoo bovengezegde stremming en ophooping. Gewis draagt nog de stilzittende levenswijze der zwangere in de laatste maanden der dragt, de stemming des gemoeds (voeg hier bij : *gesprekken met zwaarmoedigen, onkundigen en bijgeloovigen*), de vrees en angst, met welke zij hare verlossing afwacht, veel daartoe bij. Terstond na de verlossing komen alle vorige kanalen en vaten op eens weder in vrijheid en in hunne vorige ligging, en niet alleen daardoor, maar ook door het meerder indringen van vochten, in de, van te voren, vernauwde en nu plotselijk verslapte deelen, geraakt al hetgeen verstoppt en opgehoopt was in beweging. Worden deze vochten nu door de *lochien* en stoelgang uitgeworpen, dan komt alles spoedig weder in zijne vorige orde. Geschiedt dit echter niet, of is derzelve hoeveelheid of schadelijkheid te groot, of werkt, tevens, eene andere koorts verwekkende oorzaak op de zieke in, dan ontstaat de kraamkoorts. En welke andere toevallen, dan pijn, ontsteking, ettering en koudvuur in het onderlijf, moeten daarbij ontstaan? De toevallen, bij de kraamkoorts, zijn dus ook als zoo vele bewijzen aan te merken, van hetgeen ik met betrekking tot derzelve oorzaak gezegd heb. Zij zijn zoodanig, als welke uit die oorzaken moeten voortspruiten. Wat kunnen die opgehoopte, prikkelende,

schadende stoffen anders verwekken, dan uitzetting des onderbuiks, pijn, ontsteking, ettering, koudvuur? Welke andere oorzaak kan juist deze toevallen verwekken? Kan men zich verwonderen, dat de gevolgen zoo spoedig doodelijk zijn, daar aan de zieke de krachten benomen worden, en de *massa* van vochten in het onderlijf, met schadelijke rotachtige stoffen, is opgevuld? En wat kan men nu dan wel doen, om de nadeelige uitwerkselen dezer stoffen voor te komen? Dezelve bij tijds uitdrijven. En langs welken weg? Ik ken geen anderen, dan dien door het darmkanaal."

Ofschoon het ziektebeeld, dat R. ons hier heeft afgemaald, getrouw aan de oorzaken beantwoordt, welke daarvoor zijn opgegeven, zoo twijfel ik er echter zeer aan, of eene ophooping van drekstoffen in den onderbuik, alleen, wel ooit dien graad van jammer, als waardoor de kraamvrouwenkoorts zich kenschetst, zal veroorzaken. De ondervinding van ieder verloskundige treedt hier vast tegen op. Bijaldien ook de veronderstelde buitensporigheden in den leefregel aanleiding gaven tot de bedoelde ziekte, dan zou de verschijning der kraamkoortsen minder zeldzaam zijn. Daarentegen heeft deze vreesselijke ziekte menige vrouw naar het graf gesleept, waar de, door R. opgegevene oorzaak voorzeker niet aanwezig was. Met betrekking tot voornoemde oorzaak, kunnen wij dan ook uitlegging geven aan de verzekering van THILENIUS, dat hij door afvoerende middelen, in de laatste weken der zwangerschap toegediend, *honderde malen* de dreigende kraamkoorts heeft voorgekomen! En gelijk LEVRET het *arcanum duplicatum* als een middel roemde,

dat bijna alle toevallen in het kinderbed vermogt te verhoeden, zoo beveelt WEIKARD het volgende, als een *specifiek* middel tegen de kraamkoorts, aan. *R_c. Cremor. Tartar. unc. j β. Sal polychrest. drachm. vj. Tartar. emet. gr. ij.* Ook de ervaring van RICHTER zoude zulks bevestigen, bekennde, dat hij, onder deze behandeling, niet eene vrouw, aan kraamkoorts, verloren heeft. BUTLER merkt aan, dat eene tijdige reiniging der eerste wegen het eenige middel tegen de kraamkoorts is.

Tot de toevallig medewerkende oorzaken dezer koorts brengt RICHTER nog het vatten van koude. De gelegenheid daartoe (merkt hij aan) wordt begunstigd door overdrevene, onvoorzigtige zindelijkheid, en het zoo gewone broeijen der kraamvrouwen. Zoo wil de een, dat de kraamvrouwenkoorts door koude veroorzaakt zou worden; een ander, dat ijs haar zou genezen (V V). In geval van verkouding, meent R., in zekere tegenspraak, echter, met zich zelve, dat eene mistasting in de behandeling niet ligt mogelijk is: *want* (vraagt hij) *hoe zou een Geneesheer, aan eene bloote verkouding, de toevallen van eene kraamkoorts kunnen toeschrijven, dewijl dezelve zich zoo zeer van de gewone gevolgen eener verkouding onderscheiden?* Hetgeen RICHTER, en zij, die met hem in hetzelfde gevoelen deelen, betrekkelijk de kraamkoorts gesteld hebben, als niet van een' gevaarlijken aard zijnde, en tot de *morbos gastricos* behoorende, is reeds hiervoren genoegzaam wederlegd, en het zou daarenboven nutteloos tijd zijn verspild, hier, meer

voorbeelden nog aan te voeren van sterfgevallen, die onder kraamvrouwen waargenomen zijn in een' tijd, dat de heerschende *constitutie* volstrekt niet *gastrisch* of *bilieus* was. Eindelijk: daar vroeger is aangemerkt, dat het mogelijk zoude kunnen zijn, dat een Geneesheer gedurende geheel zijn leven, buiten de gelegenheid kan blijven, de eigenlijke kraamvrouwenkoorts te zien, (hoe vreemd, indien niet aanmatigend, deze veronderstelling, sommigen ook moge voorkomen) zoo zou het kunnen zijn, (dit mag ik immers in bedenking geven?) dat die gene, welke de kraamvrouwenkoorts, oorspronkelijk, als *gastrisch*, beschouwen, verschoond zijn gebleven, van dezelve waar te nemen, of in gevalle daarvan, niet behoorlijk hebben opgemerkt, welke daadzaken de lijkopening daarbij opleverde, noch de betrekking van deze tot gene, als werking en oorzaak, in een behoorlijk verband hebben gebragt.

Ofschoon dan ook, met de uitspraak van RICHTER, zich nog de stemmen van andere mannen, gelijk die van STOLL, BUTLER, DENHAM, FORSTER, THILENIUS, PORTAL, FISCHER, WEIKARD, enz. (192) vereenigen mogen, wat mij betreft, ik hecht zoo veel aan de *faeces* niet, en houde het door de ondervinding stelliger nog voor bewezen, *dat die ongesteldheden, welke door begane fouten in de diëet zijn voortgebragt, niet gerekend kunnen worden, tot de kraamvrouwenkoorts te behooren, en dat de uit den wegruiming der oorzaken, die tot het ontstaan der eerste aanleiding geven, geenszins tot eene voorbehoedende geneeswijze voor de tweedè kan verstrekken.*

(192) VON SACHTLEBEN l. c. pag. 88. §. 96.

Le traitement de ces maladies, a voir la liste nombreuse des médicamens, qui leur sont opposés, paraîtrait devoir être de la plus grande facilité, si dans ce cas, il n'était de dire, que la stérilité nait de l'abondance des moyens. On pourrait juger en quelque sorte de la difficulté de guerir une maladie et de l'obscurité dans laquelle sa nature est encore plongée, par la multiplicité des agens appelés a la combattre. Les maladies bien connues n'offrent que quelques moyens surs, a l'aide desquels on en triomphe facilement. Il en est autrement des affections dont l'essence est encore un mystère. Chaque médecin n'ayant point des données fixes, emploie successivement contr'elles une infinité de remèdes, si sous l'influence de l'un d'eux, la maladie, semble s'améliorer (ce qui peut dépendre d'une foule d'autres causes) il attribue ce changement favorable au remède employé, l'élève aux cieux, le recommande a ses confrères, qui l'adoptent, quand même il serait tres-nuisible; parceque ne connaissant pas la nature de la maladie, ils ne peuvent juger de l'effet du médicament. — Ils sont semblables à des hommes, privés de la vue, qui procèdent par des tatonnements incertains, et qui s'égarent d'autant plus facilement, que le hasard seul a pu les porter quelquefois sur la route des succès.

Archiv. générale de Médecine.

VIERDE AFDEELING.

Wat moet men op pathologische en theoretische gronden denken en besluiten, omtrent de werking van het verzoete kwik (mercurius dulcis) bij deze zoo belangrijke ziekte, (Kraamvrouwenkoorts)?

De beantwoording dezer vraag behoeft, na al het afgehandelde, niet dubbelzinnig te zijn. Immers, wanneer wij den ziekelijken toestand des ligchaams, welke tot de kraamkoorts voorbeschikt, in aanmerking nemen, en dezelve vergelijken met de bekende *dissolverende* kracht van het kwik, dan zal ons deze bespiegeling, reeds *a priori*, op het ernstigst, voor de aanwending van dit middel in dezelve koorts waarschuwen, wil men de kunst niet dienstbaar maken aan het verderf. Bovenstaande vraag schijnt, voornamelijk, haren oorsprong schuldig te zijn, aan het zoo hoog aangegeven heil van de toediening der *calomel*, in het aangehaalde werk des heeren VAN DEN ZANDE.

« Om de maat van het gevoelen op te geven, (zegt deze Schrijver in zijne voorrede), hetwelk wij ons van de onbegrensde voordeelen, aan deze geneeswijze verbonden, moesten vormen, veeleer, dan om ons eigen werk te doen gelden, zouden wij kunnen zeggen, dat het eene ontdekking is, welker roem de geneeskunde zich kan toeëigenen. —

Wij zijn zoodanig doordrongen van het heilzame derzelve, dat, schoon ons niets toekwame dan de verdienste van dezelve te hebben gewijzigd en uitgebreid, wij nog zouden gelooven, daardoor alleen, aan de verplichting te hebben beantwoord, die elke Geneesheer schijnt op zich te nemen, als hij zijne loopbaan intreedt, die, van een nuttig en bekend *resultaat* van zijne ondervindingen, van zijne pogingen, voor de vorderingen der wetenschap, na te laten."

Daar ik voldongen meen aangetoond te hebben, dat vermelde Geneesheer buikvliesontsteking (*peritonitis*), ten onregte, als het ware wezen der kraamkoorts uitmakende, beschouwt, zoo vervalt daarmede de hoofdbedoeling van die behandeling, in dat geschrift vermeld, en laat ons dus, als bijdrage tot de oefenende geneeskunde, eigenlijk niets meer dan de reeds voor lang bekende waarheid over, dat de *calomel* een nuttig middel is in ontstekingen van weivliezen in het algemeen, en in die van het buikvlies in het bijzonder. Of dat onderwerp nu wel zoo belangrijk is, en als eene zoodanige aanwinst kan worden beschouwd voor de oefenende Geneeskunde, dat mannen, wien de verzorging der wetenschap en het welzijn der menschheid ter harte ging, verwijtingen deden, dat men tot dus verre daaromtrent niets algemeen had gemaakt, laat ik aan het oordeel van den lezer over. Wat mij betreft, om vermelde reden beschouw ik het als geenszins tot mijne taak te behooren, hier, over de *calomel*, en haar nut, als geneesmiddel, in de kraam-

koorts te spreken. Ofschoon het evenmin mijn plan is, hier, aan de algemeen erkende waarde van de kwikbereidingen, en van het zoete kwik in het bijzonder, eenige afbreuk te doen; zoo zal ik mij echter veroorloven, daartoe betrekkelijk aan te merken, dat de waardij aller dingen, op derzelver behoorlijk gebruik berust, en dat de beste dingen aan het misbruik het meest zijn blootgesteld. En welke zwaarigheid bestaat er, ook deze stelling op de aanwending van geneesmiddelen toe te passen? Het misbruik eener zaak neemt echter deszelfs gebruik niet weg, en het zij aan een ieders verantwoording overgelaten, om de *calomel* meer als een zwaard, dan als een weldadig geschenk van de natuur te bezigen. Of na BOERHAAVE, FRED. HOFFMANN, VAN SWIETEN, SYDENHAM en BAGLIVI, welke schrijvers omtrent de aanwending van dit middel niet spreken, het verzoete kwik wel niet eens, en met regt, de beschuldiging heeft moeten ondergaan, dat men met deszelfs gebruik te ver is gegaan, en het nut in sommige gevallen, met uitsluiting van andere middelen, wat al te hoog heeft aangeslagen, daaraan valt niet te twijfelen (W W). Of nu met betrekking tot de toediening van dit middel in buikvlies-ontstekingen bij kraamvrouwen, deszelfs invloed en *secundaire* werking bij de wederherstelling van de geheele, of gedeeltelijke verstoring der melkafscheiding voor de kraamvrouw en haren zuigeling wel zoo verkieslijk zal zijn, vooral wanneer men hetzelfde in zulk eene groote hoeveelheid in het ligchaam heeft gebragt, is eene

zaak, die, mijns inziens, wel zeer in het oog mag worden gehouden. DZONDI (193) zegt, dat het kwikzilver een gevaarlijk vergif is, en dat het gemakkelijker valt, de verouderdste *syphilis* te genezen, dan eene kwikzilver-vergiftiging, en menigeen, die aan *syphilis* meent te lijden, lijdt aan de kwikzilverziekte. Mij zelve is een geval bekend, waarin ik aan de werking van *Emplastra mercurialia*, en aan eenige *infrictien* van *ung. merc.* in *liniment. volat.* opgelost, het ontstaan eener ontsteking van het tandvleesch, en van de tandkassen van het voor-bovenste gedeelte der opperkaak moest toeschrijven, welk geval mij, bij de toediening van dit middel, wel altijd aan deze uitwerking, daarvan, zal doen gedenken (194).

In verschillende tijdschriften (195), de wijze, waarop

(193) Neue zuverlässige Heilart der Lustseuche in allen ihren Formen, bekannt gemacht von Dr. C. H. DZONDI, Profr. an der Universität zu Halle. Mit 2 Tafeln in Steindruck. Halle 1826.

(194) Lees verder over de kwikzilver-ziekte de Verhandeling van ANDR. MATHIAS, uit het Engelsch in het Hoogduitsch overgenomen, en daarna weder in het Hollandsch vertaald, en medegedeeld door den Heer G. J. POOL, in *Hippocrates Magazijn*, 6de deel 1ste stuk; 6de deel 2de stuk.

(195) Beoordeeld in *the London medical Repository*, vol. XVI. Sept. 1821.

In het Praktisch tijdschrift voor de Geneesk. enz. door A. MOLL en C. VAN ELDIK, 2de stuk, bladz. 168 enz. 1822.

— de Vaderl. Letteroef. N°. 14, bladz. 578. Nov. 1822.

— het Tijdschrift voor Geneesk., Heel-, Verlos- en Scheikunde, door het Gen. te Hoorn, 1e. deel 1e. stuk, bl. 10, 1823.

— de Vaderl. Letteroef. N°. 15, bladz. 659. Dec. 1823.

— — — — — N°. 11, bladz. 554. Sept. 1825.

— — — — — N°. 5, bladz. 193. April 1827.

de heer VAN DEN ZANDE zich van dit gif bedient, reeds beoordeeld en veroordeeld zijnde, zoo zal ik, daar zulks hier niet behoort, verder zwijgen van de werking van dit *præparaat* op het dierlijk *organismus*, of liever, van de *reactie* daarvan op hetzelve, want er is gevraagd, wat doel het verzoete kwik in de kraamkoorts, niet, wat het in buikvlies-ontsteking vermag? Deze laatste ziekte nu, zoo als ik getracht heb aan te toonen, heeft niets gemeens met de eerste dan toevallig, hoezeer sommigen, daaromtrent, ook anders van oordeel zijn. Met ter zijde stelling dan van de verschillende *hypothesen*, of namelijk het verzoete kwik (*mercurius dulcis*) *primaire* of *secundaire* ontsteking werende vermogens bezit; of de heer ONTYD, met den Hoogleeraar THOMASSEN à THUESSINK, hetzelve als het *systema absorbens* opwekkende, en daardoor als krachtdadig op het *product* der ontsteking inwerkende, beschouwen; — of HUFELAND hetzelve een *direct antiphlogistisch* vermogen toekent; — of ERNEST HORN daaraan eene, de vaten verzwakkende, werking toeschrijft; — of RICHTER, GIRTANNER, REIL, SCHMIDTMANN en ORNEMAN aannemen, dat hetzelve het vezelachtig gedeelte van het bloed oplost, en daardoor de gelegenheid tot zamengroeijingen belet: — Wat van alle deze gevoelens zij, door de ondervinding schijnt het, overigens, vrij algemeen aangenomen, dat de *calomel*, door hare werking in ontstekingen van de weivliezen in het algemeen, als uit eene zamenvlechting van opslorpende en uitwasemende vaten bestaande,

het *product* der ontsteking zeer tegenwerkt, waarom dezelve, bij ontstekingen van het buikvlies, in het bijzonder, ook als een voortreffelijk middel, hare plaats kan behouden (196). Dat echter het voordeel van hare toediening zoo voorwaardelijk zou zijn, en wel zonder voorafgegane aderlating, gelijk de heer VAN DEN ZANDE wil, daaraan valt even zeer te twijfelen, als dat buikvlies-ontsteking zelve, oorspronkelijk, het ware wezen van de *febris puerperalis* zoude uitmaken. Ik zal dit met eenige voorbeelden, uit geachte Schrijvers, nog staven.

D'OUTREPONT (197) merkt hieromtrent aan: dat zijne ondervinding hem geleerd heeft, dat men het bloed volstrekt niet behoeft te sparen, en dat de meeste kraamvrouwen gered wierden, welker *individualiteit* sterke aderlatingen verdroegen. De behandeling moest krachtig (*eingreifend*) zijn, en de aderlatingen bragten te meer nut aan, hoe spoediger men dezelve herhalen moest. De meeste zieken verdroegen het *nitrum* goed; slechts dan, wanneer de ziekte zich over het darmkanaal uitbreidde, dorst men van dit voortreffelijk middel geen gebruik maken. De *calomel* veroorzaakte menigvuldige *diarrhéën*, en dan schade dezelve meer, dan zij nut aanbragt.

(196) Zie nog, over de gevoelens van verschillende Schrijvers omtrent de werking van de *calomel*, VAN DEN ZANDE, l. c. bladz. 110, 4de Hoofdstuk.

(197) Geschichte eines ansteckenden Kindbettfiebers, welches in den Jahren 1818 und 1819 in der Entbindungs-anstalt zu Wurtzburg herrschte. Entworfen von D'OUTREPONT. Zie der neue Chiron, 1^e. bd. 1^e. th. 2^e st. S. 350.

JOHN DAVIES zegt: Sedert eenige jaren behandel ik de gewone buikvliesontsteking, *na eene rijkelijke aderlating* met *calomel* en *opium*. Ik heb dit met en zonder voorafgegane aderlating beproefd; de werking echter blijft gelijk; maar het tandvleesch wordt sneller aangedaan, wanneer men vooraf eene aderlating doet, en de ziekte neemt spoediger een einde. De bloedsontlasting heeft bovendien dit goede, dat zij zeker altijd de pijn voor korten tijd, matigt. Ik heb dit in alle die gevallen opgemerkt, waarin dezelve (bloedontlasting) een' geruimen tijd bij herhaling, werd voortgezet. De pijn, echter, keert telkens weder, en wel binnen 4 tot 6 uren, tot dat men de toediening van de *mercurius* daarop volgen laat.

Eene tweede, derde, en vierde aderlating, of aanwending van bloedzuigers verligt de pijn evenzeer als de eerstemaal: de ziekte, echter, wordt daardoor in haren loop weinig opgehouden.

Ik heb dit plan van genezing, achter elkander, in negen gevallen van kraamvrouwenkoorts met het beste gevolg beproefd. In zeven derzelve ging eene aderlating vooraf, *en deze schenen spoediger te herstellen*, dan die andere beiden, misschien wel, omdat bij hun de *mercurius* eerder aanslaat. Zoodra echter, bij vermelde twee, het tandvleesch werd aangedaan, liet de ziekte oogenblikkelijk na. Sedert dien tijd heb ik dit plan in meerdere gevallen van gewone buikvliesontsteking, met het zelfde gevolg beproefd. Na eene *rijkelijke* aderlating geeft men alle drie uren 3—6 gr. *calomel* met 1 gr.

opium, tot dat het tandvleesch duidelijk wordt aangedaan; dan vermindert men de gift van de *calomel*, of laat dezelve geheel achter. De hoofdzak is nu, eenige dagen lang, het ligchaam onder de nawerking van den *mercurius* te houden. De gift van de *calomel*, gelijk die van het *opium*, moet naar omstandigheden zijn. In eenige gevallen van hevige buikvliesontsteking buiten het kraambed, heb ik bij het begin eene halve *drachma calomel* met drie gr. *opium* gegeven, en naderhand alle drie uren 5 à 6 gr. *calomel*, en gr. β — 1 *opium*, tot dat het tandvleesch werd aangedaan (198).

JÖRG, na aangemerkt te hebben, dat algemeene, zoo wel als plaatselijke bloedsontlastingen in de kraamvrouwenkoorts het genezingsplan der natuur in dezelve storen, laat daarop volgen: « Even zoo « weinig zal ook dat middel voordeel aanbrengen, « hetgeen de Artsen thans zoo *modisch*, zoo on- « voorwaardelijk, en in zoo groote gaven, ook aan « kraamvrouwen toedienen, namelijk, het verzoete « kwiksilver. — Mijne ondervinding van dit middel « in de kraamkoorts is volstrekt tegen hetzelve » (199).

GÖLIS (200) zag meermalen na groote gaven en een lang voortgezet gebruik van de *calomel*, de

(198) Praktische Bemerkungen über das Kindbetterinnenfieber von JOHN DAVIES in *the Lond. med. Repository*, Sept. 1824. Mitgetheilt von Dr. STEINTHAL, pract. Artz und Geburtshelfer in Berlin.

(199) Schriften zur Beforderung des Kenntniss des Weibes und Kindes enz. S. 27.

(200) Dr. L. A. GÖLIS Practische Abhandlungen über die vorzüglichsten Krankheiten des kindlichen Altes, 1te b^d. S. 136.

hydrocephalische toevallen plotselijk verdwijnen en darmontsteking, welke met den dood eindigde, ontstaan; en meer nog had hij gelegenheid, dit ongunstig gevolg van een onvoorzigtig gebruik der *calomel* bij de *croup* waar te nemen, in welke gevallen, namelijk, alle de vreesselijke toevallen van deze luchtpijp-ontsteking, die verstikking dreigden, oogenblikkelijk verdwenen, maar zich daarentegen eene *Enteritis* vormde, die spoedig in koud vuur overging, en den zieke doodde. JÖRG, welke het bovenstaande insgelijks bij de *croup*, en anderszins heeft waargenomen, merkt hieromtrent aan, dat dit gevolg den *Practicus* kan overtuigen, dat dit middel niet onvoorwaardelijk als een *antiphlogisticum* werkt.

RUST, over de ontstekingen van het buikvlies sprekende (201), maakt, ter aangehaalde plaatse, melding van negen *individuen*, waarvan vijf, en wel hoofdzakelijk na voorafgegane bloedsontlastingen, door het gebruik van het verzoete kwik, van vijf tot zes greinen, in herhaalde giften genezen werden. De andere vier stierven; daarvan echter werden twee, reeds stervende, in het ziekenhuis gebracht. In de meeste dezer gevallen had eene *mechanische* oorzaak tot deze ontstekingen aanleiding gegeven.

GEORG LANGSTAFF levert ons (202) omtrent het

(201) Rust's Magazin für die Gesamnte Heilkunde, 17e. bd. 3tes heft. Berlin 1824.

(202) Geschichte einer mit Schwangerschaft verbundenen *Ascites*, glücklich durch die Operation geheilt von GEORGE LANG-

al of niet geoorloofde van bloedsontlastingen bij buikvliesontsteking één geval mede, hetgeen voor vele andere kan dienen.

« In de meeste leerboeken der Verloskunde (aldus vangt hij aan) vindt men opgegeven, om bij eene buikwaterzucht (*ascites*), gedurende de zwangerschap, de buiksteek (*paracentesis*) niet te ondernemen, dewijl ontsteking van het buikvlies, en een zekere dood, daarvan het gevolg zou zijn. Het volgende geval zal het tegendeel hiervan aantoonen. De zwangere, moeder van meer kinderen, scheen, bij den aanvang der zwangerschap, buitengemeen dik, en gevoelde zich ook zeer ongesteld. Bij het begin der zevende maand werden de pijnen in den onderbuik, en deszelfs opzetting zoo groot, dat men eene aderlating verrigtte, en eene Spaansche-vliegpleister *applianceerde*. De *oëdemateuse* gesteldheid der onderste ledematen, benevens een (echter niet overal even duidelijk) gevoel van vochtsgolving in de buikholtte, liet geen twijfel meer aan de tegenwoordigheid van gezegde ziekte over. Inwendig werden *calomel*, de *digitalis* en *squilla* toegediend; doch zonder goede uitwerking, en men begon zelfs voor het leven der vrouw bezorgd te worden. Na eene raadpleging met andere Geneesheeren besloot men eene vroegtijdige verlossing te bewerken, en men liet, tot dat einde, het lamsvocht (*liquor amnii*) afloopen. De verlossing volgde hierop

STAFF. Zie Medicinische-Chirurgische Zeitung von Dr. J. W. EHRHART, 4^e. bd. s. 130—131. 1824. Innsbruck.

echter maar niet; en de verzameling van water nam steeds toe. Er schoot nu niets meer overig, dan de *buiksteek* te doen, welke bovengenoemde dan ook, op twee duimen afstands onder den navel, verrigtte. Toen ongeveer tien pinten helder vocht zich hadden ontlast, rees de voorste wand der baarmoeder voor de opening der *canul* en bellette het verder uitvloeijen van het nog aanwezige gedeelte daarvan (203). Men nam den *canul* weg, en bragt in de plaats daarvan eene zeer gladde, elastieke *catheter*, naar binnen, waardoor vervolgens nog vijftien pinten water zich ontlasteden. Acht uren na de kunstbewerking deden zich reeds teekens van buikvliesontsteking in een hoogen graad op, waarna terstond (Let wel, Lezer!) vier en twintig oncen bloed werden afgetapt; op den tweeden dag twintig bloedzuigers op den buik gezet; en op den derden nogmaals dertig oncen bloed gelaten. Op den vierden dag volgde de te vroegtijdige geboorte van de vrucht, die reeds lang dood geweest was, en van toen af, ging de genezing langzaam voort.

Het geval van *puerperaal*-ontsteking door W. C. DENDY (204) medegedeeld, was niet minder van belang, wat het *bloedige* van hetzelfde betreft. Sterke bloedsontlastingen (103 oncen bloed en 8

(203) Zoo nam ik eens bij de doorboring van het borstvlies waar, dat de opening, die aan het voorhandene vocht in de borstholte uittogt moest verschaffen, door het *diaphragma* gesloten werd, hetgeen tot dat einde, met het plat van een spatel naar beneden moest worden gedrukt.

(204) Med. Chir. Zeitung. 1 Aug. 1825.

bloedzuigers in drie dagen) hieven de kwaal gelukkig op.

Dr. SEUTIN (205) noemt de kraamvrouwenkoorts *metro-peritonite puerperale*, en zegt de eene vrouw na de andere te genezen op de wijze van BROUSSAIS. Aderlatingen van 15, 16, 18, 20, 22, 23, 24 tot 28 oncen bij herhaling aangewend, benevens eene aanzienlijke partij bloedzuigers op den buik; somwijlen niet minder dan 70 in getal, voltrokken de genezing der ziekte. — Van twee gevallen was de uitkomst doodelijk; maar dit werd veroorzaakt doordien de lijderes zich niet wilde doen aderlaten, noch zich met zoo vele bloedzuigers laten bezaaijen, als haar toestand, volgens het oordeel van haren Geneesheer, wel vorderde. Van de 14 waarnemingen, die aldaar geleverd zijn, lezen wij, dat er drie doodelijk afliepen, maar dit werd hierdoor veroorzaakt, doordien deze Geneesheer, zoo als hij zich uitdrukt, zich nog niet geheel had losgemaakt en gezuiverd van de valsche theoriën der ouden, die op de scholen geleerd worden. (!). Deze (veroorlooft hij zich verder te zeggen) steunen veeleer op ijdele *hypothesen*, dan op waarneming. Daarom, en omdat hij de hieruit voortgesprotene geneeskuren, alle *empiriek*, en meestal doodelijk, nog niet geheel vaarwel had durven zeggen, noch de *physiologische* geneeswijze

(205) Réflexions sur quelques observations de metro-peritonitidé puerperale, par L. SEUTIN, Dr. en Médecine. — Biblioth. médec. par F. J. V. BROUSSAIS, 4e cahier, 1824. pag. 374.

in hare geheele uitgestrektheid opvolgen, was hij niet gelukkiger geslaagd. De eerste kreeg 50 bloedzuigers aan de *vulva*, en op den buik, en naderhand nog twaalf; in weerwil echter van de levendige ontsteking, waardoor de lijderes was aange-tast, zoude zij evenwel misschien niet daaronder bezweken zijn, wanneer de *antiphlogistische* be-handeling, met meerdere stoutmoedigheid nog was doorgezet, vooral indien men haar dikwijls had adergelaten, te weten, naar gelang van de hevigheid der ziekte, en de krachten der lijde-res. — De tweede werd *semi-antiphlogistisch*, gelijk de Schrijver zich uitdrukt, behandeld, in vereeniging namelijk met die behandelingswijze, welke VAN DEN ZANDE zoo dringend aanbeveelt. Deze vrouw kreeg *maar* 60 bloedzuigers op den buik. — De derde lijderes *slechts* twintig. Bij de lijkopeningen dezer gestorvene vrouwen, vond men bij allen, dat de baarmoeder hoofdzakelijk was aan-gedaan (206).

BROUSSAIS zelf verhaalt, betrekkelijk deze ziekte (buikvlies-ontsteking), aan een van zijn kinderen vier-malen overgekomen, het navolgende: Ik zal mij ver-oorloven zijne eigene woorden hier over te nemen.

(206) Lijkopening N°. 1. Matrice en partie gangrenée, rem-plie de pus d'une odeur fétide.

———— N°. 2. Sa (matrice) surface intérieure ta-chetée par des plaques bleuâtres et enduite de matière puru-lente.

———— N°. 3. Ovaires gangrenés et d'une volume énorme, uterus entouré d'une matière sero-purulente.

« Ces quatre péritonites ont été combattues par
« les émissions sanguines ; mais elles m'ont donné
« l'occasion de faire des remarques qui me parais-
« sent fort intéressantes. L'action des sangsues était
« trop lente comparativement à la rapidité du mal :
« avec soixante et même quatre-vingt dix de ces
« animaux , placés sur le point douloureux , l'ex-
« tension de celui-ci n'était point arrêtée. Je fai-
« sais même la remarque que la douleur des pi-
« qures semblait augmenter celle de la phlegmasie ,
« et que les sangsues ne se remplissaient que len-
« tement , malgré la plénitude du pouls , sans doute
« parceque l'irritation interne retenait la masse du
« sang dans l'abdomen. Il fallait rompre ce spas-
« me : pour cela j'avais recours à la saignée du
« bras poussée jusqu'à la défaillance. La douleur
« était suspendue , et le sang obéissait à l'appel que
« lui faisait la succion des sangsues. De cette ma-
« nière ces animaux prolongeaient la révulsion pro-
« curée par la saignée générale , et avec la précau-
« tion d'entretenir l'état de défaillance , soit en
« revenant à la saignée , soit en plaçant des sang-
« sues sur les points de l'abdomen où la douleur
« se transportait , je suis parvenu à faire avorter
« les deux premières péritonites dans l'espace de
« dix à douze heures. La troisième , qui n'était
« pas aussi intense , n'eut besoin que d'une saignée
« locale ; mais , pour la quatrième , les difficultés
« augmentèrent. La phlébotomie et les sangsues
« avaient réduit le malade , dans l'espace de deux
« jours , à un tel degré de faiblesse , que le pouls

« était presque nul, l'état de lipothymie presque
« continu, et cependant les douleurs et la sensibi-
« lité au tact persistaient. Ce fut alors que nous
« eumes recours au bain, qui n'avait point été em-
« ployé dans les attaques précédentes : le malade
« fut aussitôt soulagé malgré son extrême faiblesse.”

« Puisse cette observation concourir à perfecti-
« onner le traitement de l'un des plus redouta-
« bles fléaux de l'espèce humaine ! J'ajouterai pour
« rassurer les praticiens sur les inconveniens des
« saignées excessives en pareil cas chez les sujets
« sains, c'est à dire qui n'avaient point d'inflamma-
« tion chronique avant de tomber dans la maladie
« aiguë, que la convalescence de mon jeune ma-
« lade a étonnée par sa promptitude tous ceux qui
« ont été témoins de ces quatre péritonites.”

« Comme la péritonite est une des phlegmasies
« les plus foudroisantes, j'ai cru devoir, sans plus
« tarder, la rappeler à l'attention des praticiens.
« En effet la majeure partie d'entre eux n'ose en-
« core attaquer cette maladie avec toute l'énergie
« du traitement antiphlogistique ; quelques-uns se
« fient exclusivement aux sangsues ; d'autres enfin,
« par une obstination condamnable, mettent tout
« espoir dans la saignée générale (207).

Geenzins ten volle ingenomen met het *systema* van bovengenoemde, zoo heb ik echter met het aangehaalde, mijn voordeel willen doen ter

(207) Annales de la Médecine physiologique. Pag. 173
et suiv. Septembre 1822.

bestrijding van het gevoel des heeren V. D. ZANDE aangaande de behandeling, niet van de kraamvrouwenkoorts, maar van buikvliesontsteking, dat, namelijk, bloedontlastingen in dezelve zoo verderfelijk zouden zijn!

Ten onregte, echter, stelt ook BROUSSAIS de kraamvrouwenkoorts, als in eene ontsteking van dit vlies gelegen te zijn, blijkens hetgeen hij desaangaande, op bladz. 176, van het aangehaalde boek zegt; en wil daarom ook het alhier boven aangevoerde, nopens de bloedontlastingen, in navolging van de door hem behandelde gevallen, als eene gelukkige toepassing op de behandeling der kraamvrouwenkoorts beschouwd hebben.

« L'affreux préjugé (merkt hij aan) qui commande
« de débiter dans le traitement des douleurs de
« ventre qui se déclarent chez les nouvelles accou-
« chées, par l'ipécacuanha, ne saurait être trop
« tôt affronté, et je croirai avoir servi efficacement
« l'humanité si je puis détourner quelques confrè-
« res de cette routine malheureusement consacrée
« par des ouvrages qui portent encore le nom de
« classiques.»

BROUSSAIS zou, naar mijn inzien, in plaats van de menschheid zeer aan zich te verpligten, dezelve, met de aanwending zijner *methode* in de eigenlijke kraamvrouwenkoorts, veeleer eene groote ondienst doen, en al spoedig leeren inzien op welke zwakke zuilen, althans in dit opzigt, het gebouw van zijn verzwakkend stelsel rust; waarom hij dan ook wel nimmer de vruchten zal plukken

van de gewaande gelukkige toepassing, die hij zich van zulk eene handelwijze, met betrekking tot de kraamvrouwenkoorts, voorstelt. Toegestemd, dat de Franschen door het klimaat, hetgeen zij bewonen, en door eenen *nationalen* aanleg de bloedontlastende *methode* beter verdragen, zoo zoude echter het stelsel van BROWN, hier, eene meer gelukkige toepassing vinden. Ik geef hem daarom, alhier, in zoo verre het de behandeling der genoemde koorts aangaat, niet wat buikvlies-ontsteking betreft, de woorden, die hij elders zelf, in dezen geest, bezigt, terug. « *Dieu sait quels resultats on obtient (obtiendrait) de cette pratique inconsiderée!* » Hoezeer BROUSSAIS buikvlies-ontsteking dan ook beschouwen moge, voor de ziekte in verschil, zoo merkt hij echter, op zekere plaats, het volgende nog aan: « *Les peritonites des femmes en couche ne pouvaient manquer de fixer notre attention afin de donner l'éveil aux praticiens qu'une vieille routine porte encore a considérer ces maladies comme toutes laiteuses et n'exigeant autre chose que des evacuations. Nous devons leur rappeler que la surface interne de l'uterus est toujours enflammée chez les femmes en couche avant celle de peritoine* (208). » Geeft BROUSSAIS hier niet een bewijs, dat twistenden dikwijls nader bij elkander zijn, dan zij wel meenen?

(208) Biblioth. médic. nation. et étrang. 1er cahier. Janvier 1824. Discours préliminaires, offrant un compte rendu du contenu des annales de la médecine physiologique, pour l'année 1823. pag. 11 et 12.

Wat eigene ondervinding mij , in ware ontstekingsachtige aandoeningen van het buikvlies , bij kraamvrouwen geleerd heeft , bestaat hierin , dat men voor het aftappen van eenige oncen bloed in die omstandigheden geenszins schroomvallig behoeft te zijn. Men onderscheide slechts de wezenlijke kraamvrouwenkoorts , van ware ontstekingsachtige ziekten , zoo als die van het buikvlies enz. , welke der kraamvrouwen kunnen overkomen , zonder dat zij juist daardoor aan die , voor haar zoo gevaarlijke , koorts ziek liggen , gelijk reeds is aangemerkt. Ofschoon de *reactie* in *acute* ziekten bij vrouwen geringer , en daarom derzelver aanhoudendheid van minder duur moge zijn , zoo is het echter een verkeerd denkbeeld , te veronderstellen , dat de kraamvrouw , na de verlossing , en ten gevolge van hetgeen reeds voor dezelve heeft plaats gehad , immer in eenen zoo grooten *asthenischen* toestand zou verkeeren , als sommigen wel genegen zijn , het daarvoor te houden ; even , alsof de natuur der vrouw eene bestemming had opgelegd , zonder tevens voorzien te hebben in de noodige hulpmiddelen ter vervulling derzelve. Dit zou geene wijze natuur zijn. Echter , van hier misschien die *praktikale* gevolgtrekking omtrent de aderlating in ziekten van vrouwen in het kinderbed , die , om haar overal even geldig te willen maken , oneindig veel meer schade zal stichten , dan de zoo vroegtijdige toediening van de *calomel* voordeel zal aanbrengen.

Is het waar , dat van een rigtig , althans , *praktisch* goed , inzigt , met betrekking tot ontstekingen , groo-

tendeels het meerder of minder gelukkig gevolg der behandeling van heilkundige gebreken afhangt, daar het weinig zoodanige ziekte-gevallen geeft, welker wezen, of zelfs niet gegrond is op ontsteking, of welker oorzaak zij niet uitmaakt; — hun niet vergezelt of opvolgt; — ja! van welke gebreken zij dikwijls zelfs het eenige middel tot genezing uitmaakt, en wier behoorlijke leiding het vooral is, waarop de Heelmeester bij de behandeling der ziekte-gevallen, welke hem voorkomen, te letten heeft: — hetzelfde is ook waar, bij de behandeling van die ontstekings-gevallen, waarmede de Geneesheer zich te bemoeijen heeft. Het komt mij daarom als eene ongegronde vrees voor, (de ondervinding zij hier mijne getuige), te veronderstellen, dat de aderlating zoo schadelijk zoude zijn, in *ware* buikvlies-ontsteking, en dat dezelve eenen zoodanigen ziekte-toestand, in dien van eene rotachtige natuur zoude kunnen doen hervormen. Waar dit het geval mogt zijn geweest, daar kan men zich, veelligt, door den schijn van een' ontstekingachtigen toestand hebben laten misleiden, terwijl de natuur der ziekte, oorspronkelijk, van een kwaadaardig karakter was, en misschien wel tot de, door mij in de eerste afdeeling beschrevene, behoorde. Waaron verrigte LEAKE, in die gevallen, waarin hij meer met buikvlies-ontsteking te doen had, de aderlating met een gewenscht gevolg, terwijl hij in andere bevreesd was, dezelve in het werk te stellen, niettegenstaande hij van het beginsel uitging, dat de kraamkoorts, voor eene

ziekte van eene ontstokene Natuur, moest worden beschouwd? En was niet de bloedontlasting, bijaldien zij in dien ligchaams-toestand, welken ik, als de ware, voorbeschikkende tot de kraamkoorts, heb opgegeven, al door hem verrigt werd, niet de stellige voorbereiding tot den dood? « Men leze, (zegt de Heer v. D. Z. tot meerdere bevestiging nog van deze waarheid) de zeven waarnemingen van GORDON, een' aanhanger van de aderlating, zoo als LEAKE, DENMAN en anderen, en men zal overtuigd worden, dat de dood van de vier vrouwen, die het onderwerp der vier eerste waarnemingen zijn, is toe te schrijven geweest aan de aderlatingen en purgeermiddelen. De vijfde, die men uit hoofde harer groote zwakte niet heeft durven aderlaten, is haar behoud alleen verschuldigd geweest aan de ruime gift van *opium*, die men haar had toegediend (209).” In het begin van die zelfde aantekening voert nog bovengenoemde den Heer ARMSTRONG, aldus sprekende, in: « Wij zijn zoo sterk overtuigd van de schadelijke gevolgen der aderlating in deze ziekte, dat wij eenmaal den dood van eene Engelsche vrouw, aan *peritonitis puerperalis* lijdende, en in deze stad door twee Engelsche Geneesheeren en den Geneesheer, die haar verlost had, behandeld werd, zonder haar gezien te hebben, voorspelden, toen wij hoorden, dat zij tweemaal adergelaten was, en dat de overige behandeling ook naar volstrekt *antiphlogistische* in-

(209) l. c. pag. 158, Aantekening N°. 22.

zagen was ingerigt. Zij stierf kort na de tweede aderlating, in weerwil van al de schijnbare beterschap, die op de eerste aderlating gevolgd was, en welke aangemoedigd had, om dezelve te herhalen." Zoude dit wel ware buikvlies-ontsteking zijn geweest?

Ofschoon ik reeds genoeg meen gezegd te hebben, omtrent het al of niet geoorloofde van bloedontlastingen in buikvlies-ontsteking, een *therapeutisch* punt, waaromtrent Geneeskundigen het overigens vrij algemeen eens zijn, zoo moet echter onze verwondering te meer nog rijzen, wanneer wij V. D. ZANDE op de eene plaats hooren zeggen: « dat, hetgeen, bij mislukkingen, het meest getroffen had, de nutteloosheid was, en de zoo schadelijke uitwerkselen van bloedontlastingen, door de jongste Schrijvers zoo hoog opgevijseld" (210); en op eene andere: « de heete toestand (der buikvlies-ontsteking namelijk) door bloedzuigers en de andere ontstekingswerende middelen gelukkig bestreden zijnde" enz. (211). Is de tegenspraak, in deze uitdrukkingen gelegen, niet te duidelijk, dan dat hier verder betoog behoeft? Ik verwijze den Lezer veel liever nog tot de journalen van BROUSSAIS (212),

(210) l. c. pag. 29.

(211) l. c. pag. 37.

(212) Ann. de la méd. phys. tom. 3. Brux. 1823, pag. 295—307.

— — — — — par BROUSSAIS, tom. 4. 1823,
pag. 364—376.

Bibl. méd. nat. et Etrang. Brux. 1824, pag. 457—467.

— — — — — 1825, pag. 45—50.

waarin V. D. ZANDE door L. CH. ROCHE beoordeeld, en deze door genen weder beantwoord wordt. V. D. ZANDE heeft daarenboven elders nog de tegenwerpingen beantwoord, hem, sedert de verschijning van zijn geschrift, in verschillende tijdschriften gemaakt (213).

Of men in de door mij bijgebragte gevallen, tegen den inhoud van het geschrift des Heeren V. D. ZANDE, ook wel niet eens te rijkelyk met het menschenbloed gekwist heeft, — hetgeen ik desaan gaande, omtrent de toediening van het zoete kwik, heb aangemerkt (214), geldt ook hier. En, ofschoon niet afkeerig van eene duchtige aderlating op zijn' tijd, ook bij vrouwen, waarbij, gelijk bekend is, de natuur, na geleden verlies, op eene schier verkwistende wijze met de herstelling van bloed te werk schijnt te gaan, zoowel in snelheid, als in hoeveelheid, zoo kan mij echter zulk eene bloeddorstige, *therapeutische* behandeling in het algemeen niet behagen. Van te voren telde men bij oncen, nu bij ponden, en betwist elkander schier de eer, meer bloed te hebben doen storten. Ofschoon het waar moge zijn, dat een *Empiricus*, dikwijls, minder kwaad zal doen, met eenige bloedzuigers te plaatsen, dan met *opium* te geven, en dit bij zoodanige

(213) Zie *Journal de médecine publié à Ypres, sous le titre Recueil des Sciences médicales*, vol. Ier, serie Ire, cahier 9e et XIIIe.

(214) Zie bladz. 323 dezer Verhandeling, en de letters WW van de aantekeningen.

zieken, die door de zorg van de natuur alléén (en hoe groot is dit getal niet!) herstellen, wel meestal zonder gevaar zal zijn, aangezien het bij dezen, eigenlijk, op de behandeling minder aankomt, — zoo is het echter buiten allen twijfel, dat er ziekten bestaan, in dewelke zelfs eene matige ontlasting van bloed zeer nadeelige gevolgen zoude kunnen hebben, om niet van die gevallen te spreken, waarin men door eene ontijdige aderlating den *critischen* gang der natuur stoort, dezelve onvolkomen maakt; en alzoo aanleiding geeft tot naziekten, en eene moeilijke en langdurige herstelling (XX).

Hoezeer het dan, op geneeskundige gronden, ook waar moge zijn, dat men den duur eener ziekte, in hare opkomst, door doelmatige middelen reeds tegengegaan, gemakkelijker kan verminderen, dan haren gang en hevigheid, eenmaal volkomen ontwikkeld zijnde, te beperken (215), zoo zoude men echter de bedenking kunnen opperen, of men met de zoo werkdadige, en zoo spoedig in het werk gestelde *methode* van den Heer v. D. ZANDE, hoe eerlijk en welmeenende die pogingen ook mogen zijn, geen gevaar zoude kunnen loopen, eene vrouw dat gift in het ligchaam te brengen, bij welke, ook zonder de toediening daarvan, welligt nimmer buikvlies-ontsteking zoude ontstaan zijn, en waar men dus met eenvoudiger middelen, meer overeenkomstig de bedoeling der Natuur, een even

(215) Zie bij v. d. z. l. c. pag. 154, Aanteekening N°. 19.

gelukkigen, zoo al niet gewenschteren, uitgang tot stand gebragt zou hebben. In volkomene overeenstemming met Dr. HURTADO (216), dat de adering geene prikkeling zal kunnen bedwingen, die verbonden is aan, of afhankelijk is van een' zeke- ren graad van verzwakking der levenskrachten, zoo heb ik, in zoodanige gevallen, de meeste achting voor het bloed. « In het bloed, zegt HUFELAND, huisvest des menschen leven. In het bloed ligt de kracht van het *organische* leven opgesloten; het is de bron en de moeder van al wat is en wordt in het *organismus*. In het bloed alleen is gelegen het scheppend vermogen, de vormkracht zoowel van het eerste ontstaan, als van de steeds voortgaande ontwikkeling, in welke immers het geheele leven bestaat. Zonder bloed geene warmte, geene beweging van het hart in het bijzonder, geene beweging en gewaarwording in het algemeen. Ja! ontnem aan de hersens het bloed, en de denkracht gaat oogenblikkelijk verloren. Zonder den toevoer van dezen altijd vruchtbaren levensstroom bestaat er geene opwekking des levens, geen ontkiemen noch opgroeijen, en zijn er derhalve ook geene levensverrigtingen mogelijk. Men zie rondom zich, of niet die menschen de krachtvolste zijn, welke veel bloed hebben, en niet diegene, waarbij het zenuwgestel den boventoon speelt. Kracht en bloed staan altijd in eene onmiddellijke verhouding tot

(216) *Journal de médecine de le Roux*, tome XL, pag. 109 et suiv. Zie ook v. d. z. l. c. pag. 157, Aanteekening N°. 22.

elkander. Het bloed is de *Factor*, de ze-
nuw slechts de *Regulator* des levens. Hij,
die den mensch bloed ontnemt zonder nood-
zakelijkheid, ontnemt hem niet slechts een werk-
tuig of orgaan van het leven, maar een deel
des levens zelve.” Dit alles sluit echter geens-
zins uit, dat men niet, in sommige gevallen, ge-
noodzaakt zoude zijn, om daar, waar de *vege-*
tatie in het menschelijk ligchaam ziekelijk ver-
hoogd is, die kracht in zoo verre te fnuiken,
als zij door hare gevolgen nadeelig, ja doode-
lijk zoude kunnen worden. Is het niet dat ver-
hoogde levensprocès, hetgeen wij gewoon zijn ont-
steking te noemen, hetwelk, door spoedigere of
langzamere verstoring van een of meer gewigtige
organen, het grootste gedeelte van het mensch-
dom wegneemt? Voorzeker! Het is daarom, dat ik,
met den Heer GARDIEN (217), volmondig instem,
dat men, in het geval, waarover wij handelen,
alleen volbloedige vrouwen, en als de ziekte ken-
baar ontstekingachtig is, moet aderlaten. Hoe
juist is daarom ook hetgeen Dr. LEGOUAIS (218)
als voorname tegenaanwijzingen van de aderlating,
voor de verlossing reeds, opgeeft, zoo als een
zwak gestel, langdurige ongesteldheden, eene sle-
pende ziekte, een’ slechten leefregel, overmatige
vermoeijenis, het verblijf in hospitalen: *gedurende*
en na de verlossing, veel bloedverlies, en het

(217) v. d. z. l. c. pag. 156, Aanteek. N°. 22.

(218) l. c. pag. 158, dezelfde Aanteekening.

te zamen zijn van vele vrouwen op eene en dezelfde plaats; een' eenigzins opgezetten buik, en met gal gevulde darmen, neiging tot braken, een' schier ontelbaren polsslag, verandering der wezens-trekken, eene gele of als aardachtige kleur van het aangezicht enz. Zeg mij, Lezer! is al het hier aan-gevoerde, niet veeleer op die ligchaamsgesteldheid, waarmede de zoogenoemde *putrefactie* der baarmoeder gepaard gaat, toe te passen, dan op de buikvliesontsteking? En zou de *calomel* nu wel zoo voordeelig in de kraamvrouwenkoorts zijn, en de aderlatingen in buikvlies-ontsteking zoo nadeelig, als de Heer VAN DEN ZANDE en zijne aanhangers voorgeven? De kraamvrouwenkoorts, ik houde het met anderen daarvoor, is van geen en ontstekingachtigen aard, zoodat, noch het een, noch het ander in deze ziekte te pas kan komen. Beide zullen zij echter hare groote waarde in den rij der krachtdadigste geneesmiddelen behouden. Vooral zal de toediening van de *calomel*, bij hoogere graden van ontsteking, bijzonder in de *exsudatorische*, en waar andere middelen niet toereikende zijn, de ontstekingachtige verstopping en uitstorting weg te nemen, steeds de meeste aanbeveling blijven verdienen, maar hare *aanwending en toediening in de kraamvrouwenkoorts*, deze zoo gevaarlijke ziekte, moet op *theoretische en pathologische gronden*, als *hoogst gevaarlijk*, zoo niet doodelijk worden beschouwd voor de lijderes.

Uit het tot hiertoe voorgedragene heeft kunnen blijken, dat niet zoo zeer het woord *kraamvrouwen-*

koorts de bron is geweest, van de uiteenloopende beschrijvingen derzelve ziekte, gelijk de Heer VAN DEN ZANDE aanmerkt, maar dat veeleer de wijze van de ontvouwing harer natuur, en de verwarring van ziekten onderling, daartoe aanleiding hebben gegeven. Elke kraamvrouw, echter, staat niet minder, dan eenig ander *individu*, aan allerlei soort van ziekten bloot, die ongetwijfeld eenigermate kunnen gewijzigd worden door den toestand, waarin de vrouw, als kraamvrouw, zich bevindt, en dus in een ligchaam, hetwelk niet kort te voren gekraamd heeft, zich anders zullen vertoonen, dan wanneer eene kraamvrouw daardoor overvallen wordt. Deze ongesteldheden heb ik hier echter geenszins bedoeld, maar mij, met uitsluiting van alle andere ziekten, alleen tot diegene bepaald, in welks ondankbare behandeling de grootste meesters onzer kunst, zich, door alle tijden heen, in hunne zoo welmeenende pogingen, op het droevigste hebben zien te leur gesteld.

Ten einde nu in het vervolg, alle misvatting, onderling, voor te komen, zoo stel ik, met behoud van het woord *kraamvrouwenkoorts*, welke naam wettig is, voor, om, daar toch de plaatselijke aandoening, waarvan deze ziekte vergezeld gaat, in eene *dynamisch-organische* verstoring der baarmoeder bestaat, dezelve koorts voortaan *Febris puerperalis, cum affectione uteri topica in sphacelum, aut in putredinem proclivi*, tot onderscheiding van alle andere, te noemen (YY). En dewijl zij niet zoo zeer gelegen is in eene, door de verlossing

alleen voortgebragte, eigenaardige gesteldheid, noch in bijkomende omstandigheden van buiten, gelijk men heeft beweerd, maar veeleer in eenen nog ongekenden, eigendommelijken toestand des levens van zekere vrouwen, zoo kan veeleer tot geruststelling dienen, dat slechts sommige van het barende geslacht, en daarvan geenszins de van natuur gezondere en sterkere volksklasse, de voorbeschiktheid (*praedispositio*) om door de kraamvrouwenkoorts te kunnen worden aangevallen, bezitten. Zouden ook, niet bij deze voorwerpen, het meest de *rupturae uteri* plaats hebben? (ZZ).

Na dan op ontleed-, natuur-, en ziektekundige gronden te hebben aangetoond, dat de zoogenaamde kraamvrouwenkoorts, eene eigenaardige ziekte (*morbus sui generis*) is, en geenszins door toevallige, van buiten aangebragte oorzaken wordt te weeg gebragt, maar, als door de sekse bepaald, en in het *individu* gegrond, met en door de bevruchting ontkiemt, gedurende de zwangerschap schier onmerkbaar toeneemt, met de verlossing al meer en meer in wasdom stijgt, en nu van eigene toevallen vergezeld gaat; —

Dat ware, noch valsche ontsteking van het buikvlies, (dit laatste zelfs niet dan toevallig) evenmin als hare naaste oorzaak, of tot hare natuur behoorende, kan worden beschouwd, dan dat eene ware ontsteking van de baarmoeder, der ingewanden of van andere nabijgelegene deelen tot haar oorspronkelijk ontstaan en wezen zouden medewerken; —

Dat het onderhouden en betamelijk bevorderen

der buiksontlastingen, in welke *periode* der zwangerschap ook, of na de verlossing, als voorbehoed-middel, niet als vermogende kan geacht worden, om, in tijds, het dreigende gevaar, aan de kraamvrouwenkoorts verknocht, af te weren; —

Dat de werking van het verzoete kwik, in dezelfde, niet anders dan hoogstverderfelijk kan zijn, en deszelfs toediening daarom, als ongeoorloofd, de grootste afkeuring verdient: — zoo besluit ik, op de hiervoren geopperde stelling (zie bladz. 25), *als meer bevestigde waarheid* terug komende: *dat, namelijk, die ziekte, welke latere Schrijvers, doch ten onregte, met den naam van putrefactie der bezwangerde baarmoeder bestempeld hebben, als een gewrocht of bestanddeel moet worden aangemerkt van dien hoogst gevaarlijken toestand, waarin, te allen tijde, sommige kraamvrouwen, spoedig na de verlossing, vervielen, en bij ons, onder den naam van kraamvrouwenkoorts bekend is.*

J'attends avec calme la decision du temps,
et lorsque les passions se retireront, la
raison ira recueillir au milieu du champ
du bataille quelques débris utiles a la
recherche de la vérité.

AANTEEKENINGEN.

(A) **B**EGIN zegt in zijne *Principes Généraux de Physiologie Pathologique*, pag. 140, het volgende van die soort van menschen.

Les signes suivans peuvent servir à les faire connaître: (je parle des cas où l'économie est privée de ses stimulans généraux) (tels que la lumière, le calorique, l'électricité, l'oxigène, des alimens et des boissons de bonne qualité, un sang abondant et riche en matériaux réparateurs) Le sujet vit avec moins d'énergie, il exécute ses fonctions d'une manière languissante; il peut même être prêt à périr, par l'extinction graduelle de ses forces, sans qu'il présente aucun signe d'irritation locale, sans qu'il existe chez lui d'autre lésion que son affoiblissement même.

(B) In den zwangeren staat is het leven der baarmoeder verhoogd, en alle indrukken op het ligchaam der moeder werken naar dit deel toe, en brengen in hetzelfde en de, daarin bevatte, vrucht veranderingen te weeg. Tusschen het gewaarwordings- en werkingsvermogen der moeder en het kind bestaat een aanmerkelijke samenhang. Sterke, vooral onverwachte, opwekkingen van het ziel-orgaan der zwangeren veroor-

zaken, niet zelden, merkbare veranderingen in het kind: sterkkriekende zelfstandigheden verwekten reeds vroegtijdige weeën en, zoo als het scheen, ook den dood van het kind. Doodelijke stuiptrekkingen der moeder doodden ook terstond het kind. Sommige ziekten, die, bij de moeder, uit gemoedsbewegingen ontstonden, vertoonden zich ook bij het kind. A. WIENHOLT'S *Sieben Vorlesungen über die Entstehung der Missgeburten. Bremen 1807.*

De veranderingen, welke de baarmoeder, door de zwangerheid, ondergaat, komen vooral ter verklaring van deze zaak te stade. Niet alleen beslaat dit ligchaam, kort voor de bevalling, een' meer dan vijf-honderd maal grooteren inhoud, dan in den niet zwangeren staat, maar ook is hetzelfde, alsdan, op alle punten, zeer gevoelig, zonder dat evenwel de zenuwen, aan hetzelfde toebehoorende, in getal of grootte vermeerderd zijn. Dit vermeerderd gevoel zal derhalve daaruit moeten worden afgeleid, dat de gevoelige dampkring van iedere bijzondere zenuw der baarmoeder thans aanmerkelijk vergroot en uitgebreid wordt; zoodat, op deze wijze, aan derzelver geheele oppervlakte en zelfstandigheid gevoel wordt medegedeeld. Indien wij nu tevens overwegen, dat de algemeene zenuwdampkring der vrucht, — wier bestaan wij met de ontwikkeling of vorming van derzelver zenuwen gelijktijdig houden, — met die der baarmoeder in aanraking komt, zoo bestaat er voorzeker een onafgebroken geleider, door welken het gevoel der moeder met dat der vrucht, op de onmiddellijkste wijze, in één-vloeit, en waardoor men zich gemakkelijk kan voorstellen, dat de laatste altijd, in een' meerderen of minderen trap, in de aandoeningen der eerste moet deelen. Verg. REIL, *Über das polärische aus ein ander*

weichen der ursprünglichen Naturkräfte in der Gebärmutter enz. Archiv. für die Physiologie. 7 B. z. 405. (1).

(C) Om van meer gevallen slechts een op te noemen, zoo zij hier vermeld, dat zich, onlangs nog, een meisje bij mij vervoegde, om zich te dienen van mijn' raad, wegens het niet verschijnen der stonden (*menstrua*). In zulke gevallen steeds op zwangerschap bedacht, gaf ik haar dit van ter zijde te kennen; maar dit was er zoo verre af, dat zij zich beleedigd scheen te gevoelen op deze veronderstelling. Toen ik op de zevende maand, bij een inwendig onderzoek, hetgeen zij mij toestond, het hoofd des kinds duidelijk bemerkte, was zij, (zoo zij huichelde) nog niet zwanger! Zoo ging het tot den laatsten termijn der zwangerschap, waarbij de buik, door de drukking van het keurslijf, niet weinig te lijden had. En nog zoude zij ontkend hebben, dat er zoo iets bestond, indien niet de verlossing tusschen beiden gekomen was, om haar die verzekering te geven, welke zij toen bezwaarlijk langer ontkennen konde. Alles liep voorspoedig en gelukkig af!

(D) Zie ook bij VAN SWIETEN, l. c. pag. 619, alwaar wij lezen: *monuit HIPPOCRATES in illis locis quorum incolae palustres aquas potant mulieres oedematosas fieri et pituita alba laborare non tantum, sed vix in ventre concipere, neque purgationem post partum in his muliebribus commodam contigere.*

De Ouden schreven de schadelijke werkingen der

(1) Verg. NUMAN, *Verhandeling over het Dierlijk Magnetismus, als den Grondslag ter verklaring der Physische Levensbetrekkingen of Sympathie tusschen de dierlijke ligchamen*; te Groningen bij J. SCHIERBEEK, 1815.

moeraslucht aan zeer kleine diertjes toe, welke in dezelfde zouden rond zweven. De *Jatrochemici* namen velerlei stoffen daarin aan. Sedert VOLTA zocht men de oorzaak van derzelve schadelijkheid in een gas, hetgeen de nieuwste Scheikundigen voor kolenwaterstof-gas erkenden. MOSCATI, RIGARD DE LISLE, VAUQUELIN EN JULIA FONTENELLE vonden, dat de opgevangene dampen der moeraslucht eene rotachtige, dierlijke zelfstandigheid bevatteden, terwijl de lucht zelve, door GATTANI, even zoo rein als andere lucht bevonden werd. Uit het verschil dezer proefnemingen, echter, is op te maken, dat de uitwasemingen der moerassen, in alle klimaten, niet dezelfde zijn. Intusschen schijnen wij tot deze beide hoofdwelkingen der staande wateren te mogen besluiten:

1° dat zij door de groote menigte van vloeistoffen, die uit dezelfde uitwasemen, op het *organismus* inwerken, zoo als: door middel der ademhaling, der huid, en der slijmvliesen, met welke zij in aanraking komen;

2° door eene menigte *organische* zelfstandigheden, die daarin bederven en verrotten, en alzoo, aan hare uitwasemingen een eigendommelijk karakter bijzetten.

Bij sommige menschen verwekken soortgelijke uitwasemingen, bijna oogenblikkelijk, ziekte; anderen ondervinden eerst weken, ja maanden naderhand de schadelijke uitwerkingen daarvan, hetgeen door merkwaardige voorbeelden bevestigd is.

De uitwasemingen der moerassen zijn op het sterkste, als de hitte van den dag het sterkste is; trouwens, zij klimmen alsdan snel in de hoogte; van daar, dat de dampkring helder is, en men de lucht zonder na-deel inademt. Wanneer daarentegen de avond valt, de zon ondergaat, en de *atmospheer* verkoelt, dan pakken die uitwasemingen zich te zamen, verdikken, en hoo-

pen zich in de onderste lagen der lucht op, en werken nu, bijzonder nadeelig op de dierlijke huishouding van den mensch. Deze dampen kunnen nu, naar gelang van verschillende omstandigheden, meer of min ver worden weggevoerd (2).

Uithoofde de moerassen niet overal dezelfde schadelijke uitwerkingen hebben, zelfs dan niet, wanneer dezelve zich in elkanders nabijheid bevinden, waarom men dit verschil niet aan den invloed van het klimaat kan toeschrijven, zoo meent zeker schrijver (3), (hetgeen onder anderen BOERHAAVE, PRINGLE en PISO ook reeds gedacht hebben) dat dit veelligt zoude kunnen veroorzaakt worden, en vooral daar plaats grijpen, waar het zeewater in de moerassen kan indringen, en gedurende de zomerhitte korter of langer daarin blijft staan. *Italië* en *Frankrijk* zouden de merkwaardigste voorbeelden daarvan opleveren. In zekere streken, althans van *Italië*, oefenen die moerassen geen' den minsten invloed uit op de vruchtbaarheid, noch op de bevolking, terwijl zij in andere onophoudelijk de schrikkelijkste verwoestingen aanrigten. De ziekte dezer verwoestende *Epidemien*, noemt men in *Italië*, *malatia di cattiva aria*. — De bewijzen, welke deze Schrijver voor bovenstaande stelling aanvoert, zijn

(2) Histoire des marais et des maladies causées par les emanations des eaux stagnantes. Par J. B. MONFALCON. Paris. 1824. 503 pag. 8°. Deze verhandeling, door een geneeskundig genootschap te *Orleans*, bekroond, steekt in vele opzigten uit boven die, door het medisch gezelschap te *Lyon* voorgedragen, en door JULIA FONTENELLE beantwoord. Zie *Krit. Repert.* VAN RUST, Bd. III. § 138.

(3) Note sur les causes de l'insalubrité de l'air dans le voisinage des marais en communication avec la mer; par M. G. GIORGINI, de l'Academie de Lucques.

zeer overtuigende. Hij stelt zich daarbij de volgende vragen voor, die een ruim veld openen voor moeilijke en *delicate* onderzoekingen, waaruit een rijke oogst van *resultaten* is in te zamelen, nieuw voor de wetenschap en nuttig voor het menschedom.

1° Est ce bien du simple mélange des eaux douces et des eaux salées, que resultaient les miasmes pestilentiels qui infestaient l'air de ces contrées; ou bien ces principes étaient-ils le resultat de la destruction et de la corruption des espèces végétales et animales, qui ne pouvant vivre dans l'eau de mer, étaient détruites par l'introduction de ces eaux?

2° Dans l'un ou dans l'autre cas, quels étaient les changemens chimiques opérés dans les mélanges, la nature des émanations délétères, le degré de chaleur nécessaire a leur production, l'influence du sol et de la vase des marais etc.?

3° Quelle était leur action sur la vie? Jusqu'à quelle distance pouvait-elle s'étendre? En général, par quelles circonstances pouvait-elle être modifiée?

(E) De verlossing, zegt hij, gaat meesttijds langzaam en moeilijk. Het duurt lang eer de weeën volkomen doorgaan; deze zijn zeer onregelmatig, vermoeijend en weinig doorzettende. Heeft intusschen het kind eene goede ligging, en staat het in eene voordeelige verhouding tot het bekken, dan wordt gewoonlijk de verlossing nog door de krachten der natuur ten einde gebragt, en dikwijls zelfs binnen weinige oogenblikken. JÖRG merkt deswegens bijna hetzelfde aan, en zegt ten opzichte der zwakke weeën, dat dit eene omstandigheid is, die gewoonlijk niet in het oog loopt, en bij de voorhandene *constitutie* der barende op *atonie* der baarmoeder geschoven wordt. De vrouw

geraakt spoedig door den zwakken geboorte-arbeid uitgeput; zoo, echter, de verhouding tusschen kind en bekken goed is, dan wordt de uitdrijving der vrucht toch nog door de natuur bewerkstelligd, dewijl de tegenstand van den baarmoedermond zeer gering is.

(F) *Facilis demum et celer inflammationis in gangraenam degeneratio, ad quam naturâ suâ proniores sunt senes, omnesque qui debilem habent organismum cum materiali mixturae corporeae vitio, uti in scorbuticis, rhachiticis, venereis, aut quorum vires, quacunque de causa, exhaustae sunt, fecit, ut inflammatio etiam gangraenosa a scriptoribus commemoretur, quippe quae et vehementiorem inflammationis impetum et proclivitatem ad putrescentiam supponit.* Van COOTH *Specim. Medic. Patholog. Inaugur. de Inflammatione ejus speciebus et exitu.*

(G) Darum ist ganz vorzüglich der Uterus zu dieser eigenthumlichen verderbniss geneigt weil seine verrichtungen mit einer besondern und mit keinem organ des übrigen körpers zu vergleichenden Erhöhung, die man nicht als die Folge einer krankhaften Reizung betrachten kann, wie bei andern organen, deren erhöhtere Thätigkeit wir nur im kranken Zustande sehen, sondern die seiner natürlichen lebensverrichtung, besonders im schwangern Zustande, eigen ist. WENZEL l. c. pag. 51.

(H) Sommigen zal het misschien bevreemden, hier, als van zachte deelen sprekende, het woord *necrosis* te zien bezigen, daar men gewoon is met hetzelfde, bij uitsluiting, eene zekere beenziekte te benoemen. Ik zie echter volstrekt niet in, waarom de grondbeteeke-

nis van dit woord, meer regt tot het eene dan tot het andere zoude geven. HIPPOCRATES noemde ditzelfde woord *sphacelismus*; CELSUS, *gangraena*; WEDEL, *se-deratio*; MONRO, *caries gangraenosa*; ESCHENBACH, *Mortificatio*; HEISTER, *caries*. Men ziet hieruit, hoe willekeurig men zich van deze woorden bediend heeft. Intusschen bestaat er een wezenlijk onderscheid tusschen *caries* en *necrosis*. Van zachte deelen sprekende, verandert HORN deze woorden in *ulcus* en in *sphacelus*. Wanneer wij echter eenen RICHTER hooren zeggen, dat *necrosis* somwijlen zonder de geringste uitwendige belediging uit zich zelve onstaat, en CLOSSIUS, dat de oorzaak tot afsterven van beenstukken zich tot twee klassen laten brengen, zoodat zij, of het been onmiddellijk, zonder voorafgegane ontsteking, van deszelfs voedsel berooven, of middellijk door ontsteking, en wij daarbij dan in vele gevallen een' kwaadsappigen toestand van het ligchaam in aanmerking nemen, dan mogen wij zelfs tot eenige *analogie* tusschen deze ziekte, en die van de baarmoeder, waarover hier gehandeld is, besluiten. Om van vele schrijvers slechts weinigen te noemen, zal ik tot nadere opheldering in dezen, hier nog aanvoeren de beteekenis, welke BLANKARD in zijn *Lexicon Medicum* aan het woord *Necrosis* gegeven heeft:

» *Necrosis* est sugillatio alicuius partis, cum subsequente plerumque illius partis destructione. Sed exactius vocatur *necrosis* morbus chronicus, in quo artus, ut pedes manusve post stuporem et dolorem, ut plurimum sine tumore arescunt, exciccantur et sensu motuque amissus, sponte ut plurimum a corpore secedunt."

Daar BLANKARD, *necrosis* eene zoodanige ziekte noemt, die langzaam, zonder zwellings, de deelen doet uitdroogen, door, gelijk in het *gangreen* van rott, hetgeen

dezelve voeden moest, terug te houden, zoo ook zullen wij nader nog, dit woord op onze ziekte toepassen. Als *morbus chronicus* beschouwd, moeten wij bedenken, dat de voorbereiding der kraamvrouwenkoorts, reeds lang voor dat zij op zulk eene verraderlijke wijze uitbreekt, plaats heeft, en in zoo verre met regt eene *chronische* ziekte zoude genoemd kunnen worden. De Heer ONTIJD zegt betrekkelijk het woord *necrosis*, in zijne aangehaalde verhandeling, op bladz. 381—382. *de morte partiali*. het volgende: » Plerique auctores quidem unice ad mortem cujusdam ossis designandum, Necroseos nomine utuntur, atque ossium mortem ab illa partium mollium distinguendam esse putant; verum si consideremus, quod hodie planum sit evictum, ossa et partes molles ab iisdem causis morte partiali affici, ita quidem, ut ab una eademque potentia nocente in uno individuo partium mollium sphacelus, in altero vero ossium mors producat, si que perpendamus, ossa eaque ac partes ceteras c. h. gangraena humida affici, si que hisce demum addamus, curationem utrorumque fere esse eandem, tunc certe patebit, differentiam mortis ossium et partium mollium non esse essentialem et solummodo causis accidentalibus deberi: Quod si constet, uti hac de re nullum dubium est, an ergo ab arte sunt collocandi limites ubi natura posuit plane nullos? id certe non videtur: Natura ergo duce aestimavi, discrimen hic adesse nullum, talesque dedi definitiones, quales etiam in ossium fabricam quadrare poterant.” Ik zal deze noot, die tegen mijn wil zoo zeer is uitgedijd, met deze aanmerking sluiten, dat, gelijk van vele andere zaken, ook van het bezigen der bovenstaande woorden gezegd kan worden: » *usus videtur esse tyrannus.*”

(I) Un des grands vices de l'ancienne ecole, c'est d'avoir toujours pris pour type de l'inflammation celle du plus haut degré ou le phlegmon. BICHAT. De Geneseskundigen, merkt hij verder aan, spreken zij van ontsteking, dan stellen zij zich de roodheid, de spanning, de klopping, de pijn enz.: als algemeene, overal gelijkvormige eigenschappen daarvan voor. Houden zij zich met de verettering onledig, zoo nemen zij tot algemeen voorbeeld, die van het celwijsweefsel, zonder te denken, dat zulks niet dan ééne der wijzigingen van de verettering en haar uitwerksel is. — Lees hierover ook *Annal. par BROUSSAIS 9me Cahier. Sept. 1824.* — BROUSSAIS *Propos: N°. 100.* — RICHTER. *Anfangsgrunde der Wundarzneykunst I b. pag. 4 § 3. von der Entzündung.*

(K) Wir bemerken eine sphacelöse verderbniss als Folge einer voraufgegangenen Entzündung des Uterus.

Wir bemerken dieselbe verderbniss, oft nach Zeichen eines leichten entzündlichen Zustandes, so plötzlich eintreten, dass sie weder mit dem grade der vorausgegangenen Entzündung, noch mit der zeit in welcher sie sich bildete, in verhältniss steht. Diese erscheinung überrascht den sorglosen Beobachter ebenso, wie den ganz unerfahrenen.

Wir bemerken aber auch unwiderleglich und oft, dieselbe verderbniss im innern des uterus, oft auf grosse stellen ausgedehnt, ohne alle zeichen vorausgegangener Entzündung, die auch wirklich nicht statt hatte. WENZEL l. c. pag. 45.

(L) Het gezegde stuk vrucht bevindt zich thans onder de bekende, en zoo belangrijke verzameling van monsters, in het *anatomisch* kabinet te *Leyden*. Het-

zelve staat in afmetingen gelijk aan eene welgemaakte vrucht van zes maanden: Hoofd, hals, borst, een gedeelte van den buik en bovenste ledematen missende, is het voorzien van eene navelstreng, 7 duimen Rijnlandsch houdende, welke in eenen rond afgesloten stomp eindigt, waaraan zelfs geene opening te vinden is, die de lucht uit een blaaspipje, of, een stilet doorlaat. Zie 3de deel van genoemde verhandelingen pag. 123 enz: alwaar door BONN, behalve de afbeelding van vermeld geval, nog meer andere dergelijke waarnemingen zijn bijeengebragt.

(M) Aber warum fault in diesem Falle die Fötalplacenta nicht eben so, wie die *Decidua* oder *Placenta uterina*? Die Fötalplacenta ist ein integrirender Theil des Eijes und des Kindes, und da dieses durch die Putrescenz des Uterus nicht unmittelbar umgebracht wird, so geht von diesem der Fötalplacenta auch noch leben zu. Durch die mutterfäulung wird dem Eije das nährende princip, der Chylus, von Seiten der Gebärmutter zwar vorenthalten und man sollte daher wohl meynen dass der Tod des Kindes bald auf den Eintritt der krankheit erfolgen müsse. Aber nein, ein schon ziemlich reifes kind lebt, wie uns öftere Erfahrungen darthun, acht bis vierzehn Tage in der Gebärmutter ohne Fruchtwasser, nachdem selbiges zu früh abgegangen ist. Kann es aber ohne Fruchtwasser sein leben fristen, so muss es auch einige tage ohne chylus leben können, wenn nur der Fötalplacenta das oxygeniren des blutes möglich ist. Fallt letztere Möglichkeit für das blut des Eijes aber weg, so muss natürlicher weise das leben des kindes bald enden. Aber die putrescenz der Gebärmutter hat ja

auch, so lange das kind noch in selbiger weilte, nicht den grad erreicht, den wir nach dem Tode finden! Diese beträchtliche verschlimmerung war ja auch, nur ein werk der Geburt und des Wochenbettes. So lange daher die Fötalplacenta noch zu oxygeniren in stande ist, so lange wird sie nicht in dem grade absterben und faulen, wie wir die Fäulung bey den sectionen am *uterus* wahrnehmen.

(N) Merkwürdig und aller aufmerksamkeit werth, ist die wahl des Nahrungsmittel bei den kriechenden wurzeln, die man an einigen derselben wahrgenommen hat. Man hat in einem, aus guter Erde bestehenden, Garten, auf einem mit unfruchtbaren sand angefüllten Fleck eine Erdbeerpflanze gesetst. Die stengel und die wurzel verlengerten sich alle nach der seite hin wo guter Bodem war, und die Mutterpflanze ging ein. WILDENOW. Grundr. der Krauterkr. § 259 bladz. 33o. Zie ook bladz. 369.

(O) Onder het getal verlossingen, door mij verrigt, waren in twee gevallen de vruchten ook reeds door rotting aangedaan, van welke de voorafgaande verrotting mij voorkwam, met de werkeloosheid der baarmoeder in verband te staan, en deze weder, als afhankelijk van de algemeene verzwakking des ligchaamgestels, in voorschreven toestand gelegen. De eene van deze vrouwen was ongehuwd, doch beide deze voorwerpen hadden dit met elkander gemeen, dat zij, gedurende de zwangerschap, het meest met behoefte hadden te worstelen gehad.

Met betrekking tot hetgeen terstond in den tekst volgt, voer ik hier vooraf aan, hetgeen VON SIEBOLD

daaromtrent aanmerkt, zeggende: *In der Schwangerschaft soll das übel manchmal Abortus veranlassen.* l. c. 2. b^d. 3 abschnitt. s. 244.

(P) Wenn uns die Erfahrung lehrt, dass die Entzündung des Uterus in seiner ganzen Masse eine seltene Erscheinung ist, so lehrt uns auf der andern seite die Beobachtung und eine sorgfältige untersuchung der Leichen, dass eine brandige verderbniss dieses organs zu den häufigeren Erscheinungen gehöre, deren Gegenwart wir aus den Zufällen ahnden, und bei den untersuchungen der Leichen häufig bestätigt finden.

Er ist zwar sehr wahr, dass oft Erscheinungen im innern des Uterus, nach dem Tode brandige verderbnisse genannt werden, die es in der that nicht sind; est ist aber auch gewiss, dass viele zerstörungen dieser Art nicht erkannt werden, weil, indem man sich genau an die Geschichte der Erscheinungen vor dem Tode hält, man durchaus keine Epoche darin auszeichnen kan, in welcher eine vorausgegangene, wenn gleich leichte Entzündungen, die brandige zerstörung bedingte.

In dem nicht schwangern zustande ist, so viel ich weiss, eine brandige verderbniss des uterus nie beobachtet werden, und dieses wäre ein Beweis mehr für die wahrheit meiner obigen Behauptung, dass Entzündung des Uterus seltener sey, als man gemeinhin glaubt. WENZEL l. c. pag. 44 en 45.

(Q) Zou het bij zoodanig onderzoek niet kunnen gebeuren, dat men daarmede in het eene geval wat gevoeligter was te werk gegaan, dan in het andere? Een dergelijk geval is mij bekend, waarin men het bij

eene kraamvrouw niet eens konde worden, omtrent de *causa morbi*, en of er al dan niet buikvliesontsteking bestond. De een beweerde, dat ophooping van *faecale* stoffen de aanwezige pijnlijke aandoening in den onderbuik veroorzaakte, en wilde dezelve door *resolventia*, *eccoprotica* en *clysmata* opruimen. De ander hield staande, dat er *peritonitis puerperalis* (de zoogenoemde gevaarlijke kraamvrouwenkoorts) dreigende was, en was voor de aanwending van bloedzuigers en de *calomel*. Wanneer deze den buik onderzocht, dan had de kraamvrouw steeds pijn, terwijl zij bij het onderzoek van genen daarover geenszins klaagde. Intusschen ging het plan van genezing volgens eerstgencemdens inzigten door, en de vrouw herstelde spoedig, terwijl, wanneer de ander gehandeld, en de *calomel* voorgeschreven had, er welligt ontlasting op gevolgd zou zijn, en alzoo de toediening daarvan, benevens de aanwending der bloedzuigers den *triomf* der genezing zouden hebben weggedragen, en de ziekte, als kraamvrouwenkoorts beschouwd, op deze wijze hersteld zijn, hoe ten onregte ook. Zoo komen de *peritonites puerperales* in de wereld, en met dezelve de zoo gelukte genezingskuren der kraamvrouwenkoortsen!

(R) Dictum fuit uterum a lochiorum retentione inflammari et quandoque a laborioso partu, vel a rudiori obstetricis manu, inflammatum, suppressionem lochiorum producere. De signis uteri inflammati dictum fuit. Verum talis inflammatio vel curabitur blanda resolutione, vel reliquos inflammationis exitus subibit, nempe suppurationem, gangraenam, sphacelumque. — *Uteri autem inflammatio gravior, saepe omnes functiones encephali adeo turbat et opprimit, ut*

mors sequatur, antequam varii inflammationis exitus locum habere possint. Non novi certa observatione constare, quod unquam haec curata fuerit, si unquam, saltem rarissime, talem curam contingere vix erit ullus, credo, qui dubitet. l. c. pag. 619 et 620.

(S) Zouden onder de gevallen, welke VAN DOEVEREN in 1767 van Februarij tot April, in het *Oldambt bij Groningen*, waarnam, niet sommigen van den voorschreven' aard geweest zijn? Waren ook niet de toevallen van die kraamkoorts van een' rotachtigen aard, en bij de meesten reeds den 6^{en} dag doodelijk, nooit na den elfden dag aanhoudende? Bovengenoemde wilde echter dezelve koorts niet als eene bijzondere ziekte beschouwd hebben. Met de GORTER, nam ook BICKER eene voorbeschiktheid tot rotting bij kraamvrouwen aan, terwijl VAN DER HAAR, eene zogverplaatsing naar de hersenen beschrijvende, zegt: dat de kraamkoorts bestaat uit opgestopten kraamvloed, en alsdan van een' ontstekingachtigen aard is, en dat de zogkoorts zelve zeer gemakkelijk in rotkoorts overslaat (?).

(T) Tweede waarneming van WILLIS: *Febris secundo loco descripta causam proëgumenam habuit primum humorum apparatus ex victu insalubri, et vita deside praecedente. Tertia die tantummodo accessit, cui mox diarrhoea supervenit. Ad hanc sistendam die sexta adhibita fuere remedia adstringentia, quae alvum, uterique purgamenta imprudenter et praepostere cohibuerunt. Hinc febris intenditur cum magnis, et crebris pectoris oppressionibus, atque hysterico gutturi veluti praefocati sensu. Septima graviora omnia, licet alvus iterum laxaretur et lochia, parca tamen, redirent. Demum accesserunt tinnitus aurium, sensus qui-*

dam capitis praeter modum turgentis, subsultus tendinum, subitae totius corporis concussiones convulsivae, et nona die mors. Erat *febris gastrico-putrida*.

Febrem puerperalem ex morbido humorum apparatu, tempore graviditatis acquisito natam, describit etiam R. J. FORTIS et docte, ut solet, commentatur. Narratio sic habet. Mulier hepatis calidioris, gracilis habitus, et potius cacochimica, nono mense peperit filiam; et tertia die, acuta febre correpta est cum hypochondriorum, et capitis doloribus, vigiliis, siti molesta. etc. In epicrasi ait: putrida itaque censenda est, nec ex lochiorum retentione, verum potius a morbosissimo apparatu ab humoribus cacochymicis, crudis et utroque modo biliosis a sanguine alienis, in venoso genere corruptis etc. BURSERIUS, l. c. pag. 146 et 472.

(U). Nihil frequentius observamus in Enixis male decumbentibus (4) quam tales pulsum ataxias, ex pari magisterio naturae in morbum, et morbi in naturam, quae modo vincit, modo vincitur. *Pulsus, debilis, mox vehemens, creber, mox tardus, modo concitatus, modo remissus*. Tanta in malignis introducit inaequalitas, ut FERNELIUS in genere describit pulsum malignarum febrium, quae ex essentia tales sunt. In puerperis infinita varietas acutorum. Nihil magis infidum, nihil pestilentius genus putredinis; in explicabiles succorum mixturae praedominantur. Dum res in tuto esse videntur, nonnullae derepente animam

(4) De schrijver bedoelde hier met het *male decumbere* ongetwijfeld die gevaarlijke soort van kraamvrouwenkoorts, aan welker beschrijving deze verhandeling is toegewijd; want geenszins neemt men bij alle zieke kraamvrouwen zulk eenen pols waar, als waarvan hier gesproken wordt.

exhalant, praesertim si initio quidpiam latuerit, ut alvi profluvium incoctile, graveolens, saniosum, et extrema lassitudo associetur, et dolor catocho modo visceribus, insederit. Tales expirant latenter, et colloquentes. Dum *Jaderaë*, in *Illyricis*, medicinam facerem, Nobilissima Matrona Comitissa *Lazisia Veronensis* XXV annorum; quae enupserat nobili Centurioni sub venetis vexillis merenti, ex partu faemellae mortifere jacebat. Inveni sexta morbi die, maligno algore totam perfrigeratam, cum pestifero alvi profluvio et *pulsuum proteiformi inaequalitate*. Praecepto cubiculo me proripui, totus horrore concussus, cum infallibili mortis prognostico, quae in sequentem noctem sequuta est, reclamantibus domesticis, confisis, externa nobilissimae feminae alacritate, lenocinante floridissima aetate, et fugaci accidentium remissione. Opera omnia medica, tom 4, pag. 330. *Venetiis*. 1736. De beschrijving van den pols is in dit geval zoo naauwkeurig, dat men, behalve het andere, daaruit alléén, tot den ziekte-toestand door BOER, JÖRG en mij vermeld, zoude kunnen besluiten.

(V) Lees van zijn boek over de ziekten der vrouwen, hetgeen tot het kraambed betrekking heeft, en wel inzonderheid op de woorden van den Index:

Inflammatiô uteri. Ulcera uteri quomodo curanda. Ulcera uterorum quibus illinatur. Ulcera uteri eorum curatio. Uteri impuri ex partu, qualia symptomata et curatio. Uteri inflati symptomata, curatio. Uteri ulcerati signa, symptomata, causa, curatio. Uteri recens enixae inflammati symptomata et medicamenta. Morbi qui post partum ex puerperii purgamentis contingunt.

Ofschoon ik deze plaatsen niet aan de hand doe,

om door alle dezelve, zonder onderscheid, de overeenkomst van de ziekten, met die gene, welke ik be-
doele, te willen of te kunnen aantoonen, zoo zal
men echter aldaar niet te vergeefs naar de zoodanige
zoeken, en tevens het verschil ontdekken, dat HIPPO-
CRATES reeds tusschen de aandoeningen en de ziekten der
baarmoeder wist te stellen. Zoo zegt hij onder anderen:

» *Ulcerata autem in uteris etiam oriuntur, putrefactis
nimirum puerperii purgamentis. Quae si oboriantur,
major cura adhibenda erit; ne illi ulcera incrementum
et computrescant. In periculum autem incurrit ne
moriatur aut sterilis reddatur.*” l. c. pag. 604. » *Ul-
ceribus autem in uteris subortis exacta et diligens
cura adhibenda est, quippe cum in molli parte et
bene sensibili existant et in nervosa cavitate, multaeque
cum ea partes compressionem habeant. Sinciput, sto-
machus, mens concutitur, depravatur, nec facile in-
telligere solet.* l. c. pag. 806.

Si erysipelas in uteris suboriatur — venter insu-
mescit, vigor, febris, et imbecillitasprehendit. Livida
evadit et exiguo quandoque; tempore meliuscule ha-
bere videtur, deinde rursus iisdem afficitur, corpus
pustulis repertum est, in facie rubores exoriuntur,
vehemens sitis detinet et fauces arescunt. Hic morbus
si praegnantibus oboriatur perit” l. c. pag. 567.

Lees nu, daarentegen, op bladzijde 658, regel 25
van het aangehaalde werk, zijne beschrijving van eene
active ontsteking der baarmoeder, en oordeel of het
mogelijk is, dezelve, duidelijker, en meer overeen-
komstig met de waarneming te geven.

Wanneer men bij dit alles op bladz. 609 en 610
als in eenen adem nog vele voorbeelden van eene ge-
mengde soort dezer aandoeningen door HIPPOCRATES
vindt opgeteekend, moet men zich dan niet, ik her-

haal dit, verwonderd afvragen, hoe sommigen er toe komen kunnen, de baarmoeder, als het lijdend deel in de kraamvrouwenkoorts vrij te pleiten? En ofschoon dezulken zijnen naam ook aanhalen, schijnt het echter, dat zij HIPPOCRATES over dit punt niet gelezen of niet begrepen hebben. Hoor, wat hij ter gezegder plaatse daaromtrent nog aanvoert: Si ex partu ulceratus fuerit uterus rosarum floribus medendum quin, etiam adstringentium decoctio colluendus. — At si os ulceratum et inflammatione tentatum fuerit, myrrham, adipem anserinum, ceram album, thus, cum pilis laeaporinis qui sub ventre sunt mixta et leviter trita, in vellere subdito. Si ex partu, uteri inflammationem conceperint, febris levis corpus detinet et oculorum caligo adest. Ventrem vero incendium nunquam deserit. Siti et coxendicum dolore vexatur, imus venter vehementer intumescit et alvus turbatur, dejectio mala est et graveolens. Vehemens febris invadit, cibi fastidium detinet, et ad sinciput dolor pertingit, neque ventriculi stomachus potus et cibos attrahere neque etiam coquere potest. Ac, nisi confestim curentur plurimae intereunt. — Venter autem in causa est. — Si vero uteri ex partu laboraverint, febris levis detinet, interiore autem parte imus venter velut igne accensus est, interdumque ad coxam usque intumescit dolor etiam infimum ventrem et laterum inanitates occupat. Quae per alvum secedunt biliosa sunt et graveolentia ac nisi sistatur, derepente perit. Sic igitur affectae, alvum refrigerare oportet, ea cautione adhibita, ne perhorrescat. Bibat autem, si non sistatur, farinae crassioris decoctum, panis farinam comedat. Hic autem morbus acutus est et lethalis. — At si recens enixae uteri inflammatione laborent, venter incenditur et intumescit et suffocatio ad prae-

cordia detinet. — Si recens puerperae uteri inflammationem conceperint, intumescunt, cumque puerperii purgamenta restiterint, clam distenduntur, quod accidit, cum frigore densati fuerint. Hos si quidem perfrigescant, calefacito! At si conflagrarint et frigus dimiserit medicamentum subdititium, quod inflammationi adversetur, subjiciendum, simulque lavandum et fotu utendum. Quam celerrime autem et priusquam dolor detineat medicamenta exhibeto, quae uterorum dolorem sedent, et cibi alvum subducentes assumendi, et si venter inflammetur quam citissime per infusum subluendus. Gravis autem hic morbus est, paucaeque ex eo evadunt.

(W) Foësius wil de oorzaken dezer miskramen in eene zekere ziekelijke ligchaamsgesteldheid gezocht hebben. — Liber III. Sect. II. aegrot. XXI. pag. 1078 et 1079.

Toen de buitengewone zomerhitte, in het jaar 1826, zoo vele menschen plotseling ziek maakte of daartoe voorbereidde, nam ik, onder bijna dezelfde verschijnselen, als door HIPPOCRATES bij deze gevallen worden vermeld, eene te vroegtijdige geboorte en eene miskraam waar. Ik werd, namelijk, op den middag van.... bij de eene vrouw, zijnde jong en volbloedig, geroepen om eene aderlating te doen, al spoedig de verschrikkelijke ziekte, waardoor zij was aangeprepen, voor *gastro-enteritis* erkennende. Ofschoon de Geneeskundige zorg, noch de zorg voor de op handen zijnde verlossing mij behoorde, zoo ging ik haar echter 's avonds nog eens bezoeken, en meende toen uit haar gegil op te mogen maken, dat er weeën aanwezig waren. Mij, door de *exploratie* daarvan meer in het

zekere gebragt hebbende, zond men om de vroedvrouw, die haar, gelijk te voren, nu ook zoude bijstaan. Intusschen achtte ik het hoogst noodzakelijk, de ernstige zieke nog eene rijkelijke aderlating te doen. De vroedvrouw, met de zaak verlegen, aangezien de toevallen van dezen schrikkelijken toestand verergerden, verlangde daarom mijne tegenwoordigheid, ofschoon zij die, om de ligging van het kind en den gang der verlossing, zoo zeer niet behoefde. De vrouw verlostte dan ook, binnen weinige oogenblikken, volkomen, en zeer natuurlijk, doch zich zelve onbewust. Ik wenschte hier nu wel eenig bloedverlies na de verlossing, door de *genitalia*, hoe gevaarvol dit langs dezen weg, somwijlen ook kan worden. Dit gebeurde echter niet. De ziekte stoorde zich ook niet het minste aan deze gebeurtenis. Mijn werk was verrigt, en op den volgenden dag hoorde ik, dat de vrouw des morgens reeds gestorven was.

Begeerig de lijkopening te doen, verzocht ik dit, en het werd mij toegestaan. Ik vond daarbij de maag en het *duodenum*, gedeeltelijk, zeer ontstoken, en donker bruin van kleur. De milt had ook in de ontsteking gedeeld, althans het uitwendige bekleedsel derzelve, een verlengsel van het buikvlies, was daardoor, als door de werking van eene Spaansche vlieg, opgeligt, waaronder een weiachtig vocht was uitgestort, gelijk bij de doorsnede bleek. De baarmoeder, en hetgeen verder tot het *systema genitale* behoorde, was in de beste orde. Misschien zou men, bij het openen van het *cranium*, de bloedvaten der hersenen wel meer dan naar gewoonte met bloed opgevuld hebben gevonden, doch de naaste oorzaak des doods was te duidelijk, dan dat men hier nog naar meerdere afgelegene

derzelve zou behoeven te zoeken. Ook zijn de omstandigheden in de burgerpraktijk niet altijd even gunstig genoeg, om zich, met betrekking tot de lijkopeningen, ook bij het min noodzakelijke op te kunnen houden.

Bij de tweede vrouw, zijnde slechts 24 jaren oud, had eene miskraam plaats, ten gevolge der heete ziekte, waarin zij lag, en die mij, bij eene vergelijking met de vorige, toescheen meer *intero-gastritis* te zijn, ofschoon ik mij door de lijkopening daarvan niet mogt overtuigen. Als Verloskundige geroepen, konde ik in dit geval niets anders doen, dan de natuur haren, meestal wijzen, gang te laten gaan, de bloeding, bij de verlossing aanwezig, als voordeelig beschouwende. Er was eene *mixtura camphorata* voorgeschreven, tegen welker gebruik, echter, de natuur zich telkens scheen te verzetten. Dezelve werd dan ook ter zijde gesteld, en, in plaats daarvan, 's avonds nog eene aderlating gedaan, doch te vergeefs! De miskraam volgde, en de jonge vrouw stierf, onder de, aan vermelden ziekte-toestand (*intero-gastritis*) eigene verschijnselen.

De verschijnselen, waaronder zich deze ziekten voordeden, gaven, *a priori*, reeds het regt, de eene *gastro-enteritis*, en de andere *intero-gastritis* te noemen. Bij de eerste hadden die van maag-ontsteking de overhand, bij de tweede, die der ingewanden. Maagpijn, het weigeren en uitwerpen der *ingesta*, of de moeijelijkheid dezelve te kunnen verdragen, kenschetsten de eene; het kunnen voldoen aan den dorst, de spoedige opslorping der ingenomene vochten, als dezelve maar niet zoo prikkelden, als de bovenvermelde *mixtuur*, waren de kenmerken van de andere.

Zouden nu de beide, door HIPPOCRATES medegedeelde miskramen, en de dood dier vrouwen ook niet als de

gevolgen van dergelijke ziekten kunnen beschouwd worden?

Om het belangrijke van de beide volgende gevallen kan ik mij niet onthouden, dezelve hier nog bij te voegen.

Vomissemens opiniâtres survenus au commencement de la grossesse, et paraissant dépendre d'un état morbide de l'utérus et du produit de la conception; par M. DANCE, D. M. P. aide de clinique à l'Hôtel Dieu, agrégé en exercice près la Faculté.

M. DANCE rapporte l'histoire remarquable de deux jeunes femmes (non mariées) qui ont succombé, vers l'époque de trois mois et demi de grossesse, à la persévérance de vomissemens opiniâtres survenus dès les premiers temps qui suivirent la conception. L'estomac n'offrait que des altérations faibles ou nulles, et l'on ne trouva à noter à l'autopsie que les lésions suivantes de l'utérus et du produit de la conception, qui ne nous paraissent pas suffisantes pour expliquer la maladie et la mort, quelque respect que nous professions d'ailleurs pour l'explication *sympathique* donnée par l'auteur.

Chez l'un des sujets, *les parois de l'utérus étaient molles et flasques.*

Chez l'autre sujet, on remarquait *une flaccidité encore plus grande des parois de l'utérus, qui avaient à peine une ligne et demie d'épaisseur, elles étaient très molles.*

Ces deux faits rapportés avec beaucoup de détails par M. DANCE, et accompagnés de remarques et de réflexions fort intéressantes et fort judicieuses, prouvent bien qu'il ne faut pas toujours négliger et regarder comme peu graves les vomissemens qui s'observent si

communément pendant les premiers mois de la grossesse. *Bibliothèque Medicale Nationale et Etrangère, Journal auquel l'éditeur a Réuni les Annales de la Médecine Physiologique*, par F. J. V. BROUSSAIS, 9me Cahier. Sept. 1827. Bruxelles. Zie ook *Arch. Général. de Méd.* Mai 1827. (*Extr. du Repert. d' Anat.*)

(X) l. c. aegrot. XII pag. 1080. » Quae in Men-
dadium foro (5) decumbibat, tum primum laboriose
masculum enixa, igne, hoc est febre vehementissima,
correpta est. Statim per exordia sitibunda, ex sto-
machi fastidio et oris ventriculi dolore laborabat, lin-
gua resiccata erat, alvus tenuibus, paucis, perturbata
fuit, neque somnum cepit. Postridie novo aliquantu-
lum suborto rigore febris acuta prehendit, modicus
circa caput sudor frigidus dimanavit. Tertio non sine
dolore ab alvo cruda, tenuia, multa demissa sunt.
Quarto novus obortus est rigor, exasperata sunt om-
nia, pervigil fuit. Quinto moleste habuit. Sexto eadem
perseverarunt. Ex alvo vero liquida multa secessere.
Septimo novo suborto rigore febris acuta corripuit,

(5) *Leugenmarkt*: waarschijnlijk de bijnaam van de groote markt te *Athenen*, aldus, schertsende, genoemd naar het nieuws, hetgeen de menigte elkander aldaar mededeelde, en niet zelden, zoo als het gemeenlijk gaat, met vele onwaar- schijnlijkheden en onwaarheden vermengd was. BARTHELEMY geeft, in zijne *reize van den jongen Anacharsis door Grieken- land*, eene breedvoerige beschrijving van de bijeenkomsten op deze markt door de nieuwsgierige Atheners, die hij zelfs *gapers* noemt. Zie Deel II. Hoodst. 12 en 20. — Hiermede stemt volkomen overeen de aanmerking, die de Evangelist LUCAS van de Atheners maakt in *de Handelingen der Apostelen*, Hoofdst. XVII: 21. *Vid. Interpp. in hunc locum.*

sitis multa aderat, et incontinens corporis jactatio. Ad vesperam frigidus toto corpore diffusus est sudor, perfrixit, extremorum frigus, quae nec jam ad calorem revocari poterant. Iterumque sub noctem oborto rigore extrema non recalescebant, neque dormivit, aliquantulum deliravit, confestimque rursus ad intelligentiam rediit. Octavo circa meridiem recaluit, sitivit sopore oppressa fuit, nauseabunda. Biliosa, pauca, nonnihil flava vomitione refudit, nox inquires, non dormivit, multum confertas urinas reddidit idque non sentiens. Nono remissa sunt omnia, sopore detenta est, ad occasum suborto aliquantulum rigore, pauca, biliosa, vomuit. Decimo rigor febrilis insultus, neque quicquam quievit. Mane urinam multam in qua nulla subsidencia inerant, reddidit, extrema recaluerunt. Undecimo vomuit virulenta, biliosa non ita multo post rigore correpta est, rursusque extrema frigescebant. Sub occasum sudor, rigor, vomuit multum, noctem moleste tulit. Duodecimo multa, nigra graveolentia, foetida vomuit, singultus multus adfuit et sitis molesta. Decimo tertio rigore correpta, nigra, graveolentia, multa vomitu effudit. Circa meridiem vero voce defecta est. Decimo quarto sanguis per nares effluxit, defuncta est. Huic per totum morbum alvus lubrica et horroris sensus adfuit. Aetas erat annorum fere septendecim."

Eene zeer eigenaardige uitlegging van de gesteldheid dezer jonge vrouw, welke ik mij veroorloven zal hier over te nemen, vinden wij door Foësius onder den tekst geplaatst.

Singularis iste exitialis morbi cum validissima natura conflictus, febrem ardentem et corruptissima succorum pernecie sese in corporis penetralia, venas et viscerum cava insinuante, ortum esse satis indicat. Quo concepto intus incendio, miserrimis semper per totum

morbum casibus conflictata est natura, adeo ut ne integris quidem quatuordecim diebus, quibus pugnae copia facta est, vel tantillum salubritatis indicium factum sit. Quod sane et praestantes robore vires et magnam aetatis integritatem aegrae adfuisse significat, quae assiduis hostium insultibus et calamitosa vitalitatis aggressionem fusa est et foedissime prostrata. Plurimum autem negotii in populosa casuum conscriptione movit toties repetita extremorum refrigeratio, foetidorum atque graveolentium vomitu refusio, tandemque, ut ne quid ad perniciem dēset, singultus accessione convulsionis praesignificatio. Ut mihi sit verisimile collecta perniciosissima succorum corruptela, primum partum laboriose excussum fuisse febremque ardentissimam accensam quae omnis generis saevitiam induerit, nihilque ad symptomatum calamitatem loci relictum fecerit, et tandem miserrimis modis exagitatam aegram in lamentabilem coniecerit exitum. Imprimis autem est memorabilis praecipueque animadvertenda in valde praecipiti morbo cummulata symptomatum congeries, quae haud scio an alibi usquam conspectiores de se notas edat.

Dit geval en het allerlaatste, door HIPPOCRATES vermeld, haalt BURSERIUS aan bij de 6de waarneming van GASTELLIER, alwaar de ziekte der kraamvrouw genoemd wordt » *Uteri inflammatio complicata cum cacoehyia et diathesi putrida.*” l. c. pag. 556 § 479.

(Y) l. c. sect. III aegrot. II pag. 1096. — Nil autem mirum est (zegt FOËSIUS) ex varia crassorum, crudorum, biliosorum, acrium, tenuium et retorridorum succorum permixtione, diversis casibus fuisse appetitam aegram, quod inaequalis humorum connexio tantam faceret symptomatum copiam.

BURSERIUS past dit geval op de 3^e waarneming van GASTELLIER toe, zeggende: Corpus pravis humoribus jam diu scatebat. Accessit ex aëre humido et frigido insensibilis perspirationis interceptio, qua febris ilico mota est. Hierop merkt BURSERIUS in een noot pag. 555 l. c. het volgende nog aan: Causae fere eadem fuerunt ac in modo exposita, sed graviores et perniciores, ita, ut non modo diu febribus continuis acutis, horridis cum pessimis symptomatibus conflictata sit, verum etiam post varias in melius, et pejus mutationes octogesima tandem die obierit.

(Z). l. c. sect. VII aegrot. 14 pag. 1114. — GALENUS et MERCURIALIS (merkt BURSERIUS aan) hanc historiam exponentes non solum purgamentorum defectum, uterique inflammationem ex laborioso partu, verum etiam pravorum humorum in caput metastasim causantur, unde phrenitica mulier occubuerit. l. l. pag. 559 § 479.

HIPPOCRATES zegt op eene andere plaats daaromtrent: (Zie de uitlegging van FOËSIUS onder de waarneming van de vrouw van PHILINUS) dat zulke kraamvrouwen op eene wijze buiten verstand zijn, die doodelijk is. » ἐξίστανται ὀλεθρίως." Merkwaardig is het, dat, daar volgens mijne waarneming, doofheid als geen vreemd verschijnsel bij den beschrevenen ziekte-toestand is aan te merken, ter zelfder plaatse daarvan ook melding wordt gemaakt. Alles werd echter aan de onderdrukking van den lochien-vloed toegeschreven, blijkens FOËSIUS, zeggende: » Quam vero gravis sit et molesta ex partus purgatione retenta affectio, ex hac HIPPOCRATIS sententia facile conjicias: αἷς ἐκ τόκου γε λευκὰ ἐπιστάντα δ' ἄμα πυρετῶ κώφωσις καὶ εἰς πλευρὰν ὀδύνη ὀξεῖη." — Welke, nadat zij gebaard hebben, tegelijk met de

koorts doof worden, en eene verschrikkelijke pijn in de zijde krijgen.

(AA) Volgens SCHMITT (l. c. Zie bladz. 24 en 68 dezer verhandeling.) zou de *putrefactio uteri*, hetzij dan dat dezelve *primair*, of *secundair* optreedt, het menigvuldigst in groote verlossings-instituten, en slechts op zekere tijden, bij *epidemisch* heerschende ziekten voorkomen, waarbij voorts een bijzonder *contagium* mede in 't spel zou zijn, wel niet oorspronkelijk, maar eerst later ontwikkeld, onder begunstiging van zekere uitwendige omstandigheden.

» Volgens alles, wat ik van deze ziekte heb bijeen-verzameld, zegt ARMSTRONG, (zie verder aantekening YY), schijnt dezelve veel meer in *Hospitalen*, dan wel in de burgerpraktijk voor te komen.” *Mijne ondervinding bewijst evenveel voor de burgerpraktijk!*

In den meisten epidemischen Puerperalfiebern (zegt nog BOER: lees zijn *Tractat vom Puerperalfieber*, pag 25 en 26.) scheint indess der dieselben erregende Reitz spezifisch und unvermittelt aus der Atmosphäre in die Kindbetterinnen zu fallen; insgemein so bösartig, und mit einer solchen gähen unerklärbaren störung aller Functionen, dass die tödtliche Absetzung nicht selten in wenigen Stunden nach dem Anfalle schon begonnen hat — schon geschehen ist. Eben so gähe anfallend und seiner natur nach zerstörend zeigt sich dieses Fieber, wenn es der Wöchnerinn durch Ansteckung zugekommen ist. Denn dass diese Krankheit, zumal an Orten, wo mehrere Kindbetterinnen näher beysammen sind, auch durch aufgenommenes Contagium entwickelt werde, davon glaubte ich vollkommen überzeugt zu seyn.

(BB) Nun kan aber die wirkung dieses Atmosphä-

rischen Krankheitskeims — die Luftansteckung oder Epidemie — zweifacher Art seyn:

Entweder, die Ansteckung bleibt atmosphärisch, und theilt sich nicht von Individuen zu Individuen mit. Die Reproductionskraft erstirbt im ersten Zeugungsprozess. (Einfache, reine Epidemie).

Oder, sie steigert sich in den Individuen zu einer solchen Höhe, dass sich auch in diesen ein contagium entwickelt, welches nun von einem Individuum auf dass andere übertragen wird, und in dem andern die nehmliche Krankheit zu erzeugen vermag. (Contagiöse Epidemie, oder Contagion).

Hierin allein liegt der Unterschied von Epidemie und Contagion, und hierin allein die Auflösung des so oft vorkommenden streits über die bloss epidemische oder contagiöse Natur der Krankheiten.

So kan die nehmliche Epidemie zugleich ohne und mit contagion seyn, und es können im letztern Fälle zu gleicher Zeit Kranke existiren, welche sie ohne alle contagion, bloss durch den atmosphärischen Einfluss, erhalten, und andere, welche sie ganz deutlich nur durch Mittheilung eines Individuellen contagiums bekommen haben. Ja es kan Fälle, Orte und Zeiten geben, wo die nehmliche Krankheit, Z. B. das gelbe Fieber, nur Epidemisch herrscht, und wieder andere, wo es sehr contagiös ist, je nachdem die Krankheit in den Individuen zu de Höhe und Intensität gelangt, welche zu Erzeugung des individuellen Contagiums erforderlich ist oder nicht. HUFELAND's Journ. d. Pract. Heilk. 7°. St., July 1823. *Atmosphärische Krankheiten und Atmosphärische Ansteckung, u. s. w.*

(CC) Neen, het is niet het zien, maar het waarnemen, het is niet het *veel zien*, maar het *goed zien*.

[merkt Profr. C. VAN DER HOEVEN ergens aan,] dat ware ondervinding geeft. Het komt hier niet op het aantal der zieken aan, die men gezien, maar op dat der goede waarnemingen, die men gemaakt heeft, en om goede waarnemingen te maken, daartoe behoort tijd, geduld, opletendheid, daartoe wordt een geest van waarneming gevorderd, die niet van buiten ons aanwaait, maar die binnen in ons woont, en door hetgeen buiten ons is alleen gevoed, geleid, bestuurd, ontwikkeld, gevormd moet worden. En die ontwikkeling, die vorming zelve gaat niet met sprongen, maar met langzamen, doch zekeren tred. De kunst van waarnemen is zulk eene groote kunst, dat zij alle de krachten van onze ziel vordert, dat wij er ons geheel aan moeten toewijden, dat zij eene nooit afgebrokene oefening eischt, en dat op haar de gulden spreuk van den coëa geheel past: »het leven is kort, de kunst is lang.” Of men die korthed des levens door de snelheid van zien vergoeden kan, zou ik voor mij betwijfelen, want welk Arts, in een drukken werkkring geplaatst, ondervond niet menigmaal, dat zijn hoofd zoo vlug niet is, als zijne voeten. Zie *Geneeskundige Bijdragen*, 2^e st. bladz. 269 en 270.

RICHTER merkt te dezen opzigte in de Voorr. van zijne *Med. u. Chir. Bemerk.* 1 b^d. s. IX. het volgende aan: Ueberdies glaube ich nicht, dass die Menge der Kranken den practischen erfahrenen Arzt bildet. Es kommt nicht darauf an Kranke zu sehen, sondern zu beobachten. Nicht essen allein, sondern verdauen stärkt. Ein Arzt, welche vorgiebt, täglich 150 und mehrere Kranke zu besuchen, hat meines Erachtens so wenig Anspruch auf den Titel eines erfahrenen Arztes, dass ich ihm sogar alle Erfahrung absprechen möchte. — Warlich, so gefällig ist die Natur nicht,

dass sie sich jedem sogleich nackend zeigt, der nur die Augen auf sie wendet.

Over dit onderwerp zal men veelligt wel geene meerdere bevrediging kunnen vinden, dan in het, met regt zoo hooggewaardeerde, werk van den beroemden ZIMMERMAN, *von der Erfahrung in der Arzneykunst*.

(DD) Eodem Consilio regionum situm descripsit HIPPOCRATES in egregio illo de *Aëre, Aquis et Locis* libro, cum vidisset morbos differre, prouti hae calidis aut frigidis ventis patent. Regionem calidis ventis expositam, si humida tempestas accedat, morbos diurnos, ulceraque exedentia producere: viros ibi puita abundare, feminas laborare laxitate, fluore albo et crebro abortu, raros esse morbos inflammatorios. — Tempestate humida homines phlegmaticos maxime affici et feminas, quippe quae humidioris naturae esse solent. Verg. pag. 21 van de *Dissert. Medic. Inaug. de Constitut. Epid. Doctrina*, door C. V. D. HOEVEN. Lugd. Batav.

(EE) Over deze ziekte hebben gehandeld: HUNTER, *Phil. transact.* vol. 62. pag. 447. — JÄGER *Journ.* v. HUFELAND N°. 1. 1811. N°. 11. 1813. — Dr. WIESEMAN, *Beobachtungen von Erweichung des Magens bey Kindern u. s. w.* pag. 200. — Dr. RICHTER, *ueber die aus innern ursachen entstehenden durchlocherungen des magens.* pag. 212. — *Archiv. fur Med. Erfahr.* von Dr. HORN enz. *Jahrg.* 1824. Januar. Februar. Sept. en Octob. — M. FERRUS, *Ramollissement de l'estomac.* ANDRAL, *Repert. génér. d'anat. et phys. pathologiq. etc.* Tom. 1. cah. I. 1826. pag. 152. 195. Verg: *Neue samml.*

auserl. Abhandl. 9 *bd.* 4 *st.* Leipzig 1826, onder den titel *Abhandl. über die anatomischen kennzeichen der chronischen Magenentzündung.* — J. GAIRDNER, *Fälle einer Kinderkrankheit bey welche man durchbohrte stellen im Darmkanale findet. etc.*: J. ABERCROMBIE, *Beytrage für Pathologie des Magens, der Bauchseldruse und der Milz. Neue samml. auserl. Abh. enz.* 8 *bd.* 3 *st.* Leipzig 1825. — J. GAIRDNER, *von eine Desorganisation des Magens bei einem kinde, nebst pathologischen und praktischen Bemerkungen: Ein Beitrag zu einer früheren Abhandlung über den nämlichen gegenstand. Neue sammlung auserl. Abhandl. enz.* 10 *bd.* 1 *st.* 1827. — *Schnelle Tod, durch spontane Durchlöcherung des Magens herbei gefuhrt. Nebst bemerkungen über die Gastrobrosis überhaupt und ihre verschiedenen Arten.* Vom Grossherz. Mecklenburg-Schwerinschen Geheimen Medicinalrathe, und Leibarzte Dr. J. H. BECKER. *Journ. d. pract. Heilk. von HUFELAND.* 3 *st.* März. 4 *st.* April. 5 *st.* Mai. *Beschluss.* Berlin 1827. Ueber den Gebrauch des Salzsauern Eisenoxyds in der Magenerweichung der Kinder, von Dr. C. F. V. POMMER in Heilbron. *Heidelb. Klin. Ann.* 2 *bd.* 2 *Heft.* 1826. § 209. — Ein wort über gallertartige Magenerweichung. von Dr. PITSCHAFT in Carlsruhe. *Rust's Magaz.* 21 *bd.* 2 *Heft.* 1826. *idem* 25 *bd.* 1 *Heft* 1827. — *De Gastromalacia et Gastropathia infantum. Auctore* FRANC. XAV. RAMISCH. Deze schrijver levert eene zeer volkomene Monographie van deze ziekte en noemt eenen RICHERZ als de oudste schrijver (1737) over dezelve, onder de nieuweren dikwijls op JÄGER, CRUVEILHIER, RHADES, BERNT enz. verwijzende. — Rapport van de Plaatselijke geneeskundige commissie te Groningen, omtrent de lijkopeningen van de, aldaar, aan de Epidemische ziekte overledenen,

bladz. 227 en vervolgens. Zie HIPPOCRATES *Magazijn* enz. door SANDER, WACHTER en NORTIER, 7 deel 5 st.

Als een der volledigste geschriften over de verweeking, (*Über die Erweichung*) met betrekking tot alle weefsels en organen van het *organismus*, verwijze ik den lezer, eindelijk nog, tot den arbeid van Dr. CARL GUSTAV. HESSE in *Wechselburg*. Zie *Allgem. Med. Annual. Jahrg. 11 en 12. Heft.* Novemb. en December 1826.

(FF) Toute membrane sereuse est humide à sa surface interne, d'un fluide, presque identique à la sérosité du sang. Les orifices exhalans le versent sans cesse, et sans cesse il est repris par les absorbans. Il est plus abondant dans les cadavres, parceque d'une part, la transudation qu'empêchaient les forces toniques, s'opère facilement alors par la chute de ces forces, et remplace l'exhalation vitale, en transmettant mécaniquement par leur pesanteur, les fluides des organes environnans aux diverses cavités séreuses, parceque d'une autre part, cette même chute des forces toniques, s'oppose à toute espèce d'absorption; delà la stase, l'accumulation de ce fluide. BICHAT, *Traité des membran.* pag. 83.

(GG) Ut ad sectiones cadaverum, ad quas a lactis accusatoribus provocor, me convertam, materia illa lacti similis, quam circa intestina, aliaque viscera, aut in cavo abdominis effusa inveniri dicunt, nihil sane aliud esse videtur, quam pus ex omento, secundum quorundam sententiam, vel ex aliis visceribus partibusque suppuratis ut peritoneo quod nuper Angli viderunt, dilapsam; liquor vero ille, serum lactis referens, quo abdominis cavum interdum scatere vide-

runt, vel pus tenue fuit ab intestinis inflammatis expressum, vel lymphæ concrecibilis illinc effusa et corrupta, vel chylus ex venis, fortasse lacteis ruptis, laceratis, exesis, aut sphacelo destructis, apertisque cum lymphatico latice stillatim emissus. Nec novum est, materiam lacti similem saepissime prosectoribus obviam fieri in abcessibus tam internis, quam externis, ubi nulla lactis suspicio aut culpa adduci poterat. BURSÆRIUS, l. c. pag. 528—534. § 464. N°. 9.

Tot op dit oogenblik zelfs zijn de gevoelens, over dit punt, nog verre van eenstemmig te zijn. Het jongste berigt, desaangaande, vinden wij uitgebragt in een *rapport*, in eene der laatste zittingen van de *Académie royale de Médecine de France*, geldende eene *memorie* van M. VERPINET, Med. Doct. te *Array-le-Duc*, getiteld: *l'influence du carbonate d'ammoniaque contre les épanchemens de lait*. Zie *Archiv. gén. de Méd.* Avril 1827. pag. 596.

Deze *memorie* bevat vier waarnemingen, welke door VERPINET voor zogverplaatsingen worden gehouden, terwijl BRICHETEAU, in geene dier gevallen, dezelve erkent; veel eer betwist hij de mogelijkheid van zoodanige verplaatsingen, ontkennende, dat in geen geval de melk zich van de borsten naar eenige andere plaats begeeft, om aldaar te vloeijen: » Il pense, (aldus luidt verder in de oorspronkelijke taal het verslag) que lorsque le lait se supprime chez une femme, cette suppression est toujours le résultat et non la cause de la maladie que la femme éprouve; il ne croit pas, que le lait existe tout formé dans le sang; a-t-on, ajoute-t-il, démontré par l'analyse chimique, que le fluide trouvé dans les abcès dits laiteux et dans l'abdomen des femmes mortes de fièvres puerpérales, fut véritablement du lait? WALTER, au contraire, n'a-t-il pas prouvé que

le fluide des péritonites survenues chez les hommes était le même? Comment croire enfin, qu'un fluide aussi doux que le lait, que non-seulement on mange, mais qu'on peut impunément injecter dans les veines, puisse produire d'aussi grands ravages que ceux qu'on lui attribue? Le rapporteur conteste donc toute la doctrine que professe sur les maladies laiteuses M. VERPINET dans son mémoire, — et il persiste à penser, malgré les faits exceptionnels qui lui ont été opposés, que le sang ne contient que les matériaux des sécrétions, et que les fluides secrétés n'existent que consécutivement au travail des organes chargés de les secrétés."

Inderdaad, het is niet te ontkennen, dat de meeningen omtrent de zogverplaatsingen somwijlen in het bespottelijke liepen. Zoo brengt nog, in voornoemde *memorie*, M. NACQUART tot bewijs voor de opslorping van de melk, eene waarneming van M. CHARMEIL bij, die bevestigen zou, dat dezelve, in natuur, zoo blijkbaar zou opgenomen zijn, dat SÉRULLAS, het aanwezen van kaasstof, (*caseum*) in de *urin* van deze vrouw, scheikundig, bekrachtigde. LAURENT merkt hierop aan, dat de twijfelingen omtrent de geloofwaardigheid van deze waarneming konden worden opgeheven, doordien PERCY meende te weten, dat de zieke bij vergissing (*par supercherie*) melk in de *urin* had gestort.

In een ander geval, waarin na de onderdrukking der melkafscheiding zwelling en pijn in de buik ontstond, werd door *natron sulphuricum* en *digitalis*, eene *critische* ontlasting, langs den weg der *urin*-wegen, bevorderd. De ontlaste vloeistof zou zich, bij deszelfs *analyse*, tamelijk gelijk (*ziemlich gleich*) met melk verhouden hebben, en de zieke hersteld zijn. HUFELAND's *Journ. der Pract. Heilk.* Mart 1825.

Ex ingenio quisque suo demat vel addat fidem.

Als eene meer bevattelijke verklaring van dit punt gaan wij veeleer na, wat de verschillende *structuur* der ligchaamsdeelen vermag in het regelen der ontsteking en hare uitgangen. Dr. VAN DER KOLK, dit, in de inleiding van zijne *Observationes Anatomico-Pathologici et Practici Argumenti*, tot het onderwerp van zijn onderzoek makende, merkt daaromtrent aan, dat uit de bijzondere *structuur* der ligchaamsdeelen noodzakelijk voortspruiten moet, dat deze (ontsteking) niet in ieder ligchaamsdeel hetzelfde beloop houdt, noch een gelijk ziekelijk *secretum* voortbrengt. Ook ontstaat dezelve niet op eens; maar trapsgewijze en des te langzamer, naarmate dezelve meer van eene *chronische* natuur is, waarom het *product* der ontsteking des te minder van het *secretum normale* zal afwijken, naar gelang de graad van ontsteking minder is: zoo zweeten, b. v. in eenen gezonden staat, de vaten van het buik- en borstvlies (*peritoneum et pleura*) wei (*serum*) uit; wanneer, echter, deze organen ontstoken worden, wordt niet terstond door dezelve *lymphæ coagulabilis* afgescheiden, maar er ontstaat eene vermeerdering van uitzweeting dier wei, welke eene des te grootere *lymphæ coagulabilis* bevat, hoe hoger de graad van ontsteking is gestegen. In buikwaterzucht b. v. wordt somwijlen door de *paracentesis* eene heldere wei ontlast; somtijds echter zeer veel *lymphæ coagulabilis* in zich bevattende, zoodat de Schrijver, in dit vocht, aan zich zelf overgelaten, weinig tijds daarna, ten gevolge der verkoeling, stremsel en eene soort van *pseudomembranae* waarnam (6).

(6) Vergelijk hiermede hetgeen Profr. VROLIK, desaangaande, in de voorrede voor de vertaling van het meergenoemde ge-

Indien, echter, vervolgt hij, in zoodanig orgaan (weivlies) de graad van ontsteking tot verettering stijgt, dan is de etter niet dik, maar aan *lympa* gelijk, weiachtig en vloeibaar, zoo als dit gewoonlijk in de *febris puerperalis* het geval is, wanneer het eigendommelijk karakter van het orgaan (buikvlies) door den voortgang der ontsteking zoo zeer veranderd wordt, dat het niet meer een weivlies blijft, maar van *structuur* verandert, wanneer er een dikker etter wordt afgescheiden.

Bij de zamenstelling van dit geschrift, in al wat maar eenigzins tot de kraamvrouwenkoerts behoorde, het meeste belang stellende, zoo gaf mij de lezing van het bovenstaande aanleiding, mij, met den Heer VAN DER KOLK (met wien ik, vroeger, de lessen van den onlangs overledenen, zijnen leerlingen gewis onvergetelijken, Hoogleeraar BAKKER mogt bijwonen) te onderhouden over een punt, waaromtrent ik zijne inlichting begeerde. Dit gold voornamelijk het laatste gedeelte van bladz. 24 en het begin van de volgende, zoo als uit eene vergelijking daarvan, met het daarop ontvangen antwoord kan blijken. Echter, niet zoo zeer, om dit geringe punt in geschil te doen kennen, dan wel om des Schrijvers gevoelens, aangaande den aard van de bij de *febris puerperalis* in de buikholtte

schrift van den Heer VAN DEN ZANDE heeft gezegd. Lees verder nog over de vorming dezer *depots*, BOER, l. c. 1ste bd. pag. 228—237. 2de bd. pag. 21 — 34, 37 en 42. Dictionnaire des sciences Médicales, deel VIII, op de letters DAC — DES, woorden, *Depots laiteux*; deel XXX, MAI — MAR, woorden *Maladies des femmes*; deel XXXVI, NEZ — NYZ, woord *Nourice*; deel XL, PEC — PERO, woorden *Peritonite puerperale*.

uitgestorte vochten te laten gelden, veroorloof ik mij hier de plaatsing van den, door bovengenoemden, in antwoord aan mij toegezonden' brief:

Amice!

Zoo smartelijk en ter neerslaande het een' jong' Schrijver moet vallen, door de Heeren Recensenten duchtig gehavend te worden (waarvan ik gelukkig nog geene ondervinding gehad heb,) zoo dubbeld aangenaam is het aan de andere zijde, wanneer hij als vriend tot opheldering wordt uitgenoodigd; en indien dit meer de gewoonte ware, zouden gewis tot heil der wetenschappen vele twisten en geschillen nimmer zoo vele beoefenaren derzelve van elkanderen verwijderd hebben, door wier vereenigde werkzaamheden oneindig meer nut, dan door onderlinge twisten zoude gesticht zijn geworden. Hieruit zult UEd. reeds genoegzaam, hoop ik, kunnen opmaken, welk een genoeg de lezing van uwen hartelijken brief mij veroorzaakte, en hoe gaarne ik de pen opvat, om aan uw verlangen te voldoen, hetgeen slechts door dringende bezigheden eenige dagen is uitgesteld geworden. Wat het punt van questie aangaat, zoo heb ik door de woorden, uti in febre puerperali vulgo fit, slechts een voorbeeld willen bijbrengen, waardoor mij de boven geopperde stelling, (dat, namelijk, de pus zeer gemodificeerd wordt door de natuur van het orgaan, waardoor dezelve wordt afgescheiden,) zeer scheen bevestigd te worden; immers is de pus in een lijk, aan febris puerperalis gestorven, zeer sereus en verschilt veel van die, welke men bij uitwendige wonden aantreft. Zonder hier te willen beslissen, of febris puerperalis niets anders is, dan eene peritonitis, zal men echter in het cadaver het

buikvlies altijd (7) ontstoken vinden, en eene meer of minder groote hoeveelheid zeer vloeibaren weiachtigen etter in de buikholte, zoo zelfs, dat eenige Schrijvers dezen etter voor ware melk hebben meenen te erkennen, en zelfs HERMBSTÄDT gemeend heeft, het sacharum lactis er in te ontdekken, hetwelk echter nog wel zeer eene nadere bevestiging zoude vereischen. Mij is deze pus altijd zeer liquide voorgekomen, met veel serum gemengd en verdund, en hierdoor koos ik dit, bijzonder, tot voorbeeld. Het zoude misschien beter geweest zijn, indien achter het woord fit eene comma gestaan had, maar, zoo als het doorgaans gaat, een Schrijver is niet in staat, zijn eigen werk te corrigeren. Hierbij kwam, dat ik mij met de correctie en druk zeer heb moeten haasten, doordien eene reis, welke ik dezen zomer door Duitschland en Zwitserland gedaan heb, niet goed kon uitgesteld worden; hieraan is ook de fout toe te schrijven van characterem, welke, hoezeer ik meer dan eens deze zinsnede heb gelezen, mijne aandacht tot heden was ontsnapt, en voor wier mededeeling ik U mijnen dank betuig. Het is mij zelven onbegrijpelijk, deze fout niet gezien te hebben. En hiermede hoop ik,

(7) Ofschoon het wel niet met mijne bevinding strookt, en wat meer zegt, ook niet met die van BOER, dat het buikvlies bij de lijkopening van aan *febris puerperalis* gestorvene, altijd ontstoken zoude zijn, zoo kan evenwel de Heer VAN DER KOLK, bij de door hem gedane lijkopeningen, meermalen buikvliesontsteking hebben waargenomen. Ik ontken geenszins, dat kraamvrouwen door buikvliesontsteking zouden kunnen worden aangetast, en daaraan sterven, maar, dat de natuur der *febris puerperalis* in buikvliesontsteking zou bestaan. Bovengenoemde schijnt hier zelf aan te twijfelen. Ik verwijze den lezer, hieromtrent, verder, tot bladz. 256, 257, 263 en 264 dezer verhandeling, en noot 169; voorts, tot het tweede gedeelte van het motto, voor de derde afdeeling van dit geschrift geplaatst.

dat deze passage *U* duidelijker zal voorkomen. Gaarne zoude ik van *Uwe* hartelijke uitnoodiging, om het geschil in persoon te komen beslissen, gebruik maken, indien niet eene menigte bezigheden mij dit onmogelijk maakte. Zeer aangenaam zal het mij echter zijn, indien eenige donkere of twijfelachtige plaatsen *U* mogten voorkomen, aan wier bestaan ik geenszins durf twijfelen, mij dezelve mede te deelen; doordien een Schrijver, zeer dikwijls, te veel door zijnen eigen' bril ziet, houde ik dit niet alleen voor zeer nuttig, maar zal het ook altijd als een bewijs van vriendschap waarderen; en, waar ik kan, alle mogelijke opheldering geven.

AMSTERDAM,
den 13 Dec. 1826.

T. T.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.

(HH) MAURICEAU EN MESNARD beschouwden deze ziekte als het gevolg van eene verplaatsing of onderdrukking der lochien, terwijl PUZOS, in het midden der voorgaande eeuw, de zogverplaatsing op dit onderwerp toepaste, welk gevoelen zes jaren na zijnen dood (in 1759) door zijne nagelatene geschriften openlijk is bekend gemaakt. LEVRET nam dit gevoelen aan, en maakte het tot een onderwerp eener *memorie*, welke hij in de maand Julij deszelfden jaars (1759) in het *Journ. de Médic. de Paris*, deed plaaisén. MAURICEAU, *Traité des maladies des femmes et de celles qui sont accouchées* 5me edit. tom I. pag. 446. — MESNARD, *Guide des accoucheurs*. Paris 1743.

(II) Mulieres, et non pauci ex medicis simul ac vident lochia pallida, aut albida fieri, mox dicunt, lac ad uterum converti, atque ex eo prodire, nulla temporis, quo id evenit, habita ratione. Sed ut plu-

rimum pallere incipiunt, imo etiam albicare, febre lactea, ut vocant, accedente, aut lacte in mammis-secerni coepto, aut mammis jam lacte turgentibus. Non ergo tunc ejusmodi decoloratio lochiorum lacti ad uterum converso tribui potest. Imo frequentius, et citius albicant in lactantibus, in quibus certe, cum lac ab infante nato exsugatur, ipsum deferri ad uterum, haud verisimile est. Nam si ex lactelochiis admixto albidus iste color oriretur, albicaret profecto multo magis in non lactantibus post lactis e mammis refluxum, et non in iis, quae lac praebent; aut in iis ad summum, in quibus nulla lactis secretio in mammis apparuit, quamquam in his posterioribus dubitandum adhuc esset, num ex mixtione lactis lochia tum vere decolorarentur; quia neque lac, ut dictum jam est, sub forma lactis in sanguine inest, nec uteri fabrica ad illud secernendum in humano genere a natura conficta est. Eget enim glandulosa mammarum structura, ut secernatur, pareturque. Non secretum, neque paratum, ubinam existere poterit, quonam ex loco manabit? At instant nonnulli, ut lac vere sanguini inesse, et cum lochiis ab utero effundi probent, sudores puerperarum, et lochia ipsa acidum quendam odorem spirare, qualem lac acescens emittit. Quod incertum sane, et dubium argumentum est; nam quamquam odor istiusmodi revera sudoribus, et lochiis insideret, nec aliunde, nempe ab aliqua lactis portione, quae in lenteola circum posita ex mammis stillaverit, et mora acuerit, emanaret: tamen necessario non sequeretur, ut a lacte sive retento, sive refluyente repetendus esset. Non enim solum lac in nobis est, quod acescat. Acescit etiam gelatinosa, ut vocant, pars sanguinis, quae ideo magnam habet cum lacte affinitatem. BURSERIUS, l. c. pag. 531. § 465. Zie verder de noot bij deze §.

(KK) Het zij mij vergund, de volgende regels van den hoogvereerden Dichter, uit zijne *Ziekte der Geleerden* hier aan te halen. Als zeer gepast en juist uitgedrukt, is vooral het laatste gedeelte daarvan, met betrekking tot de genezing dezer ziekte te beschouwen.

Geen plant hoe rijk van kracht uit Indus kruidwaranden,
 Geen delfstof uit het diepst van 's aardrijks ingewanden.
 Geen dierlijk geil of bloed of merg of hersenschaal,
 Bedwingt, natuur ten spijt, de minste lichaamskwaal.
 Zij werke! zij alleen! Haar vragen wij bevelen,
 En volgen leerzaam na: zie daar de kunst van helen!

Maar wat, indien de kracht die 't kwaad bestrijden moest,
 Door de overmaat van 't wee verlamd wordt of verwoest:
 Natuur in onmagt valt, of, met een vruchtloos woelen,
 Het lijden grooter maakt, en dieper doet gevoelen?
 Ach! zwakke wederstand is weerstand zonder baat,
 En tegt de woede slechts van 't overheerend kwaad.

.....
 Voorzeker stervelingen!

Slechts eindig is de magt die 't onheil moet bedwingen.
 Dit groeie, en 't wordt natuur te magtig eer men 't weet
 Dan baat geen poging meer, geen ijdele wanhoopkreet.
 Dan mat zich 't ligchaam af, verspilt zijn laatste krachten,
 En vruchtloos is 't dan ook van kruiden hulp te wachten.
 Dan, dan betreurt het hart den gouden spreuk te laat.
 »Weersta in 't eerst begin het nog geneesbre kwaad!»

Geneeskunst heeft geen magt 't verbeurde weêr te geven.
 De Hemel schiep haar niet tot schikgodes van 't leven.
 Ja goot ze ook op 't spoor der Colchische beulin,
 Een nieuw en ander bloed de krachtlose aders in,
 Het werktuig bleef ontsteld, en weinig zou 't u baten.
 Gezondheid hangt aan 't bloed maar tevens aan de vaten,
 Die 't voeden, pressen, waar 't in afscheidt en doorvliet,
 Geneeskunst steunt natuur, maar zij herbaart haar niet.

(LL) De uitdrukkingen, welke wij hier van BOER en JÖRG, nopens het verloop dezer ziekte, als *kraamkoorts*, vinden opgeteekend, zouden doen vermoeden, als of deze Schrijvers dezelve niet steeds, en oorspronkelijk, voor kraamvrouwenkoorts erkenden. Intusschen spreken zij zich hiermede zelven tegen; vooral eerstgenoemde, van wien wij op bladz. 25 dezer verhandeling lazen, *dat hij op verre na, voor de kwaadaardigste kraamvrouwenkoorts, diegene hield, welke met eene boosaardig aangedane, geputresceerde baarmoeder verloopt*, enz. Waarom hier nu onderscheid tusschen deze ziekten onderling gemaakt? Daar BOER verder zegt, van in zoodanige gevallen, waarin de ziekte als kraamkoorts verliep, bij de lijkopening (behalve gezegde aandoening der baarmoeder) een' meerderen of minderen graad van ontsteking der ingewanden, van het buikvlies en van het net, benevens de aanwezigheid van een melkachtig vocht in de buikholte gevonden te hebben; en JÖRG aanmerkt, dat, aangezien de ziekte gewoonlijk iets van het karakter der kraamvrouwenkoorts aanneemt, men daarom ook zelden alle ontsteking van het buikvlies en het darmkanaal zal missen; zoo meen ik het boven geuite aldus te mogen verklaren, dat deze Schrijvers de ziekte dan vooral den naam van kraamvrouwenkoorts willen gegeven hebben, wanneer (behoudens het aanwezen van de verstoring der baarmoeder,) dezelve daarenboven nog met de opgenoemde aandoeningen in de buikholte verloopt. Van hier dat zij daaromtrent nog aanmerken, dat, bijaldien deze ziekte niet in korten tijd doodelijk wordt, dezelve dan, als zoovele noodlottige medewerksters, pijn, wegsmeltend zweet, ontsteking en andere hoogst gevaarlijke stoornissen in den onderbuik verwekt, en dat deze omstandigheid voorzeker de *diagnosis* van het in

de reden staande lijden der baarmoeder aanmerkelijk verzwaaft, aangezien de Geneesheer daardoor verleid wordt, het wezenlijke der verschijnselen voor toevallig, en het toevallige voor het wezenlijke aan te zien. *Darm- of buikvliesontsteking wordt alsdan voor de eigenlijke primaire ziekte gehouden, en de putrescentia UTERI blijft geheel onopgemerkt en ongekend, ofschoon zij de wezenlijke oorspronkelijke kwaal uitmaakte.* JÖRG, l. c. § 9 en 10.

Het alhier aangevoerde punt zal veelligt bij dezen en genen nog wel aanleiding geven, dat het door mij in deze verhandeling voorgedragene bij hun geen bijval vindt. Men zou de beschrevene aandoening der baarmoeder, misschien wel geheel, van hetgeen men kraamvrouwenkoorts noemt, willen afzonderen, diegene vooral, welke dezelve praktisch niet kennen. Het is inderdaad te verwonderen, dat sommigen aan deze ziekte niet het regt laten wedervaren, dat zij kraamvrouwenkoorts zoude zijn. Bijaldien het waar moge zijn, dat niets zoo nadeelig voor de wetenschappen is, als eenzijdige beschouwingen, en ik, in de bepaling van mijn onderwerp, sommigen toeschijnen mag, daartegen sterk gezondigd te hebben, zoo veroorloof ik mij echter, hier, den onpartijdigen te vragen, of niet, langs den door mij voorgestelden weg van beschouwing, het duistere, omtrent het punt in geschil, veeleer voor oplossing vatbaar zij, dan dat wij tot verklaring daarvan, met terzijdestelling van de alhier beschrevene ziekte, ons bij de gewone, zoo hoogst ontoereikende, beschouwing in dezen houden. En wanneer ik nu daarenboven diegene, welke verzekeren, de kraamvrouwenkoortsen, die hun voorgekomen zijn, nu eens met aderlatingen, dan eens met laxeer- of uitwasemende middelen enz., steeds genezen te hebben, toegeef, dat de vrouwen in

het kraambed ook door ziekten overvallen kunnen worden, welke eene zoodanige behandeling vorderen, gelijk op bladz. 154 dezer verhandeling en volgende nader is aangetoond, dan immers, is met de aanneming dier ziekte, welke ik als de meer wezenlijke kraamvrouwenkoorts vastgesteld en beschreven heb, de zaak gevonden. Men wane echter niet, dat deze zoo gemakkelijk te genezen zij, maar houde dezelve, met BOER en meer anderen, om hare schier *absolute* doodelijkheid, in den gang der natuur, bijna voor geene herstelling vatbaar.

(MM) Als voorbeelden daarvan kunnen dienen, twee gevallen, van welke bij de *monographische* opgaf dezer ziekte, (zie bladzijden 21, 22 en 23 dezer verhandeling) geene melding is gemaakt, waarom ik mij veroorlove dezelve hier in 't kort mede te deelen.

Het eerste dier gevallen geldt eene eerstbarende, 32 jaren oud, ongehuwd, en die zich, gedurende hare zwangerschap, zeer ter neder geslagen, en melancholisch had betoond. In de laatste dagen klaagde zij over buikpijn, lag stil op het bed, zonder eetlust, slechts vloeibaar voedsel genietende, en sprak weinig. Hare nabestaanden waanden de verlossing nabij, en lieten de vroedvrouw komen, die het tegendeel daarvan bevond, en zich weder verwijderde. Kort daarna begon de zieke dikwijls te braken, klaagde over hevige pijn, werd daarop rustig, doch gaf geen antwoord meer. De vroedvrouw werd weder geroepen, alsmede de *Distrikts-physicus* Dr. VELTEN uit *Bonn*. Intusschen was de zieke, kort na het vertrek van den bode, eenen zachten dood gestorven. De keizersnede werd terstond, in de *linea alba*, gemaakt; de huid was vuil geel, en, bij de opening van de buikholte, vond men eene me-

nigte bloederig vocht daarin uitgestort. Het buikvlies, dat het ligchaam der baarmoeder bedekte, was donkerrood gevlekt. Het kind was en bleef dood. De geheele voorste vlakke van de baarmoeder, tot aan den moedermond, was week en *gangreneus*, en men vond hier en daar in derzelver holligheid, tusschen de vliessen en de baarmoeder, bloed uitgestort. De moederkoek zat aan den achter bovenwand der baarmoeder, de overige ingewanden waren gezond. De maag bevatte eene witte, slijmachtige vloeistof. In het *cranium* en in de borstholte vond men niets *abnormaal*. *Die Kranke* (aldus eindigt dit verhaal) *war sonach an wahrer Putrescentia uteri gestorben*. *Rust's Magaz. für d. gesammte Heilk.* 18 bd. 2tes Heft. s. 340. Berlin 1824. en 18 bd. 3tes Heft. s. 462. 1825.

Het tweede geval, dat ontwijfelbaar, voor eene, reeds voor de verlossing ontstane, *putrescentia uteri* wordt gehouden, betreft eene persoon, 29 jaren oud, die vroeger natuurlijk gebaard had, en op den derden dag van haren tweeden geboorte-arbeid, na voorafgegane, niet zeer hevige buikpijnen en brakingen, onder plotseling ingetredene krampen spoedig stierf. De lijkopening toonde ter plaatse, alwaar de *placenta* zat, eene volkomen ontwikkelde, tamelijk diep ingedrongene *putrescentie*, benevens de aanwezigheid van een dun, *carmoisin* rood bloed, hetgeen, zonder eenig spoor van kwetsing, in den onderbuik was uitgestort. CARUS, welke dit geval van Dr. OEHLER, (te vinden in het tijdschrift voor Natuur- en Heelkunde, 2ten Heft. 4ten bd. uitgegeven door de Professoren der *Chirurg. Med. Akad.* te Dresden) in het *Krit. Repert.* van RUST, 15 bd. 1 Heft. 1827, beoordeelt, noemt het eene waarneming, die, helaas! nog meer daartoe bijdraagt, om het ongunstige der *prognosis*, van de

in het kraambed voorkomende *putrescentia uteri*, te verhoogen.

(NN) Het is buiten allen twijfel zeker, dat alle droevige gemoedsaandoeningen, het heimwee, en alles, wat in staat is, den geest in eenen staat van neerslagtigheid te brengen, de gewonden tot de verkrijging van de hospitaalversterving voorbeschikken: alles wat ten doel heeft, de ontkrachtiging der vaste deelen, moet noodzakelijk de voortplanting dezer ziekte begunstigen, en hierin ligt dan ook de reden, waarom de voortgang dezer ziekte in de *militaire* hospitalen zoo spoedig is, alwaar de soldaat, reeds verzwakt door de vermoeijensissen en door de onafscheidbare onrusten van den oorlog, en aangevallen door eene menigte verlangens, welke hij niet voldoen kan, de weinige krachten, welke hem overschoten, spoedig verliest door het gebrek aan vrije lucht en aan beweging, door de ettering zijner wonden en door den onaangenen en nadeeligen indruk, welke het tooneel, dat de vereeniging van alle menschelijke rampen voorstelt, en hetwelk hij dagelijks, zonder ophouden, voor oogen heeft, bij hem te weeg brengt. Derhalve moet men alles zoeken te verwijderen, hetgeen droevige aandoeningen of onaangename gewaarwordingen zou kunnen te weeg brengen, en hem troosten met de hoop op eene zekere herstelling, en eene spoedige terugkeering in den schoot zijner nabestaanden. KLUISKENS, l. c. pag. 31.

Indien men zoo iemand, (zegt VAN SWIETEN, in de voorrede zijner beschrijving en geneeswijze der legerziekten,) op eenigerhande wijze vervrolijken kan, is het allerbeste.

Hoe groot en zonderling het onderscheid tusschen eene zwangere vrouw en eenen zieken soldaat, opper-

vlakkg beschouwd, ook moge schijnen, in voorschreven opzigt, komen zij met elkander wel eenigzins overeen.

(OO) BOER behauptet, (merkt onder anderen WENZEL aan) dass dieser putreszirte Zustand des Uterus durch äussere, an die lokal-affizirte Stelle gebrachte Mittel, heilbar seye; ich möchte wohl mit aller Achtung gegen ihn behaupten, dass diese Beobachtung gegen alle reine Erfahrung ist, die wir nicht nur am Uterus, sondern an allen Theilen machen können, welche auf ähnliche Art affizirt sind. — Dass es wirklich Fälle gebe, oder gegeben habe, in welcher dieser erkannte putreszirte Zustand durch die äussere Anwendung von Mitteln geheilt worden seye, glaube ich nicht; auf den todten Theil können auch die kräftigsten Mittel nicht wirken, auch dann nicht, wenn er offen vor unsern Augen liegt; die Kunst kann am allerwenigsten im Innern des Uterus die Grenzen zwischen dem lebenden und dem todten erreichen, und wo solche Grenzen sich bilden, hat der individuelle Fall einen grossen Grad seiner absoluten Tödtlichkeit verloren. — Ich glaube sehr wohl und durch eigene Erfahrung überzeugt zu seyn, dass die Heilung dieser sphacelösen Verderbniss, wenn sie auf kleine Stellen beschränkt ist, statt hat; sie ist alsdann das Resultat der erhöhten Lebensthätigkeit an den Grenzen der verdorbenen Stellen und einer dort sich bildenden Eiterung; sie ist das Werk der Natur, und am allerwenigsten unserer örtlichen, und wie es in diesen bestimmten Fällen anschaulich ist, sehr unvollkommenen Kunst.

Es muss beständig auffallen, wenn man die ungeläuterten Begriffe der Aerzte und Wundärzte über den Brand der Theile zu hören Gelegenheit hat. Es könnte freilich ganz gleichgültig seyn, was der Einzelne in

einzelnen Fällen von krankhaften Metamorphosen denkt; aber gleichgültig ist es allerdings nicht, wie er handelt, und die vollkommenste Verkehrtheit der Ansichten so vieler Wundärzte, ist aus ihrem praktischen Benehmen beim Brande der Theile, zum Wehethun deutlich.

Es ist dem beobachtenden Wundarzte in gewissen Eigenthümlichkeiten brandiger Zerstörungen schwer zu sagen, was wahrhaft nütze, und eine so ungeheure Zahl von Wüstlingen handelt, als ob es ihnen die Natur gesagt hätte, worin das Wesen des Brandes bestehe. Der wahre Wundarzt kann sich freilich damit trösten, dass die Natur zu solchen Profanen nie gesprochen habe, und er findet den deutlichsten Beweis darin, dass ein Jeder was anderes thut; und es könnte doch nur ein einziges Mittel helfen. l. c. § 48, 51 en 52.

(PP) De Schrijver drukt zich omtrent deze ziekte aldus uit: Die Natur des Uebels (Wasserkrebs) bleibt noch immer im dunkeln, und man muss sich daher begnügen zur Erklärung so gut als möglich Analogien auszufinden. Wenn schon die Krankheit gangränöse des Gencives genannt wird, so unterscheidet sie sich doch von der Gangrän. Bei dieser findet mehr eine chemische Zersetzung, wenn ich es so nennen darf, hier mehr Auflösung in animalischer Bestandtheile und denn erst nachfolgende Zerstörung steht. Aehnliche Erscheinungen sehen wir nur in zwey andern Krankheitsformen, der *Putrescenz* der *Uterus*, und der *Erweichung* des *Magengrundes*. Journ. v. HUFELAND, § 48 et 55. — Zie verder de onlangs in het licht verschenene *Monographie des Wasserkrebses der Kinder*, von Dr. A. L. RICHTER zu Berlin 1828. mit zwei colorirten Kupfertafeln. De alhier in teekening zeer juist voorgestelde kleur bij den waterkanker, kan te gelijker tijd een goed denkbeeld,

van die, welke bij de *putrefactio uteri* aanwezig is, geven.

(QQ) Ik bedoel hier, voornamelijk, het *antimoniaal praeparaat* van BOER, waarover ik vroeger (zie blz. 88 mijner verhandeling over de *putrefactie* der bezwangerde baarmoeder) gesproken heb. — Lees daarover verder J. F. GMELINI Comment. de Niccoli quadam calce indurata et de pulvere quodam Arcano, a medico quodam Vindobonensi, BOER, febri puerperali opposito: in Concess. Reg. Soc. Scient. d. 26 Oct. 1793. habito. 4. § 21. » Ex his probabile mihi quidem videtur, pulveris secreti partem principem constituere *antimonium crudum*.” — C. W. HUFELAND, neueste Annalen der Franz. Arzneykunde und Wundarzn. *Leipz.* 1793. 8. § 424. » BOERS *Puerperalpulver*.” § 428. » Es lässt sich hieraus mit Gewissheit schliessen, dass die auflösbaren Theile dieses Pulvers in Digestivsalz, Salmiak und vitriol-saurem Neutralsalz (vermuthlich auch etwas Zucker) bestehen.” HOFMANN in *Weimar*. (Die Pulver, welche ich bekommen hatte, rochen nach Vanille.) § 430. Die übrigen Versuche gaben deutliche Beweise von dem Daseyn des *rohen Spiesglases*.

» Man wird hieraus sehen, dass dieses Mittel seine Hauptwirksamkeit vom *Antimonium* und seinen damit verbundenen ziemlich scharfen Mittelsalzen hat, dass es darinne dem von WEIKARD empfohlenem *Puerperalpulver* ziemlich nahe kömmt, aber auch eben so wenig, als dieses, für ein *Specificum* in dem Kindbettfieber gehalten werden kann, indem hier so oft die Reizbarkeit des Darmkanals, die Geneigtheit zu colliquativen Durchfällen, die Entzündungsanlagen so gross sind, dass schon weit geringere Reize, als dieses Mittel, die Gedärme zu heftig angreifen, und also

dieses Puerperalpulver, auf eine bloß empirische Art gebraucht, grossen Schaden anrichten kann." (HUFELAND).

LENHART, in *Quedlinburg*, schreef aan Dr. RÖBER in *Dresden*, » So lange mein Trank existirt, ist noch keine Wöchnerinn, die meinen Trank gebraucht hat, Todes verblichen." *S. Salz. Med. Chir. Zeit.* 1789. N. 46. s. 368. Verg. verder OSIANDER l. c. 1st th. § 523, 527 en 528, alwaar wij nog lezen: Unter den Quak-salbereyanzeigen des Hamburg. unparth. Corresp. 1797. N°. 4. stand auch ein *Englisches Frauenpulver* zum nützlichen Gebrauch für Schwangere, Säugende und Wöchnerinnen, von dem unter anderen gerühmt wird, dass es das *Kindbettfieber* verhüten soll. — Ob wohl dies Pulver eine Nachahmung des *Boerschen* ist?

(RR) Men herinnere zich hier de verhandelingen van JOHNSTON, *Dissert. de febr. puerperal. Edinburg* 1779, en van J. G. WALTER, *de morbis peritonaei. Berlin* 1785, Deze Schrijvers hebben wel aangetoond, dat het buikvlies *geisoleerd* ontstoken kan zijn, tegen het gevoelen van SCHENK, BONET en MORGAGNI, welke meenden, dat deszelfs ontsteking altijd het gevolg was, van die van andere deelen, maar zij hebben, ten onregte, die *series* van verschijnselen daaraan toegeschreven, welke men bij de zoogenoemde *febris puerperalis* waarneemt.

(SS) Während meines Aufenthalts im Auslande war ich in einem Hospitale bey zwey Leichenöffnungen von Wöchnerinnen gegenwärtig. Wenn bey allen Sectionen am Puerperalfieber verstorbenen Kranken die Gebärmutter nicht genauer betrachtet worden ist, als bey diesen zweyen; so lässt sich leicht erklären, warum in den von daher mitgetheilten Krankheits- und Sections-Geschichten, dieses Eingeweide fast nie in

einem andern, als gesunden Zustande erscheint. In einem andern Lande, wo in der grossen Krankenanstalt Leichen verstorbenen Kindbetterinnen das ganze Jahr hindurch nichts seltenes sind, versicherte man, und der Augenschein overzeugte mich wiederholte Male: dass diese Leichname nie eigens untersucht, und höchstens nur wie andere Cadaver zur gemeinen Uebung in der Zergliederungskunst verwendet würden. BOER, Tractat vom Puerperalfieber, § 27, 28.

(TT) Alle Zufälle, die den Verlauf dieser Krankheitsform (buikvliesontsteking) begleiten, sind rein entzündlich und heftiger; das Gefühl allein zeigt uns schon gewöhnlich die Krankheit auf einen kleinern Umfang in der Gegend des Uterus beschränkt, und den Sitz und die Grenzen des Uebels genauer. — Alle dem Uterus zunächst liegende Organe sind bei dem Anfühlen schmerzhaft, ihre Verrichtungen mehr oder weniger unterbrochen, überhaupt finden wir alles mehr mit der vorausgegangenen Ursache im reinen Verhältnisse stehen, als bei dem Hergange der Krankheitsform, die wir mit dem namen Puerperalfieber bezeichnen. WENZEL, l. c. pag. 26 en 27.

(UU) Dat het *net* met het buikvlies overtogen zoude zijn, gelijk wij hier lezen, is strijdig met de ontleedkundige verdeeling van dit vlies, welke leert, dat hetzelfde een verlengsel daarvan uitmaakt. In de tweede uitgave van voorgemelde handleiding, is dit veranderd, waarom ook mijne aanmerking vervalt. Ik schreef echter dit werk, vóór dat dezelve het licht zag.

(VV) Dr. JAGIELSKI in *Posen*, (Zie RUST's Magazin für die gesammte Heilkunde. 23 Bd. 2 Heft. 1826,)

wil de *febris puerperalis* met ijs genezen hebben, en zegt daaryan, dat het gewone vruchteloze handelen in deze ziekte, hem op de gedachte had gebragt, hetzelfde uit- en inwendig toe te dienen.

Aan eene vrouw, veertien dagen oud kraams zijnde, *ten uiterste zwak*, met hevige pijn in den onderbuik, onleschbaren dorst, aanhoudend brakende, trommelachtig gespannen buik, die geene aanraking verdragen kon, en met een *Hippocratisch* uitzigt, kleinen, harden, *frequenten* en nalatigen pols, daar neder lag, en bij welke de *lochien* sedert twee dagen geheel hadden opgehouden te vloeijen, ontlastte hij door eene aderlating 16 oncen bloed, zond om een' emmer vol ijs, waarvan hij de zieke, zoo veel zij maar kon, liet eten en hetzelve ook uitwendig op den buik liet leggen. Na drie uren was de ziekte reeds zeer verminderd. Het braken en de hevige dorst hadden nagelaten, en de onderbuik was minder opgezet, zoo dat eene drukking met de hand op denzelfen, werd verdragen. Tot middernacht werden de ijsomslagen voortgezet, het inwendig gebruik terzijde gesteld, daar de vrouw geen dorst meer had en veel sliep. De *lochien*-vloed was 's anderen daags weder hersteld, en na vier dagen kon de vrouw weder kamerarbeid verrigten.

Zou de zoo spoedige genezing dezer kraamvrouwenkoorts, gelijk men dezelve noemt, wel alleen aan de werking van het ijs zijn toe te schrijven? Of kan die aderlating van 16 oncen ook iets hebben uitgerigt? Maar het was immers eene *ten uiterste zwakke* vrouw? En dan eene aderlating van 16 oncen, benevens zoo een lang voortgezette aanwending van *koude*, die, gelijk bekend is, voor oogenblikken aangewend, versterkt, maar integendeel, bij een te lang voortgezet gebruik, verzwakkend werkt. De vermelde

kleine, harde, frequente pols zou veel eer aan eenen ontstekings toestand doen denken, maar hoe moeten wij dan weder dat *nalatige* in denzelven uitleggen? Hoe dat *Hippocratisch* uitzigt verklaren?

(WW) Es ist nicht zu läugnen, (merkt zeker Schrijver aan) dass wir in einer Zeit der Widersprüche leben. Während dass man Bedenken trägt, bei Chankern Mercur zu geben, ja die Engländer das Quecksilber ganz aus der Kur der Venerischen Krankheit verbannen wollen, treibt man den schrecklichsten Missbrauch damit in der Kur fieberhafter Krankheiten.

Es ist nun so weit gekommen, dass man bei der geringsten Entzündlichkeit, bei den geringsten Localaffectionen innerer Theile, bei den zartesten Kindern, sogleich Calomel, oft in den stärksten Gaben, reicht, ohne daran zu denken, was es heisst, einem Menschen dieses Gift in den Körper zu bringen; — dass man bei Zufällen, die man ganz ohne Calomel in wenig Tagen auf die leichteste Art hätte heilen können, durch seinen unvorsichtigen Gebrauch den Kranken in den heftigsten Speichelfluss stürzt, der ihm viele Wochen ja Monate lang ein elendes Leben, Verlust von Säften und Kräften, ja oft für immer Verdorbenheit der Zähne und jenen specifischen üblen Geruch des Athems zuzieht, der immer ein sehr zweideutiges, und an manche böse Krankheit erinnerndes, Zeichen einer früher überstandenen Mercurialkur bleibt; — dass man zuweilen bei zarten Kindern, wie uns Beispiele gezeigt haben, nach der sogenannten glücklichen Kur, schleichendes Fieber, chronischen Durchfall, und tödtliche Abzehrung nachfolgen sieht, die bei der Leichenöffnung eine eiterige Destruction der Därme und anderer Eingeweide — Folge der Mercurialvergiftung — zeigt.

Ja dass die ganze Kenntniss der antiphlogistischen Methode jetzt bei vielen Aerzten auf nichts als auf Blutentziehungen und Calomel beschränkt zu seyn scheint.

Das Calomel wird immer seinen Werth behalten, bei höhern Graden der Entzündungen, besonders den exsudatorischen, und wo die andern Mittel nicht hinreichen, die entzündliche Stockung und Extravasation zu heben.

(XX) *Achtung für die Krisis.* Ich verstehe darunter den innern Heilungsprozess (zegt HUFELAND), jenen Akt der Natur, durch welchen alle Heilung geschieht. Keine Krankheit wird durch unsere Mittel geheilt, sondern alle nur durch die Natur. So wenig wie zum Daseyn jeder Krankheit nicht bloss die entfernten Krankheitsursachen hinreichen, sondern eine innere Veränderung des Lebens selbst — die nächste Ursache — erforderlich ist; eben so gehört zur Aufhebung derselben ebenfalls eine innere Operation, eine Umschaffung des innern Lebens selbst zum bessern. Ohne diesen innern Heilungsprozess ist gar keine Kur möglich, und unsere Mittel verhalten sich dazu nur, als die äussern Bedingungen und Anstösse, eben so wie die entfernten Ursachen zu der nächsten. Diess gilt aber sowohl von allgemeinen als von örtlichen Krankheiten, vom Fieber so gut wie von der Entzündung; hier heisst diese örtliche Krisis, *Zertheilung*, vollkommene wenn die Krisis vollkommen war, unvollkommene, wenn sie unvollkommen war. — Zur Bewirkung dieser Krisis aber gehört Kraft, und zwar jene lebendige, schöpferische Kraft, durch welche neues Leben, ja selbst neue Organe möglich werden. Fehlt sie, so wird die Krisis unvollkommen, der Krankheitsprozess nicht völlig aufgehoben, es bleibt ein Ueberrest zurück, oder die

Krankheit nimmt eine andere Form an. — Es folgt hieraus die wichtige Regel für die Praxis, dass es nicht genug ist, durch Schwächung die gegenwartige Reaction zu heben, sondern dass die Natur auch Kraft genug behalten müsse, um den innern Grund des Uebels aufzuheben, und dass man sich also sehr hüten müsse, die Schwächung zu weit zu treiben, weil man sonst diesen Vorrath der Kraft nehmen und gewiss unvollkommene Krisis bewirken wird.

Kein Mittel aber vermag diese Schwächung des Lebensprinzips, des Grundquells aller Heilkraft der Natur, so mächtig zu bewirken, und dadurch die Krisis zu hemmen, als das Aderlass, wie aus dem oben Gesagten hinreichend erhellt. Und keins vermag daher so leicht unvollkommene Krisen, sowohl allgemeine als örtliche, zu bewirken, als dieses.

(YY) HUFELAND wil de zoogenoemde *peritonitis puerperalis*, als meer naauwkeurig, met den naam van *phlegmasia abdominalis* bestempeld hebben. Wat mij betreft, ik zie, met betrekking tot de verklaring van de kraamvrouwenkoorts, de meerdere naauwkeurigheid hier niet van in. Voorts zij het verre van mij, den naamlijst der ziekten (die ongetwijfeld reeds veel te uitgebreid is,) hier, onnoodig te willen vergrooten. Doch, zoo er te dezen opzigte, met betrekking tot ons onderwerp, nog eenigen twijfel voor de noodzakelijkheid daarvan, mogt bestaan, dan zij hier, als eene laatste poging om dezelve op te heffen, nog bijgebracht, dat voornoemde Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in *Noord-Holland*, bij de voorstelling van hare vraag, onder anderen vroeg: *welke de meest gepaste benaming van de FEBRIS PUERPERALIS mogt zijn?* Dit, gevoegd bij hetgeen nog JOHN ARMSTRONG Med. Dr.

te *Londen*, over eene zekere ziekte, aan het kraambed eigen, en die hij *eene eigendommelijke VARIETEIT der kraamvrouwenkoorts* noemt, zegt, zal een' beslissenden invloed op het oordeel van mijnen lezer, ten behoeve van de ziekte, waarover wij gesproken hebben, uitoefenen. Het kon den zoo gunstig bekenden Geneesheer Dr. J. DE BRAUW, te *Woerden*, niet ontgaan, op de beschrijving van die *eigendommelijke VARIETEIT der kraamvrouwenkoorts*, zijne bijzondere aandacht te vestigen, en deelde, uit belangstelling in het vreemde van deze zaak, in eene vertaling (zie Pract. Tijdschr. voor de Geneesk. van de Heeren MOLL en ELDIK, 2 Jaarg. 1st. 1823) mede, wat het oorspronkelijke aan velen zoude hebben onthouden. » De ziektevorm, (zegt DE BRAUW) waarvan hier de rede is, schijnt mij zeer zeldzaam te zijn, ten minste kan ik mij niet herinneren, van dezelve, als juist bij kraamvrouwen voorkomende, ooit gelezen of gehoord te hebben; en daar het zoude kunnen gebeuren, dat zich in ons Land iets dergelijks bij kraamvrouwen opdeed, zoo kan het niet dan nuttig zijn, dat men reeds voorloopig met eene zoo gevaarlijke ziekte en derzelver behandeling bekend worde, ten einde, bij het te voorschijn treden van dezelve er op bedacht te zijn, en dadelijk de meest gepaste geneeswijze te kunnen aanwenden."

Hoezeer ik vreeze, dit geschrift nog met meer aanhalingen te vergrooten, zoo mag ik, echter, mijnen lezeren het voornaamste niet onthouden, van hetgeen ARMSTRONG nopens die *eigendommelijke variëteit der kraamvrouwenkoorts* ons voordraagt.

» Er bestaat (zegt hij) eene bijzondere ziekte, aan het kraambed eigen; die, voor zoo ver ik weet, door geen Schrijver is beschreven, en daar ik geloof, dat dezelve aan het ziekbed met andere gewone ziekten

Haarlemsche Maatschappij voorgesteld, maar nam, in de behandeling daarvan, tevens de punten van het *problema* der Commissie op, zoodat in dit geschrift de poging ter ontwikkeling van beide deze voorstellen (in zoo verre dezelve, namelijk, schenen uit elkander te loopen) opgesloten ligt. Om over een en ander te kunnen oordeelen, is de plaatsing van den inhoud van beide de *problemata* hier noodig. De Inleiding voor dit geschrift maakt ons met dien van het eene vraagstuk bekend, die van het andere is in de volgende bewoordingen vervat.

» Is de ziekte, bij velen *febris puerperalis* genoemd, eigensoortig? Zoo ja, hoe openbaart zij zich, en welke is hare meest gepaste benaming?

» Waarin moet de grond van haar ontstaan worden gezocht?

» In hoe verre staat dezelve met de heerschende of staande ziekte-gesteldheid (*constitutio epidemica vel stationaria*) in verband?

» Zijn er gedurende den laatsten tijd der zwangerschap teekenen, waaruit men haar vermoedelijk ontstaan, vroeger of later na de bevalling, kan voorzien? Zoo ja, welke zijn deze teekenen?

» Welk licht hebben lijkopeningen verspreid over den aard dezer teekenen? Wat leert het scheikundig onderzoek over de in de buikholte uitgestorte stoffen?

Wat kan men ter voorbehoeding dezer ziekte op redelijke gronden beproeven?

Hoe behoort men haar te behandelen in de verschillende tijdperken van haar bestaan?"

Op dit vraagstuk kwam slechts één antwoord in, hetgeen, ofschoon onbekroond, niet ongunstig bij deszelfs beoordeelaars werd ontvangen en reeds voorlang het licht ziet (*).

Bij eene vergelijking van dat werk met het mijne, zal men, hoop ik, zien, dat deze mijn arbeid niet vruchteloos is. Niet minder dan de Schrijver van hetzelfde kan ik mij op ondervinding beroepen. Ook heb ik bij hem niet dat licht ontmoet, hetgeen ik had gedacht aan te treffen; hij laat ons op dezelfde hoogte van kennis, waarop wij ons desaangaande reeds lang bevonden. Dan, wat hiervan ook zij, mijne ondervinding heeft mij een geheel ander standpunt aangewezen, als dat, van hetwelk de Heer POOL is uitgegaan.

Zonder te kunnen vermoeden, dat er over dit onderwerp ooit prijsvragen zouden worden uitgeschreven, zoo had ik echter, betrekkelijk hetzelfde, reeds terstond na de uitgaaf van vermelden vroegeren arbeid, bestendig aanteekening

(*) *Handleiding tot de Erkenning en Genezing der Kraamvrouwenkoorts*, door G. J. POOL, Med. et Chir. Doct. te Hillegom.

gehouden van al hetgeen mij eenmaal tot een nader onderzoek in dezen zou kunnen dienen, weinig verwachtende, dat ik daartoe verder zou worden aangespoord door beweegredenen buiten mij: want, had mijn vorig geschrift een meer *apologetisch* doel tevens, waardoor wel eens een vlugtig ter nedergeschreven denkbeeld, als onrijpe vrucht, onvoldragen het licht zag, hier kon ik mij nader met de zaak afgeven, dewijl een bedaarder en rustiger nadenken over dezelve, gevoegd bij den meerderen voorraad van bouwstof, mij daartoe beter in staat stelde. Mijn eerste geschrift zal intusschen altijd als de grondslag van dit meer uitgewerkte stuk beschouwd moeten worden, waarom ik hetzelfde dan ook aan diegenen aanbevele, welke zich *deze* verhandeling mogten aanschaffen.

Vier verhandelingen dongen naar den prijs; doch geene derzelve mogt dien behalen (*). A (zijnde die van mij en onder de spreuk, op het titelblad vermeld ingezonden) en B werden geoordeeld vele verdiensten te bezitten; C had ook eenige verdiensten; van D werd te dezen aanzien geene melding gemaakt.

Ik vermeet mij niet, de uitspraak over deze mijne verhandeling te beoordeelen; het doet

(*) Zie het *Bijvoegsel van de Haarlemsche Courant*, N°. 66. 2 Junij 1827.

mij alleen leed, dat men geene genoegzame reden heeft opgegeven, waarom mijn arbeid niet is goedgekeurd: aanmerkingen, en zelfs strenge beoordeelingen, zouden mij aangenaam zijn geweest; zij hadden mij onderwezen, en ik zou mij daarvoor verplicht hebben geacht. De verklaring echter, dat *mijne Verhandeling vele verdiensten bezat*, was mij eene genoegzame aanmoediging, om dezelve openlijk uit te geven; zij had mij te vele moeite gekost, om haar te verscheuren; en, daar ik meende, met eenige kennis en ondervinding te zijn toegerust ter behandeling van dit punt, zoo schreef ik niet alleen om de eer der bekrooning, maar ook om nuttig te zijn: dit stelle men zich ten rigtsnoer bij de beoordeeling van dezen mijnen arbeid voor. Voor mij zelven dus overtuigd, dat dit geschrift aan niets anders zijnen oorsprong verschuldigd is, zoo bewoog mij dit te meer tot deszelfs uitgave, welke mij niemand kan ten kwade duiden, die weet, welk een' prijs men stelt op eenen arbeid, die ons vele opofferingen kostte.

Ook had ik een geheel ander oogmerk dan sommige Schrijvers, met opzigt tot de ervaring. Om zoodanige waarnemingen te leveren, die men dagelijks gelegenheid heeft in te zamenlen, en even dikwijls met eene goede uitkomst bekroond worden, daaraan hebben wij inderdaad

van kraamvrouwen is verward geworden, zoo scheen het mij toe, noodzakelijk te zijn, de aandacht der Geneeskundigen er kortelijk op te vestigen.

Deze eigendommelijke ziekte der kraamvrouwen begint, of met koude rillingen, of met bleekheid der huid en beklemming, doch, in beide gevallen is de levenskracht zoo zeer ter neder gedrukt, dat, zoo als anders bij gewone koortsen het geval is, er geene regelmatige *reactie* plaats heeft; dat de oppervlakte der huid gewoonlijk koud blijft, of er zich slechts korte, gedeeltelijke en onregelmatige opwellingen van hitte opdoen. De aanval is somtijds hevig en de zieke sterft spoedig; in andere gevallen duurt de ziekte eenige dagen. Niets verergert de ziekte meer, dan hetgeen in staat is de krachten uit te putten, waarna zich eene in het oog loopende neerslagtigheid in de gelaats-trekken vertoont, die het grootste gevaar aankondigt. Het aangezicht, de lippen en de oppervlakte des lichaams zijn bleeker van kleur dan naar gewoonte; de pols is altijd zwak, zoo niet geheel onregelmatig. Nu eens gevoelt de lijderes pijn in den onderbuik, dan wederom niet; zoo ook met het hoofd en de borst. De ademhaling is meestal belemmerd en onderdrukt, en gebrek aan eetlust vertoont zich al zeer spoedig. Kort vóór den dood neemt men gewoonlijk koudvurige of loodkleurige vlekken aan de ledematen waar, en nu eens zijn de verrigtingen van het hersengestel gestoord, dan wederom, zijn de zieken tot het laatst toe bij hun verstand."

Bij de lijkopening nam ook ARMSTRONG geene der gewone overblijfselen van ontsteking waar, daar ook die ziekte zelve, (merkt hij aan) in haren voortgang van eenen toestand vergezeld gaat, welke juist het tegenovergestelde van ontsteking is, en wel verre dat hier

koortshitte zoude aanwezig zijn, ontbreekt het veeleer aan dierlijke warmte. Daar hij echter betuigt, de onderhavige ziekte maar zeldzaam te hebben waargenomen, zoo acht hij zijne waarnemingen niet genoegzaam, om uit dezelve tot hare ware geaardheid te besluiten.

» Deze vorm van de kraamvrouwenkoorts (gaat hij voort,) is waarschijnlijk maar zeldzaam met andere vormen vergeleken. Ook heb ik (twee mijner vrienden uitgezonderd) geene uitöefenaren der Geneeskunde gekend, die dezelve dikwijls gezien hebben; maar zij, die deze ziekte hebben waargenomen, komen hierin overeen, dat het eene der schrikkelijkste ziekten zij, welke vrouwen, gedurende het kraambd, aantasten, daar slechts weinige van dezelve, hoe ook de behandeling worde ingerigt, herstellen, hetwelk met mijne ondervinding volkomen overeenstemt: de *prognosis* dient derhalve altijd met alle voorzigtigheid gemaakt te worden. Een uitstekend Geneeskundige betuigde mij eens, dat hij nog geene lijderes van deze ziekte had zien herstellen, en een ander zeide mij, dat, ofschoon hij aderlatingen, *purgeer-* en andere middelen had aangewend, de sterfte aan dezelve toch zeer groot was geweest.

De behandeling moet naar de krachten der lijderes worden ingerigt. Met ontlastingsmiddelen zij men op zijne hoede, zoo ook met de aanwending van het *lancet*, door welks ontijdig gebruik het wel eens zou kunnen gebeuren, dat de zieke nog staande de aderlating overleed. De zieke moet, zoo mogelijk, in een bad worden gebragt, eene warmte van 100° F hebbende, en waarin eene groote hoeveelheid zout is opgelost. Hierin moet zij blijven, tot dat de oppervlakte van het ligchaam warm is geworden, en zoodra zij er uit komt, moet de huid goed afgedroogd, en met warme flanellen doeken gewreven worden; dan

laat men haar tusschen warme wollen dekens liggen, geeft haar iets warms te drinken, legt haar kruiken met warm water aan de voeten, en eene, met hetzelfde vocht gevulde, blaas op de hoogte van de maag. Bij gebrek aan een gewoon bad, bedient men zich van een dampbad, en zoo ook hiertoe geene gelegenheid mogt zijn, wende men zoodanige middelen aan, die de *temperatuur* van de huid verhoogen, b. v. *aëther*, *opium*, *kamfer*, te gelijk met blaartrekkende pleisters, enz. die zoo lang behooren gebruikt te worden, tot dat de huid warm en vochtig wordt.

Bij de bekendmaking van deze eigendommelijke ziekte der kraamvrouwen, belijde ik openlijk (aldus besluit hij) mijne onvolkomene kennis van den aard en de geneeskundige behandeling dezer ziekte, opdat namelijk anderen er opmerkzaam op mogen gemaakt worden, ten einde dezelve in een helderder daglicht te stellen. En wanneer ik met een zeker vertrouwen over de ziekten der kraamvrouwen gehandeld heb, die, dewijl zij van eene algemeene opwekking en van plaatselijke aandoeningen vergezeld gaan, onder den algemeenen naam van kraamvrouwenkoorts begrepen worden, zoo is dit vertrouwen op eene genoegzame ondervinding gegrondvest; derzelver behandeling echter moet, voor als nog, zoo weinig voor volmaakt gehouden worden, dat men veeleer dat alles, wat daarover geschreven is, slechts als een middel moet beschouwen, waardoor men tot grootere volmaking en zekerdere uitkomsten geraken kan."

Dr. DE BRAUW eindigt de vertaling van deze, voor mijn geschrift zoo belangrijke, bijdrage over deze ziekte, met te zeggen, dat de naam, waarmede de heer ARMSTRONG dezelve bestempelt, hem min gepast voorkomt, en dat het er intusschen vooral op aankomt, wat men eigenlijk

onder kraamvrouwenkoorts wil verstaan hebben. Alzoo geeft ook deze Schrijver, de wezenlijke behoefte te kennen, die er in eene nieuwe, of meer gewijzigde benaming van ons onderwerp bestaat, zonder evenwel zelve in eene nadere beschouwing deswegens te treden. Mogt ik met mijne poging daartoe, anderen, al was het zelfs van verre, op eene navolgenswaardige wijze zijn voorgegaan, mijn wensch zou bereikt wezen!

(ZZ) Dit denkbeeld koesterde ik reeds lang voor ik daaromtrent het volgende vond opgeteekend.

Die Gebärmuttererweichung kan auch Zerreiſſung des Uterus während der Geburt herbeiführen. Ich glaube nicht Unrecht zu haben, wenn ich annehme, dass die Erweichung unter den organischen Veranlassungen der Zerreiſſung des Uterus die allerhäufigste ist. — Ungeachtet die Krankheit eigentlich dem Wochenbette eigenthümlich ist, so scheint doch die Anlage dazu sich entweder schon vor der Schwangerschaft oder in dieser zu entwickeln. Der triftigste Beweis dafür liegt darin, dass man auch schon vor der Niederkunft den Uterus putrescirt gefunden hat. Auch die Ruptur des Uterus bei der Geburt durch Erweichung beweist diess hinlänglich. VOIGTEL hat auf viele Fälle der Art hingewiesen. 3 Th. § 490. Zie verder RUST's Magazin für die gesammte Heilk. 16 B. 1 St. § 114.

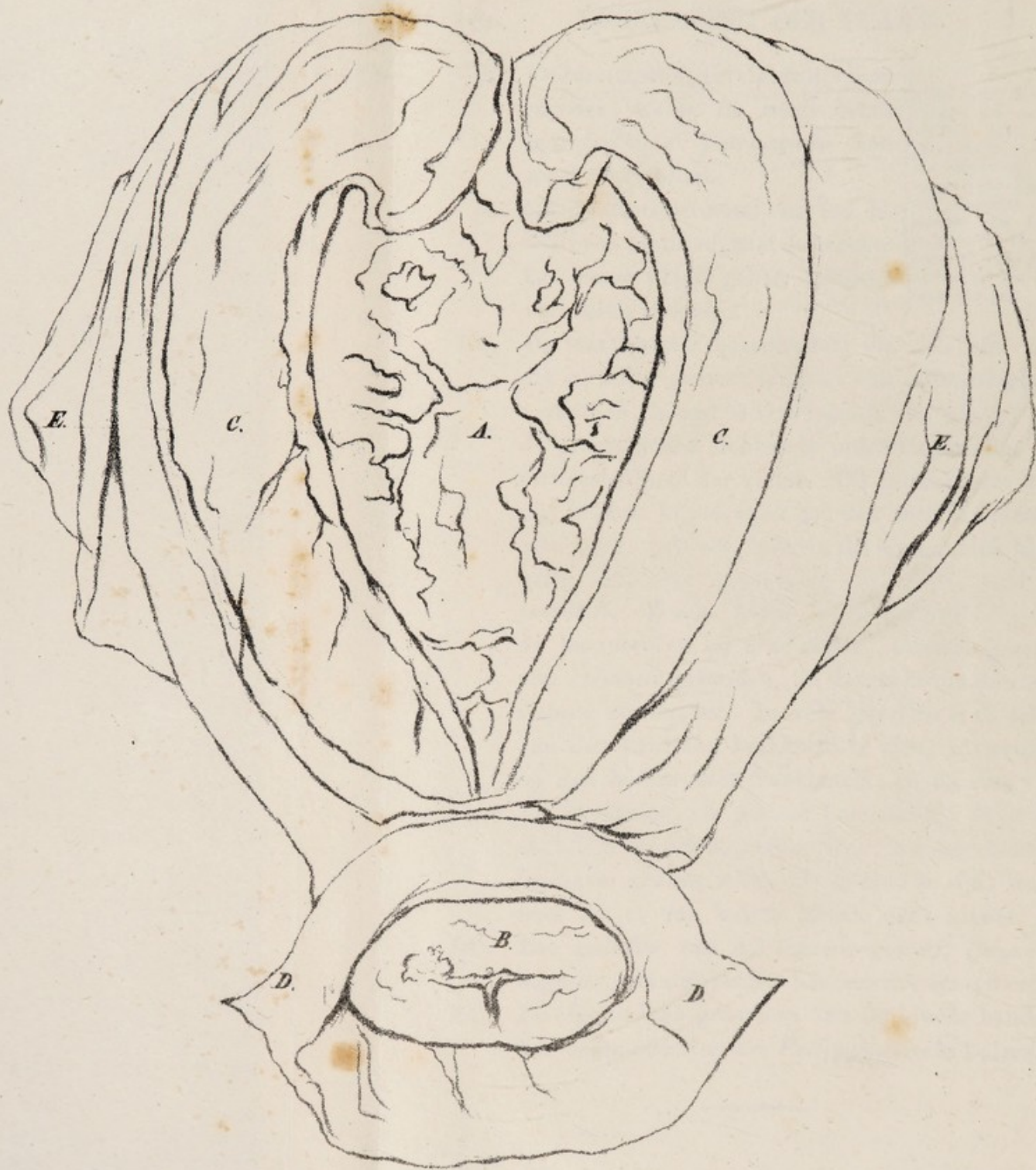
VERKLARING DER PLAAT.

Daar de ontleed- en ziektekundige wetenschappen aan getrouw afgemaalde voorstellingen steeds veel te danken hebben gehad, zoo heb ik getracht dit onderwerp ook aan dezen kant eenige opheldering te geven.

De afbeelding, welke hiernevens is geplaatst, stelt eene baarmoeder voor, een weinig van ter zijden te zien, en, uitgezonderd haren mond, in derzelver lengte doorgesneden. Dezelve moet bevestigen, hetgeen op bladz. 202 dezer verhandeling is aangemerkt, dat, namelijk, het *ostium uteri*, hoe langer de ziekte duurt, minder is aangedaan, dan in die gevallen, waarin haar verloop snel is. Bij twee kraamvrouwen, waarvan de eene op den vierden, en de andere op den zevenden dag na de verlossing gestorven was, vond ik den mond van het genoemde orgaan, in de gedaante van eene rotachtige, gekartelde massa aan den hals van hetzelfde hangen, en liet zich tusschen de vingers, gelijk een brok *coagulum sanguinis*, wegdrücken. In zoodanige gevallen, schijnt de ziekelijke toestand vóór de verlossing reeds grootere vorderingen te hebben gemaakt. De vrouw, aan welke ik bij de lijkopening, de hier afgemaalde baarmoeder ontnomen heb, heeft zelfs, tot over den twintigsten dag na de verlossing geleefd. Het verloop dezer ziekte was van meer onzuivere, *secundaire* ontstekingstoevallen vergezeld, dan eenig ander geval mij voorgekomen, waarom dan ook bij de lijkopening sporen daarvan in de buikholte werden opgemerkt.

- A. De binnenste oppervlakte der baarmoeder, welke de zoogenoemde *putrefactio* of *putrescentia uteri* moet voorstellen.
- B. De baarmoedermond in den beschreven toestand, met de kenmerken eener plaats gehad hebbende verlossing voorzien.
- CC. De wanden der baarmoeder, die zich hier zeer dik en buitengemeen *compact* van zelfstandigheid vertoonen, hoogst waarschijnlijk een gevolg van de plaats gehad hebbende ontstekingachtige zamengesteldheid der ziekte. Dit zal ook niet weinig hebben bijgedragen tot den meerder zamengetrokken toestand, waarin dit *orgaan* zich hier, meer dan naar gewoonte, in zulke gevallen vertoont. Want, gelijk is aangemerkt, wordt de baarmoeder bij deze ziekte, meestal grooter van *volumen* gevonden, en daarenboven dunner, slapper en weeker. In vele gevallen is zij zelfs, van den kant der buikholte te zien, uitwendig op den bodem niet wankleurig, en daarom van zoo menigeen als gezond beschouwd, even als of het voor een *organisch* deel van het dierlijk ligchaam genoeg ware, om gezond te zijn, wanneer het er van buiten slechts goed uitziet.
- DD. Een gedeelte van het scheede-gewelf, (*laquear vaginae*,) den mond der baarmoeder omvattende.
- EE. De afgesnedene gedeelten van de breede banden der baarmoeder en der *Falloppiaansche* buizen.

De door A en B aangewezen oppervlakten van deze plaat hadden over het algemeen, ter betere voorstelling, wel eenigzins donkerder van kleur mogen zijn. De verbeelding vulle hier, derhalve, het ontbrekende aan.

B. Vanden Broeke pinxit.

Lith. de Burggraaff, rue Royale N° 63 à Brux.

B. Van den Broeke pinxit.

Lith. de Burgyraaff, rue Royale N°68 à Brux.

